NIKOLAI OSTROVSKI

KUIDAS KARASTUS TERAS

NIKOLAI OSTROVSKI

KUIDAS KARASTUS TERAS

36. (31)
36. (18)
36. (15)

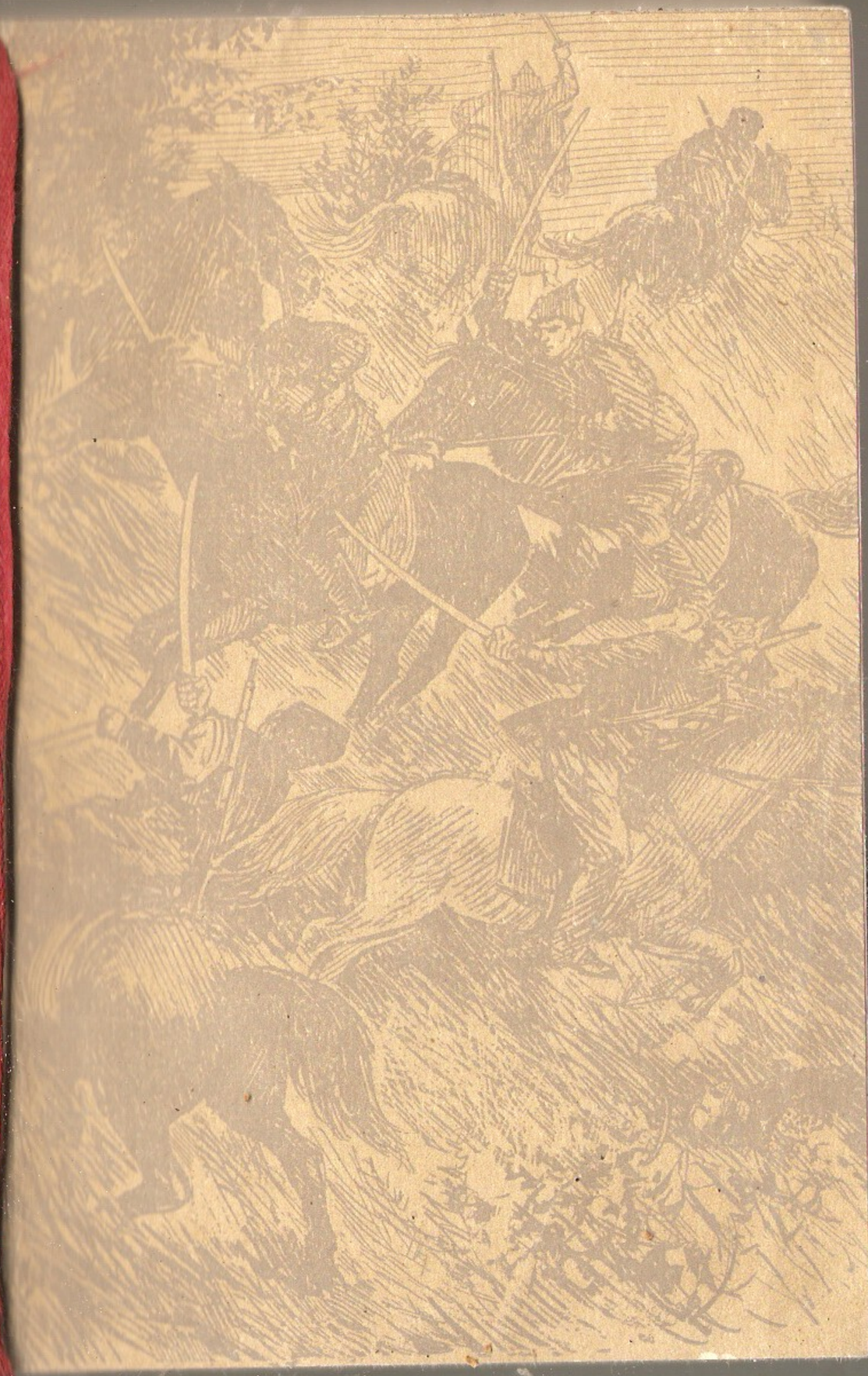

NIKOLAI OSTROVSKI

KUIDAS KARASTUS TERAS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1952

Originaali tiitel:

Николай Островский
Как закалялась сталь. Рожденные бурей.
Советский Писатель, Москва, 1951

Tõlkinud L. Remmelgas

Illustreerinud R. Kaljo

ESIMENE OSA

ESIMENE PEATÜKK

„Kes teist käis enne pühi minu juures kodus tundi vastamas — tõuske püsti!"

Pondunud mees preestrikuues, raske rist kaelas, vaatas ähvardavalt õpilasi.

Väikesed õelad silmad otsekui torkisid kõiki kuut pinkidest püstitõusnut — nelja poisikest ja kahte tüdrukut. Lapsed vaatasid pelglikult preestrikuues meest.

„Teie istuge," heitis papp käega tüdrukute poole.

Need istusid kiiresti, ohates kergendatult.

Isa Vassili väikesed silmad keskendusid neljale kogukesele.

„Tulge aga siia, vennikesed!"

Isa Vassili tõusis, nihutas tooli eemale ja astus kobarasse kogunenud poistele üsna ligi.

„Kes teist nurjatuist suitsetab?"

Kõik neli vastasid tasa:

„Meie ei suitseta, isake!"

Papi nägu läks punaseks.

„Ei suitseta, lurjused, aga kes puistas mahorkat taignasse? Või ei suitseta? Eks me vaata kohe järele! Pöörake taskud pahupidi! Noh, kähku! Mis ma teile ütlesin? Taskud välja!"

Kolm poissi hakkasid oma taskute sisu lauale laduma.

Papp vaatas tähelepanelikult tubaka jälgi otsides õmblused läbi, ei leidnud aga midagi ning võttis käsile neljanda, hallis särgis ja paigatud põlvedega sinistes pükstes mustasilmalise.

„Mis sina siis seisad nagu puuslik?"

Vaadates mahasurutud vihaga vastas mustasilmaline kõlatult:

„Mul ei ole taskuid," ja vedas kätega üle kinniõmmeldud taskusuude.

„Ahaa, ei ole taskuid! Siis sina arvad, et ma ei tea, kes võis teha niisuguse nurjatuse — taigna ära rikkuda! Sa mõtled, et ka seekord jääd veel kooli? Ei, vennike, seda sulle ei kingita! Möödunud kord aitasid ainult su ema härdad palved sind kooli jätta, aga nüüd on lool lõpp. Marss klassist välja!" Papp kahmas valusasti poisi kõrvast kinni ja viskas ta koridori, sulgedes tema järel ukse.

Klass jäi vaikseks, kõik tõmbusid kössi. Keegi ei taibanud, miks Pavka Kortšagin koolist välja visati. Ainult Serjožka Bruzžak, Pavka sõber ja semu, oli näinud, kuidas Pavka puistas peotäie mahorkat papi lihavõttesaia taignasse — seal köögis, kus kuus nõrka õpilast olid pappi oodanud. Nõrkadel tuli ju tunde vastata papi juures korteris.

Väljaaetud Pavka kükitas õuetrepi alumisel astmel. Ta mõtles sellele, kuidas ta peaks koju ilmuma ja mida tal ütelda emale, sellele muredega koormatud inimesele, kes töötas hommikust hilisööni köögitüdrukuna aktsiisi-inspektori juures.

Pavkal matsid pisarad hinge.

„Noh, mis ma nüüd peale hakkan? Ja kõik selle neetud papi pärast! Ja mis pagana pärast ma talle mahorkat puistasin? Serjožka õhutas. „Tead," ütles ta, „puistame sellele kahjulikule maole." Ja puistasimegi. Serjožkal pole midagi, aga minu viskavad kindlasti välja."

See vaen isa Vassiliga oli alanud juba ammu. Pavka oli kunagi Levtšukovi Miškaga kaklema läinud ja ta jäeti „kinni". Et ta tühjas klassis koerust ei teeks, viis õpetaja üleannetu teise klassi, vanemate poiste juurde. Pavka istus tagumisse pinki.

Kuivetu mustas pintsakus õpetaja jutustas maakerast ja taevakehadest. Imestusest ammuli suuga kuulas Pavka, et maakera on olemas juba mitu miljonit aastat ja et tähed on samuti maakera taolised. Ta oli kuuldust niivõrd hämmastunud, et tahtis koguni püsti tõusta ja õpetajale ütelda: „Usuõpetuses aga on teisiti öeldud," kuid lõi kartma, et saab sugeda.

Usuõpetuses oli papp pannud Pavkale alati viie. Kõiki psalme, vana ja uut testamenti teadis ta peast, teadis täpselt, mis päeval miski jumalast on loodud. Pavka otsustas

isa Vassililt järele pärida. Juba esimeses usuõpetusetunnis, kui papp oli vaevalt tugitoolis istet võtnud, tõstis Pavka käe, ja saanud loa rääkida, tõusis püsti.

„Isake, mispärast vanemas klassis õpetaja räägib, et maakera on olemas juba miljon aastat, mitte aga nii nagu usuõpetuses — viis tuh . . ." ja istus jalamaid isa Vassili kiunuva kisa peale:

„Mis sa, lurjus, ütlesid? Ah nii sa õpid jumalasõna!"

Pavka ei jõudnud piiksatadagi, kui papp tal mõlemast kõrvast kinni haaras ja teda peadpidi vastu seina taguma hakkas. Hetke pärast visati ta läbipeksetult ning kohkunult koridori.

Ka ema käest sai Pavka kõvasti võtta.

Järgmisel päeval läks ema kooli ja palus isa Vassilit poeg tagasi võtta. Sestsaadik hakkas Pavka pappi kogu ihust ja hingest vihkama. Vihkama ja kartma. Ta ei andnud kellelegi andeks oma väikesi solvamisi ega unustanud ka papilt saadud teenimata keretäit, tigestus ja tõmbus endasse.

Poiss talus veel palju väikesi solvamisi isa Vassili poolt: papp ajas teda tühja-tähja pärast klassist välja, pani nädalate kaupa nurka ega küsinud temalt kordagi tunde, enne lihavõtteid aga tuli Pavkal selle eest koos nõrkade õpilastega papi juurde koju vastama minna. Seal köögis Pavka puistaski mahorkat lihavõttetaignasse.

Keegi ei näinud seda, kuid papp taipas siiski kohe, kelle töö see on.

. . . Tund lõppes, lasteparv valgus õue ja piiras Pavka ümber. Ta vaikis süngelt. Serjožka Bruzžak ei väljunud klassist, ta tundis, et ka tema on süüdi, kuid ei suutnud seltsimeest millegagi aidata.

Koolijuhataja Jefrem Vassiljevitš pistis õpetajatetoa lahtisest aknast pea välja ja ta sügav bass pani Pavka võpatama.

„Saatke Kortšagin silmapilk minu juurde!" hüüdis ta.

Ja Pavka läks tugevasti põksuva südamega õpetajatetuppa.

Jaama einelaua elatanud, kahvatu, värvitute, luitunud silmadega peremees vaatas vilksamisi eemalseisvat Pavkat.

„Kui vana ta on?"

„Kaksteist," vastas ema.

„Mis siis ikka, las jääb. Tingimused on niisugused: kaheksa rubla kuus ja tööpäevadel söök, öö-päev tööl, öö-päev kodus, — ja et ei varastaks."

„Mis te, mis te nüüd! Et ta ei varasta, selle eest ma vastutan," ütles ema kohkunult.

„Noh, hakaku siis juba täna tööle," käskis peremees, ja pöördudes enda kõrval leti taga seisva müüjanna poole, palus: „Zina, vii poiss pesutuppa, ütle Frossenkale, et see annaks talle Griška asemel tööd."

Müüjanna viskas käest noa, millega ta oli sinki lõiganud, noogutas Pavkale pead ja läks läbi saali, tehes teed nõudepesuruumi viiva külgukse poole. Pavka järgnes talle. Ema astus kärmesti nendega kaasa, poisile kiiruga sosistades:

„Nüüd, Pavluška, ole püüdlik, ära häbisse jää!"

Ja saatnud poega nukra pilguga, läks ta välisukse poole.

Nõudepesuruumis käis töö täie hooga: laual oli kõrge virn taldrikuid, kahvleid, nuge, ja mitu naist kuivatas neid õlale visatud rätikutega.

Pulstunud, sugemata juustega punapäine poiss, Pavkast veidi vanem, askeldas kahe määratu suure samovariga.

Pesuruum oli täis auru, mis tõusis suurest kuuma veega täidetud palist, kus pesti toidunõusid, ning Pavka ei suutnud esialgu seletada töötavate naiste nägusid. Ta seisis ega teadnud, kuhu istuda või astuda.

Müüjanna Zina läks ühe naise juurde, kes pesi nõusid, võttis sellel õlast kinni ja ütles:

„Näe, Frossenka, siin on teile uus poiss Griška asemele. Seleta talle, mis tal tuleb teha."

Pöördudes Pavka poole ja osutades naisele, keda ta nüüdsama oli Frossenkaks nimetanud, tähendas Zina:

„Tema on siin ülemus. Mis tema sulle ütleb, seda ka tee." Seepeale pöördus ta ümber ja läks puhvetiruumi.

„Hüva," vastas Pavka tasa ja vaatas küsivalt enda ees seisvale Frosjale. Laubalt higi pühkides silmitses too teda ülalt alla, nagu hindaks ta tema väärtusi, ja küünarnukilt allalibisenud käist üles käärides ütles üllatavalt meeldival rinnahäälel:

„Sinu töö, kullake, on tilluke: näe, selle katla ajad kuumaks, see tähendab — hommikul, ja et sul selles oleks alati

keeva vett; puid tuleb sul muidugi lõhkuda, ja siis — need samovarid on samuti sinu töö. Peale selle, kui tarvis, puhastad ära noad-kahvlid ja solki kannad kah. Töökest jätkub, kullake, naha võtab märjaks," rääkis ta kostroma murdes, a-häälikut rõhutades, ja seda kõnelemisviisi kuuldes ning tema lõkendavat nöbininaga nägu nähes muutus Pavka nagu rõõmsamaks.

„Sel tädil, paistab, pole viga," otsustas Pavka endamisi, muutus julgemaks ja kõnetas Frosjat:

„Aga mis ma nüüd kohe pean tegema, tädi?"

Ütles ja tokerdus. Pesuruumis töötavate naiste vali naerulagin mattis tema viimased sõnad.

„Ha-ha-haa! . . . Frossenkale on juba õepoeg siginenud . . ."

„Ha-haa!" naeris kõige rohkem Frosja ise.

Auru tõttu ei seletanud Pavka silmad tema nägu; Frosja oli aga kõigest kaheksateistkümne aastane.

Juba hoopis segadusse sattununa pöördus Pavka poisi poole ja küsis:

„Mis ma praegu kohe pean tegema?"

Kuid poiss kihistas küsimuse peale ainult naerda.

„Küsi tädi käest, eks tema kirjuta sulle kõik ette; mina olen siin ajutiselt." Ja ta pöördus ümber ning kargas kööki viiva ukse kaudu välja.

„Tule siia, aita kahvleid kuivatada," kuulis Pavka ühe töötava, juba vanapoolse nõudepesija häält. „Mis te hirnute? Mis see jõmpsikas siis ikka ütles? Säh, võta," ulatas ta Pavkale rätiku, „võta üks ots hammaste vahele, teisest aga tõmba pingule. Siis võta kahvel ja puhasta harusidpidi edasi-tagasi, aga et ei jääks mustuse kübetki. Meil ollakse selles asjas vali. Härrased vaatavad kahvlid üle ja kui märkavad mustust — siis häda sulle: perenaine kihutab jalamaid minema."

„Kuidas perenaine?" ei taibanud Pavka. „Teil on ju peremeheks see, kes mind võttis?"

Nõudepesija pahvatas naerma.

„Peremees on meil, pojuke, midagi mööbli taolist, tuhvlialune. Perenaine on siin kõigi pea. Täna teda pole. Teed mõne aja tööd, küllap siis näed."

Uks nõudepesuruumi avanes ja sisse astusid kolm kelnerit, kandes mustade toidunõude virnu.

Üks neist, laiade õlgade, kõõrdi silmade ja suure neljakandilise näoga, ütles:

„Liigutage end kärmemini. Kohe saabub kella-kaheteistkümnene, teie aga kohmitsete".

Pavkat silmitsedes küsis ta:

„Ja kes see on?"

„See on uus," vastas Frosja.

„Ah uus," lausus kelner. „Noh, nõnda siis," tema raske käsi langes Pavka õlale ja tõukas teda samovaride poole, „need peavad sul alati valmis olema, nemad aga, näed, — üks on kustunud ja teine vaevalt hingitseb. Täna läheb see sul niisama läbi, kui see aga homme kordub, siis saad vastu lõugu. Said aru?"

Sõnagi lausumata asus Pavka samovaride kallale.

Nii algas tema töömehe-elu. Kunagi polnud Pavka nii püüdlik olnud kui oma esimesel tööpäeval. Ta mõistis, et siin pole kodu, kus ema sõna võib jätta kuulmata. Kõõrdsilm ütles selgesti, et kui ei kuula, siis — vastu lõugu.

Maokaist neljapangelistest samovaridest lendas sädemeid laiali, kui Pavka, tõmmanud toru otsa jalast võetud säärsaapa, lõõtsus süsi hõõgvele. Kahmanud solgiämbrid, jooksis ta lennul roiskveeaugu juurde, pani veekatla alla puid, kuivatas keevadel samovaridel märgi rätikuid, tegi kõik, mis talle öeldi. Õhtul hilja läks väsinud Pavka alla kööki. Elatanud nõudepesija Anisja vaatas uksele, mille taha Pavka kadus, ja tähendas:

„Ena poisikest, ei see ole terve aruga: rähkleb nagu hull. Nähtavasti ei pandud hea põlve pärast tööle."

„Jah, poiss on tubli," sõnas Frosja, „niisugust pole vaja taga sundida."

„Varsti väsib jooksmisest ära," vaidles Luša vastu, „esialgu on kõik püüdlikud..."

Hommikul kell seitse andis magamata ööst ja lõpmatust jooksmisest kurnatud Pavka keevad samovarid üle oma vahetusele — jultunud silmadega ja suurte lõuapäradega poisinolgile.

Veendunud, et kõik on korras ja samovarid keevad, toppis poisinolk käed taskuisse, sülitas lirtsti läbi kokkupigistatud hammaste, vaatas oma veidi valkjate silmadega põlgliku üleoleku ilmel Pavkat ja ütles tooniga, mis ei lubanud vasturääkimist:

„Hei sina, lätu! Homme tule kell kuus vahetusele!"

„Miks kell kuus?" küsis Pavka. „Vahetus on ju kell seitse."

„Kes vahetab, las vahetab, sina aga tule kell kuus. Kui aga palju haukuma hakkad, siis saad kohe vastu vahtimist. Mõtle, kus asjamees, alles tuli tööle ja juba hakkab kamandama!"

Nõudepesijad, andnud oma valvekorra äsja-tulnuile üle, jälgisid huviga kahe poisi juttu. Poisinolgi jultunud toon ja väljakutsuv käitumine ajasid Pavka vihale. Ta astus sammu oma vahetaja poole, valmistudes jõmpsikale tublit kõrvakiilu virutama, kuid kartus, et ta võidaks juba esimesel tööpäeval minema kihutada, hoidis teda tagasi. Uleni punaseks minnes ütles ta:

„Ole vait, ära karga kallale, muidu kõrvetad veel nina. Homme tulen kell seitse, kakelda aga oskan niisama hästi kui sina; kui tahad proovida, siis ole lahke!"

Vastane taganes sammu katla poole ja vaatas üllatunult turris Pavkat. Sellist järsku vastulööki ta ei oodanud ja jahmus veidi.

„Noh, hüva, eks me vaata," ühmas ta.

Esimene päev oli möödunud õnnelikult, ja Pavka sammus koju oma puhkuse ausalt ära teeninud inimese tundega. Nüüd teeb ka tema tööd, ja keegi ei või talle öelda, et ta on muidusööja.

Laisalt tõusis hommikune päike saeveski lahmaka kogu tagant. Varsti hakkab paistma ka Pavka majalogu, — sealsamas, otse Leszczynski[1] häärberi taga.

„Ema kindlasti ei maga, mina aga tulen töölt," mõtles Pavka ja hakkas tasa vilistades kiiremini astuma. „Ei läinudki nii väga räbalasti, et mind koolist välja visati! Neetud papp oleks niikuinii elu põrguks teinud, nüüd aga sülitan tema peale," arutas Pavka maja juurde jõudes, ning jalgväravat avades meenutas: „Sellel linalakal aga tõesti kindlasti näo segi, kindlasti!"

Ema askeldas õues samovariga. Poega nähes küsis ta ärevalt:

„Noh, kuidas läks?"

„Hästi," vastas Pavka.

[1] Loe: leštšinski. Tõim.

Ema tahtis teda millegi eest hoiatada. Pavka sai aru — lahtisest toaaknast oli näha vend Artjomi laia selga.

„Mis, Artjom on kodus?" küsis ta segadusse sattudes.

„Eile sõitis ja jääbki siia. Hakkab depoos teenima."

Veidi ebakindlalt avas Pavka toaukse.

Hiiglaslik kogu, mis istus laua juures seljaga tema poole, pöördus ümber ja lopsakate mustade kulmude alt vaatasid Pavkale otsa venna karmid silmad.

„Ahaa, tulid, mahorkaraputaja. Nonoh, tervist!"

Kõnelus kojusõitnud vennaga ei ennustanud Pavkale midagi meeldivat.

„Artjom teab juba kõik," mõtles Pavka. „Artjom võib tõrelda ja ka tuupi teha."

Pavlik kartis pisut Artjomi.

Kuid näis, et Artjom ei kavatsegi talle peksa anda; ta istus taburetil, toetudes küünarnukkidega lauale, ja vahtis üksisilmi Pavkat — pooleldi pilkavalt, pooleldi halvakspanevalt.

„Sa siis räägid, et ülikooli oled juba lõpetanud, kõik teadused läbi võtnud, nüüd oled solgi kallale asunud?" ütles Artjom.

Pavka jäi üksisilmi pragunenud põrandalauda vahtima, uurides tähelepanelikult sealt väljatunginud naelapead. Artjom aga tõusis laua tagant püsti ja astus kööki.

„Paistab, et läheb läbi ilma keretäieta," ohkas Pavka kergendatult.

Teejoomise ajal päris Artjom rahulikult Pavka käest klassis juhtunu üle.

Pavka jutustas kõik.

„Ja mis saab sinust edaspidi, kui sa niisuguseks ulakaks kasvad?" rääkis ema kurvalt. „Mis me küll teeme temaga? Ja kellesse ta ometi on läinud? Issand jumal, kui palju vaeva olen ma selle poisi pärast kannatanud," kurtis ta.

Nihutanud tühja tassi eemale, ütles Artjom Pavka poole pöördudes:

„Noh, sedasi, vennas. Kui juba kord on juhtunud nõnda, siis nüüd ole ettevaatlik, töö juures ära tembuta, vaid tee kõik, mis vaja. Kui sind ka sealt minema kihutatakse, siis teen sulle niisugused triibulised, et küll saab. Pea seda meeles. Aitab juba ema närvidele käimisest. Kuhu, kurat, ka ei vaataks, igal pool on sekeldused, igal pool

sulitembud. Nüüd aga aitab. Teed aastakese tööd, palun sind depoosse õpilaseks võtta, sest selle solgi sees sinust inimest ei saa. Tarvis on amet ära õppida. Praegu oled alles väike, aga aasta pärast palun — võib-olla võtavad. Mina tulen siia üle ja hakkan siin tööle. Memm enam teenima ei hakka. Jätkub tal igasuguste lurjuste ees küürutamisest. Sina aga, Pavka, vaata, ole inimene."

Ta tõusis kogu oma hiiglasuuruses, pani toolikorjul rippuva pintsaku selga ja sõnas emale:

„Ma lähen tunnikeseks asju ajama." Ja uksepealise ees kummardudes astus ta välja.

Juba õues, aknast mööda minnes, ütles ta:

„Tõin sulle seal saapad ja noa. Memm annab kätte."

Vaksalipuhvet kauples vahetpidamata terve öö-päeva. Raudteesõlm ühendas kuut liini. Vaksal oli alati inimesi tungil täis ning jäi vaikseks ainult paariks-kolmeks tunniks öösel, kahe rongi vaheajal. Siia, vaksalisse, tulid kokku ja siit läksid mitmele poole laiali sajad ešelonid. Rindelt ja rindele. Sealt — sandikstehtud ja puruksrebitud inimestega; sinna aga — uute ühesugustes hallides sineiites inimeste vooluga.

Kaks aastat rabeles Pavka sellel tööl. Köök ja nõudepesuruum — see oli kõik, mis ta selle kahe aasta jooksul nägi. Määratu suures keldrikorra-köögis kees palavlikuline töö. Siin töötas üle kahekümne inimese. Kümme kelnerit saalis einelaua ja köögi vahet.

Pavka ei saanud enam kaheksa, vaid juba kümme rubla kuus. Ta oli kahe aasta jooksul sirgunud ja tugevnenud. Palju oli ta selle aja jooksul vintsutada saanud. Ta oli suitsenud pool aastat köögis kokapoisina ja lennanud sealt jälle nõudepesuruumi — kõikvõimas ülemus viskas ta välja, sest talle ei meeldinud sõnakehv jõmpsikas; aina nuta, et suskab noaga kõrvalopsude eest. Juba ammu oleks ta sellepärast töölt minema kihutatud, kuid teda päästis raugematu töövõime. Pavka võis väsimatult töötada, rohkem kui teised.

Einelaua kibekiireil tundidel jooksis ta kandmikkudega nagu meeletu, karates neli-viis astet korraga, alla kööki ja tagasi.

Öösiti, kui einelaua mõlemas saalis lõppes tunglemine, kogunesid kelnerid alla köögisahvrisse. Algas metsik hasartmäng: „kakskümmend üks" ja „üheksa". Korduvalt nägi Pavka laudadel lebavaid suuri rahatähti. Pavka ei pannud imeks sellist rahahulka, ta teadis, et igaüks neist sai oma ööpäevase tööaja jooksul jootrahana kolm-neli-kümmend rubla. Poolerublaste ja rublaste kaupa kogusid. Siis aga jõid ennast täis ja tagusid kaarte. Pavka oli nende peale tige.

„Neetud kaabakad," mõtles ta. „Näe, Artjom on esimese järgu lukussepp, saab aga nelikümmend kaheksa rubla kuus, ja mina — kümme; kuid nemad kraabivad kokku öö-päeva jooksul niisama palju — ja mille eest? Viib lauale — toob ära. Joovad ja mängivad maha."

Pavka pidas neid nagu pererahvastki võõraiks, vaenulikeks. „Nemad närukaelad on siin lakeid, aga naised ja pojukesed elavad linnades nagu rikkad."

Nad vedasid siia oma pojukesi gümnaasiumimundrites, vedasid siia ka küllusest rasvunud naisi. „Ja küllap neil on raha rohkem kui nendel härrastel, keda nad teenivad," mõtles Pavka. Ta ei pannud imeks ka seda, mis toimus öösiti kööginurkades ja puhveti panipaikades: Pavka teadis hästi, et ükski nõudepesija ega müüjanna ei saa töötada einelauas kuigi kaua, kui ta ei müü end mõne rubla eest igaühele, kellel siin on võimu ja väge.

Pavka oli heitnud pilgu elu sügavustesse, selle põhja, selle mülkaisse; ja sealt lehkas temale, kõige uue ja tundmatu suhtes aplale, vastu pehkinud hallitust ning soist rõskust.

Artjomil ei läinud korda venda depoosse õpilaseks sokutada: nooremaid kui viieteistkümneaastased ei võetud. Pavka ootas seda päeva, millal ta siit välja saab; teda tõmbas enda poole tohutu suur suitsunud kivihoone.

Sageli viibis ta seal Artjomi juures, käis temaga koos vaguneid üle vaatamas ja püüdis millegagi abiks olla.

Eriti igavaks muutus siis, kui Frosja töölt lahkus.

Enam polnud naervat, lõbusat tüdrukut, ja Pavka tundis selgemini, kui suureks sõbraks oli ta temaga saanud. Hommikul nõudepesuruumi tulles ning naiste-sõjapõgenike riiakat kisa kuulates tajus ta mingit tühjust ja üksildust.

Öisel vaheajal kükitas Pavka puid katla küttekoldesse pannes lahtise ahju-ukse ees; silmi vidutades vahtis ta tulle — mõnus oli ahju soojuses. Nõudepesuruumis polnud kedagi.

Ta ei märganudki, kuidas mõtted pöördusid hiljuti toimunu juurde, Frosja juurde, ja selgesti kerkis tema silmi ette järgmine pilt.

Laupäeval, öisel vaheajal, laskus Pavka treppi mööda alla kööki. Trepikäänakul ronis ta uudishimust aetuna puudele, et vaadata sahvrisse, kuhu harilikult kogunesid kaardimängijad.

Seal oli mäng täies hoos. Erutusest punane Zelivanov pidas panka.

Trepil kostsid sammud. Ta pöördus ümber: ülalt tuli Prohhoška. Pavka ronis trepi alla ning jäi ootama, kuni ta möödub ja kööki astub. Trepi all oli pime ja Prohhoška ei võinud teda näha.

Prohhoška pöördus alla ja Pavkale paistis tema lai selg ning suur pea. Ülalt jooksis veel keegi kergeil ruttavail sammudel mööda treppi alla ja Pavka kuulis tuttavat häält:

„Prohhoška, oota!"

Prohhoška peatus, pöördus ja vaatas üles.

„Mis sul vaja on?" uratas ta.

Trepil kostsid allatulevad sammud ja Pavka tundis ära Frosja.

Ta võttis kelneril käisest kinni ja ütles katkeval, rõhutud häälel:

„Prohhoška, kus on raha, mis porutšik[1] sulle andis?"

Prohhor tõmbas käe järsult tagasi.

„Mis? Raha? Kas ma ei andnud sulle?" ütles ta järsk-vihaselt.

„Ta andis sulle ju kolmsada rubla?" Ning Frosja häälest kostis lämmatatud nuukseid.

„Või kolmsada rubla?" tähendas Prohhoška õelalt. „Mis siis, sa tahad selle endale saada? Kas pole nõudepesija kohta liiga kallis, preilike? Ma arvan, et aitab sellest viiekümnestki, mis ma andsin. Mõtle, missugune õnn! On puhtamaidki emandaid, haritumaid, — ja needki ei

[1] porutšik — tsaariaegne ohvitseri auaste, vastab vanemleitnandile. Toim.

võta nii palju! Ütle aitäh sellegi eest — ööke magada ja viiskümmend rubla saada. Kes see loll on? Annan sulle veel kümme-kakskümmend rubla ja loril lõpp, ja kui sa tola pole — teenid veelgi, soovitan sind teistelegi." Ja Prohhoška, heitnud viimased sõnad, keeras ringi ning astus kööki.

„Närukael, jõletis!" kisendas Frosja talle järele ja puhkes puude vastu nõjatudes hääletult nutma.

Võimatu on edasi anda, võimatu on kirjeldada tundmusi, mis haarasid Pavkat, kui ta kuulas seda juttu ning nägi trepi all pimedas seistes Frosjat, kes vappus ja peksis pead vastu puuhalge. Pavka ei andnud endast märku ja vaikis, haarates kramplikult kinni trepi raudtugedest; peas aga tuikas tal täpselt, selgelt:

„Ka selle on nad ära müünud, neetud! Oh Frosja, Frosja!..."

Viha Prohhoška vastu muutus veelgi sügavamaks ja suuremaks ning kogu ümbrus vastikuks ja põlatavaks. „Ah, kui oleks jõudu, peksaksin selle lurjuse surnuks! Miks ma ei ole suur ja tugev nagu Artjom?"

Leegikesed ahjus lõid lõkkele ja kustusid, nende punased keeled värelesid ja põimusid pikka sinakasse keerdu; Pavkale näis, et keegi pilkaja, narrija näitab talle keelt.

Toas oli vaikne, üksnes tuli praksus koldes ja kraani juurest kostis ühtlaselt langevate veetilkade laksumist.

Pannud riiulile viimase läikimanühitud kastruli, kuivatas Klimka käed. Köögis polnud kedagi. Valvekokk ja köögitüdrukud magasid riieteruumis. Köök jäi kolmeks öötunniks vaiki, ja need tunnid veetis Klimka alati ülal Pavka juures. Kokapoiss oli mustasilmalise katlakütjaga heaks sõbraks saanud. Üles jõudes nägi Klimka Pavkat lahtise kolde ees kükitamas. Pavka märkas seinal tuttavast sasitud kogust langevat varju ja sõnas, ilma et oleks ümber pöördunud:

„Istu, Klimka!"

Kokapoiss kobis riita laotud halgudele, ning visanud nende peale pikali, vaatas vaikides istuvat Pavkat ja ütles muiates:

„Mis sa teed, nõiud tule pealt?"

Pavka suutis vaevu pilku tulekeeltelt lahti kiskuda. Klimkale vaatasid otsa kaks suurt läikivat silma. Neis nägi

Klimka ütlematut nukrust. Seda nukrust seltsimehe silmis märkas Klimka esmakordselt.

„Sa, Pavka, oled täna kuidagi veider..." Ja viivu vaikimise järel küsis ta: „On sinuga midagi juhtunud?"

Pavka tõusis ja istus Klimka kõrvale.

„Midagi pole juhtunud," vastas ta kõlatult. „Raske on mul siin, Klimka." Ja ta käed, mis lebasid põlvedel, tõmbusid rusikasse.

„Mis sulle täna sisse on läinud?" jätkas küünarnukkidele tõusnud Klimka.

„Või täna sisse läinud? Alati on olnud, sestsaadik kui sattusin siia tööle. Sa vaata, mis siin sünnib! Teeme tööd nagu kaamelid, kuid tänuks annab sulle vastu hambaid igaüks, kellel vaid pähe tuleb, kaitset aga pole kuskilt loota. Mind ja sind palkas pererahvas oma teenistusse, peksta aga on õigus igaühel, kellel vaid jõudu on. Kisu ennast kas või lõhki — kõigile korraga meeltmööda olla ei saa, ja kellele meeltmööda ei ole, sellelt aina saad. Püüad kõigest väest, et teha kõik nagu vaja, et keegi ei hakkaks norima, jooksed mis jaksad, kui aga siiski pole mõnele õigel ajal midagi kätte viinud, siis saad vastu kaela..."

Klimka katkestas teda kohkunult:

„Ära karju nii, keegi võib ehk tulla — viimati kuuleb."

Pavka kargas püsti.

„Ja las kuulevad, niikuinii lähen siit ära. Raudteed lumest puhtaks rookida on ka parem, aga siin on... haud, suli istub suli kukil. Kui palju on neil kõigil raha! Meid aga peetakse lojusteks, tüdrukutega tehakse, mis aga tahetakse; kes aga on ilus ega anna järele, kihutatakse jalamaid minema. Kuhu nad pääsevad? Korjavad kokku sõjapõgenikke, kodutuid, näljaseid. Need püsivad siin leivatüki pärast — siin saavad vähemalt süüa — ja nälja sunnil on nad valmis kõigeks."

Ta kõneles seda niisuguse vihaga, et Klimka, kartes, et keegi võib nende juttu kuulda, kargas püsti ja sulges kööki viiva ukse. Pavka aga rääkis ikka veel sellest, mis kees ta hinges.

„Sina, Klimka, vaikid, kui sind peksetakse. Miks sa vaikid?"

Pavka istus laua äärde taburetile ja toetas pea väsinult

käele. Klimka pani koldesse puid ja istus samuti laua äärde.

„Kas me täna ei loegi?" küsis ta Pavkalt.

„Raamatut ei ole," vastas Pavka, „kiosk on kinni."

„Mis, kas ta täna ei kauplegi?" imestas Klimka.

„Sandarmid võtsid müüja kinni. Leidsid tema juurest midagi," vastas Pavka.

„Mispärast?"

„Räägitakse, et poliitika pärast."

Klimka vaatas Pavkale taipamatult otsa.

„Mis see poliitika tähendab?"

Pavka kehitas õlgu.

„Kurat seda teab! Räägitakse, et kui keegi astub tsaari vastu, siis seda kutsutakse poliitikaks."

Klimka võpatas kohkunult.

„Kas on siis niisuguseid?"

„Ei tea," vastas Pavka.

Uks avanes ja nõudepesuruumi astus unine Glaša.

„Miks te ei maga, lapsukesed? Võib terveks tunniks sõba silmale lasta, kuni rong tuleb. Mine, Pavka, ma vaatan katla järele."

Pavka teenistus lõppes enne, kui ta oli oodanud, ja lõppes nii, nagu ta ei võinud aimatagi.

Ühel pakasel jaanuaripäeval lõpetas Pavka oma vahetuse ja kavatses koju minna, kuid teda väljavahetav poiss ei tulnud. Pavka läks perenaise juurde ja teatas, et ta läheb koju, kuid see ei lasknud. Väsinud Pavkal tuli rahmeldada veel teine öö-päev ja ööseks oli ta lausa nõrkemas. Vaheajal tuli täita katlad ja need kella kolmese rongi ajaks keema ajada.

Pavka keeras kraani lahti — vett ei tulnud. Pumbamaja nähtavasti ei andnud vett. Ta jättis kraani lahti, heitis puudele pikali ning uinus: väsimus võttis võimust.

Mõne minuti pärast hakkas kraan mulksuma ja vulksuma, ning vesi voolas paaki, täites selle ääreni ja hakkas valguma mööda kahhelkive pesuruumi põrandale. Nagu harilikult, polnud pesuruumis kedagi. Vett voolas ikka rohkem ja rohkem. See ujutas põranda üle ja nõrgus ukse alt saali.

Veenired valgusid magavate reisijate pakkide ja kohvrite alla. Keegi ei märganud seda ja alles siis, kui vesi ujutas märjaks ühe põrandal lebava reisija ning kui too jalule karates kisendama hakkas, tormasid kõik asjade juurde. Tekkis tohuvabohu.

Vett aga voolas järjest juurde.

Prohhoška, kes koristas teises saalis lauda, kargas reisijate kisa peale välja, jooksis üle loikude hüpates ukse juurde ning paiskas selle hooga pärani. Vesi, mida uks oli kinni pidanud, voolas nüüd joana saali.

Kära tugevnes. Valvekorrakelnerid jooksid nõudepesuruumi. Prohhoška kargas magava Pavka kallale.

Üks hoop teise järel sadas valust lausa segaseks läinud poisi pähe.

Ta ei saanud une pealt millestki aru. Silmis sähvisid eredad välgud ja kogu keha läbis tuline valu.

Vaeseomaks peksetuna komberdas ta vaevaliselt koju.

Süngelt, laupa kibrutades päris Artjom hommikul Pavkalt juhtunu üle järele.

Pavka jutustas kõik, kuidas asi oli.

„Kes sind peksis?" küsis Artjom kõlatult.

„Prohhoška."

„Hüva, lama edasi."

Artjom pani lambanahkse kasuka selga ja väljus sõnagi lausumata.

„Kas ma võiksin näha kelner Prohhorit?" küsis tundmatu tööline Glaškalt.

„Ta tuleb kohe, oodake," vastas too.

Hiiglaslik kogu najatus ukse ülapiida vastu.

„Hüva, ma ootan."

Prohhor, kes tassis kandmikul toidunõude virna, tõukas ukse jalaga valla ja astus pesuruumi.

„Seesama ongi," ütles Glaša Prohhorile osutades.

Artjom astus ettepoole, laskis käe raskesti kelneri õlale, vaatas talle otse silma sisse ja küsis:

„Miks sa peksid minu venda Pavkat?"

Prohhor tahtis vabastada õla, kuid hirmus rusikahoop virutas ta maha; ta katsus püsti tõusta, kuid teine, esimesest hirmsam hoop naelutas ta põranda külge.

Hirmunud nõudepesijad kargasid eemale.
Artjom keeras ringi ja astus ukse poole.
Veriseks löödud näoga Prohhoška väänles põrandal.
Artjom õhtul depoost koju ei tulnud.
Ema sai teada: Artjom istub sandarmijaoskonnas.

Kuue päeva pärast, õhtul, kui ema juba magas, tuli Artjom tagasi. Ta astus voodiäärel istuva Pavka juurde ja küsis hellalt:

„Noh, kas oled paranenud, vennas?" Ta istus Pavka kõrvale. „Juhtub hullematki." Ja hetke vaikinud, lisas: „Pole viga, lähed elektrijaama, rääkisin seal juba sinust. Seal õpid ameti ära."

Pavka pigistas mõlema käega kõvasti Artjomi vägevat kätt.

TEINE PEATÜKK

Väikelinnakesse tungis tormi-iilina vapustav sõnum: „Tsaar on troonilt tõugatud!"

Linnakeses ei tahetud seda uskuda.

Rongilt, mis lumetormis oli linna roomanud, kargas perroonile kaks üliõpilast, vintpüssid sinelite peal, ja salk revolutsioonilisi soldateid, punased sidemed käistel. Nad areteerisid jaamasandarmid, vana polkovniku ja garnisoniülema. Ning linnakeses hakati uskuma. Tuhandeid inimesi hakkas voorima mööda lumiseid tänavaid väljaku poole.

Aplalt kuulati uusi sõnu: vabadus, võrdsus, vendlus.

Möödus kärarikkaid päevi täis ärevust ja rõõmu. Siis saabus vaikus, ja üksnes punane lipp linnavalitsuse hoonel, kus menševikud ja bundistid olid peremeestena kanna kinnitanud, kõneles toimunud muutusest. Kõik muu jäi endiseks.

Talve lõpul majutati linnakesse kaardiväe ratsapolk. Hommikuti sõideti eskadronide kaupa jaama Edelarindelt põgenenud desertööre püüdma.

Ratsakaardiväelaste näod olid lihavad, mehed pikad ja mürakad. Ohvitserid kõik enamasti krahvid ja vürstid, pagunid kuldsed, ratsapükstel hõbekandid, kõik nagu tsaariajal — otsekui poleks revolutsiooni olnudki.

Pavka, Klimka ja Serjožka Bruzžaki suhtes ei muutunud midagi. Vanad peremehed jäid alles. Alles vihmasel novembrikuul hakkas toimuma midagi arusaamatut. Vaksalis hakkas liikuma uusi inimesi, üha rohkem kaevikusõdurite hulgast, kummalise hüüdnimega — „bolševikud".

Kust oli pärit niisugune kindel ja kaalukas nimetus — seda ei osanud keegi aimata.

Kaardiväelastel oli rindelt deserteerinuid raskevõitu kinni pidada. Järjest sagedamini purunesid vaksali akende klaasid püssipaukudest. Rindelt põgeneti tervete rühmadena, ja kui neid kinni peeti, murdsid nad tääkidega läbi. Detsembri algul voolas neid tervete ešelonidena.

Kaardiväelased barrikadeerisid vaksali ja lootsid neid kinni pidada, kuid nad löödi kuulipildujavalangutega segi. Surmaga harjunud inimesed paiskusid vaguneist välja.

Hallid rindemehed kihutasid kaardiväelased minema. Kihutasid minema ja pöördusid vaksalisse tagasi, ning ešelon ešeloni järel liikus edasi.

Tuhande üheksasaja kaheksateistkümnenda aasta kevadel tulid kolm sõpra Serjoža Bruzžaki juurest, kus nad olid vihtunud mängida „kuutkümmend kuut". Teel keerasid nad sisse Kortšagini aiakesse ja heitsid rohule pikali. Oli igav. Kõigist tavalistest toimingutest oli juba villand. Hakati mõtlema, kuidas päevakest paremini õhtule saada. Selja tagant kostis kabjaplaginat ja teele kihutas ratsanik. Hobune hüppas ühe ropsuga üle kraavi, mis lahutas kiviteed madalast aiatarast. Ratsanik viipas kantsikuga lebava Pavka ja Klimka poole:

„Hei, poisid, tulge siia!"

Pavka ja Klimka kargasid jalule ning jooksid tara juurde. Ratsanik oli üleni tolmune; kuklasse lükatud nokkmüts, kaitsevärvi pluus ja kaitsevärvi püksid olid kaetud paksu halli teetolmu-korraga. Tugeva sõduririhma küljes rippusid nagaan ja kaks saksa granaati.

„Tooge vett juua, poisid!" palus ratsanik, ja kui Pavka oli majja vee järele jooksnud, pöördus mees teda uudistava Serjožka poole: „Ütle, noormees, missugune võim on linnas?"

Serjožka hakkas võõrale rutukalt kõiki linnauudiseid jutustama:

„Juba kaks nädalat pole meil mitte mingisugust võimu. Omakaitse on meil võimuks. Kõik elanikud käivad öösel järgemööda linna valvamas. Aga kes teie niisugune olete?" esitas ta omakorda küsimuse.

„Noh, kui saad liiga palju teada, jääd ruttu vanaks," vastas ratsanik muiates.

Majast jooksis Pavka, hoides käes veekruusi.

Ahnelt, ühe sõõmuga jõi ratsanik kruusi põhjani, ulatas selle Pavkale, rebis ratsuteid, ja otse paigalt nelja kihutama hakates sööstis männisalu poole.

„Kes see oli?" küsis Pavka taipamatult Klimka käest.

„Kust mina tean?" vastas see õlgu kehitades.

„Kindlasti tuleb jälle võimu vahetus. Sellepärast sõitsidki Leszczynski omad eile välja. Kui juba rikkad jalga lasevad, siis tähendab — tulevad partisanid," lahendas Serjožka selle poliitilise küsimuse lõplikult ja kindlalt.

Tema põhjendus oli niivõrd veenev, et temaga olid kohe nõus nii Pavka kui ka Klimka.

Poisid ei jõudnud seda asja veel korralikult arutadagi, kui kiviteelt hakkas kostma kabjaplaginat. Kõik kolm sööstsid tara juurde.

Metsast, poistele pisut nähaoleva metsniku-maja tagant liikus välja inimesi ja veokeid, mitte kuigi kaugel kiviteed mööda aga tuli oma viisteist meest ratsa, vintpüssid põiki sadulal. Ratsanike eesotsas oli kaks meest: üks oli vanapoolne, kaitsevärvi frentšis, vööl ohvitseririhm, rinnal binokkel; tema kõrval aga ratsanik, keda poisid alles äsja olid näinud. Vanemal oli frentšil punane lint.

„Mis ma ütlesin?" müksas Serjožka Pavkale küünarnukiga külge. „Näed, punane lint. Partisanid. Jäägu ma pimedaks, kui need pole partisanid . . ." Ja rõõmust huilates hüppas ta nagu lind üle tara uulitsale.

Mõlemad sõbrad järgnesid talle. Kõik kolm seisid nüüd kivitee ääres ja silmitsesid lähenejaid.

Ratsanikud sõitsid päris lähedale. Poiste tuttav noogutas nende poole, ja osutades kantsikuga Leszczynskite majale, küsis:

„Kes elab selles majas?"

Püüdes ratsaniku hobusega sammu pidada, pajatas Pavka:

„Siin elab advokaat Leszczynski. Laskis eile jalga. Paistab, et kartis teid . . ."

„Kust sina tead, kes me oleme?" küsis elatanud mees naerdes.

Näidates lindile vastas Pavka:

„Aga mis see on? Kohe näha . . ."

Tänavale valgus elanikke, kes uudishimulikult vahtisid

linna sissetulevat salka. Meie sõbrad seisid kivitee ääres ja vaatasid samuti tolmunud ning väsinud punakaartlasi.

Kui salga ainus suurtükk ja vankrid kuulipildujatega olid kividel mürisedes mööda sõitnud, liikusid poisid partisanide kannul ja läksid igaüks oma koju alles siis, kui salk peatus kesklinnas ja hakkas korteritesse paiknema.

Leszczynskite majas, kus peatus salga staap, istusid õhtul avaras võõrastetoas suure nikerdatud jalgadega laua ääres neli meest: kolm meest komandör-koosseisust ja salga komandör seltsimees Bulgakov, elatanud mees halliksminevate juustega.

Bulgakov, laotanud lauale kubermangu kaardi, vedas sellele küünega rõhudes jooni ja lausus nukiliste sarnade ning tugevate hammastega vastasistuja poole pöördudes:

„Sina, seltsimees Jermatšenko, ütled, et siin tuleb anda lahing, mina aga arvan — hommikul on vaja taanduda. Hea oleks koguni öösel, kuid mehed on väsinud. Meie ülesanne on jõuda Kazatini alla, enne kui sakslased sinna jõuavad. Neile meie jõududega vastu panna — see on ju naeruväärt... Üks suurtükk ja kolmkümmend mürsku, kakssada tääki ja kuuskümmend mõõka — on see mõni kohutav jõud... Sakslased tulevad nagu raudne laviin. Ainult pärast ühinemist teiste taanduvate punaste väeosadega võime anda lahingu. Me peame ju silmas pidama, seltsimees, et peale sakslaste on meie teel palju mitmesuguseid kontrrevolutsioonilisi jõuke. Minu arvamine on see, et homme hommikul tuleb sild jaama taga õhku lasta ja taanduda. Seni kui sakslased silda korda seavad, möödub paar-kolm päeva. Nende edasiliikumine mööda raudteed on seega seisma pandud. Mis te arvate, seltsimehed? Otsustame ära!" pöördus ta laua ääres istuvate meeste poole.

Bulgakovi vastas istuv Stružkov näris huuli, vaatas kaardile, siis Bulgakovile ja litsus viimaks vaevaga kuuldavale kurku takerdunud sõnad.

„Ma... toe... tan Bulgakovit."

Kõige noorem, töömehe plüüsis, nõustus:

„Bulgakov räägib õiget juttu."

Ja ainult Jermatšenko, too, kes päeval oli poistega kõnelnud, raputas eitavalt pead.

„Mis kuradi pärast me siis üldse selle salga kogusime?

Et sakslaste eest ilma võitluseta taanduda. Minu arvates on vaja nendega siin rinnad kokku pista. Lippamisest on juba villand... Kui oleks minu teha, mina annaksin siin tingimata lahingu." Ta lükkas tooli järsult eemale, tõusis ja hakkas mööda tuba kõndima.

Bulgakov vaatas teda laitvalt.

„Võidelda tuleb taibuga, Jermatšenko. Paisata aga inimesed kindlasse hukatusse ja hävingusse — seda me ei või teha. Pealegi on see naeruväärne. Meie järel liigub terve diviis raskesuurtükiväega, soomusautodega... Ei maksa olla laps, seltsimees Jermatšenko..." Ja juba teiste poole pöördudes lõpetas ta: „Seega on otsustatud — homme hommikul taandume... Järgmine küsimus — side," jätkas Bulgakov nõupidamist. „Kuna me lahkume viimastena, langeb meile ülesanne organiseerida tööd sakslaste tagalas. Siin on suur raudteesõlm, linnas on kaks vaksalit. Me peame hoolitsema selle eest, et jaamas töötaks ustav seltsimees. Nüüd otsustame, keda omadest jätta siia tööd korraldama. Esitage kandidaate!"

„Mina arvan, et siia peab jääma madrus Žuhrai," ütles Jermatšenko laua juurde astudes. „Esiteks on Žuhrai siitkandist pärit, teiseks on ta lukussepp ja montöör — võib ennast jaama tööle sokutada. Fjodorit pole keegi meie salgaga koos näinud — ta saabub alles öösel. Ta on nutikas poiss ja ajab siin asja joonde. Tema on minu arvates kõige kohasem mees."

Bulgakov noogutas pead.

„Õigus, ma olen sinuga nõus, Jermatšenko. Kas teie, seltsimehed, ei ole vastu?" pöördus ta teiste poole. „Ei. Niisiis, küsimus on otsustatud. Me jätame Žuhraile raha ja mandaadi tööks... Nüüd, seltsimehed, kolmas ja viimane küsimus," ütles Bulgakov. „See on linnas leiduvate relvade küsimus. Siin on terve ladu püsse, kakskümmend tuhat tükki, mis on jäänud siia juba tsaari sõja ajast. Relvad on laotud ühte taluküüni ja vedelevad seal; kõik on need unustanud. Minule teatas sellest üks talupoeg — küüni peremees. Tahab neist lahti saada... Seda ladu ei või muidugi sakslastele jätta. Mina arvan, see tuleb maha põletada. Ja otsekohe, et hommikuks oleks kõik valmis. Süütamine aga on hädaohtlik: küün seisab linna ääres, keset kehvikute maja. Talumeeste hooned võivad tuld võtta.

Kõvasti kühmus, ammu ajamata harjashabemega Stružkov liigutas end.

„Mi . . . miks . . . põlema panna? Ma a . . . arvan, et ja . . . jagada relvad ra . . . rahva kätte."

Bulgakov pöördus kähku tema poole.

„Välja jagada, ütled?"

„Õige. See on õige!" hüüdis Jermatšenko vaimustusega. „Jagada töölistele ja muule rahvale, kes tahab. On vähemalt, millega sakslastel selga sügada, kui nad hakkavad ülearu pigistama. Aga pigistama hakkavad nad kõvasti. Kui aga enam välja kannatada ei jõua, haaravad poisid relvad pihku. Stružkov ütles õigesti: välja jagada. Hea oleks isegi maale vedada. Talumehed peidavad püssid osavasti ära, ja kui sakslased hakkavad paljaks rekvireerima, oi, kuidas siis läheb neid püsse tarvis."

Bulgakov puhkes naerma.

„Jah, aga eks sakslased käsi relvad ära anda, ja kõik viivadki ära."

Jermatšenko vaidles vastu:

„Noh, kõik ei vii. Kes viib, aga kes jätab ka endale."

Bulgakov laskis silmadel küsivalt üle istujate käia.

„Jagame, jagame püssid välja," toetas Jermatšenkot ja Stružkovi noor tööline.

„Mis siis ikka, jagame välja," nõustus Bulgakov. „Ongi kõik küsimused läbi," ütles ta laua äärest tõustes. „Nüüd võime hommikuni puhata. Kui Žuhrai saabub, astugu minu juurde sisse. Ma tahan temaga rääkida. Aga sina, Jermatšenko, mine kontrolli valveposte!"

Jäänud üksi, läks Bulgakov võõrastetoa kõrval asuvasse pererahva magamistuppa, laotas sineli madratsile ja heitis pikali.

Pavka oli hommikul teel elektrijaamast koju. Juba terve aasta töötas ta ahjukütja käealusena.

Linnas valitses erakordne elevus. See torkas Pavkale otsekohe silma. Ikka sagedamini sattus talle teel vastu inimesi, kes kandsid ühte, kahte või kolme püssi. Pavka kiirustas koju, mõistmata, milles asi seisab. Leszczynski häärberi juures istusid tema eilsed tuttavad hobuste selga.

Jooksnud tuppa, pesnud end kiiruga ja saanud emalt

teada, et Artjom pole veel tulnud, kargas Pavka välja ja tormas Serjožka Bruzžaki juurde, kes elas linna teises otsas.

Serjožka oli vedurijuhi-abi poeg. Tema isal oli oma väike majake ja niisama väike maalapike. Serjožka polnud kodus. Ta ema, täidlane valgejumeline naine, vaatas Pavkat pahaselt.

„Pagan teda teab, kus ta on! Vaevalt läks valgeks, kui kadus, nagu oleks tuli taga. Ütles, et kuskil jagatakse sõjariistu, küllap ta seal ongi! Vitsu oleks vaja teile, tatistele sõjameestele! Ülearu koeraks olete läinud. Enam ei saa jagu. Endal alles kõrvatagused märjad, aga ikka sinna, sõjariistade järele! Sa ütle talle nurjatule, et kui ta toob majja kas või üheainsa padruni, kisun tal kõrvad peast. Tassib igasugust rämpsu kokku, pärast muudkui vastuta tema eest. Aga sina asutad ka sinna minema?"

Kuid Pavka ei kuulanudki enam Serjožka riiakat ema ja tormas juba tänavale.

Mööda kiviteed tuli mees ja kandis kummalgi õlal püssi.

„Onu, ütle, kust sa said?" sööstis Pavka tema juurde.

„Seal, Verhovinas jagatakse."

Pavka tormas juhatatud koha poole, nii kuidas jalad võtsid. Jooksnud läbi kaks tänavat, sattus ta poisijõmpsikale, kes tassis rasket täägiga jalaväepüssi.

„Kust sa püssi võtsid?" peatas teda Pavka.

„Salgamehed jagavad koolimaja vastas, kuid nüüd pole seal enam midagi. Kõik on ära viidud. Kogu öö läbi anti, ainult tühjad kastid vedelevad veel. Mina viin juba teist," lõpetas poisike uhkelt.

Teatatud uudis tegi Pavka hirmus kurvaks.

„Ah, pagan, oleksin pidanud kohe sinna jooksma, mitte aga koju minema!" mõtles ta ahastavalt. „Kuidas ma küll selle maha magasin!"

Ja korraga lõi talle pähe mõte: ta pöördus kannapealt ringi, jõudis mõne hüppega eemalduvale poisile järele ning tõmbas sellelt püssi vägisi käest.

„Sul on juba üks, jätkub sulle. Aga see saab mulle," kuulutas Pavka toonil, mis ei lubanud vasturääkimist.

Jõmpsikas sööstis tulivihasena päise päeva ajal toimepandud riisumise pärast Pavkale kallale, kuid viimane kargas sammu tagasi ja kisendas, tääki ette seades:

„Käi eemale, või muidu jääd täägi otsa!"

Jõmpsikas hakkas meelehärmist nutma ja jooksis tagasi, sõimates võimetus vihas. Pavka aga tõttas rahuldatult koju. Ta hüppas üle tara, jooksis väikesse kuuri, peitis saadud püssi katuse alla aampalkidele ja läks rõõmsalt vilistades tuppa.

Kaunid on suveõhtud säärastes väikestes Ukraina linnakestes ja alevikkudes nagu Šepetovka, kus keskosa on linn, ääred aga küla.

Niisuguseil vaikseil suveõhtuil on kogu noorsugu väljas. Tüdrukud ja poisid — kõik on rühmiti ja paarikaupa oma trepirõdukestel, aedades, majaesiste lillepeenarde vahel, otse tänavail, mahalaotud ehituspalkidel. Kõikjal kostab naeru ja laulu.

Õhk väreleb tihedast lillelõhnast. Sügavas taevas vilguvad vaevu-vaevu tähed nagu jaaniussikesed, ja hääl kostab kaugele-kaugele . . .

Pavka armastab oma lõõtspilli. Ta asetab heliseva viini kaherealise õrnalt põlvele. Väledad sõrmed riivavad vaevalt klahve, jooksevad otsiskledes kiiresti ülalt alla. Bassid ohkavad ja lõõtspill hakkab puistama uljaid, tulvavaid helisid.

Lõõtspill väänleb, ja kes saab siis tantsu lahti löömata jätta? Ei malda — jalad hakkavad ise liikuma. Lõõtspill hingab kuumalt, ilus on maailmas elada!

Täna õhtul oli eriti lõbus. Maja juures, kus elas Pavka, oli palkidele kogunenud naerust rõkkavaid noori, kõige heledamalt aga naeris Pavka naaber Galotška. Kiviraiduri tütar armastab koos teiste noortega tantsida, laulda. Tal on madal sametine alt.

Pavka pelgab teda. Tal on terav keeleke. Ta istub Pavka kõrvale palkidele, embab teda tugevasti ja lõkerdab naerda:

„Oh sind, vahvat lõõtsameest! Kahju, et sa oled kasvult pisut kängu jäänud, muidu oleksid minu jaoks tore meheke. Armastan pillimehi, süda sulab nende ees."

Pavka punastab juuste juurteni — hea, et õhtul pole seda näha. Ta nihutab end vallatlejast eemale, see aga hoiab teda kõvasti kinni, ei lase.

„Kuhu sa, kullake, siis põgened? Küll on aga peigmeheke," naljatab ta.

Pavka tunneb õlaga tema nõtket rinda, ja sellest tekib mingi erutus, rahutus; ümberringi aga häirib naer tavaliselt vaikset tänavat.

Pavka tõukab käega Galotškat õlast ja ütleb:

„Sa segad mind mängimast, nihku eemale!"

Ja uuesti kostab naerupahvatus, nöökeid, naljatlusi.

Marusja segab end vahele:

„Pavka, mängi midagi kurba, et läheks südamesse."

Aeglaselt venib lõõts, pikkamisi libisevad sõrmed. Kõlab kõigile tuttav, armas meloodia. Galina hakkab esimesena kaasa laulma, tema järel Marusja ja teised.

Tulid kokku kõik burlakid
koduküladesse.
Siin meil armas,
siin meil mõnus
laulda laulukesi . . .

Ja helisevalt laulvad noored hääled kanduvad kaugusse, metsa poole.

„Pavka!" See on Artjomi hääl.

Pavka vajutab pililõõtsa kokku ja tõmbab rihmad kinni.

„Kutsutakse, ma lähen."

Marusja ütleb paluvalt:

„Noh, istu veel, mängi pisut. Küll jõuad koju ka minna!"

Kuid Pavka kiirustab:

„Ei. Homme mängime jälle, aga praegu tuleb minna. Artjom kutsub," ja ta jookseb üle tänava majakese poole.

Avanud kambriukse, näeb ta, et laua taga istub Roman, Artjomi seltsimees, ja veel kolmas, tundmatu.

„Sa kutsusid mind?" küsis Pavka.

Artjom viitas peaga Pavka suunas ja pöördus võõra poole:

„Seesama ongi minu vennas."

Too sirutas Pavkale pahkliku käe.

„Tead mis, Pavka," pöördus Artjom venna poole. „Sa rääkisid, et teil elektrijaamas jäi montöör haigeks. Homme kuula järele, ehk nad võtavad tema kohale teise vilunud mehe. Kui on tarvis, siis tule ja ütle."

Võõras segas end vahele:

„Ei, ma lähen temaga kaasa. Räägin ise peremehega."

„Muidugi on tarvis. Täna ju jaam ei töötanud, sest Stankovitš jäi haigeks. Peremees jooksis kahel korral jaama, aina otsis, keda asemele saada, kuid ei leidnud. Ühe kütjaga ei julgenud ta jaama käiku lasta. Montöör aga on jäänud tüüfusse."

„Noh, siis on asi jutis," ütles tundmatu. „Homme tulen sulle järele ja läheme koos," pöördus ta Pavka poole.

„Hüva."

Pavka kohtas tundmatu rahulikke halle silmi, mis teda tähelepanelikult uurisid. Kindel, liikumatu pilk pani Pavka veidi kohmetuma. Hall, ülalt kuni alla kinninööbitud pintsak oli laial, tugeval seljal tublisti pingul — oli näha, et see oli omanikule kitsas. Õlgu ühendas peaga tugev härjakael, ja mees oli täis jõudu nagu vana tugevate juurtega tamm.

Hüvasti jättes ütles Artjom:

„Seniks kõige paremat, Žuhrai. Homme lähed vennasega kaasa ja ajad kõik asjad joonde."

Sakslased tulid linna kolmandal päeval pärast salga lahkumist. Nende saabumisest teatas vedurivile viimaseil päevil tühjaksjäänud jaamast. Linnas levis kuuldus:

„Sakslased tulevad!"

Ja linn hakkas kihama nagu ärritatud sipelgapesa, kuigi kõik teadsid ammugi, et sakslased on tulemas. Kuid seda ei tahetud kuidagi uskuda. Nüüd need hirmsad sakslased aga pole enam kuskil tulemas, vaid ongi juba siin, linnas.

Kõik elanikud tikkusid tarade ja jalgväravate juurde. Uulitsale minna kardeti.

Sakslased aga, tumerohelistes mundrites, püssid käel, tulid ahelikus mõlemal pool kiviteed, jättes viimase vabaks. Püssidel olid laiad täägid nagu noad. Peas — rasked teraskiivrid. Seljas tohutud ranitsad. Jaamast liikusid nad linna katkestamatu lindina, liikusid valvsalt, iga hetk vastupanuks valmis, kuigi keegi ei kavatsenudki neile vastu hakata.

Ees sammus kaks ohvitseri, mauserid käes. Keset kiviteed astus tõlk — hetmanivanem sinises ukraina župaanis[1] ja papahhas.

[1] župaan — ukraina poolkasukas. Toim.

Sakslased kogunesid linnatsentrumi väljakul karreesse. Taoti rivitrummi. Siia kogunes ka väike salk julgemaks muutunud kodanikke. Župaanis hetmanlane ronis apteegitrepile ja luges valjusti ette komandant major Korffi päevakäsu.

Päevakäsk kõlas järgmiselt:

„§ 1.

Käsen:

Kõigil linna kodanikel kahekümne nelja tunni jooksul ära tuua nende käes olevad tuli- ja külmrelvad. Käesoleva käsu mittetäitmise eest — mahalaskmine.

§ 2.

Linnas kuulutatakse välja sõjaseisukord ja liikumine pärast kella 8 õhtul on keelatud.

Linna komandant major Korff."

Majja, kus varem oli linnavalitsus, pärast revolutsiooni aga tööliste saadikute nõukogu, asus saksa komandantuur. Maja välistrepi juures seisis tunnimees, mitte enam teraskiivris, vaid paraadkiivris, millel oli suur keisrikotkas. Siinsamas hoovis oli äratoodavate relvade laopaik.

Kogu päeva kandsid mahalaskmise ähvardusega hirmutatud väikekodanlased relvi kokku. Täisealised ennast ei näidanud. Relvi tassisid noorukid ja poisijõmpsikad. Sakslased ei pidanud kedagi kinni.

Need, kes ei tahtnud tassida, viskasid relvad öösel otse kiviteele, hommikul korjas saksa patrull need üles, ladus sõjaväevankrile ning vedas komandantuuri.

Kell üks päeval, kui oli möödunud relvade äraandmise tähtaeg, lugesid saksa sõdurid oma trofeed üle. Ära oli antud üldse neliteist tuhat vintpüssi. Järelikult jäi kuus tuhat püssi sakslastel saamata. Nende poolt teostatud üldine läbiotsimine andis väga vähe tulemusi.

Järgmisel päeval koidu ajal lasti linna taga vana juudi surnuaia juures maha kaks raudteetöölist, kelle juurest oli läbiotsimisel leitud ärapeidetud püsse.

Kuulanud päevakäsu ära, tõttas Artjom koju. Õues kohtas ta Pavkat, võttis tal õlast kinni ja küsis tasa, kuid tungivalt:

„Kas sina tõid laost midagi koju?"

Pavka oli kavatsenud püssist vaikida, kuid vennale ta ei tahtnud valetada ja jutustas kõik.

Nad läksid koos kuuri juurde. Artjom tõi aampalkide peale pandud püssi lagedale, tõmbas luku välja, võttis täägi otsast, haaras püssi raudapidi pihku, võttis hoogu ning virutas selle kogu jõust vastu taraposti. Kaba purunes pilbasteks. Püssiriismed lendasid kaugele aiakese taha kõnnumaale. Täägi ja luku heitis Artjom käimlasse.

Olles kõige sellega valmis, pöördus Artjom venna poole:

„Sa ei ole enam väike, Pavka, ja saad aru, et relvaga ei tohi mängida. Ega ma sulle nalja pärast räägi — koju ära too midagi! Tead, et selle eest võib praegu eluga maksta. Vaata, et sa mind ei peta, peaksid aga tooma ja leitakse, lastakse mind esimesena maha. Sind, tattnina, nad ei puuduta. Nüüd on hullud ajad, saad aru."

Pavka lubas, et ta midagi ei too.

Kui nad mõlemad üle õue tuppa läksid, peatus Leszczynskite värava ees tõld. Sellest astusid välja advokaat naisega ning nende lapsed Nelli ja Viktor.

„Linnukesed saabusid," sõnas Artjom vihaselt. „Nüüd läheb möll lahti, et susi seda sööks!" Ja ta astus tuppa.

Pavka kurvastas kogu päeva püssi pärast. Samal ajal töötas ta sõber Serjožka kogu jõust vanas mahajäetud kuuris, kaevates labidaga seina ääres muldpõrandat. Viimaks oli auk valmis. Serjožka asetas sellesse kolm kaltsudesse mähitud uut püssi, mis ta oli jagamisel hankinud. Ta ei kavatsenudki neid sakslastele ära anda, — ega ta ometi selleks kogu öö vaeva näinud, et oma saagist lahkuda.

Olles augu mulda täis ajanud, tampis ta selle kõvasti kinni, tassis tasandatud kohale hunniku prahti ja vana koli; silmitses siis arvustavalt oma töö tulemusi, ja leides need olevat rahuldavad, võttis mütsi peast ning pühkis laubalt higi.

„Noh, las nüüd otsivad. Ja kui leiavad, siis kelle kuur — pole teada."

Karmi montööriga, kes töötas juba kuu aega elektrijaamas, sai Pavka märkamatult sõbraks.

Žuhrai näitas kütja käealusele dünamo ehitust ja õpetas talle tööd.

Taibukas poiss hakkas madrusele meeldima. Sageli tuli Žuhrai vabadel päevadel Artjomi juurde. Mõtlik ja tõsine madrus kuulas kannatlikult kõiki jutte elust-olust, eriti kui ema kurtis Pavka vempude üle. Ta oskas alati Maria Jakovlevnale nii rahustavalt mõjuda, et see oma hädad unustas ja reipamaks muutus.

Kord pidas Žuhrai Pavka elektrijaama õues puuriitade vahel kinni ja ütles muheldes:

„Ema räägib, et sa armastad kakelda. Ütles: „Ta on mul riiakas nagu kukk"." Žuhrai puhkes heakskiitvalt naerma. „Kakelda pole sugugi kahjulik, ainult tuleb teada, keda peksta ja mis-eest peksta."

Teadmata, kas Žuhrai pilkab teda või räägib tõsiselt, vastas Pavka:

„Mina ei kakle ilmaaegu, vaid alati õiguse pärast."

Žuhrai tegi ootamatult ettepaneku:

„Kas tahad, ma õpetan sind kaklema nagu kord ja kohus?"

Pavka jäi talle üllatunult otsa vahtima.

„Kuidas nagu kord ja kohus?"

„Küll näed."

Ja Pavka kuulis esimese lühikese loengu inglise poksist.

See teadus oli Pavka jaoks raske, kuid ta õppis selle suurepäraselt ära. Korduvalt lendas ta Žuhrai rusikahoobist pikalilööduna kukerpalli, ent ta osutus usinaks ja kannatlikuks õpilaseks.

Ühel palaval päeval, kui Pavka oli tulnud Klimka juurest ja luusis toas ringi, leidmata endale tegevust, otsustas ta ronida oma armastatud paika — maja taga aianurgas oleva vahiputka katusele. Ta läks üle õue, astus aiakesse, ja jõudnud laudkuuri juurde, ronis väljaulatuvaid nukkasid mööda katusele. Kuuri kohale paindunud tihedatest kirsiokstest läbi tungides pääsis ta katuse keskele ja heitis päikese kätte pikali.

Vahimaja ulatus ühe küljega Leszczynskite aeda, ja kui ronida katuse ääreni, on näha kogu aed ja maja üks külg. Pavka pistis pea üle katuseääre välja, ja talle sai nähta-

vaks osa hoovi seal seisva tõllaga. Oli näha, kuidas Leszczynskite juures korteris oleva saksa leitnandi tentsik puhastas harjaga oma ülema asju. Pavka oli näinud leitnanti mitmel korral häärberi väravas.

Leitnant oli lühikest kasvu, punapõskne, väikeste põetud vurrudega; ta kandis näpitsprille ja lakknokaga mütsi. Pavka teadis, et leitnant elab külgmises toas, mille aken vaatas aeda ja oli katuselt näha.

Leitnant istus parajasti laua taga ja kirjutas midagi; võttis siis kirjutatu ja väljus. Andnud kirja tentsikule, astus ta mööda aiateed uulitsale viiva jalgvärava poole. Väänkasvudest lehtla juures peatus leitnant — nähtavasti kõneles kellegagi. Lehtlast väljus Nelli Leszczynska. Leitnant võttis neiu käevangu, läks temaga jalgvärava juurde ning mõlemad väljusid uulitsale.

Seda kõike jälgis Pavka. Ta kavatses juba uinakut teha, kui märkas, et tentsik tuli leitnandi tuppa, riputas mundri varna, avas aiapoolse akna ja kraaminud toa, väljus, tõmmates enda järel ukse kinni. Samas nägi Pavka teda talli juures, kus seisid hobused.

Läbi lahtise akna oli kogu tuba Pavkale hästi näha. Laual lebasid rihmad ja veel midagi läikivat.

Läbematust uudishimuhoost aetuna ronis Pavka tasakesi katuselt murelitüvele ja laskus Leszczynskite aeda. Ta jooksis kummargil mõne hüppega avatud akna juurde ja heitis pilgu tuppa. Laual lebas portupeerihm ja kabuur suurepärase kaheteistkümne-laengulise „manlihheriga".

Pavkal jäi hing rindu kinni. Mõni hetk käis temas võitlus, kuid meeletust hulljulgusest haaratuna upitas ta end üles, haaras kabuuri, kiskus sellest välja uue sinkjasmusta revolvri ja hüppas aeda. Ümber vaadates pistis ta revolvri ettevaatlikult taskusse ja sööstis läbi aia mureli juurde. Karanud kähku nagu ahv katusele, vaatas Pavka tagasi. Tentsik ajas rahulikult tallipoisiga juttu. Aias oli vaikne . . . Ta ronis kuurikatuselt maha ja tormas tuppa.

Ema askeldas köögis lõunat valmistades ega pööranud Pavkale tähelepanu.

Pavka haaras kirstu taga vedeleva nartsu, toppis selle taskusse, libises märkamatult uksest välja, jooksis läbi aia, ronis üle tara ja jõudis metsa viivale teele. Hoides käega kinni raskesti vastu jalgu peksvat revolvrit, jooksis

ta — nii nagu oli jaksu — vana lagunenud tellisetehase poole.

Jalad puudutasid vaevalt maad, kõrvus vilistas tuul.

Vana tellisetehase juures oli vaikne. Siin-seal sisselangenud puukatus, katkiste telliste hunnikud ja lagunevad põletusahjud sisendasid nukrust. Kõik oli siin kõrgesse umbrohtu kasvanud. Ja ainult kolm sõpra tulid mõnikord siia kokku oma mänge mängima. Pavka teadis paljusid salaurkaid, kuhu võis peita varastatud aarde.

Ronides ahjuseinas olevasse auku, vaatas ta ettevaatlikult tagasi, kuid tee oli tühi. Vaikselt kohisesid männid, kerge tuuleke keerutas üles teetolmu. Lõhnas teravalt tõrvast.

Ahju põhjas asetas Pavka nartsu sisse mähitud revolvri nurka ja kattis selle vanade telliste hunnikuga. Roninud ahjust välja, toppis ta sissepääsu vanasse ahju tellistega kinni, jättis mällu kivide asetuse, väljus teele ja hakkas aeglaselt tagasi astuma.

Jalad põlvist värisesid pisut.

„Millega see kõik lõpeb?" mõtles ta, ja midagi rahutut ängistas südant.

Elektrijaama läks Pavka enneaegu, et ainult mitte kodus olla. Ta võttis valvurilt võtme ja avas laia ukse, mis viis ruumi, kus seisid mootorid. Kui ta tuhakasti puhastas, vett katlasse pumpas ning ahju kütte pani, mõtles ta:

„Mis toimub nüüd Leszczynskite suvilas?"

Usna hilja, kella üheteistkümne paiku, tuli Žuhrai Pavka juurde, kutsus ta õue ja küsis tasa:

„Miks oli teie juures täna läbiotsimine?"

Pavka võpatas ehmunult.

„Kuidas, läbiotsimine?"

Žuhrai vaikis viivu ja lisas:

„Jah, asi on halb. Ega sa tea, mida nad otsisid?"

Pavka teadis hästi, mida nad otsisid, kuid ei söandanud Žuhraile revolvrivargusest rääkida. Rahutuse pärast üleni värisedes küsis ta:

„Kas Artjom areteeriti?"

„Kedagi ei areteeritud, kuid majas tuhniti kõik pahupidi."

Neist sõnadest muutus veidi kergemaks, ent rahutus ei raugenud. Mõne hetke mõtles kumbki oma mõtteid. Uks

neist, teades läbiotsimise põhjust, tundis rahutust tagajärgede pärast, teine ei teadnud seda ja oli sellepärast ärevil.

„Kurat neid teab, võib-olla nuhkisid minu kohta midagi välja. Artjomil ei ole minust midagi teada, kuid miks oli tema juures läbiotsimine? Tuleb olla ettevaatlikum," mõtles Žuhrai.

Nad läksid vaikides oma töö juurde.

Häärberis aga valitses suur segadus.

Avastanud revolvri puudumise, kutsus leitnant tentsiku, ja saanud teada, et revolver on kadunud, virutas harilikult korrektne ja ennastvalitsev leitnant tentsikule täiest jõust vastu kõrvu; too vaarus hoobist, kuid seisis nagu pingul pillikeel, oodates süüdlaslikult silmi pilgutades ja alandlikult, mis saab edasi.

Selgituse andmiseks väljakutsutud advokaat kohkus samuti ja palus leitnandilt vabandust selle eest, et tema majas on juhtunud säärane ebameeldiv lugu.

Selle juures viibiv Viktor Leszczynski avaldas isale arvamist, et revolvri võisid varastada naabrid, iseäranis ulakas Pavel Kortšagin. Isa hakkas rutakalt poja mõtet leitnandile selgitama ja viimane andis viivitamatult korralduse kutsuda läbiotsimise komando.

Läbiotsimine ei andnud mingeid tulemusi. Revolvri kadumise juhtum veenis Pavkat, et ka niisugused riskantsed ettevõtted võivad mõnikord isegi hästi lõppeda.

KOLMAS PEATÜKK

Tonja seisis lahtise akna juures. Ta vaatles igavust tundes tuttavat koduaeda ja seda piiravaid pikki sihvakaid papleid, mis vabisesid pisut kerge tuule käes. Tonja ei suutnud uskuda, et ta polnud terve aasta näinud kodumaja. Näis, nagu oleks ta kõik need lapsepõlvest tuttavad paigad jätnud maha alles eile ja naasnud tänahommikuse rongiga.

Midagi pole siin muutunud: samasugused korralikult põetud vabarnapuhmaste read, needsamad geomeetriliselt joonestatud kõnniteed, mille äärde on istutatud ema lemmiklilled — käoorvikud. Kõik on aias puhas ja korras. Kõikjal on tunda metsandusteadlase pedantset kätt. Ning Tonjal hakkab neist korrapärastest puhastatud teeradadest igav.

Tonja võttis poolelioleva romaani, avas rõdu-ukse, astus trepist alla aeda, lükkas väikese värvitud jalgvärava lahti ja sammus aeglaselt pumbamaja juures oleva jaamatiigi poole.

Läinud üle truubi, jõudis ta välja teele. Tee meenutas alleed. Paremale jäi punapajudest ja remmelgapuhmastest ääristatud tiik. Vasakul algas mets.

Ta pidi suunduma tiikide juurde vanasse kivimurdu, kuid peatus, märgates all tiigi juures visatavat õnge.

Ta kummardus kõvera paju kohale, lükkas oksad käega laiali ja nägi paljaste jalgadega päevitunud poissi, kellel püksid olid kääritud ülespoole põlvi. Tema kõrval seisis roostes plekktopsik ussikestega. Poiss oli süvenenud oma tegevusse ega märganudki Tonja terast pilku.

„Kas siin siis kala võtab?"

Pavka vaatas vihaselt ringi.

Seal seisis pajust kinni hoides ja madalale vee kohale kummardunult tundmatu tütarlaps. Tal oli seljas sinitriibulise kraega valge madrusepluus ja helehall lühike seelik. Pruunides kingades saledate päevitunud jalgade ümber liibusid tihedasti värvilise äärisega sokid. Kastanpruunid juuksed olid põimitud raskeks palmikuks.

Käsi õngeridvaga väratas veidi, hanesulevarrega õngekorgi pähik noogutas ja selle ümber lõi veepind laialijooksvate ringidena virvendama.

Selja taga aga kõlas erutunud hääl:

„Näkkab, näete, näkkab!"

Pavel läks üsna ähmi täis ja sikutas õnge. Veepiiskadega koos paiskus üles konksu otsas keerlev ussike.

„Noh, mis pagan sa nüüd enam püüad! Tõi saatan ka selle siia," mõtles Pavka ärritatult, ja et varjata oma kohmakust, heitis õnge kaugemale vette — kahe vesikupu vahele, parajasti sinna, kuhu poleks tulnud heita, sest konks võis vettinud kännu taha kinni jääda.

Ta taipas seda, ja ilma et oleks pöördunud, sisistas ülal istuva tüdruku poole:

„Mis te karjute? Nii jooksevad kõik kalad laiali."

Ülalt kuulis ta pilkavaid, nöökavaid sõnu:

„Ainuüksi teid nähes jooksid nad juba ammugi laiali. Kas siis päeval kalu püütakse? Oh teid, häda-kalamees!"

See oli juba liig Pavkale, kes püüdis viisakas olla. Ta tõusis püsti, tõmbas sonimütsi laubale, mis tema juures oli alati tigeduse märgiks, ja valides kõige delikaatsemaid sõnu, ütles:

„Kas teie, preili, ei auraks ehk ära, mis?"

Tonja silmad tõmbusid pisut kitsamaks ja lõid hetkelisest naeratusest sädelema.

„Kas ma häirin teid?"

Tema hääles polnud enam pilget, selles oli midagi sõbralikku, lepitavat, ja Pavkalt, kes oli kavatsenud jämedusi ütelda sellele kes teab kust ilmunud „preilile", olid relvad võetud.

„Mis siis, vaadake, kui on tahtmist. Minul kohast kahju ei ole," nõustus ta, ja istunud maha, hakkas uuesti õngekorki vahtima.

See seisis vesikupu juures ja oli selge, et konks on jäänud juure taha. Pavka ei söandanud seda tõmbama hakata.

„Kui jääb kinni, siis lahti ei rebi. See seal aga hakkab muidugi naerma. Läheks ta ometi minema!" arutas ta.

Tonja aga, võtnud veidi kiikuval kooldunud pajuoksal mugavamini istet, asetas raamatu põlvedele ja hakkas jälgima päevitunud mustasilmalist jõhkardit, kes teda nii ebasõbralikult oli vastu võtnud ja praegu ei pööra meelega talle tähelepanu.

Pavkale on hästi näha istuva tütarlapse peegelpilt vees. Tüdruk loeb, Pavka aga tirib tasapisi kinnijäänud õngenööri. Kork sukeldub, nöör tõmbub tõrksalt pingule.

„Kinni jäi, neetud!" sähvatas mõte peas ja pilk kõrvale näeb vees naervat näokest.

Veetorni juures tulid üle silla kaks noormeest — gümnaasiumi seitsmenda klassi õpilased. Üks oli depooülema insener Suhharko poeg, seitsmeteistkümne-aastane valgejuukseline tedretähniline logard ja võllaroog, Tähniline Šurka, nagu teda koolis hüüti, — ilus õngeritv kaasas, nätsutatud pabeross uhkelt hambus. Tema kõrval astus Viktor Leszczynski, sihvakas hellik noormees.

Pilgutades silma ja Viktorile lähemale hoides ütles Suhharko:

„Tüdruk on nagu rosin, teist niisugust siin ei ole. Usu mind — roman-ti-li-ne olend. Õpib Kiievis kuuendas klassis, sõitis suveks isa juurde. Isa on siin ülemmetsnik. Tüdruk on tuttav minu õe Liisaga. Ma proovisin talle kord ligi lüüa, tead, ühe ülendatud toonis kirjaga. Et olen hullupööra armunud ja ootan südame värisedes teie vastust. Ning isegi Nadsonist tuhnisin välja sobiva salmikese."

„Ja mis siis?" küsis Viktor uudishimulikult.

Suhharko vastas pisut kohmetunult:

„Noh, vigurdab, tead, ajab nina püsti. Ütleb, et ära raiska paberit. Aga algul on see alati niiviisi. Olen neis asjus vana kala. Tead, ei viitsi jännata — pikalt kurameerida ja külge lüüa. Palju parem — lähed õhtul remondibarakkidesse ja valid kolmese eest välja niisuguse iluduse, et limpsad keelt. Ja ilma igasuguse jändamiseta. Me käisime Valka Tihhonoviga — sa ju teemeistrit tead?"

Viktor kortsutas põlglikult kulmu.

„Sa teed tegemist niisuguse jälkusega, Šura?"

Šura näris paberossi, sülgas ja tähendas pilkavalt:

„Mõtle, kus vooruse verstapost! Küll me teame, millega te ise tegemist teete."

Viktor küsis teda katkestades:

„Sa siis tutvustad mind temaga?"

„Muidugi. Läki rutemini, enne kui ta ära läheb. Eile hommikul oli ta ise kalu püüdmas."

Sõbrad olid Tonjale juba lähedale jõudnud. Võtnud suitsu suust, kummardas Suhharko ennast keigarlikult painutades.

„Tervist, madmuasell Tumanova. Kas püüate kalu?"

„Ei, jälgin, kuidas püütakse," vastas Tonja.

„Te pole tuttavad?" kiirustas Suhharko ütlema, võttes Viktori käe. „Minu sõber — Viktor Leszczynski."

Viktor ulatas kohmetult Tonjale käe.

„Miks te siis täna ei õngitse?" püüdis Suhharko juttu alustada.

„Ma ei võtnud õnge kaasa," vastas Tonja.

„Ma toon otsekohe veel ühe," tõttas Suhharko teatama. „Püüdke seni minu omaga, ma toon kohe."

Ta oli täitnud Viktorile antud lubaduse tutvustada teda Tonjaga ja püüdis neid kahekesi jätta.

„Ei, me segame. Siin juba õngitsetakse," vastas Tonja.

„Keda me segame?" küsis Suhharko. „Ah näe, seda!" Alles nüüd märkas ta põõsa juures istuvat Pavkat. „Noh, selle löön siit paugupealt minema!"

Tonja ei jõudnud teda takistada. Suhharko laskus alla õngitseva Pavka juurde.

„Keri oma õnged kohe kokku," pöördus Suhharko Pavka poole. „Noh, rutemini, rutemini," ütles ta, nähes, et Pavka jätkab rahulikult õngitsemist.

Pavka tõstis pea ja vaatas Suhharkole pilguga, mis ei tõotanud midagi head.

„Ole vait. Mis sa laiutad lõugu?"

„Mi-i-s?" ägestus Suhharko. „Sa veel seletad, õnnetu närukael! Kasi m-minema siit!" Ja ta lõi kinganinaga täiest jõust ussikarbi pihta. See tegi õhus tiiru ja sulpsatas vette. Laialipaiskuvaid veepiisku sattus Tonjale näkku.

„Suhharko, kas teil pole häbi?" hüüatas Tonja.

Pavka kargas jalule. Ta teadis, et Suhharko on depoo ülema poeg, Artjom aga töötab depoos; kui ta praegu vastu seda krobelist ja punakat lõusta virutaks, siis kaebaks gümnasist isale ning asi ulatuks kindlasti Artjomini. See oli ainus põhjus, mis pidurdas teda viivitamatult arveid õiendamast.

Tundes, et Pavel võib teda kohe lüüa, viskus Suhharko ettepoole ja tõukas vee ääres seisvale Pavkale mõlema käega rindu. See haaras kätega õhku, kõverdus, kuid säilitas tasakaalu ega kukkunud vette.

Suhharko oli Pavkast kaks aastat vanem ja teda tunti kui esimest kaklejat ning tülinorijat.

Saanud hoobi rindu, kaotas Pavka täielikult enesevalitsemise.

„Ah nii! Säh, said!" Ta andis Suhharkole käega lühikese, terava hoobi näkku. Ja siis, laskmata tal toibuda, haaras Pavka Suhharko gümnasisti-vormikuuest kõvasti kinni, rebis enda poole ja tiris ta vette.

Seistes põlvini vees ja teinud oma läikivad kingad ning püksid märjaks, püüdis Suhharko kogu jõust Pavka kätehaardest lahti rabelda. Tõuganud gümnasisti vette, kargas Pavka kaldale.

Maruvihane Suhharko sööstis Pavkale järele, olles valmis teda tükkideks rebima.

Karanud kaldale, pöördus Pavka kähku talle kallale tormava Suhharko poole ja meenutas:

„Toetu vasakule jalale, parem pingul ja pisut painutatud. Löök mitte ainult käega, vaid kogu kehaga, alt üles, lõua alla."

„Ük-ks! . . ."

Hambad plaksusid. Lõuga ja hammustatud keelt läbiva hirmsa valu pärast kiunatades vehkis Suhharko totralt kätega ja prantsatas raskesti kogu kehaga vette.

Tonja kaldal aga naeris valjult ja ohjeldamatult.

„Braavo, braavo!" kisendas ta ja plaksutas käsi. „See oli tore!"

Pavka haaras õnge, tõmbas seda, kiskus kinnihakanud nööri katki ja kargas teele.

Eemaldudes kuulis ta, kuidas Viktor Tonjale ütles:

„See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!"

Jaamas muutus rahutuks. Liinilt tuli kuuldusi, et raudteelased hakkavad streikima. Suures naabermajas tekitasid

depootöölised segaduse. Sakslased areteerisid kaks vedurijuhti, kahtlustades neid üleskutsete vedamises. Tööliste hulgas, kellel oli sidemeid külaga, algas suur käärimine, mille kutsusid esile rekvireerimised ja mõisnike tagasitulek oma mõisadesse.

Hetmani-strasnikute[1] nuudid tantsisid maameeste turjal. Kubermangus laienes partisaniliikumine. Juba tegutses ligi kümmekond bolševike poolt organiseeritud partisanisalka.

Žuhrai ei saanud neil päevil mahti hinge tagasi tõmmata. Ta oli linnakeses viibimise ajal ära teinud suure töö. Ta tutvus paljude raudteetöölistega, käis pidudel, kuhu kogunes noorsugu, ja lõi tugeva grupi depoo lukusseppadest ning lauavabriku töölistest. Ta katsus pinda ka Artjomi juures. Tema küsimusele, mida arvab Artjom bolševike asjast ja parteist, vastas talle mürakas lukussepp:

„Tead, Fjodor, nende parteide asjast ma palju ei taipa. Aitama aga, kui tarvis tuleb, olen alati valmis. Võid minule kindel olla."

Fjodorit rahuldas seegi — ta teadis, et Artjom on oma mees, ja kui ta midagi on ütelnud, siis seda ta ka teeb. Parteini aga pole inimene nähtavasti veel jõudnud. „Pole viga, praegune aeg on selline, et peagi teeb läbi korraliku kooli," mõtles madrus.

Fjodor läks elektrijaamast ära ja asus tööle depoosse. Seal oli oma ülesandeid kergem täita, elektrijaamas aga oli ta raudteest eraldatud.

Liiklemine raudteel oli määratu suur. Sakslased vedasid Saksamaale tuhandete vagunite kaupa kõike, mida nad Ukrainas kokku riisusid: rukist, nisu, kariloomi . . .

Ootamatult võtsid hetmani-strasnikud jaamas kinni telegrafist Ponomarenko. Komandandi vahikambris peksti teda metsikult, ja nähtavasti rääkis ta Artjomi depooseltsimehe Roman Sidorenko agitatsioonitööst.

Romanile tulid töö ajal järele kaks sakslast ja hetmanlane — jaamakomandandi abi. Hetmanlane astus kruupingi juurde, kus töötas Roman, ja lõi sõnagi lausumata talle nuudiga näkku.

[1] strasnik — ratsapolitseinik. Toim.

„Tule meiega kaasa, lurjus! Seal on üht-teist rääkida," ütles ta. Ja võikalt irvitades rebis ta lukusseppa käisest. „Küll sa seal, meie juures, agiteerid!"

Artjom, kes töötas kõrval kruupingil, viskas viili kõrvale ja kähistas kogu oma suuruses hetmanlasele lähenedes ning tõusvat viha vaigistades:

„Kuidas sa julged peksa, madu?"

Hetmanlane taganes, kiskudes lahti revolvritaskut. Väike lühijalgne sakslane haaras õlalt laia täägiga raske vintpüssi ja lõgistas lukku.

„H a l t!" haugatas ta, valmis tulistama esimese liigutuse peale.

Selle nässaka sõduri ees seisis mürakas lukussepp abitult ega olnud võimeline midagi tegema.

Mõlemad võeti kinni. Artjom lasti tunni aja pärast lahti, Roman aga pandi pagasikeldrisse luku taha.

Kümne minuti pärast ei töötanud depoos kedagi. Depootöölised kogunesid vaksali aeda. Nendega ühinesid rööpaseadjad ning töölised, kes töötasid materjalilaos. Kõik olid väga ärevil. Keegi oli kirjutanud üleskutse nõudmisega — Roman ja Ponomarenko välja lasta.

Viha kasvas veelgi, kui koos strasnikute jõuguga aia juurde kihutanud hetmanlane revolvriga vehkides karjuma hakkas:

„Kui te ära ei lähe, areteerime kõik kohapeal! Mõne aga paneme seina äärde!"

Kuid vihaseks muutunud tööliste kisa sundis teda jaamahoonesse tagasi tõmbuma. Linnast kihutasid juba mööda kiviteed veoautod, täis saksa sõdureid, keda oli kutsunud välja jaamakomandant.

Töölised hakkasid koju jooksma. Töölt lahkusid kõik, isegi jaamakorrapidaja. Žuhrai töö oli avaldanud oma mõju. See oli esimene massiline väljaastumine jaamas.

Sakslased seadsid perroonile üles raskekuulipilduja. See seisis nagu hüppevalmis linnukoer. Selle kõrval, käsi pidemel, kükitas saksa kapral.

Vaksal jäi inimtühjaks.

Öösel algasid areteerimised. Ka Artjom võeti kinni. Žuhrai kodus ei ööbinud ja teda ei leitud.

Kõik koguti tohutusse kaubaaita ja esitati ultimaatum: tagasi tööle või sõjaväljakohtu alla.

Liinil streikisid peaaegu kõik raudteetöölised. Ööpäeva jooksul ei läinud läbi ühtegi rongi, sada kakskümmend kilomeetrit eemal aga käis lahing suure partisanisalgaga, kes oli liini läbi lõiganud ja sillad õhku lasknud.

Öösel saabus jaama ešelon Saksa sõjaväge, kuid vedurijuht, tema abi ja kütja põgenesid vedurilt. Peale sõjaväeešeloni ootas jaamas järjekorda väljasaatmiseks veel kaks rongi.

Avanud kaubaaida rasked uksed, astusid sisse saksa leitnandist jaamakomandant, tema abi ja rühm sakslasi.

Komandandi abi kutsus välja:

„Kortšagin, Polentovski, Bruzžak. Teie sõidate otsekohe rongibrigaadina. Keeldumise eest mahalaskmine kohapeal. Sõidate?"

Kolm töölist noogutasid norus päid. Nad viidi konvoi saatel veduri juurde, komandandi abi aga hüüdis juba nimepidi vedurijuhti, abi ja kütjat teisele rongile.

Vedur purskas vihaselt välja helendavaid sädemeid, hingas sügavasti ja kihutas pimedust laiali surudes mööda rööpaid öösügavusse. Artjom viskas ahju süsi, virutas raudukse jalaga kinni, rüüpas kastil seisvast tõmbitorulisest teekannust sõõmu vett ja pöördus vana masinisti Polentovski poole:

„Niisiis — veame, vana?"

Too pilgutas ripnevate kulmude alt vihaselt silmi:

„Jah, küll vead, kui sulle täägiga selga torgitakse."

„Jätta kõik ja vedurilt jalga lasta," pani ette Bruzžak, heites kõõrdi pilgu tendril istuvale saksa sõdurile.

„Ma arvan sedasama," ühmas Artjom, „aga see türüp tolkneb selja taga."

„Ja-ah," venitas Bruzžak ebamääraselt ja pistis pea aknast välja.

Nihkudes Artjomile lähemale, sosistas Polentovski tasa:

„Me ei tohi vedada, saad aru? Seal käib lahing, ülestõusnud on raudtee õhku lasknud. Veame aga need koerad kohale, teevad nad neile jalamaid lõpu. Tead, pojake, tsaari ajal, kui olid streigid, ma ei vedanud. Ja nüüd ma ka ei vea. Surmatunnini on häbi, kui omadele karistajad kaela veame. Veduribrigaad jooksis ometi laiali. Poisid riskisid eluga,

aga ikkagi jooksid laiali. Me ei tohi kuidagi rongi kohale viia. Mis sina arvad?"

„Mina olen nõus, vana, aga mis sa sellega peale hakkad?" Ja ta osutas pilguga sõdurile.

Vedurijuht kortsutas kulmu, pühkis takkudega higist laupa ja vaatas põletikuliste silmadega manomeetrile, nagu loodaks ta sealt leida vastust piinavale küsimusele. Vandus siis tigedalt, otse meeleheitega.

Artjom rüüpas teekannust vett. Mõlemad mõtlesid ühte ja sedasama, kumbki aga ei söandanud seda esimesena välja öelda. Artjomile meenus Žuhrai küsimus:

„Kuidas sa, vennas, vaatad bolševike parteile ja kommunismi ideele?"

Ja tema, Artjomi vastus:

„Aitama olen alati valmis, võid minule kindel olla..."

„Tore abi — veame karistajaid..."

Kummardudes tööriistadekasti kohale Artjomi kõrvale, sõnas Polentovski vaevaliselt:

„Aga see tuleb külmaks teha. Saad aru?"

Artjom võpatas. Hambaid kiristades lisas Polentovski:

„Teist väljapääsu pole. Koputame talle, ja regulaator ahju, kangid ahju, vedur aeglasele käigule, ja ise — vedurilt minema."

Nagu rasket kotti õlgadelt heites ütles Artjom:

„Hüva!"

Kummardudes Bruzžaki poole, rääkis Artjom masinistiabile tehtud otsusest.

Bruzžak ei vastanud kohe. Igaüks neist läks väga suurele riskile. Kõigil jäi koju perekond. Polentovskil oli suur pere: tal jäi koju üheksa hinge. Kuid kõik nad teadsid, et vedada ei tohi.

„Mis siis ikka, ma olen nõus," ütles Bruzžak, „aga kes teda..." Ta ei lõpetanud lauset, mis oli Artjomile niigi arusaadav.

Artjom pöördus vanamehe poole, kes askeldas regulaatori juures, ja noogutas peaga, nagu öeldes, et Bruzžak on nende arvamisega samuti nõus, kuid sealsamas, piinatud lahendamata küsimusest, nihkus ta Polentovskile lähemale:

„Aga kuidas me seda teeme?"

See vaatas Artjomile:

„Sina alusta. Sina oled kõige tugevam. Virutame talle

korraks kangiga — ja ongi valmis." Vanamees närveeris tublisti.

Artjomi nägu läks süngeks.

„Minul ei tule see välja. Käsi nagu ei tõuseks. Sest sõdur, kui järele mõelda, pole ju süüdi. Ka teda aeti täägiga."

Polentovski välgutas silmi.

„Ei ole süüdi, arvad? Kuid ka meie pole süüdi, et meid siia aeti. Me veame ometi karistajaid. Need süütud hakkavad partisane maha laskma, aga partisanid — on's nad süüdi?... Ah sina, vilets!... Tugev nagu karu, aga tolku on sinust vähe..."

„Hüva," kähistas Artjom kangi võttes. Kuid seal sosistas Polentovski:

„Mina võtan, mul on kindlam käsi. Sina võta labidas ja roni tendrist sütt pilduma. Kui vaja läheb, virutad sakslasele labidaga. Aga mina nagu läheksin sütt purustama."

Bruzžak noogutas pead:

„Õige, vana." Ja asus regulaatori juurde.

Sakslane, punase randiga nokata kalevist müts peas, istus tendriäärel, püss jalgade vahel, ja suitsetas sigarit, vaadates vahetevahel veduril askeldavaid töölisi.

Kui Artjom ronis üles sütt kühveldama, ei pööranud vahisõdur sellele erilist tähelepanu. Ja siis, kui Polentovski, tahtes nagu eemaldada suuri söetükke tendriäärelt, palus sõdurit talle märku andes edasi nihkuda, laskus sakslane kuulekalt alla vedurikongi viiva ukse juurde.

Lühike kõlatu kangihoop, mis lömastas sakslase kolba, pani Artjomi ja Bruzžaki jahmatama otsekui tulekõrvetus. Sõduri keha langes läbikäiku maha nagu kott.

Hall kalevist nokata müts värvus kiiresti verest. Vastu raudäärt põrkunud püss kolksatas.

„Valmis," sosistas Polentovski, visates raudkangi käest, ja lisas nägu kramplikult virildades: „Nüüd pole meil enam tagasikäiku."

Ta hääl katkes, kuid otsekohe, purustades kõiki rõhuva vaikuse, muutus see kisaks:

„Kruvi regulaator välja, rutem!" karjus ta.

Minuti kümne päraşt oli kõik tehtud. Juhtimise kaotanud vedur aeglustas vähehaaval käiku.

Nagu rasked tiivalöögid kerkisid veduri valgusesõõri teeäärsete puude tumedad siluetid ja jooksid sealsamas

taas pilkasse pimedusse. Vedurilaternad, püüdes läbida pimedust, põrkasid tema tiheda loori vastu ja vallutasid öölt vaid kümmekond meetrit. Nagu viimast jõudu kaotades hingas vedur üha harvemini.

„Hüppa, pojuke!" kuulis Artjom selja taga Polentovski häält, ja vabastas pidet hoidva käe. Raske keha lendas inertsi tõttu edasi, jalad prantsatasid tugevasti nende alt ärarebitavale maapinnale. Jooksnud mõne sammu, kukkus Artjom, lennates raskesti üle pea.

Kummaltki veduritrepilt hüppas ühtaegu alla veel kaks kogu.

Bruzžakkide majas valitses kurbus. Antonina Vassiljevna, Serjoža ema, oli viimase nelja päeva jooksul hoopis otsa jäänud. Mehelt teateid ei olnud. Ta teadis ainult, et sakslased olid võtnud ta koos Kortšagini ja Polentovskiga rongibrigaadi. Eile olid tulnud nende juurde kolm meest hetmani vahtkonnast ja kuulanud teda toorelt ning vandudes üle.

Nendest sõnadest oli ta ähmaselt aimanud, et on juhtunud midagi halba, ja kui vahtkonna-mehed lahkusid, sidus raskest teadmatusest piinatud naine räti ümber ja valmistus minema Maria Jakovlevna juurde, lootes temalt mehe kohta teateid saada.

Vanem tütar Valja, kes kraamis kööki, küsis lahkuvat ema nähes:

„Kas lähed kaugele, ema?"

Vaadates tütrele otsa pisaraid täis silmadega, vastas Antonina Vassiljevna:

„Lähen Kortšaginite juurde. Võib-olla kuulen neilt midagi isa kohta. Kui Serjožka tuleb, siis ütle: käigu jaamas Polentovskite juures."

Valja võttis ema piha ümbert hellalt kinni, saatis ta ukseni ja rahustas teda:

„Ära muretse, ema!"

Maria Jakovlevna võttis Bruzžaki nagu alati südamlikult vastu. Mõlemad naised lootsid kuulda teineteiselt midagi uut, kuid see lootus kadus juba esimeste sõnade järel.

Öösel oli olnud läbiotsimine ka Kortšaginite juures. Otsiti Artjomi. Lahkudes kästi Maria Jakovlevnal, niipea kui poeg tagasi tuleb, sellest otsekohe komandantuuri teatada.

Kortšagina oli öisest patrulli tulekust hirmsasti kohkunud. Ta oli olnud üksi: Pavel oli öösel, nagu harilikult, tööl elektrijaamas.

Pavka tuli koju vara hommikul. Kuulanud ära ema jutu öisest läbiotsimisest ja Artjomi otsimisest, tundis ta, kuidas kõik temas täitub ängistavast murest venna pärast. Iseloomude erinevusest ja Artjomi näilisest karmusest hoolimata armastasid vennad teineteist väga. See oli karm armastus, väliste avaldusteta armastus, ja Pavel tundis selgesti, et ei ole niisugust ohvrit, mida ta kõhklemata ei tooks, kui see oleks vennale vajalik.

Ta jooksis, ilma et oleks puhanud, jaama depoost Žuhraid otsima, kuid ei leidnud teda; tuttavailt töölistelt aga ei suutnud ta ka ühestki ärasõitnust midagi teada saada. Ka vedurijuht Polentovski perekond ei teadnud midagi. Pavka kohtas õues Borissi, Polentovski noorimat poega. Temalt sai ta teada, et ka Polentovskite juures oli öösel läbiotsimine. Otsiti isa.

Nii tuli Pavka ema juurde tühjalt tagasi, langes väsinult voodisse ja vajus kohe rahutusse uneviirastusse.

Valja pööras koputuse peale pilgu uksele.

„Kes seal on?" küsis ta ja tegi haagi lahti.

Ukseavasse ilmus Martšenko punajuukseline pulstjas pea. Paistis, et Klimka oli kiiresti jooksnud. Ta lõõtsutas ja punetas jooksust.

„Kas ema on kodus?" küsis ta Valjalt.

„Ei, läks välja."

„Ja kuhu ta läks?"

„Vististi Kortšaginite juurde." Valja haaras Klimkal, kes tahtis jooksma pista, varrukast kinni.

Poiss vaatas tütarlapsele kõhklevalt otsa.

„Niisama, tead, mul on tema juurde asja."

„Mis asja?" ei andnud Valja poisile rahu. „Noh, räägi ometi kiiremini, sa punane karu, ütle ometi... muudkui piinab südant," kamandas tüdruk käskival toonil.

Klimka unustas kõik Žuhrai hoiatused ja kategoorilise

käsu anda kiri edasi ainult Antonina Vassiljevnale isiklikult, tõmbas taskust määrdinud paberitüki ja ulatas selle tüdrukule. Ta ei suutnud ütelda „ei" Serjožka valgejuukselisele õekesele, sest punapea Klimka ei saanud isegi õieti aru, kuivõrd see kena plika talle meeldis. Tõsi küll, tagasihoidlik kokapoiss ei oleks tunnistanud mingi hinna eest eneselegi, et Valja talle meeldib. Ta andis tüdrukule paberitüki, mille see kähku läbi luges:

„Kallis Tonja! Ära muretse. Kõik on hästi. Elusad ja terved. Varsti saad rohkem teada. Ütle teistele, et kõik on korras ja et nad ei muretseks. Kiri hävita. Z a h h a r."

Lugenud kirjakese läbi, sööstis Valja Klimka juurde:

„Punane karu, kullake, kust sa selle said? Ütle, kust sa said, kõverkäpp-karupoeg?" Ta sakutas kogu jõust segadusse sattunud Klimkat ja see ei taibanudki, kui tegi teise eksisammu.

„Selle andis mulle Žuhrai jaamas." Ja meenutades, et seda polnud tarvis rääkida, lisas: „Ta ütles: ainult kellelegi ära anna."

„Noh, hea küll!" hakkas Valja naerma. „Ma ei räägi kellelegi. Jookse nüüd, punapea, Pavka juurde, sealt saad ema kätte." Ta andis kokapoisile kerge müksu selga.

Silmapilk hiljem välgatas Klimka punapea jalgvärava taga.

Ükski kolmest koju tagasi ei tulnud. Õhtul tuli Žuhrai Kortšaginite juurde ja jutustas Maria Jakovlevnale kõik, mis veduril oli juhtunud. Ta rahustas hirmunud naist nagu suutis, teatades, et kõik kolm on asunud kaugele, kõrvalisse külla, Bruzžaki onu juurde, et seal nad on väljaspool ohtu ega tohi muidugi praegu tagasi tulla, kuid et sakslastel on kitsas käes ja lähemas tulevikus võib oodata muudatusi.

Kõik juhtunu süvendas veelgi ärasõitnute perekondade vahelist sõprust. Perekondadele harva saadetavaid kirju loeti suure rõõmuga, kuid kodudes oli jäänud tühjemaks ja vaiksemaks.

Astunud kord nagu muuseas Polentovski eide juurde, andis Žuhrai talle raha.

„Siin, emake, on teile abi mehe käest. Ainult vaadake, emake, mitte sõna kellelegi."

Eit pigistas tänulikult ta kätt.

„Aitäh, ongi muidu häda, lastel pole midagi süüa."

Raha oli sellest summast, mille oli jätnud Bulgakov.

„No-noh, vaatame, mis edasi saab. Kuigi streik läks nurja ja ehkki töölised mahalaskmise hirmul töötavad, on tuli süttinud, seda enam ei kustuta; need kolm aga on tublid mehed, need on proletaarlased," mõtles madrus vaimustusega, sammudes Polentovskite juurest depoo poole.

Vorobjova Balka külast veidi eemal asuvas vanas, nõgise seinaga tee poole vaatavas sepikojas seisis ahjusuu ees Polentovski, pilutades ereda valguse pärast pisut silmi, ja keeras pikkade pihtidega juba punaseks kuumenenud rauatükki.

Artjom vajutas põikpuu külge kinnitatud hooba, mille abil puhuti nahklõõtsa.

Endale heasüdamlikult habemesse muheldes rääkis vedurijuht:

„Ametimees ei jää praegu külas hätta, tööd leidub, kas või tapa ennast tööga ära. Teen nädala-kaks tööd, ja küllap võime omadele pekki ja jahu saata. Maamehe juures, pojuke, on sepp alati au sees. Nuumame ennast siin nagu pursuid — he-hee. Zahhar aga on omaette peatükk, tema kaldub rohkem talurahva poole, hakkas koos oma onuga maad tuhnima. Eks ta ole arusaadav. Meie sinuga, Artjom, oleme puupaljad, muudkui küür ja käsi, nagu öeldakse — põlised proletaarlased, he-hee, Zahhar aga on pooleks läinud, üks jalg veduril, teine külas." Ta puudutas pihtidega tulikuuma rauatükki ja lisas juba tõsiselt, mõtlikult: „Kuid meie asi on räbal, pojuke. Kui sakslasi peagi välja ei kihutata, tuleb meil Jekaterinoslavi või Rostovi põrutada, muidu aga võtavad meil tutist kinni ja riputavad maa ja taeva vahele, see on surmkindel."

„Jah," pomises Artjom.

„Kuidas meie omad seal vastu peavad, ega neile haidamakid kallale ei tiku?"

„Jah, taat, oleme keetnud supi, nüüd ütle kodust lahti."

Vedurijuht võttis ääsist hele-sinava tulise rauatüki ja pani selle kärmesti alasile.

„Noh, pojuke, koputa!"

Artjom haaras alasi juures seisva raske vasara, tõstis selle hooga pea kohale ja virutas. Vihk helendavaid säde-

meid paiskus kerge praginaga mööda sepikoda laiali, valgustades hetkeks selle pimedaid nurki.

Polentovski keeras hõõguvtulist rauatükki vägevate löökide all ja raud lamenes kuulekalt nagu pehme vaha.

Sepikoja lahtistest ustest tungis sooja tuulena sisse pimeda öö hingust.

Järv all on tume ja suur, männid, mis piiravad teda igast küljest, noogutavad oma võimsaid päid.

„Nagu elusad," mõtleb Tonja. Ta lamab graniitkivisel kaldal rohtunud lohus. Ülal kõrgel, sealpool lohku, seisab tihe männimets, all aga, otse kaldajärsaku jalal, lebab järv. Teda ümbritsevate kaljude vari muudab järveserva veelgi tumedamaks.

See on Tonja lemmikpaigake. Siin, versta kaugusel jaamast, vanades kivimurdudes ja sügavais hüljatud orgudes, olid hakanud vulisema allikad, ja nüüd on siin kolm järve. Alt, järve äärde laskuva raja juurest, kostab sulpsatus. Tonja tõstab pea, nihutab oksad käega laiali ja vaatab alla: päevitunud siuglev keha ujub tugevate tõmmetega kaldalt järve keskele. Tonja näeb supleja tõmmut selga ja musta pead. Ta puristab nagu merihobu, lõigates vett lühikeste kroolitõmmetega, pöördub ümber, lööb hundiratast, sukeldub, ja lõpuks heidab väsinuna selili, sulgedes heleda päikese pärast silmad, ning jääb laiali laotatud kätega ja pisut paindunult liikumatuks.

Tonja laskis oksa lahti. „See on sündsusetu," mõtles ta pilklikult ning hakkas lugema.

Süvenenud raamatusse, mille oli andnud talle Leszczynski, ei pannud Tonja tähelegi, kuidas keegi ronis üle graniitrahnu, mis eraldas muruplatsikest metsast, ja alles siis, kui üleronija jalgade alt kukkus raamatule kivike, tõstis ta ootamatusest võpatades pea ning nägi platsikesel seisvat Pavka Kortšaginit. Ta seisis, üllatunud ootamatust kohtumisest, ja valmistus siis, ikka veel kohmetunult, minekule.

„Tema siis supleski praegu," taipas Tonja, heites pilgu Pavka märgadele juustele.

„Kas ehmatasin teid? Ma ei teadnud, et te olete siin; sattusin siia kogemata." Öelnud seda, võttis Pavka rahnuservast käega kinni. Ka tema oli Tonja ära tundnud.

„Te ei häiri mind. Kui tahate, võime koguni millestki kõnelda."

Pavka vaatas imestades Tonjale otsa.

„Millest me teiega siis kõneleme?"

Tonja muigas.

„Noh, mis te seisate? Võite istuda siia," ja ta osutas kivile. „Oelge, kuidas teid hüütakse?"

„Pavka Kortšagin."

„Ja mind hüütakse Tonjaks. Näete, saimegi tuttavaks."

Pavka mudis kohmetult sonimütsi.

„Siis teid hüütakse Pavkaks?" katkestas Tonja vaikuse. „Aga miks Pavkaks? See ei kõla ilusasti, Pavel on ilusam. Mina hakkangi teid nimetama nõnda. Kas käite sageli siin . . ." ta pidi ütlema — suplemas, kuid soovimata avaldada, et ta oli näinud Pavkat suplemas, lisas: „jalutamas".

„Ei, mitte sageli; kui vaba aega juhtub olema," vastas Pavka.

„Te töötate kusagil?" päris Tonja edasi.

„Kütjana elektrijaamas."

„Ütelge, kus te nii meisterlikult kaklema olete õppinud?" esitas Tonja äkki ootamatu küsimuse.

„Aga mis on teil minu kaklemisega asja?" urises Pavel pahaselt.

„Ärge olge pahane, Kortšagin," sõnas ta, tundes, et Pavkale ei meeldi tema küsimus. „See huvitab mind väga. See vast oli löök! Ei tohi nii halastamatult!" Ja ta puhkes naerma.

„On teil kahju või?" küsis Pavel.

„Oh ei, mitte põrmugi pole kahju, vastupidi, Suhharko oli selle ära teeninud. Minule aga valmistas see stseen palju lõbu. Räägitakse, et te kaklete sageli."

„Kes räägib?" haistis Pavel ohtu.

„Noh, Viktor Leszczynski räägib, et olete elukutseline riiukukk."

Paveli nägu läks pilve.

„Viktor on siga, kuradi siidkäsi! Las ütleb aitäh, et tema tookord ei saanud. Ma kuulsin, mis ta minu kohta ütles, ei tahtnud ainult käsi määrida."

„Miks te niimoodi vannute, Pavel? See ei ole ilus," katkestas teda Tonja.

Pavel ajas end turri.

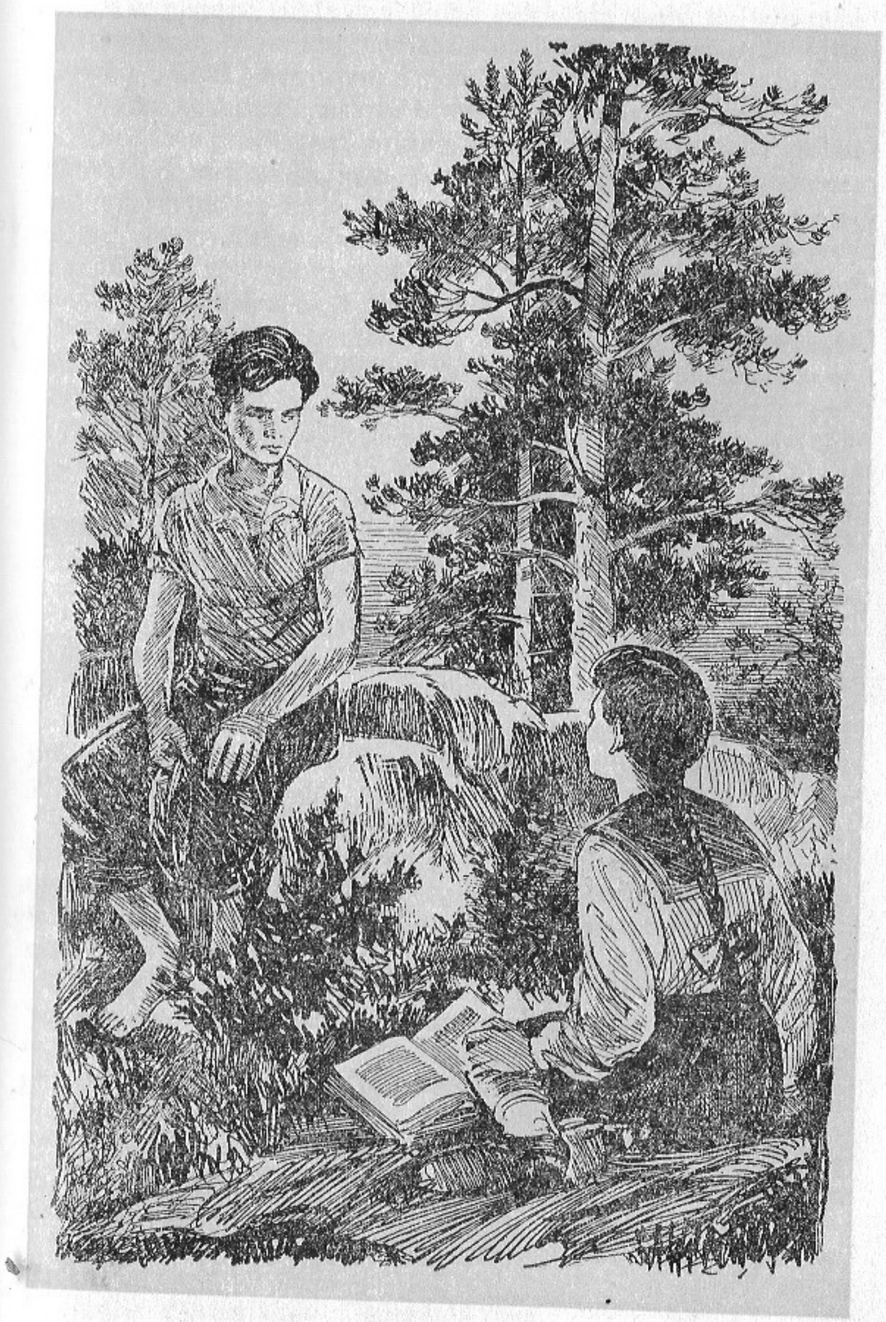

„Mis pagana pihta ma üldse hakkasin selle naljatilgaga juttu ajama. Muudkui kamandab: kord ei meeldi talle „Pavka", kord „ära vannu"," mõtles ta.

„Miks te Leszczynskile kuri olete?" küsis Tonja.

„Pükstes preili, panipojuke — tuleks läbi kloppida. Käed sügelevad mul niisuguste järele, ta ju tikub liiga tegema, sellepärast et on rikas ja talle on kõik lubatud, mina aga sülitan tema rikkusele; kui peaks kuidagi puudutama, siis teen kõik kuhjaga tasa. Ainult rusikaga tuleb niisuguseid õpetada," kõneles ta ärritunult.

Tonja kahetses, et oli kõneluses puudutanud Leszczynski nime. Sel noormehel oli hellitatud gümnasistiga vist vanad arved õiendada, ja Tonja juhtis jutu rahulikumale teemale — hakkas küsitlema Pavelit tema perekonna ja töö üle.

Eneselegi märkamatult hakkas Pavel neiu pärimistele üksikasjalikult vastama, unustades, et ta oli tahtnud ära minna.

„Ütelge, miks te edasi ei õppinud?" küsis Tonja.

„Mind löödi koolist välja."

„Miks?"

Pavka punastas.

„Ma puistasin papile taignasse mahorkat, noh, ja mind peksti välja. Papp oli õel, tegi elu kibedaks." Ja Pavel jutustas talle kõik ära.

Tonja kuulas uudishimuga. Pavel unustas oma kohmetuse, jutustas talle nagu vana tuttav sellest, et vend pole tagasi tulnud; kumbki ei märganud, kuidas nad sõbralikus ja elavas vestluses olid istunud platsikesel mitu tundi. Viimaks märkas Pavka seda ja kargas püsti.

„Mul on juba aeg tööle minna. Näh, sattusin lobisemishoogu, aga mul tuleb katlad kütte panna. Nüüd Danilo tõstab lärmi!" Ja ta ütles kärsitult: „Noh, elage hästi, preili, mul tuleb nüüd tuhatnelja linna kihutada."

Tonja tõusis ruttu püsti ja pani jaki selga.

„Ka mul on aeg minna, lähme koos."

„Oh ei, mina lähen joostes, teie ei jaksa minuga sammu pidada."

„Miks? Me jookseme koos, võidu: vaatame, kumb on kiirem."

Pavka vaatas talle üleolevalt otsa.

„Võidu? Kus te nüüd minuga?!"

„Noh, saame näha, aga enne ronime siit välja."

Pavel kargas üle kivi, andis Tonjale käe, ja nad jooksid metsa, laiale ja tasasele sihile, mis viis jaama juurde. Tonja peatus keset teed.

„Noh, nüüd jookseme: üks, kaks, kolm. Püüdke kinni!" Ja ta sööstis nagu tuulispea minema. Väledasti välkusid ta kingade tallad, sinine jakk lehvis tuules.

Pavel tormas talle järele.

„Jalamaid saan kätte," mõtles ta, sööstes lehviva jaki järele, kuid sai tüdruku kätte alles metsasihi lõpul, jaama lähedal. Ta jooksis Tonjale hooga otsa ja haaras tal tugevasti õlast kinni.

„Käes, kätte sain linnu!" hüüatas ta lustakalt, lõõtsutades.

„Laske lahti, valus on," kaitses end Tonja.

Mõlemad seisid hingeldades, pekslevate südametega, ja meeletust jooksust väsinud Tonja toetus nagu juhuslikult pisut Paveli vastu ning muutus seetõttu kalliks. See kestis ainult silmapilgu, kuid jäi meelde.

„Mind pole keegi kätte saanud," ütles ta poisi kätest vabanedes.

Nad läksid kohe lahku. Ja mütsiga hüvastijätuks lehvitades jooksis Pavel linna.

Kui Pavel kütteruumi ukse avas, pöördus juba ahju juures askeldav kütja Danilo vihaselt ümber:

„Oleksid võinud veelgi hiljem tulla. Kas mina hakkan sinu eest kütma või mis?"

Pavka aga patsutas kütjale lustakalt õlale ja ütles lepitavalt:

„Silmapilk, vana, ja ahi köeb." Ning ta hakkas askeldama puuvirna juures.

Südaööl, kui Danilo puudel lebades nagu hobune norskas, tõmbas Pavka kogu mootori õliga üle, pühkis käed takkudega puhtaks, võttis kastist „Giuseppe Garibaldi" kuuekümne teise ande ja süvenes Napoli „punasärkide" legendaarse juhi Garibaldi lõpmatuid seiklusi käsitleva haarava romaani lugemisse.

„Ta vaatas oma kaunite siniste silmadega hertsogi otsa..."

„Sellel on ju ka sinised silmad," meenus Pavkale. „Ta

on kuidagi eriline, pole nende, rikaste moodi," mõtles ta, „ja jookseb kui vanapagan ise."

Süvenenud päevase kohtamise mälestusse, Pavel ei kuulnudki mootori müra suurenemist. See värises pingest, tohutu hooratas keerles hullumeelselt ja betoonplatvorm, millel ta seisis, rappus närvlikult.

Pavka heitis pilgu manomeetrile: osuti oli mitme kriipsu võrra punasest signaaljoonest ülespoole hüpanud.

„Ah sa kurat!" kargas Pavel kastilt maha ja tormas auruväljalaskekangi juurde, keeras seda kaks korda ja kütteruumi seina taga hakkas pahinal susisema toru kaudu jõkke lastav aur. Lasknud hoova alla, asetas Pavka rihma rattale, mis pani liikuma pumba.

Pavel vaatas tagasi Danilole, see magas, suu pärani, segamatut und ja laskis ninast kuuldavale hirmuäratavaid helisid.

Poole minuti pärast pöördus manomeetri osuti jälle endisele kohale.

Pavelist lahkudes pöördus Tonja kodu poole. Ta mõtles äsjasest kohtumisest tolle mustasilmalise noormehega ja oli eneselegi mõistmata rõõmus selle üle.

„Kui palju on temas tuld ja visadust! Ja ta pole hoopiski selline jõhkard, nagu mulle näis. Igatahes kõigi nende ilatsevate gümnasistidega ei sarnane ta sugugi..."

Ta oli teist tõugu, pärit sellest miljööst, millega Tonjal polnud seni lähemat kokkupuutumist.

„Teda võib taltsaks teha," mõtles ta, „ja sellest kujuneb huvitav sõprus."

Kodule lähenedes nägi Tonja aias istuvat Liisa Suhharkot, Nelli ja Viktor Leszczynskit. Viktor luges. Nad ootasid vist teda.

Ta teretas kõiki ja istus pingile. Keset tühist, kergemeelset vestlust istus Viktor Leszczynski Tonja kõrvale ja küsis tasa:

„Kas romaani lugesite läbi?"

„Ah jaa, romaan!" meenus äkki Tonjale. „Ma..." Ta oleks peaaegu öelnud, et ta oli raamatu järve äärde unustanud.

„Noh, kuidas see meeldis teile?" Viktor vaatas talle tähelepanelikult otsa.

Tonja mõtles midagi, joonistades pikkamisi kinganinaga teeliivale mingit keerulist kujundit, tõstis pea ja vaatas talle otsa:

„Ei, ma alustasin üht teist romaani, palju huvitavamat kui see, mille teie mulle tõite."

„Või nii," venitas Viktor solvunult. „Aga kes on autor?" küsis ta.

Tonja vaatas talle sädelevail silmil pilkavalt otsa.

„Ei keegi . . ."

„Tonja, kutsu külalised tuppa, tee ootab!" hüüdis palkonil seisev Tonja ema.

Mõlemal tütarlapsel käe alt kinni võttes siirdus Tonja maja poole. Viktor aga, astudes taga, murdis pead Tonja öeldud sõnade üle, mille mõtet ta ei taibanud.

Nii uus, nii arusaamatult erutav oli esimene, veel alateadlik, kuid märkamatult noore ahjukütja ellu tunginud tundmus. See tegi vallatu, taltsutamatu poisi rahutuks.

Tonja oli ülemmetsniku tütar, ülemmetsnik aga oli tema jaoks niisama hea kui advokaat Leszczynski.

Viletsuses ja näljas üleskasvanud Pavel suhtus vaenulikult nendesse, kes tema arusaamise järgi olid rikkad. Oma tundmusse suhtus Pavel ettevaatlikult ja kartusega, ta ei pidanud Tonjat omaks, lihtsaks ja arusaadavaks, nagu oli kiviraiduri tütar Galina, ning ta suhtus Tonjasse umbusklikult, olles valmis andma teravat vastulööki selle ilusa ja haritud tütarlapse igale pilkele ja halvakspanule tema, ahjukütja suhtes.

Pavel polnud terve nädal metsniku tütart näinud ja otsustas täna järvele minna. Ta läks sihilikult mööda tema isa majast, lootes tütarlast kohata. Astudes aeglaselt piki häärberi aiatara, märkas ta kaugemas otsas tuttavat madrusepluusi. Ta võttis tara äärest maast männikäbi ja viskas sellega, sihtides valgele pluusile.

Tonja pöördus ruttu ümber. Pavelit märgates jooksis ta tara juurde. Pavelile kätt ulatades naeratas ta lõbusalt.

„Viimaks ometi tulite," ütles ta rõõmsalt. „Kus te olete olnud kogu selle aja? Käisin järve ääres, unustasin sinna raamatu. Mõtlesin, et ka teie sinna tulete. Tulge siia, meie juurde aeda."

Pavka raputas eitavalt pead.

„Ei tule."

„Miks?" Tonja kulmud kerkisid imestunult.

„Küllap teie isa hakkab riidlema. Saate veel minu pärast võtta. Ütleb, mis sa sellest mühakast siia vedasid."

„Te räägite rumalusi, Pavel," pahandus Tonja. „Tulge otsekohe siia. Minu isa ei ütle kunagi midagi, küll te ise näete. Tulge."

Ta jooksis, avas jalgvärava, ja Pavel järgnes talle üsna ebakindlalt.

„Kas te armastate raamatuid lugeda?" küsis Tonja, kui nad istusid ümmarguse, jalgapidi maasse kaevatud laua juurde.

„Armastan väga," elavnes Pavel.

„Milline loetud raamatuist meeldib teile kõige rohkem?"

Pavel mõtles viivu ja ütles:

„ „Giuseppa Garibaldi"."

„ „Giuseppe Garibaldi"," parandas Tonja. „Meeldib teile see raamat väga?"

„Jah, olen läbi lugenud selle kuuskümmend kaheksa annet, igal palgapäeval ostan viis tükki. Oli alles mees, see Garibaldi!" tähendas Pavel vaimustusega. „See oli kangelane! Sellest ma saan aru. Kui palju tal tuli vaenlaste vastu võidelda, kuid igakord jäi tema peale! Sõitis mööda kõiki meresid! Oh, kui ta veel praegu elaks, siis ma läheksin temaga kaasa. Ta kogus oma väkke töölisi ning võitles alati vaeste eest."

„Kas tahate, ma näitan teile meie raamatukogu?" ütles Tonja ja võttis tal käest kinni.

„Oh ei, tuppa ma ei tule," keeldus Pavel järsult.

„Miks te tõrgute? Või kardate?"

Pavel vaatas oma paljaid jalgu, mis ei hiilanud puhtusest, ja sügas kukalt.

„Aga kas ema või isa mind sealt minema ei kihuta?"

„Jätke ometi kord need jutud, või ma saan lõplikult vihaseks," ägestus Tonja.

„Miks mitte, Leszczynski enda juurde majja ei lase, köögis räägib meiesugustega. Käisin kord ühe asja pärast nende juures, Nelli ei lasknud mind tuppagi — küllap sellepärast, et ma nende vaipu ära ei rikuks, kurat teda teab," muigas Pavka.

„Lähme, lähme." Tonja võttis tal õlgade ümbert kinni ja tõukas ta sõbralikult rõdule.

Viinud Paveli läbi söögitoa suure tammepuust kapiga tuppa, avas Tonja kapiuksed. Pavel nägi mitutsada sirgetes ridades seisvat raamatut ja oli hämmastunud seninägematu varanduse üle.

„Me leiame teile kohe huvitava raamatu, teie aga lubate, et tulete ja võtate neid meie juurest alati. Eks ole?"

Pavka noogutas rõõmsalt pead.

„Raamatuid ma armastan."

Nad veetsid mitu tundi väga hästi ja lõbusasti. Tonja tutvustas teda oma emaga. See ei olnudki nii hirmus, ja Pavelile Tonja ema meeldis.

Tonja viis Paveli oma tuppa ning näitas talle oma raamatuid ja õpikuid.

Tualettlauakese juures seisis väike peegel. Viinud Paveli peegli juurde, ütles Tonja naerdes:

„Miks on teil niisugused metsikud juuksed? Te ei lõika ega kammi neid vist kunagi?"

„Lasen nad täiesti maha võtta, kui nad pikaks kasvavad, mis nendega ikka teha," õigustas Pavka end saamatult.

Naerdes võttis Tonja tualettlaualt kammi ja suges kiirete liigutustega poisi sassis kiharaid.

„Nüüd on hoopis teine asi," ütles ta Pavelit vaadeldes. „Juukseid peab aga laskma ilusasti lõigata, muidu käite ringi nagu metslane."

Tonja vaatas arvustava pilguga ta luitunud rusket pluusi ja kulunud pükse, ei lausunud aga sõnagi.

Pavel pani seda pilku tähele, ja tal hakkas oma riietuse pärast piinlik.

Paveliga hüvasti jättes palus Tonja teda ka edaspidi nende juurde sisse astuda. Ta võttis Pavelilt sõna, minna kahe päeva pärast koos kalu õngitsema.

Uhe hüppega kadus Pavel läbi akna aeda: ta ei tahtnud tubadest läbi minna ja emaga kokku puutuda.

Kortšaginite perekonnal tuli Artjomi puudumise tõttu kitsas kätte, sest Paveli teenistusest ei piisanud.

Maria Jakovlevna otsustas pojaga rääkida — kas ta ei peaks ise uuesti tööle hakkama; Leszczynskid vajasid parajasti köögitüdrukut. Kuid Pavel vaidles vastu:

„Ei, ema, ma otsin endale veel lisatööd. Saeveskis vajatakse laualadujaid. Töötan pool päeva seal ja meile sinuga sellest jätkub, sina aga ära mine enam tööle, muidu saab Artjom minu peale vihaseks, ütleb: ei võinud ka läbi ajada ilma, et oleks ema tööle saatnud."

Ema väitis, et tal tuleks tingimata tööle minna; Pavel aga punnis vastu ja ema nõustus.

Järgmisel päeval töötas Pavel juba saeveskis, asetades värskelt saetud laudu kuivama. Ta kohtas seal tuttavaid poisse: Miška Levtšukovi, kellega oli koolis õppinud, ja Kulešovi Vanjat. Koos Mišaga hakkasid nad tegema tükitööd. Teenistus kujunes kaunis heaks. Päeva veetis Pavel saeveskis, õhtul aga jooksis elektrijaama.

Kümnenda päeva lõpul tõi Pavel teenitud raha ema kätte. Seda ära andes hakkas ta kohmetult ühelt jalalt teisele tammuma ja palus viimaks:

„Tead, ema, osta mulle satäänsärk, sinine — mäletad, niisugune, nagu mul oli möödunud aastal. Selleks kulub pool rahast, aga ma teenin veel, ära karda, see aga on mul juba üsna vana," õigustas ta ennast, nagu vabandades oma palve pärast.

„Muidugi, muidugi ostan, Pavluša, kohe täna, homme aga õmblen valmis. Sul ei ole tõesti uut särki." Ta silmitses hellalt poega.

Pavel peatus juuksuriäri ees ja käega taskus olevat rubla kobades astus uksest sisse.

Juuksur, nobe mees, osutas sisseastujat märgates harjunult tugitoolile.

„Istuge!"

Istudes sügavasse, mugavasse tugitooli, nägi Pavel peeglis kohmetut, ähmi täis nägu.

„Paljaks?" küsis juuksur.

„Jah, see tähendab ei, lõigake üldse ... Noh, kuidas teil nimetatakse seda," ja ta tegi käega meeleheitliku liigutuse.

„Saan aru," muigas juuksur.

Veerandtunni pärast astus Pavel välja higisena ja piinatuna, kuid korralikult pöetud ja kammitud peaga. Juuksur töötas kaua ja visalt tõrksate kiharate kallal, lõpuks aga võitsid vesi ja kamm ning juuksed püsisid oivaliselt.

Tänaval tõmbas Pavel vabalt hinge ja surus sonimütsi sügavamale pähe.

„Mis ema ütleb, kui näeb?"

Pavel ei tulnud kalu püüdma, nagu oli lubanud, ja see solvas Tonjat.

„See jõmpsikas-ahjukütja pole just eriti tähelepanelik," mõtles ta pahameelega; kui aga Pavel ei tulnud ka järgmisel päeval, hakkas tal igav.

Ta pidi juba jalutama minema, kui ema tema toaukse praotas ja ütles:

„Sulle, Tonjake, tuli külalisi. Kas võib?"

Lävel seisis Pavel, ja Tonja ei tundnud teda kohe äragi. Tal oli seljas uus sinine satäänpluus ja jalas mustad püksid. Puhastatud saapad läikisid ja — mida Tonja kohe märkas — ta juuksed olid lõigatud, need ei ripnenud enam kahludena nagu varem ja tõmmunäoline kütja näis hoopis teistsugusena.

Tonja tahtis avaldada oma üllatust, ent mitte soovides panna kohmetama juba niigi end abituna tundvat poissi, tegi ta, nagu ei märkakski seda põhjalikku muudatust.

Ta hakkas poisile etteheiteid tegema:

„Kas teil häbi ei ole! Miks te ei tulnud kalu püüdma? Kas siis nõnda peate oma sõna?"

„Ma tegin need päevad saeveskis tööd ega saanud tulla."

Ta ei võinud öelda, et ta oli endale särgi ja pükste ostmiseks töötanud need viimased päevad kuni nõrkemiseni.

Kuid Tonja taipas seda isegi, ja kogu ta pahameel Paveli peale kadus jäljetult.

„Lähme tiigi äärde jalutama," pani ta ette, ja nad läksid aeda ning sealt teele.

Ja juba jutustas Pavel Tonjale nagu sõbrale ja nagu suurt saladust leitnandilt varastatud revolvrist ning lubas koos temaga lähemail päevil sügavale metsa minna ja paugutada.

„Vaata, et sa mind välja ei anna," ütles ta Tonjale ootamatult „sina".

„Ma ei anna sind kunagi ega kellelegi välja," tõotas Tonja pühalikult.

NELJAS PEATÜKK

Terav ja halastamatu klassivõitlus haaras Ukraina. Üha suurem hulk inimesi võttis kätte relva ja iga taplus sünnitas uusi osavõtjaid.

Kaugesse minevikku taandusid väikekodanlase rahulikud päevad.

Möllas torm ja suurtükilasud raputasid pehkinud majalogusid, ning väikekodanlane surus end keldriseina vastu või omakaevatud varjekraavi.

Kubermangu ujutas üle igasugust värvi ja värvingut petljuuralaste jõukude laviin: suured ja väikesed „batkod", mitmesugused Golubid, Arhangelid, Angelid, Gordid ning lõputu hulk muid bandiite.

Endised ohvitserid, ukraina parem- ja pahempoolsed esseerid, — iga hakkajam avantürist, kes oli kogunud jõugu kõrilõikajaid, kuulutas ennast atamaniks, keris mõnikord lahti petljuuralaste kollase-sinise lipu ning haaras võimu oma jõu ja võimaluste piirides.

Neist kirjudest jõukudest, mida toetasid kulaklus ja ataman Konovaletsi piiramiskorpuse galiitsia polgud, moodustas oma polke ja diviise „pea-ataman Petljura". Selle esseerlik-kulakliku saasta sekka tungisid vapralt punased partisanisalgad, ja siis põrus maa sadade ja tuhandete kapjade, kuulipildujakaarikute ja suurtükiveokite all.

Surmani kohkunud ja pea kaotanud väikekodanlane, hõõrudes selle rahutu üheksateistkümnenda aasta aprillikuu hommikul uniseid silmi ja avades oma majakese aknaid, küsis ärevalt varem ärganud naabrilt:

„Avtonom Petrovitš, missugune võim on linnas?"

Ja Avtonom Petrovitš piilus pükse kergitades hirmunult ümberringi.

„Ei tea, Afanas Kirillovitš. Oösel tulid mingisugused. Eks me näe, kui hakkavad juute riisuma, siis on petljuuralased; kui aga on „seltsimehed", siis on otsekohe jutust kuulda. Näe, vahingi välja, et teada, missugust portreed üles riputada, et ei tuleks sekeldusi; muidu aga, teate, Gerassim Leontjevitš, mu naabrimees, ei vaadanud korralikult järele, võttis kätte ja riputas välja Lenini portree — kus siis kargasid talle kolmekesi kallale: tuli välja, et olid petljuuralaste salgast. Kui portreed silmasid, kohe peremees käsile! Mõõtsid talle, mõtelge, nuudiga oma paarkümmend! Ise ütlesid: „Me su seljast, koerapoeg, kommunistilõust, nülime seitse nahka." Kuidas mees vabandaski, kuidas ta karjuski — ei aidanud!"

Kiviteed mööda tulevate relvastatud meeste jõuku märgates tõmbas väikekodanlane akna kinni ja puges peitu. Mine sa tea...

Töölised aga vaatasid varjatud vihaga petljuuralastest rüüstajate kollaseid-siniseid lippe. Töölised, olles jõuetud selle ukraina kodanliku šovinismi laine vastu, virgusid ainult siis, kui kiiluna tungisid linna läbiminevad punased väeosad, kes vihaselt lõid tagasi neid igast küljest piiravaid kollaste-siniste jõuke. Päev-paar punetas kallis lipp linnavalitsuse kohal, kuid väeosa lahkus ja jälle saabus sünge aeg.

Praegu on linna peremeheks polkovnik Golub, Dnepritaguse diviisi „ilu ja uhkus".

Eile marssis tema kahetuhandeline kõrilõikajate salk pidulikult linna. Pan polkovnik sõitis toredal mustal täkul salga ees, ja kandis hoolimata soojast aprillipäikesest kaukaasia burkat,[1] vabarnapunase „kiitõtsaga"[2] tallenahast zaporožje mütsi ning tšerkessikuube koos täieliku relvastuse — pistoda ja vermitud hõbemõõgaga.

Pan polkovnik Golub on kaunis: kulmud on tal mustad, nägu lõpmatuist joominguist veidi kollakas-kahvatu. Piip hambus. Enne revolutsiooni oli pan polkovnik suhkruvabriku istanduste agronoom, kuid too elu oli olnud igav —

[1] burka — vildist ja kitsenahast pikk karvane kaukaasia mantel. Toim.

[2] kiitõtsa — kasakamütsi küljes rippuv värviline lapakas. Toim.

ei saa võrreldagi atamani seisundiga — ja agronoom ujus maal möllama hakanud sogases stiihias välja juba pan polkovnik Golubina.

Saabunute auks korraldati linnakese ainsas teatris hiilgav piduõhtu. Sellest võttis osa kogu petljuuralastest intelligentsi „koorekiht": ukraina õpetajad, kaks papitütart, vanem — kaunitar Anja, noorem — Dina; pisipanikesed, endised krahv Potocki teenijad, ja trobikond väikekodanlasi, ukraina esseeride sabarakke, kes nimetasid ennast „vabaks kasakkonnaks".

Teater oli tungil täis. Kirevais lilledega tikitud, mitmevärviliste helmeste ja lintidega ukraina rahvariietes õpetajannasid, papitütreid ja preilisid-prouasid ümbritses terve sõõr kannuseid kõlistavaid pealikuid, kes olid otsekui vanadelt zaporoožlasi kujutavailt piltidelt maha joonistatud.

Mürtsus polgu orkester. Laval valmistuti palavlikult „Nazar Stodolja" ettekandeks.

Elektrit ei olnud. Sellest kanti staabis ette pan polkovnikule. Pan polkovnik, kavatsedes austada piduõhtut oma isikliku kohalolekuga, kuulas ära oma adjutandi horunži[1] Paljanõtsja, tegelikult endise alamporutšik Poljantsevi, ja tähendas laisalt, kuid käskivalt:

„Et valgus oleks! Kas või sure, aga montööri pead leidma ja elektrijaama käiku laskma."

„Kuulan, pan polkovnik."

Horunži Paljanõtsja ei surnud ja hankis montöörid.

Kahe tunni pärast viisid kaks petljuuralast Paveli elektrijaama. Samal viisil toimetati kohale montöör ja masinist.

Paljanõtsja ütles lühidalt:

„Kui kella seitsmeks valgust pole, poon kõik kolm üles."

Ta osutas käega raudtalale.

See lühidalt väljendatud seisukoht avaldas oma mõju ja määratud ajaks anti valgus.

Pidu oli juba täies hoos, kui ilmus pan polkovnik oma sõbratariga; see oli einelauapidaja, kelle majas polkovnik elas, tütar — lopsaka rinna ja nisuvärvi juustega preilna.

[1] horunži — tsaariaegse kasakate ratsaväe noorim ohvitser. Toim.

Rikas einelauapidaja pidas teda kubermangulinna gümnaasiumis.

Võtnud istet aukohtadel, otse lava ees, andis pan polkovnik märku, et võib alustada, ja otsekohe kerkis eesriie. Publiku silme ees välgatas lavalt põgeneva näitejuhi selg.

Etenduse ajal kaanisid kohalviibivad ülemused koos oma daamidega einelauas esmaklassilist jooki — puskarit, mida oli muretsenud kõikjale jõudev Paljanõtsja, ja õgisid igasuguseid roogasid, mis olid hangitud rekvireerimise korras. Etenduse lõpuks olid kõik kõvasti purjus.

Lavale karanud Paljanõtsja tegi teatraalse käeliigutuse ja kuulutas:

„Kõrgeaulised külalised, kohe algab tants!"

Saalis hakati üksmeelselt aplodeerima. Kõik läksid õue, andes piduõhtu kaitseks mobiliseeritud sõduritele-petljuuralastele võimaluse toolid välja tassida ning saal vabaks teha.

Poole tunni pärast oli teatris lausa põrgu lahti.

Petljuuralaste hoogusattunud pealikud tantsisid kuumusest punetavate kohalike kaunitaridega vahvasti hopakki ja pehkinud teatrimaja seinad vappusid nende raskete jalgade trampimisest.

Samal ajal sõitis veski poolt linna suunas relvastatud ratsasalk.

Kuulipildujatega varustatud petljuuralaste valvesalk linnaservas muutus liikuvat ratsasalka nähes rahutuks ja sööstis kuulipildujate juurde. Lukud lõksatasid. Öös kaikus järsk hüüd:

„Seis! Kes tuleb?"

Pimedusest kerkis esile kaks tumedat kogu ja üks neist möirgas valvesalgale liginedes kõva joomaribassiga:

„Mina — ataman Pavljuk oma salgaga, aga teie — olete Golubi mehed?"

„Jah," ütles etteastuv pealik.

„Kuhu ma saan oma salga paigutada?" küsis Pavljuk.

„Küsin kohe telefoni teel staabist järele," vastas talle pealik ja kadus teeäärsesse väikesse majja.

Hetke pärast jooksis ta sealt välja ja käskis:

„Poisid, võtke kuulipilduja teelt, las pan ataman sõidab läbi."

Pavljuk tõmbas ratsutid pingule, peatades hobuse valgustatud teatri juures, kus toimus hoogne pidutsemine.

„Ohoo, siin on lõbus," ütles ta kõrval peatunud jessauli poole pöördudes. „Ronime maha, Gukmatš, meilegi kulub lõbutsemine ära. Valime endale parajad eided, neid on siin kuradi moodi. Hei, Staležko," hüüdis ta, „paiguta poisid korterisse! Meie jääme siia. Konvoi — minuga kaasa!" Ning ta hüppas vaaruva hobuse seljast raskesti maha.

Teatri sissekäigu juures peatas kaks relvastatud petljuuralast Pavljuki.

„Pilet?"

Kuid too vaatas neile põlglikult otsa ja tõukas ühe neist õlaga eemale. Samal viisil läks Pavljuki järel läbi oma kaksteistkümmend meest tema salgast. Nende hobused seisid tara külge seotuna sealsamas.

Uustulnukaid märgati kohe. Eriti paistis silma Pavljuk oma hiiglasliku koguga, heast kalevist ohvitserifrentšis, sinistes kaardiväelase pükstes ja karvases papahhas. Üle õla rippus tal mauser, taskust tolknes välja käsigranaat.

„Kes see on?" hakkasid sosistama need, kes seisid tantsulööjate ringi ümber, kus Golubi abi parajasti vahvalt „meteelitsat"[1] keerutas.

Temaga paaris keerles vanem papitütar. Lehvikuna ülespaiskuvate seelikute alt paljastusid kütkestatud sõjameeste pilkudele ülemäära hoogusattunud papitütre siidpüksid.

Rahvahulka õlgadega laiali surudes astus Pavljuk otse tantsuringi.

Segase pilguga sihtis Pavljuk papitütre jalgu, limpsas keelega kuivanud huuli, läks siis otse läbi ringi orkestri juurde, peatus rambi ääres ja viibutas punutud nuuti.

„Lase hopakki!"

Orkestrijuht ei pööranud sellele tähelepanu.

Siis tegi Pavljuk järsu käeliigutuse ja virutas talle nuudiga vastu selga. Orkestrijuht kargas üles nagu ussi nõelatud.

Muusika katkes otsekohe, saal vaikis silmapilkselt.

„See on häbematus!" ägestus einelauapidaja tütar. „Sa

[1] meteelitsa — polkale sarnanev rahvatants. Toim.

ei tohi seda lubada," ja närvlikult pigistas ta kõrval istuva Golubi küünarnukki.

Golub tõusis raskelt püsti, tõukas jalaga tema ees seisvat tooli, astus kolm sammu Pavljuki poole ja jäi otse tema ees seisma. Ta tundis Pavljuki kohe ära. Golubil oli vanu arveid õiendada selle konkurendiga, kes võitles temaga maakonnas võimu pärast.

Nädal tagasi oli Pavljuk pan polkovnikule kõige sigaduslikumal kombel jala taha pannud.

Ägedas lahingus punase polguga, kes oli korduvalt Golubi mehi sakutanud, tungis Pavljuk selle asemel, et anda bolševikele hoopi selja tagant, väikesse alevikku, lõi punaste kerged kaitsesalgad laiali, asetas välja oma tõkkesalgad ja pani alevikus toime enneolematu riisumise. Pogromm tabas muidugi, nagu see sobis „pesueht" petljuuralasele, juudi soost elanikke.

Punased lõid samal ajal Golubi salga parema tiiva pihuks ja põrmuks ning läksid minema.

Nüüd on aga see jultunud rittmeister siia tunginud ja julgeb veel tema, pan polkovniku juuresolekul peksta tema kapellmeistrit. Ei, seda ta ei võinud lubada. Golub mõistis, et kui ta sellele upsakale atamanile kohe nina pihta ei anna, siis kaotab ta polgus oma autoriteedi.

Teineteisele otsa jõllitades seisid nad mõne hetke vaikides.

Uhe käega kõvasti mõõgapidet surudes ja teise käega taskus nagaani kobades kärgatas Golub:

„Kuidas sa, lurjus, julged minu mehi peksta?"

Pavljuki käsi hakkas tasapisi mauseritasku poole ronima.

„Tasemini, pan Golub, vaiksemalt, muidu võib ninali lennata. Ärge astuge haigele varbale, äkki vihastun."

See täitis kannatusekarika ääreni.

„Kinni võtta, teatrist välja visata ja igaühele kakskümmend viis tulist mõõta!" karjus Golub.

Pealikud sööstsid nagu kari hagijaid igast küljest Pavljuki meeste kallale.

Vastu põrandat visatud elektripirnina kõmatas kellegi lask ja kaklejad hakkasid saalis keerlema ning tiirlema nagu kaks koerakarja. Nad raiusid sõgedas kähmluses üksteist mõõkadega, kiskusid tutti- ja kõripidi, surmani kohkunud naised aga kargasid põrsastena kiunudes karvupidi kokkuläinute juurest kaugemale.

Mõne minuti pärast olid Pavljuki meestel relvad käest võetud, neid peksti, lohistati hoovi ja visati uulitsale.

Pavljuk oli löömingus kaotanud papahha, ta nägu oli veriseks löödud, talt olid relvad võetud — mees oli vihast meeletu. Hüpanud oma salgaga hobuste selga, kihutas ta uulitsat mööda minema.

Õhtu oli nurja aetud. Pärast kõike juhtunut ei tulnud enam kellelegi pähe lõbutseda. Naised keeldusid kategooriliselt tantsimast ja nõudsid, et nad viidaks koju, kuid Golub seisis sellele jonnakalt vastu.

„Mitte kedagi saalist välja lasta, tunnimehed välja panna!" käskis ta.

Paljanõtsja täitis kiiresti käsu.

Kõikjalt sadavaile protestidele vastas Golub kangekaelselt:

„Tants käib hommikuni, kõrgeaulised daamid ja härrad. Mina ise tantsin esimese valsituuri."

Muusika hakkas uuesti mängima, kuid lõbutsemisest ei saanud siiski asja.

Polkovnik koos papitütrega ei jõudnud teha ühtegi ringi, kui uksele tormanud tunnimehed karjusid:

„Pavljuki mehed piiravad teatrit!"

Tänavapoolne aken lava lähedal lendas raginal puruks. Purunenud akna avasse ilmus kuulipilduja tömp kärss. Ta liigutas end juhmilt, kombates rabelevaid kogusid, ja tema eest taganeti nagu kuradi eest rüsinal saali keskele.

Paljanõtsja tulistas lakke tuhandeküünlalisse lampi ja see, lõhkedes nagu pomm, puistas kõik üle peenikese klaasivihmaga.

Saal pimenes. Uulitsalt karjuti:

„Tulge kõik välja!" ja seejärel kostis hirmsat sõimu.

Naiste metsikud, hüsteerilised karjed, mööda saali tormava ja peakaotanud pealikuid kokku koguda püüdva Golubi tulivihased käsklused, paugud ja kisa õues — kõik see sulas ühte uskumatuks lärmiks. Keegi ei pannud tähele, kuidas angerjana väljalibisenud Paljanõtsja läbi tagakäigu tühjale naabertänavale kargas ja Golubi staabi poole sööstis.

Poole tunni pärast käis linnas tõeline lahing. Lakkamatu laskude ragin pani värisema öövaikuse, kuulipildu-

jad hakkasid põristama peent tinavihma. Päris ogaraks muutunud väikekodanlased kargasid oma soojadest vooditest välja ja surusid end akende vastu.

Laskmine jääb vaiksemaks, ainult linna ääres haugub kuulipilduja katkendlikult nagu koer.

Lahing vaibub. Hakkab koitma . . .

Linnas levisid kuuldused pogrommist. Nad levisid ka juutide väikestesse, madalatesse, kõõritavate aknakestega majalogudesse, mis kuidagiviisi olid poetunud jõe poole laskuva räpase järsaku kohale. Neis majadeks nimetatud karbikestes elasid uskumatus kitsikuses juudi kehvikud.

Trükikojas, kus Serjoža Bruzžak töötas juba teist aastat, olid ladujad ja töölised juudid. Serjoža oli nendega nagu omadega ühte kasvanud. Üksmeelse perena olid nad kõik peremehe, täissöönud ja enesega rahul oleva härra Blumsteini vastu. Trükikoja peremehe ja töötajate vahel käis lakkamatu võitlus. Blumstein katsus rohkem välja pigistada ja vähem maksta, ning sel põhjusel jäi trükikoda korduvalt kaheks kuni kolmeks nädalaks seisma: trükitöölised streikisid. Neid oli neliteist inimest. Serjoža, kõige noorem, väntas kaksteist tundi päevas trükimasina ratast.

Täna märkas Serjoža, et töölised on rahutud. Viimaseil ärevail kuudel oli trükikoda töötanud ühest tellimusest teiseni. Trükiti „pea-atamani" üleskutseid.

Tiisikushaige laduja Mendel kutsus Serjoža nurka. Talle oma kurbade silmadega otsa vaadates ütles Mendel:

„Sa tead, et linnas tuleb pogromm?"

Serjoža vaatas teda üllatunult.

„Ei, ei tea."

Mendel asetas oma kuivetanud kollase käe Serjoža õlale ja rääkis isaliku usaldusega:

„Pogromm tuleb, see on kindel. Hakkavad juute peksma. Ma küsin sinult: kas tahad oma seltsimehi selles hädas aidata või ei?"

„Muidugi tahan, kui suudan. Räägi, Mendel."

Ladujad kuulasid juttu pealt.

„Sa oled tubli poiss, Serjoža, me usaldame sind. Su isa on ju ka tööline. Jookse kohe koju ja räägi isaga, ehk ta on nõus peitma enda juurde mõnd vanainimest ja naist, meie

aga lepime enne kokku, kes teie juurde peitu tuleb. Siis räägi mõne perekonnaga, kelle juurde veel võiks peita. Venelasi need bandiidid esialgu ei puuduta. Jookse, Serjoža, aeg ei oota."

„Hüva, Mendel, ole kindel, ma jooksen kohe Pavka ja Klimka juurde — nende juurde võetakse kindlasti."

„Oota üks silmapilk," muutus Mendel rahutuks, pidades minekule asuva Serjoža kinni. „Kes nad on, need Pavka ja Klimka? Kas sa tunned neid hästi?"

Serjoža noogutas veendunult pead.

„Kuidas siis, kullakesed: Pavka Kortšagin, tema vend on lukussepp."

„Ah Kortšagin," rahunes Mendel. „Teda ma tean, elasin temaga ühes majas. Temale võib. Mine, Serjoža, ja tule vastusega kiiremini tagasi."

Serjoža tormas tänavale.

Pogromm algas kolmandal päeval pärast Pavljuki salga lahingut Golubi meestega.

Purustatud ja linnast eemale paisatud Pavljuk, kaotanud öises lahingus paarkümmend meest, koristas end tuldud teed tagasi ja hõivas naaberaleviku. Niisama palju mehi oli kaotanud ka Golubi salk.

Tapetud veeti kiires korras kalmistule ja maeti veel samal päeval ilma erilise toreduseta, sest uhkeldada polnud siin millegagi. Atamanid olid purenud teineteist nagu kaks hulkuvat koera, ja matustega lärmi lüüa ei olnud sünnis. Paljanõtsjal oli olnud küll tahtmine korraldada kärarikkad matused ja kuulutada Pavljuk punaseks bandiidiks, kuid selle vastu oli esseerlik komitee, mille eesotsas seisis papp Vassili.

Üine kokkupõrge kutsus Golubi polgus esile rahulolematuse, iseäranis Golubi konvoisotnjas, kus tapetuid oli kõige rohkem, ja et summutada seda rahulolematust ning tõsta tuju, pani Paljanõtsja Golubile ette „olemasolu kergendada", nagu ta pogrommi kohta irvitades väljendus. Ta tõestas Golubile selle vajadust, viidates salgas valitsevale rahulolematusele. Siis jäi polkovnik, kes esiotsa, enne oma pulmi einelauapidaja tütrega, ei tahtnud linnas rahu rikkuda, Paljanõtsja ähvarduste mõjul nõusse.

Tõsi küll, see operatsioon häiris pisut pan polkovnikut seoses tema astumisega esseeride parteisse. Ta vaenlased võivad tema nime ümber sepitseda jälle soovimatuid jutte, et tema, polkovnik Golub, on pogrommitegija, ja nad hakkavad kindlasti teda „pea-atamani" ees laimama. Kuid seni, varustades end oma salgaga omal käel ja riskil, sõltus Golub vähe „pea-atamanist". Pealegi oli „pea-atamanil" eneselgi suurepäraselt teada, millised sellid tema juures teenivad, ja ta ise oli korduvalt nõudnud raha direktooriumi vajadusteks niinimetatud rekvisitsioonidelt; mis aga puutus pogrommitegija kuulsusse, siis see oli Golubil juba niigi üsna soliidne. Sellele lisada võis ta väga vähe.

Riisumine algas varahommikul.

Linnake ujus koidueelses hallis hämaruses. Tühjad uulitsad, mis nagu läbimärjad linase riide kangad mässisid korratult endasse inetult ehitatud juudikvartaale, olid elutud. Pimedad aknad olid kaetud ja kindlalt luukidega suletud.

Väljastpoolt näis, et kvartaalid magavad sügavat hommikueelset und, kuid majakestes ei magatud. Perekonnad, riides, valmistusid algavaks õnnetuseks, kuhjusid kuhugi toakesse; ning ainult väikesed lapsed, kes midagi ei mõistnud, magasid emade kätel muretut ja rahulikku und.

Golubi konvoiülem Salomõga, mustlasenäoga tõmmu mees, sinkja mõõgahoobi-armiga põsel, pidi sel hommikul Golubi adjutanti Paljanõtsjat kaua äratama.

Adjutandil polnud kerge ärgata. Ta ei suutnud end rumalast unenäost kuidagi lahti kiskuda. Väänlev küürakas kurat, kelle eest polnud kogu öö pääsu, küünistas veel ikka ta kõri. Ja kui ta viimaks tõstis valust lõhkeva pea, sai ta aru, et Salomõga äratab teda.

„Tõuse ometi, tõbras," raputas teda Salomõga õlast. „On juba hilja, aeg on alustada. Eks joonud rohkem."

Paljanõtsja virgus täielikult, tõusis istuli, virildas kõrvetiste pärast nägu ja sülgas mõrkjat sülge.

„Mida alustada?" pungitas ta totralt oma silmi Salomõga poole.

„Kuidas mida? Juutide rookimist. Sa ei teagi?"

Paljanõtsjale meenus: jah, õige, ta oli hoopis unustanud, nad olid eile tublisti pummeldanud huutoris, kuhu pan polkovnik oli kolinud oma pruudi ja trobikonna topsisõpradega.

Pogrommi ajaks oli Golubil kasulik linnast kaduda. Hiljem võis öelda, et arusaamatus leidis aset tema äraolekul, Paljanõtsja aga jõuab oma töö nagu kord ja kohus ära teha. Oo, too Paljanõtsja on suur spetsialist „kergendamise" alal!

Paljanõtsja valas endale pähe pangetäie vett ja sai oma mõtlemisvõime tagasi. Ta hakkas staabis ringi jooksma, andes mitmesuguseid käsklusi.

Konvoisotnja oli juba hobuste seljas. Ettenägelik Paljanõtsja käskis võimalike komplikatsioonide vältimiseks välja panna tõkkesalga, mis eraldaks töölisasula ja jaama linnast.

Leszczynskite häärberi aeda seati üles kuulipilduja, mis vaatas teele.

Juhtumil, kui töölised oleksid mõtelnud vahele segada, oleks neid tinaga vastu võetud.

Kui kõik ettevalmistused olid lõpetatud, hüppasid adjutant ja Salomõga hobuste selga.

Alles siis, kui Paljanõtsja oli liikuma hakkamas, meenus talle:

„Seis, pidin unustama. Tooge kaks vankrit, muretseme Golubile kaasavara. Ho-ho-hoo... Esimene saak, nagu alati, komandörile, esimene eit aga, ha-ha-haa, minule, adjutandile. Said aru, lambapea?"

Viimane käis Salomõga kohta.

See pilgutas talle oma kollakat silma.

„Jätkub kõigile!"

Hakati liikuma mööda kiviteed. Ees adjutant ja Salomõga, taga konvoimehed korratu trobikonnana.

Koidiku hämarus oli haihtunud. Kahekordse maja juures, millel oli roostetunud silt „Fuchsi pudukauplus", tõmbas Paljanõtsja ratsutid pingule.

Tema hall peenikeste jalgadega mära lõi rahutult kabjaga vastu kivi.

„Noh, jumala abiga hakkame siit siis pihta," ütles Paljanõtsja maha karates.

„Hei, poisid, ronige maha!" pöördus ta enda ümber kogunenud konvoi poole. „Etendus algab," seletas ta. „Poisid, pealuid mitte kellelgi sisse lüüa, selleks tuleb oma tund; ka naisi, kui himu pole just suur, hoidke õhtuni."

Üks konvoimeestest ajas oma tugevad hambad irevile ja protestis:

„Kuidas siis nii, pan horunži, aga kui vabal kokkuleppel?"

Ümberringi hirnuti naerda. Paljanõtsja vaatas ütlejat vaimustatud heakskiiduga.

„Noh, muidugi, kui vabal kokkuleppel, siis laske käia, seda pole kellelgi õigus keelata."

Paljanõtsja astus suletud kaupluseukse juurde ja tõukas seda kõvasti jalaga, kuid tugev tammepuust uks ei väratanudki.

Tuli alustada kuskilt mujalt. Adjutant pöördus nurga taha ja käega mõõka kergitades läks Fuchsi korterisse viiva ukse juurde. Tema järel astus Salomõga.

Sillutisel kõmavat kabjaplaginat kuuldi majas kohe ja kui müdin kaupluse juures vaikis ning läbi seina hakkas kostma hääli, seesolijail otsekui kisti südameid rinnust ja nende kehad tardusid. Majas oli kolm inimest.

Rikas Fuchs oli juba eile oma tütarde ja naisega linnast põgenenud, majja aga jätnud varandust hoidma teenija Riiva, vaikse, vaevatud üheksateistkümne-aastase tütarlapse. Et ta tühjas korteris ei kardaks, soovitas peremees tal tuua sinna oma vanemad — isa ja ema, ning kõigil kolmel elada seal tema tagasitulekuni.

Kaval ärimees oli pisut vastupuiklevat Riivat rahustanud, et pogrommi võib-olla ei tulegi — mida neil vaestelt võtta on? Küll ta kingib pärast tagasitulekut temale, Riivale, riiet kleidi jaoks.

Kõik kolm kuulasid piinavas lootuses: ehk sõidavad mööda, võib-olla on nad eksinud, võib-olla need ei peatunud nende maja juures, võib-olla see kõik näis lihtsalt nii Kuid nagu neid lootusi kummutades käis tume hoop vastu kaupluse ust.

Vana hõbepäine ja lapselike kohkunud sinisilmadega Peisah, kes seisis kauplusse tuleva ukse juures, hakkas palvet sosistama. Ta palus kõigevägevamat Jehoovat veendunud fanaatiku täie kirglikkusega. Ta palus teda, et see pööraks õnnetuse ära sellesinase maja pealt, ning läbi tema palvesosina ei suutnud kõrval seisva eide kõrv kohe tabada lähenevate sammude kõma.

Riiva puges peitu kõige kaugemasse tuppa suure tammepuust puhvetikapi taha.

Järsk jõhker hoop uksele kandus krambivärinana vanakeste kehadesse.

„Uks lahti!" Kõlas eelmisest ägedam hoop ja tigedate inimeste sõimu.

Kuid pole jõudu, et tõsta kätt ja avada haak.

Väljast hakati tihedalt püssipäradega taguma.

Uks hakkas riividel karglema ja järele andes raksuma.

Maja täitus relvastatud meestega, kes tuhnisid mööda nurki. Püssipärahoobiga löödi puruks kaupluseruumi uks. Sealt mindi sisse ja avati välisukse riivid.

Algas riisumine.

Kui vankrid olid kuhjaga täis riiet, jalatseid ja muud saaki, sõitis Salomõga Golubi korterisse, ja juba majja tagasi tulles kuulis metsikut karjatust.

Kaupluse puistamist oma poiste hoolde jättes oli Paljanõtsja astunud tuppa. Ta libistas oma rohekad ilvesesilmad kõigist kolmest üle ja ütles vanade poole pöördudes:

„Koristage ennast siit!"

Kuid nii isa kui ema ei liigutanud end.

Paljanõtsja astus edasi ja tõmbas pikkamisi mõõga tupest.

„Ema!" karjatas tütar südantlõhestavalt.

Seda karjatust oligi Salomõga kuulnud.

Paljanõtsja pöördus juurderutanud meeste poole ja käratas lühidalt:

„Visake nad välja!" Ta osutas vanakestele, ja kui need väevõimuga uksest välja tõugati, ütles Paljanõtsja ligitulnud Salomõgale: „Sina seisa siin ukse taga, mina aga räägin millestki plikaga."

Kui vana Peisah sööstis karjatuse peale ukse juurde, paiskas rindu saadud raske hoop ta vastu seina. Vanamees ahmis valu pärast õhku, kuid siis klammerdus emahundina Salomõga külge alati vaikne vana Toiba.

„Oh, laske, mis te teete?"

Ta kippus ukse juurde ja Salomõga ei suutnud oma župaanisse kramplikult klammerdunud vanakese sõrmi lahti kiskuda.

Toibunud Peisah tormas talle appi.

„Laske, laske! . . . Oh mu tütar!"

Kahekesi tõukasid nad Salomõga ukse juurest eemale. Too kiskus vihaselt vöö vahelt nagaani ja lõi selle rauta-

tud pidemega vastu vanamehe halli pead. Peisah kukkus vaikselt maha.

Toast aga kostis Riiva kisa.

Kui segaseks läinud Toiba uulitsale lohistati, kajas kogu tänav ebainimlikust kisast ja abipalveist.

Karjatused majas lakkasid.

Paljanõtsja väljus toast ja ilma et oleks vaadanud Salomõgale, kes oli juba ukselingi haaranud, peatas viimase.

„Ära mine — lämbus: ma katsin teda pisut padjaga." Ja üle Peisahi laiba astudes sattus ta tumedasse paksu vedelikku.

„Algas kuidagi pahasti," litsus ta läbi hammaste, astudes uulitsale.

Temale järgnesid vaikides teised ja nende jalgadest jäid toapõrandale ning trepiastmeile verised jäljed.

Linnas aga käis juba purustamine. Riisujate vahel, kes ei suutnud omavahel saaki jagada, puhkes lühikesi ägedaid lööminguid, mõnes kohas välkusid paljad mõõgad. Ja peaaegu kõikjal käis kole kaklus.

Õllepoest veeretati tänavasillutisele kümnepangelised tammepuust vaadid.

Siis hakati mööda maju kolama.

Keegi ei osutanud vastupanu. Nuhiti toapugerikkudes, tuhniti rutuga kõik nurgad läbi ja lahkuti kandamitega, maha jäeti hunnikutena kohevil kaltse ja sulgi lahtilõigatud patjadest ning kottidest. Esimesel päeval oli ainult kaks ohvrit, Riiva ja tema isa, saabuv öö tõi aga endaga kaasa vältimatu hukatuse.

Õhtuks jõi kogu see kirju šaakalikari enda viimse võimaluseni täis. Viinauimas mõistuse kaotanud petljuuralased ootasid öö tulekut.

Pimedus andis kätele vaba voli. Inimest on kergem hävitada pilkases pimedas; ka šaakal armastab ööd, ka tema tungib kallale ju ainult hukkumisele määratuile.

Paljud ei suuda unustada neid kahte hirmsat ööd ja kolme päeva. Kui palju rikutud, purustatud elusid, kui palju neil veristel tundidel halliks läinud noori päid, kui palju valatud pisaraid — ja kes teab, kas olidki õnnelikumad need, kes jäid ellu rüüstatud hingega, ebainimliku piinaga kustutamatu häbi ja mõnituste pärast, valuga, mida on

võimatu kirjeldada, leinaga jäädavalt hukkunud omaste pärast. Kitsail põiktänavail lebasid kõige vastu ükskõiksed noorte tütarlaste purustatud, piinatud, kõverdunud kehad, käed kramplikult üle pea visatud.

Ja ainult otse jõe ääres asuvas sepp Naumi majakeses said šaakalid, kes olid sööstnud Naumi noore naise Saara kallale, halastamatu vastulöögi. Jõumees-sepp, täis jõudu oma kahekümne nelja aasta juures, pealelööja teraslihastega, ei andnud käest oma kaasat.

Lühikeses hirmsas kähmluses, mis toimus väikeses majas, purunesid kahe petljuuralase pead nagu mädad arbuusid. Kohutav oma vihas, mis on omane surmaminejale, kaitses sepp raevukalt kahte elu, ning kaua ragisesid järsud lasud jõekese ääres, kuhu hädaohtu aimavad Golubi mehed kokku jooksid. Tulistanud välja kõik padrunid, andis Naum viimase kuuli Saarale, ise aga sööstis, tääk ees, surmale vastu. Ta langes tinarahest mahaniidetuna juba esimesel trepiastmel, ja vajus oma raske kehaga vastu maad.

Tugevad maamehed lähedaist küladest ilmusid rammusail hobuseil linnakesse ja täitsid oma veokid sellega, mis neile meele pärast oli, ning saadetuna oma poegadest ja sugulastest, kes kuulusid Golubi salka, kiirustasid, et teha kaks-kolm otsa külla ja tagasi.

Serjoža Bruzžak, kes koos isaga oli keldrisse ja pööningule peitnud pooled oma trükikoja-seltsimeestest, pöördus läbi juurviljaaia tagasi oma hoovi, kui ta nägi kiviteel inimest jooksmas.

Seal jooksis, kätega vehkides, palja peaga juudi vanamees, seljas pikahõlmaline paigatud kuub; ta oli hirmust surnukahvatu näoga ja hingeldas. Kiiresti lähenedes kihutas tema taga halli hobuse seljas hoobiandmiseks küürutõmbunud petljuuralane. Kuuldes selja taga kabjaplaginat, tõstis vanamees käed nagu end kaitsta tahtes. Serjoža sööstis teele, tormas hobuse poole ja varjas endaga vanamehe.

„Ära puutu, bandiit, koer!"

Ratsanikul polnud tahtmist mõõgahoopi pidurdada, ja ta virutas lapiti mõõgaga vastu noort valgejuukselist pead.

VIIES PEATÜKK

Punased surusid visalt peale „pea-ataman" Petljura väeosadele. Golubi polk kutsuti rindele. Linna jäid väike tagalakaitse ja komandantuur.

Inimesed hakkasid ennast liigutama. Juudi elanikud, kasutades ajutist vaikust, matsid tapetud maha, ja juudi kvartaalide väikestesse majalogudesse ilmus jälle elu.

Vaikseil õhtuil kandus kõrvu tumedat mürinat. Kuskil lähedal käisid lahingud.

Raudteelased valgusid jaamast laiali küladesse tööd otsima.

Gümnaasium suleti.

Linnas kuulutati välja sõjaseisukord.

Võigas ja sünge öö.

Seesugustel öödel ei suuda isegi pärani avatud silmad võitu saada pimedusest, ja inimesed liiguvad käsikaudu, pimesi, riskides igas ettejuhtuvas kraavis kaela murda.

Väikekodanlane teab: niisugusel ajal istu kodus ja ära asjata tuld süüta. Valgus võib ligi meelitada kutsumatu külalise. Kõige parem on pimedas — on rahulikum. Leidub inimesi, kes ei saa kunagi rahu: las need hulguvad pealegi, ei väikekodanlasel ole nendega asja. Ise ta aga välja ei lähe. Ärge kahelge — ei lähe.

Ja just niisuguses öös liikus inimene.

Jõudnud Kortšagini maja juurde, koputas ta ettevaatlikult aknaraamile, ja kui ta ei saanud vastust, koputas teist korda kõvemini ning tungivamalt.

Pavka näeb unes: mingi võigas olevus, kes pole inimese sarnane, suunab temale kuulipilduja; ta katsub põgeneda,

kuid joosta pole kuskile, kuulipilduja aga täristab kuidagi õudselt.

Aknaklaasid põrisevad järeleandmatust koputusest.

Pavel kargas asemelt ja läks akna juurde, püüdes vaadata, kes koputab. Kuid ta ei näinud midagi peale ähmase, tumeda silueti.

Ta oli üksipäini kodus. Ema oli sõitnud vanema tütre juurde, kelle mees töötas masinistina suhkruvabrikus. Artjom aga tegi naabruses asuvas külas sepatööd, teenides haamriga leivapoolist.

Koputada võis ainult Artjom.

Pavel otsustas akna avada.

„Kes seal on?" ühmas ta pimedusse.

Kogu akna taga liigatas ja kare, summutatud bass vastas: „See olen mina, Žuhrai."

Aknalauale asetus kaks kätt ja Paveli näo kohale kerkis Fjodori pea.

„Tulin sinu juurde ööbima. Kas võtad, vennas?" sosistas ta.

„Noh, muidugi," vastas Pavel sõbralikult. „Mis sellest üldse rääkida? Roni otse aknast sisse!"

Fjodor pigistas oma koguka kere aknaavasse.

Tõmmanud akna enda järel kinni, ei eemaldunud Fjodor kohe selle juurest.

Ta seisis kuulatades, ja kui kuu libises välja pilvede tagant ning tee sai nähtavaks, silmitses ta seda tähelepanelikult ning pöördus Paveli poole:

„Ega me ometi ema ei ärata? Ta vist magab?"

Pavel ütles Fjodorile, et peale tema ei ole majas kedagi. Madrus tundis end vabamalt ja jätkas juttu valjemini:

„Mind, vennas, on need nahanülgijad nüüd tõsiselt käsile võtnud. Tahavad arveid õiendada viimaste jaamas toimunud asjade pärast. Kui mehed oleksid rohkem ühel meelel olnud, oleksime võinud neile „hallikuuemeestele" pogrommi ajal kena vastuvõtu korraldada. Kuid rahvas, saad aru, ei julge veel pead tulle pista. Läks nurja. Nüüd ajavadki mind taga. Kaks korda on korraldanud mulle haarangu. Täna puudus vähe, et oleksin sisse kukkunud. Tulen, tead, majale ligi, tagaõue poolt muidugi, ja jään kuuri juurde seisma. Vaatan — aias seisab keegi, on ennast vastu puud surunud, kuid tääk andis välja. Mina, saad aru, and-

sin jalgadele valu. Näe, põrutasingi sinu juurde. Siia, vennas, jään mõneks päevaks ankrusse. Ega sul midagi selle vastu ole? Noh, siis on hästi."

Nohisedes kiskus Žuhrai poriga täispritsitud saapad jalast.

Pavel oli rõõmus Žuhrai tuleku üle. Elektrijaam viimasel ajal ei töötanud, ja Pavelil oli tühjas korteris üksinda igav.

Nad heitsid magama. Pavel uinus kohe, Fjodor aga suitsetas kaua. Siis tõusis ta voodist ja tasa palja jalu astudes läks akna juurde. Ta vaatas tükk aega tänavale, tuli siis tagasi voodi juurde, ja uinus väsimusest võidetuna. Tema padja alla pistetud käsi lebas raskel koldil, soojendades seda oma soojusega.

Žuhrai ootamatu öine saabumine ja kaheksa päeva jooksul temaga koos elatud elu osutusid Pavelile väga tähtsaiks. Madruselt kuulis ta esmakordselt nii palju erutavat, tähtsat ning uut, ja need päevad said noorele kütjale otsustavaiks.

Kahe varitsussalga vahele nagu hiirelõksu pigistatud madrus sai sellega kasutada pealesunnitud jõudeaega ning nakatas ahnelt kuulavat Pavelit kogu oma hõõguva raevu ja põletava vihaga maad lämmatavate kollaste-siniste vastu.

Žuhrai rääkis ilmekalt, selgelt, arusaadavalt ja lihtsas keeles. Temas ei olnud mingeid kõhklusi. Madrusel oli selge siht silme ees, ja Pavel hakkas mõistma, et kogu see rodu erinevaid ilusate nimedega parteisid — sotsialistid-revolutsionäärid, sotsiaaldemokraadid, poola sotsialistide partei — on õelad tööliste vaenlased, ja et on olemas ainult üks revolutsiooniline, vankumatu, kõigi rikaste vastu võitlev partei — bolševike partei.

Varem oli Paveli teadvuses valitsenud selles asjas lootusetu segadus.

Ja Balti mere madrus Fjodor Žuhrai, suur, tugev, meretuultes karastunud mees ning veendunud bolševik, VSDT(b)P liige tuhande üheksasaja viieteistkümnendast aastast, jutustas karmi elutõtt talle võlutud silmi otsavahtivale noorele kütjale.

„Ka mina, vennas, olin lapsepõlves just kui sinagi," rääkis ta. „Ei teadnud, kuhu jõudu panna; mu ohjeldamatu ise-

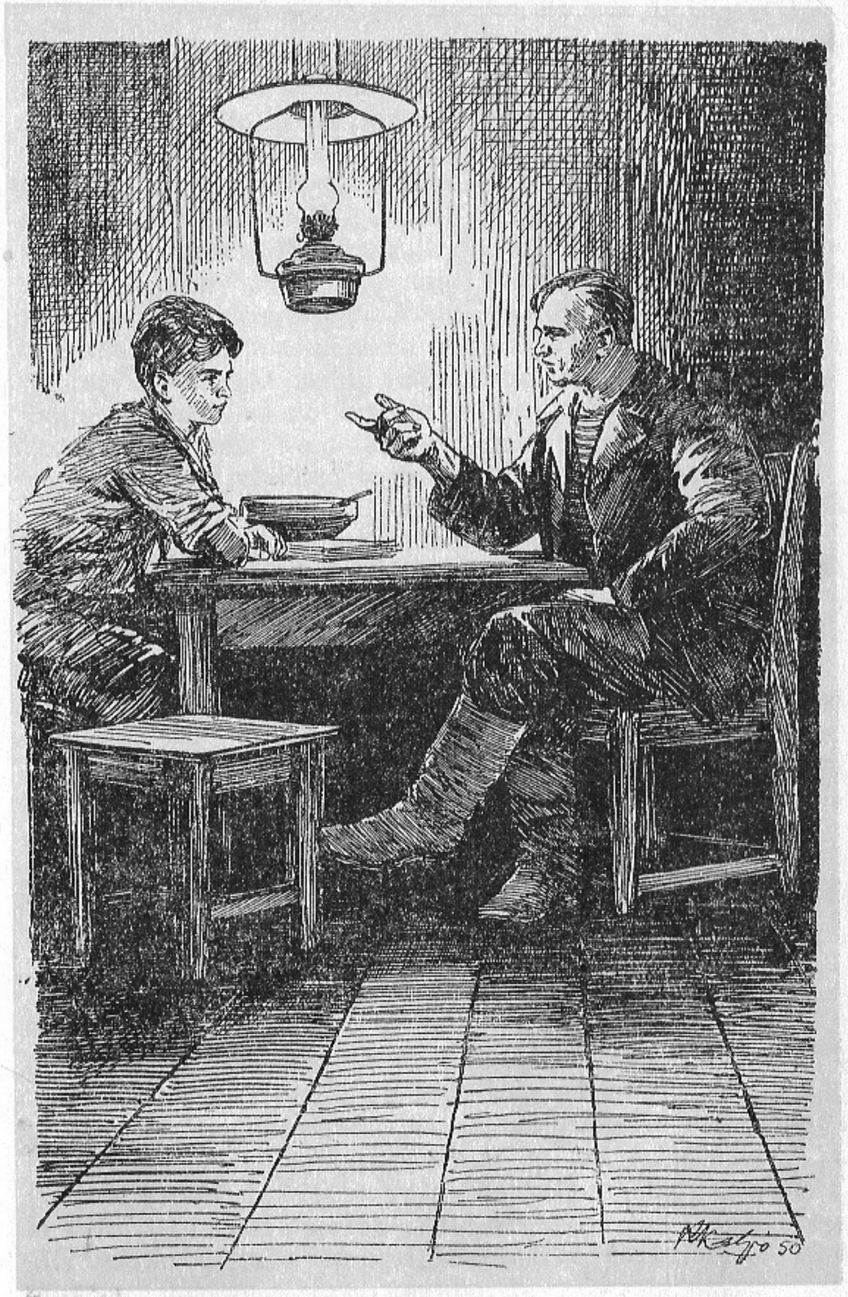

loom kippus välja. Elasin vaesuses. Juhtusid mõnikord vaatama täissöönud ja mukitud härraste poegi, ja viha võttis võimust. Tihtilugu peksin neid armetult, kuid sellest ei tulnud midagi välja, peale kohutava keretäie isa käest. Üksikult võideldes elu teiseks ei muuda. Sinul, Pavluša, on olemas kõik, et saada heaks tööliste asja eest võitlejaks, ainult praegu oled sa veel liiga noor ja klassivõitlusest on sul kehv arusaamine. Räägin sulle, vennas, õigest teest sellepärast, et tean: sinust saab asja. Tasaseid ja silutuid ma ei kannata. Nüüd on alanud kogu maal tulekahju. Orjad on üles tõusnud ja peavad vana elu põhja laskma. Selleks aga on tarvis vahvaid mehi, mitte memmepoegi, vaid kanget tõugu rahvast, kes võitluse eel ei poe prakku nagu prussakad valguse eest, vaid löövad halastamatult."

Ta põrutas rusikaga tugevasti vastu lauda.

Žuhrai tõusis, ja pistnud käed taskuisse, hakkas toas süngestunult edasi-tagasi käima.

Fjodorit rõhus jõudeolek. Ta kahetses väga, et ta oli jäänud sellesse linnakesse, ja enda edasist sealviibimist kasutuks pidades oli ta kindlasti otsustanud läbi rinde punastele vägedele vastu minna.

Linna jäi grupp üheksast partei liikmest, kes pidid tööd jätkama.

„Saate ilma minutagi hakkama, mina aga ei saa enam käed rüpes istuda. Aitab, niigi olen juba kümme kuud surnuks löönud," mõtles Žuhrai ärritunult.

„Kes sa oled, Fjodor?" küsis kord talt Pavel.

Žuhrai tõusis püsti ja pistis käed taskuisse. Ta ei saanud küsimusest kohe aru.

„Kas sa siis ei tea, kes ma olen?"

„Ma arvan, et sa oled kas bolševik või kommunist," vastas Pavel tasa.

Žuhrai puhkes naerma ja koputas naljatades vastu oma laia rinda, millel pinguldus triibuline särk.

„See on selge, vennas. See on samasugune tõsiasi nagu seegi, et bolševik ja kommunist on üks ja seesama." Ta tõsines otsekohe. „Kui sa seda juba taipad, siis pea meeles, et sellest ei tohi rääkida mitte kellelegi ega mitte kusagil, kui sa ei taha, et mul soolikad välja lastakse. Saad aru?"

„Saan," vastas Pavel kindlalt.

Õuest kostis hääli ja ilma et oleks koputatud, avati uks. Žuhrai käsi libises ruttu taskusse, tuli aga sealt kohe välja. Tuppa astus kinniseotud peaga Serjoža Bruzžak, kõhnunud ja kahvatu. Tema kannul tulid sisse Valja ja Klimka.

„Tere, põrguline," ja Serjoža ulatas Pavkale naeratades käe. „Tulime sulle külla kolmekesi. Valja ei lase mind üksi — kardab. Klimka aga ei lase jälle Valjat üksi — samuti kardab. Kuigi tal on punane pea, taipab ta siiski, keda kuhu üksi lasta on ohtlik."

Valja sulges naljatades peopesaga ta suu.

„Kus on lobiseja!" naeris ta. „Mitte ei jäta täna Klimkat rahule."

Oma valgeid hambaid näidates naeris Klimka heasüdamlikult:

„Mis sa haigelt inimeselt tahad? Kolu on vigastatud, siis muudkui ajab lollusi suust välja."

Kõik pahvatasid naerma.

Serjoža, kes polnud hoobist veel kosunud, võttis istet Pavka sängil, ja varsti käis sõprade vahel elav vestlus. Alati rõõmus ja lõbus Serjoža, kes nüüd aga oli vaikseks jäänud ja rusutud, jutustas Žuhraile, kuidas petljuuralane teda lõi.

Žuhrai tundis kõiki Paveli juurde tulnuid. Ta oli korduvalt käinud Bruzžakkide juures. Need noored, kes võitluse keerises polnud veel leidnud oma teed, kuid väljendasid selgesti oma klassi püüdlusi, meeldisid talle. Ja ta kuulas tähelepanelikult poiste jutte, kuidas igaüks neist oli aidanud enda juurde peita juudi perekondi, päästes neid pogrommist. Sel õhtul jutustas ta palju bolševikest ja Leninist, aidates neil kõigil aru saada sellest, mis toimub.

Hilja õhtul saatis Pavel külalised ära.

Žuhrai käis õhtuti väljas ja tuli tagasi öösel. Ta käis enne oma ärasõitu mahajäävate seltsimeestega nende töö suhtes kokku leppimas.

Sel ööl Žuhrai tagasi ei tulnud. Hommikul ärgates nägi Pavel tühja voodit.

Mingist ähmasest eelaimusest haaratuna riietus Kortšagin kiiresti ja väljus majast. Lukustanud korteri ja pannud võtme kokkulepitud kohta, läks Pavel Klimka juurde, lootes temalt Fjodori kohta midagi teada saada. Klimka ema, laia rõugearmilise näoga lüheldane naine, pesi pesu ja

Kortšagini küsimusele, kas ta ei tea, kus Fjodor on, vastas ägedalt:

„Kas mul muud teha ei ole, kui sinu Fjodori järele vahtida? Tema, karvase kuradi pärast on Zozulihha juures kogu maja pahupidi pööratud! Mis siis sinul temast tarvis on? Mis kamp see on? Kus mul sõbrad koos: Klimka, sina . . ." Ja ta puserdas vihaselt pesu.

Ema oli Klimkal terava keelega, riiakas.

Klimka juurest siirdus Pavel Serjoža juurde. Ta jutustas oma rahutusest. Valja segas end jutu sekka:

„Mis sa ärritud? Ta jäi võib-olla tuttavate juurde." Kuid tema hääles polnud veendumust.

Pavel ei mallanud Bruzžakkide juures istuda. Ta läks ära, vaatamata keelitustele, et ta jääks lõunat sööma.

Lootusega näha Žuhraid läks ta kodu poole.

Uks oli lukkus. Pavel peatus rõhuva tundega: polnud tahtmist minna tühja korterisse.

Ta seisis mõne hetke mõtiskledes õues ja astus siis mingist ebamäärasest tungist aetuna kuuri. Ta ronis katuse alla, ja käega ämblikuvõrke eemale tõrjudes, võttis salaurkast välja kaltsudesse mähitud raske „manlihheri".

Väljunud kuurist ja tajudes taskus revolvri erutavat raskust, läks ta jaama.

Ta ei saanud Žuhraist midagi teada. Tagasiteel olles aeglustas ta tuttava metsniku-maja juures sammu. Talle endalegi mõistetamatu lootusega vaatas ta majaaknaisse, kuid aed ja maja olid inimtühjad. Kui häärber jäi seljataha, vaatas ta tagasi mulluste roostekarva lehtedega kaetud aiateedele. Aed nägi välja mahajäetuna ja tühjana. Oli näha, et hoolika peremehe käsi pole teda puudutanud, ja sellest suure vana maja inimtühjusest ning vaikusest muutus Pavka veelgi kurvemaks.

Viimane tüli Tonjaga oli kõige tõsisem kõigist varemolnuist. See oli tulnud ootamatult, peaaegu kuu aega tagasi.

Aeglaselt linna sammudes, käed sügaval taskuis, meenutas Pavel, kuidas tüli oli tekkinud.

Ühel juhuslikul kohtumisel kutsus Tonja teda enda juurde külla.

„Isa ja ema lähevad Bolšanskite juurde nimepäevale. Ma jään üksi koju. Tule, Pavluša, loeme väga huvitavat Leonid Andrejevi teost „Saška Žiguljov". Ma olen ta juba läbi

lugenud, sinuga koos aga loen meelsasti veel korra. Me veedame õhtu väga hästi. Kas tuled?"

Tugevasti tihedaile kastanpruunidele juustele pigistatud väikese valge mütsi alt vaatasid ootusrikkalt Kortšagini otsa neiu suured silmad.

„Tulen."

Ja nad läksid lahku.

Pavel ruttas masinate juurde, ja mõttest, et ees on terve õhtu Tonja seltsis, näisid kolded küdevat heledamalt ning halud praksuvat lõbusamalt.

Samal õhtul koputas ta laiale paraaduksele, mille avas Tonja. Too kohmetus pisut ja ütles:

„Mul on külalised. Ma ei oodanud neid, Pavluša, kuid sina ei tohi ära minna."

Kortšagin pöördus ukse poole, kavatsedes lahkuda.

„Lähme," haaras Tonja tal käisest. „Neil on kasulik sinuga tutvuda." Ja poisil ümbert kinni võttes viis ta Pavka läbi söögitoa enda juurde.

Oma tuppa astudes pöördus Tonja istuvate noorukite poole, naeratas ja sõnas:

„Ega te pole tuttavad? Minu sõber — Pavel Kortšagin."

Keset tuba seisva väikese laua taga istusid Liisa Suhharko, ilus mustavereline kapriisselt joonestatud suukesega ja edeva soenguga gümnasistka, keegi Pavelile tundmatu pikakasvuline noormees korralikus mustas pintsakus ja pea ligi lakutud, vežetaalist läikivate juustega, hallide silmade ning igava pilguga; nende vahel aga keigarlikus gümnasistikuues Viktor Leszczynski. Teda märkas Pavel esimesena, niipea kui Tonja oli ukse avanud.

Leszczynski tundis Kortšagini kohe ära ja ta kergitas üllatunult oma peenikesi nooljaid kulme.

Mõne hetke seisis Pavel ukse juures vaikides, mõõtes Viktorit põletava, kurja pilguga. Tonja ruttas katkestama seda piinlikku vaikimist, paludes Pavelit sisse astuda, ning ütles Liisat kõnetades:

„Saa tuttavaks!"

Suhharko silmitses uudishimulikult sisseastunut ja kergitas end veidi.

Pavel keeras kannapealt ringi ja astus ruttu läbi poolpimeda söögitoa ukse poole. Alles trepil jõudis Tonja talle järele, haaras tal õlgadest kinni ja ütles erutunult:

„Miks sa ära läksid? Ma ju nimme tahtsin, et nad sinuga tutvuksid."

Kuid Pavel võttis ta käed oma õlgadelt ja vastas teravalt:

„Milleks mind nendele hilpharakatele näitamiseks välja panna. Ei istu mina selle kambaga koos. Sinule on nad võibolla meelepärast, mina aga ei salli neid. Ma ei teadnud, et sa nendega sõprust pead, muidu poleks ma kunagi sinu juurde tulnudki."

Tonja, surudes pahameelt alla, katkestas teda:

„Kes andis sulle õiguse minuga nõnda rääkida? Mina sinult ei küsi, kellega sa sõbrutsed või kes sinu juures käib."

Mööda trepiastmeid aeda astudes pahvatas Pavel teravalt:

„Noh, las nad siis käivad pealegi, mina aga ei tule enam." Ning ta jooksis jalgvärava poole.

Sestsaadik polnud ta Tonjaga kohtunud. Pogrommi ajal, kui Pavel koos montööriga elektrijaamas pääsu otsivaid juudi perekondi peitis, ununes tüli Tonjaga. Täna oleks tahtnud temaga jälle kohtuda.

Žuhrai kadumine ja teda korteris ootav üksindus mõjusid rusuvalt. Kevadisest porist veel kuivamata pruunikast kördist täidetud lompidega maantee hall linik pöördus paremale.

Maja taga, mis ulatus veidralt otse teele ja mille krobeliselt seinalt krohv oli juba tükati varisenud, ühtusid kaks uulitsat.

Teeristmel, purustatud kioski juures, mille uks oli sisse löödud ja silt „Mineraaljookide müük" tagurpidi pööratud, jättis Viktor Leszczynski Liisaga hüvasti.

Hoides Liisa kätt oma peos ja vaadates tütarlapsele paljutähendavalt silmadesse, ütles ta:

„Kas tulete? Ei peta?"

Liisa vastas edevalt:

„Tulen, tulen, oodake."

Ja lahkudes naeratas ta poisile oma pruunide paljutõotavate ja unistavate silmadega.

Teinud kümmekond sammu, nägi Liisa, kuidas käänaku tagant tulid kiviteele kaks inimest. Ees käis rässakas, laia

rinnaga tööline, seljas lahtiste hõlmadega pintsak, mille alt paistis vöödiline särk, ja peas laubale surutud sonimüts; ta silma all oli tumesinine verevalum.

Mees astus kindlalt oma pisut rangis jalgadega. Jalas olid tal lühikesed kollased saapad.

Kolme sammu kaugusel mehe taga, tääki peaaegu tema selja vastu hoides, astus hallis župaanis petljuuralane, kaks padrunitaskut vööl.

Karvase mütsi alt vahtis areteeritu kuklasse kaks kitsukest valvsat silma. Mahorkasuitsust kollaseks kõrbenud vurrud ripnesid sorakil kahele poole.

Sammu pisut aeglustades läks Liisa teisele poole kiviteed. Tema järel aga jõudis kiviteele Pavel.

Suundudes koju, pöördus ta paremale ja nägi samuti tulijaid.

Paveli jalad otsekui kasvasid maa külge kinni. Ta oli esimeses otsekohe Žuhrai ära tundnud.

„Sellepärast ta ei tulnudki tagasi!"

Žuhrai lähenes. Kortšagini süda peksis hirmsasti. Üks mõte ajas teist taga, võimatu oli neid koondada ja neile kuju anda. Aeg otsustamiseks oli liiga lühike. Üks oli selge: Žuhrai hukkub.

Ja lähemale astujaid vaadates kaotas Pavel pea teda haaranud tundmuste keerises.

„Mis teha?"

Viimasel hetkel meenus: taskus on revolver. Niipea kui mööduvad, kihutada kuul selga tollele püssiga mehele, ja siis on Fjodor vaba. See silmapilkne otsus tegi lõpu mõtete tantsule. Ta pigistas kõvasti, otse valusasti, hambad kokku. Eks öelnud Fjodor talle alles eile: „Selleks on vaja vahvaid mehi . . ."

Pavel vaatas kähku ümberringi. Linna viiv tänav oli tühi. Seal polnud ühtegi hinge. Eespool astus rutates naisekogu lühikeses kevadmantlis. See ei sega. Põiki ristteele väljuvat tänavat ta ei näinud. Ainult eemal, jaama viival teel oli näha inimkogusid.

Pavel astus otse kivitee äärde. Žuhrai nägi Kortšaginit, kui see oli temast mõne sammu kaugusel.

Madrus heitis talle silmanurgast pilgu. Tema tihedad kulmud värahtasid. Ta tundis Paveli ära ja aeglustas ootamatusest sammu. Vastu tema selga põrkas täägiots.

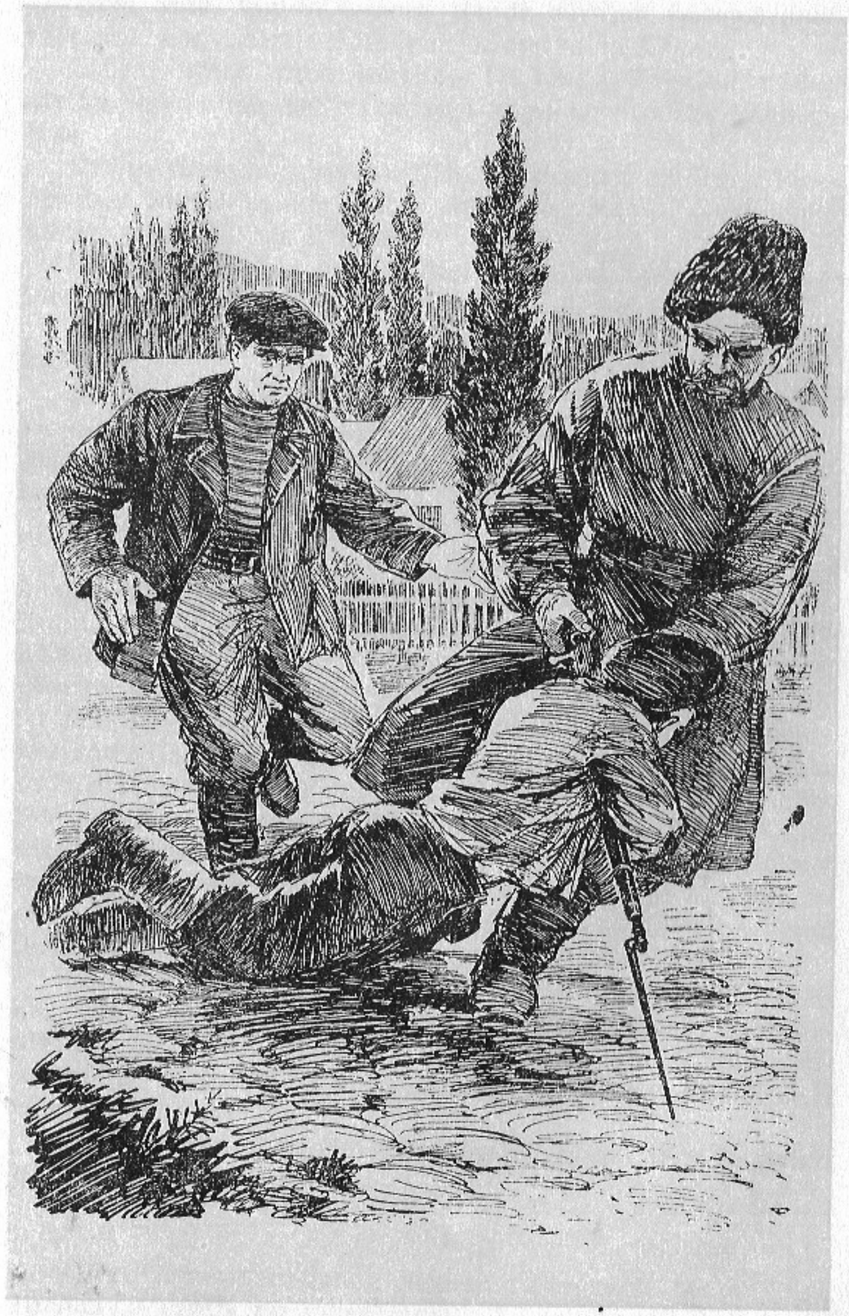

„Hõi, sina, liiguta ennast, muidu virutan püssipäraga!" röögatas konvoeerija lõikavalt kiunuva häälega.

Žuhrai võttis pika sammu. Ta tahtis Pavelile midagi ütelda, ent hoidus sellest ja tegi nagu tervituseks käeliigutuse.

Kartes äratada punavurrulise tähelepanu, pöördus Pavel Žuhraid endast mööda lastes kõrvale, nagu oleks talle täiesti ükskõik, mis toimub.

Pead aga puuris ärev mõte: „Kui ma tulistan teda ja lasen mööda, siis võib kuul tabada Žuhraid..."

Kas tohtis enam mõtelda, kui petljuuralane oli juba kõrval?

Ja juhtus nõnda: punavurruline konvoisoldat jõudis Paveli kõrvale, Kortšagin kargas ootamatult ta juurde, haaras püssist kinni ja painutas selle järsu liigutusega vastu maad.

Tääk kraapsas klirinal kive.

Petljuuralane ei oodanud kallaletungi ja jahmus hetkeks, kuid samas tõmbas püssi kõigest jõust enda poole. Kogu kehaga relvale laskudes hoidis Pavel seda kinni. Kõmatas lask. Kuul lõi vastu kivi ja põrkas sealt vingudes rikošetiga kraavi.

Žuhrai kargas paugu peale kõrvale ja pöördus ümber. Konvoisoldat rebis raevukalt Paveli käest püssi. Ta keeras seda, väänates poisi käsi. Kuid Pavel ei lasknud püssi lahti. Siis paiskas maruvihane petljuuralane Paveli järsu liigutusega maha. Kuid ka see katse püssi vabastada ei läinud korda. Sillutisele maha kukkudes tõmbas Pavel ka konvoisoldati endaga kaasa ega olnud jõudu, mis oleks sundinud teda sel hetkel relva käest laskma.

Paari hüppega oli Žuhrai ta kõrval. Tema raudne rusikas, tehes vägeva kaare, vuhises soldatile pähe, ja silmapilk hiljem sai maaslamavast Kortšaginist lahti kistud petljuuralane näkku kaks tinarasket hoopi ning vajus kraavi nagu raske kott.

Samad tugevad käed tõstsid Paveli maast üles ja panid ta jalule.

Viktor astus sadakonna sammu kaugusel teeristilt ja vilistas „Muutlik on naise meel". Ta oli ikka veel Liisaga

kokkusaamise ja selle mõju all, et tütarlaps oli lubanud tulla homme mahajäetud tehase juurde kohtuma.

Gümnaasiumi kogenud seelikuküttide hulgas liikusid kuuldused, et Liisa Suhharko olevat armastuseküsimustes julge tütarlaps.

Kord oli jultunud ning iseteadlik Semjon Zalivanov Viktorile jutustanud, et Liisa olevat tema oma olnud. Ja kuigi Leszczynski Sjomkat täiesti ei uskunud, oli Liisa siiski väga huvitav ning ahvatlev objekt, ja Viktor otsustas homme selgusele jõuda, kas Zalivanov rääkis tõtt.

„Kui ta ainult tuleb, toimin otsustavalt. Ta ju lubab ennast suudelda. Ja kui Sjomka ei valetanud..." Ta mõtted katkesid. Ta tõmbus kõrvale, lastes mööda kaks petljuuralast. Üks neist ratsutas lühikese sabaga hobusel, vehkides presentämbriga — nähtavasti läks ta hobust jootma. Teine, lühikeses jopis ja ülilaiades sinistes pükstes, hoidis käega ratsutaja põlvest kinni ja rääkis lõbusalt midagi.

Lasknud petljuuralased mööda, tahtis Viktor edasi astuda, kui teda peatas kiviteel lajatanud pauk. Viktor pöördus ümber ja nägi, kuidas ratsanik rebis hobust ohjadest ja kihutas sinna, kust oli kostnud pauk. Tema järel jooksis teine, kergitades käega mööka.

Leszczynski hakkas neile järele jooksma, ja kui ta oli juba kivitee lähedal, kuulis ta teist pauku. Meeletult kihutas teekäänaku tagant Viktori poole ratsanik. Ta tagus hobust jalgadega ja presentämbriga, kihutas esimesest väravast sisse ja kisendas õuesolijaile:

„Poisid, püssid kätte, seal tapeti meie oma!"

Hetke pärast jooksis mitu meest püssilukke klõpsutades õuest välja.

Viktor areteeriti.

Kiviteele olid kogunenud mõned inimesed. Nende seas olid ka Viktor ja Liisa, viimane peeti kinni kui tunnistaja.

Ta oli hirmu pärast jäänud paigale, kui Žuhrai ja Kortšagin temast mööda jooksid. Oma üllatuseks tundis ta petljuuralasele kallale tunginud noormehes ära tolle, kellega Tonja oli tahtnud teda tutvustada.

Nad kargasid teineteise järel üle kellegi õuetarast, ja samas tormas kiviteele ka ratsanik. Nähes püssiga põgenevat Žuhraid ja konvoeerijat, kes pingutas jõudu, et maast üles tõusta, ajas ta hobuse tara juurde.

Žuhrai keeras ümber, pani püssi palge ja tulistas tema pihta. Ratsanik põrkas tagasi.

Purustatud huuli vaevaliselt liigutades rääkis konvoisõdur, mis oli toimunud.

„Ja sina, tola, lasksid vahialuse nina alt minema! Nüüd saad püssivardaga kakskümmend viis vastu tagumikku."

Konvoeerija urises tigedalt vastu:

„Sina oled väga tark, nagu näen. Lasksid nina alt minema! Kes siis teadis, et see raibe mulle kallale kargab nagu marutõbine."

Ka Liisa kuulati üle. Ta rääkis sedasama, mis konvoeerijagi, kuid varjas, et ta tunneb kallaletungijat. Nad viidi siiski komandantuuri.

Alles õhtul lasti nad komandandi käsul vabaks.

Komandant pakkus end koguni Liisat isiklikult koju saatma. Kuid neiu loobus. Komandant lehkas viinast ja tema ettepanek ei tõotanud midagi head.

Liisat saatis Viktor.

Jaamani oli tükk maad ja Viktor, kõndides Liisaga käe alt kinni, rõõmustus juhtunu üle.

„Kas te aga teate, kes areteeritu vabastas?" küsis Liisa, kui nad olid jõudnud kodu lähedale.

„Ei, kust mina seda võin teada!"

„Kas mäletate seda õhtut, kui Tonja tahtis meid tutvustada ühe noormehega?"

Viktor peatus.

„Pavel Kortšaginiga?" küsis ta üllatunult.

„Jah, tema nimi oli vist Kortšagin. Kas mäletate, ta lahkus nii veidralt? See oligi tema."

Viktor seisis rabatuna.

„Ega te ei eksi?" küsis ta Liisalt.

„Ei, mulle jäi ta nägu hästi meelde."

„Miks te ei ütelnud seda komandandile?"

Liisa vastas pahaselt:

„Arvate, et ma võiksin toimida nii alatult?"

„Mida te peate alatuseks? Rääkida, kes tungis konvoisõduri kallale, on teie arvates alatus?"

„Aga teie arvates aus? Kas olete unustanud, mis nad teevad. Te ei tea, kui palju on gümnaasiumis juudi orbe,

ja tahate, et ma neile räägiksin Kortšaginist? Tänan teid, ei tule pähegi."

Leszczynski ei oodanud säärast vastust. Tema huvides polnud Liisaga tülli minna, ja ta püüdis alustada juttu millestki muust.

„Ärge vihastuge, Liisa, ma tegin nalja. Ma ei teadnud, et olete nii printsipiaalne."

„Teie nali kukkus halvasti välja," vastas Liisa kuivalt.

Suhharko maja juures hüvasti jättes küsis Viktor:

„Kas te siis tulete, Liisa?"

Seepeale kuulis ta ebamäärast:

„Ei tea."

Linna sammudes mõtiskles Viktor: „Noh, kui teie, madmuasell, peate seda autuks, siis mina olen selle kohta hoopis teisel arvamisel. Muidugi, mulle on ükskõik, kes kedagi vabastas."

Temale, kõrgest soost poola aadlikule Leszczynskile, olid vastikud nii ühed kui teised. Niikuinii tulevad varsti Poola leegionid, ja siis alles kujuneb tõeline võim, tõeline poola aadli võim, Rzeczpospolita võim. Käesoleval juhtumil aga on võimalus hävitada see lurjus Kortšagin. Nad käänavad tal kiiresti kaela kahekorra.

Viktor oli üksi linna jäänud. Ta elas tädi, suhkruvabriku asedirektori naise juures. Isa koos emaga ja Nelli elasid aga ammu juba Varssavis, kus Sigismund Leszczynski omas väljapaistvat positsiooni.

Jõudnud komandantuuri juurde, astus Viktor lahtisest uksest sisse.

Mõne aja pärast läks ta nelja petljuuralase saatel Kortšaginite maja juurde.

Näidates valgustatud aknale, ütles ta tasa:

„Siin ongi." Ja pöördudes kõrval seisva horunži poole, küsis ta: „Kas ma võin minna?"

„Palun. Me tuleme üksi toime. Tänan teid teene eest."

Viktor hakkas kiiresti mööda kõnniteed astuma.

Saanud selga viimase hoobi, põrkas Pavel pimedas toas, kuhu ta oli viidud, väljasirutatud kätega vastu seina. Ta leidis kobades midagi naritaolist ja istus sellele piinatuna, läbipekstuna, rusutuna.

Ta oli areteeritud siis, kui ta seda kõige vähem oli oodanud. Kuidas võisid petljuuralased temast teada saada? Teda ei näinud ju mitte keegi. Mis nüüd saab? Kus on Žuhrai?

Ta oli lahkunud madrusest Klimka kodus. Pavel läks Serjožka juurde, Žuhrai aga ootas õhtut, et linnast välja pääseda.

„Kui hea, et peitsin revolvri varesepessa," mõtles Pavel. „Sest kui nad oleksid selle leidnud, siis oleksin küll omadega läbi. Kuidas nad küll teada said?" See küsimus piinas teda oma teadmatusega.

Kortšaginite varandusest ei saanud petljuuralased kuigi palju kasu. Oma ülikonna ja lõõtspilli oli vend külla kaasa võtnud. Ema oli viinud ära oma kirstukese, ja nurki mööda nuhkivaile petljuuralastele jäi üsna vähe.

See-eest ei saanud Pavel unustada teekonda kodunt komandantuuri. Öö oli pime, torka või silmad välja. Taevas oli pilves. Tõugatuna külgedelt ning tagant halastamatute rusikahoopidega, kõndis Pavel teadvusetult, mingis nürimeelses olekus.

Ukse tagant kostis hääli. Kõrvaltoas asus komandantuuri valvemeeskond. Ukse alt paistis ere valguseriba. Kortšagin tõusis ja käis kobamisi piki seinu liikudes toa läbi. Nari vastas leidis ta kombates tugeva hambulise võrega akna. Puudutas seda käega — see oli kõvasti kinnitatud. Nähtavasti oli siin varem laoruum.

Jõudnud ukse juurde, seisis ta hetke kuulatades. Siis vajutas ta kergelt lingile. Uks kriuksatas võikalt.

„Õlitamata, sunnik!" kirus Pavel.

Avanenud kitsast pilust nägi ta nari äärel kellegi harali varvastega korpunud jalgu. Veel kord kerge vajutus lingile ja uks hakkas nüüd juba hoolimatult krigisema. Narilt tõusis unine, sassis peaga kogu ja kratsides metsikult kõige viie küünega oma täitanud pead, hakkas sõnu laduma. Kui see laisalt ja ühetooniliselt öeldud kaheksakordne sõimusõna oli viimaks lõppenud, puudutas kogu oma peatsis olevat püssi ja ütles flegmaatiliselt:

„Pane uks kinni. Kui sa mul veel kord välja vaatad, siis saad viis kuuli . . ."

Pavel tõmbas ukse kinni. Kõrvaltoas hirnuti naerda.

Sel ööl mõtles ta paljude asjade üle järele. Esimene katse ennast võitlusse segada lõppes tal, Kortšaginil, nii

õnnetult. Juba esimeselt sammult nabiti kinni ja pisteti luku taha nagu hiir lõksu.

Ja kui ta istudes pooleldi tukkuma jäi, kerkis ta ette ema kuju, tema kõhnuke kortsuline nägu nii tuttavate armsate silmadega. Pead läbis mõte: „Hea, et teda pole, on muret vähem."

Aknast joonestus põrandale hall ruut.

Vähehaaval taandus pimedus. Lähenes koit.

KUUES PEATÜKK

Suures vanas majas oli valgustatud ainult üks aken, mida kattis eesriie. Õues hakkas haukuma ketis Treesor aukartustäratava jämeda häälega.

Tonja kuuleb läbi unesuigatuse ema tasast häält:

„Ei, ta ei maga veel. Astuge sisse, Liisa."

Kerged sammud ja sõbratari tugev ning hell kallistus peletavad viimsegi une.

Tonja naeratab väsinult.

„Hea, et sa tulid, Liisa; meil on suur rõõm — eile möödus isal kriis, täna magab ta terve päeva rahulikult. Ja ka meie emaga puhkasime unetutest öödest. Räägi kõik uudised ära, Liisa." Tonja tõmbab sõbratari enda juurde diivanile.

„Oo, uudiseid on väga palju! Osa neist võin jutustada ainult sinule," naerab Liisa, vaadates kelmikalt Jekaterina Mihhailovna otsa.

Tonja ema, kes oli oma kolmekümne kuuest aastast hoolimata noore neiu elavate liigutustega, tarkade hallide silmadega, mitte ilusa, kuid meeldiva ja tarmuka näoga esinduslik daam, naeratas.

„Jätan teid meelsasti mõne hetke pärast üksi. Praegu aga jutustage kõigile määratud uudiseid," naljatas ta, nihutades tooli diivani juurde.

„Esimene uudis — meil ei tule enam õppida. Kooli nõukogu otsustas seitsmendale klassile lõputunnistused kätte anda. Mul on väga hea meel," jutustas Liisa õhinal. „See algebra ja geomeetria on mind nii ära tüüdanud! Ja milleks seda kõike õppida? Poisid võib-olla lähevad edasi õppima, kuigi nad ei tea isegi, kuhu. Igalpool on rinded, lahingud.

Hirmus! . . . Meid pannakse mehele, naiselt aga ei nõuta ju mingisugust algebrat." Seda öeldes puhkes Liisa naerma.

Istunud pisut tütarlaste seltsis, läks Jekaterina Mihhailovna oma tuppa.

Liisa nihkus Tonjale lähemale, võttis sõbratari ümbert kinni ja jutustas talle sosinal kokkupõrkest teeristmel.

„Kujutle minu üllatust, Tonjake, kui ma jooksjas tundsin ära . . . mis sina arvad, kelle?"

Tonja, kes oli uudishimulikult jutustust kuulanud, kehitas nõutult õlgu.

„Kortšagini," pahvatas Liisa.

Tonja võpatas ja tõmbus valuliselt kössi.

„Kortšagini?"

Liisa, rahuldatuna saavutatud efektist, kirjeldas juba tüli Viktoriga.

Olles jutustusest hoogu sattunud, ei pannud Liisa tähelegi, kui kahvatuks oli muutunud Tumanova nägu ja kuidas ta peenikesed sõrmed näppisid närvlikult sinise pluusi riiet. Liisa ei teadnud, millises ärevuses tõmbus kokku Tonja süda, ei teadnud, miks ta kaunite silmade tihedad ripsmed nii rahutult tõmblevad.

Tonja ei kuulanud enam juttu joobnud horunžist, ta mõtles ainult ühte: „Viktor Leszczynski teab, kes tungis kallale. Miks Liisa ütles talle?" Ja tahtmatult lausus ta need sõnad kuuldavalt.

„Mida ma ütlesin?" ei mõistnud Liisa.

„Miks sa rääkisid Leszczynskile Pavlušast, see on — Kortšaginist? Ta ju reedab tema . . ."

Liisa vaidles vastu:

„Oh ei! Ma ei usu. Miks ta seda siis ometi peaks tegema?"

Tonja tõusis tormikalt istukile, kätega põlvi pigistades, nii et valus hakkas.

„Sina, Liisa, ei saa millestki aru! Nad on Kortšaginiga vaenlased, ja sellele lisaks on veel üks asjaolu . . . Ja sa tegid suure vea, kõneldes Viktorile Pavlušast."

Alles nüüd märkas Liisa Tonja erutust, see juhuslikult pillatud „Pavluša" aga avas tal silmad asjade suhtes, mida ta oli vaid ähmaselt aimanud.

Tundes end tahtmatult süüdlasena, jäi ta kohmetult vait.

„Niisiis, see on tõsi," mõtles ta. „Veider, Tonjal on äkki niisugune kiindumus, kellesse? — lihtsasse töölisesse . . ." Ta oleks tahtnud väga sellel teemal kõnelda, kuid oma delikaatsuses hoidus ta sellest. Püüdes oma süüd millegagi heaks teha, haaras ta Tonja kätest kinni.

„Kas erutud väga, Tonjake?"

Tonja vastas hajameelselt:

„Ei, võib-olla on Viktor ausam kui ma temast arvan."

Varsti tuli Demjanov, tagasihoidlik ja kohmakas noormees, nende klassikaaslane.

Tema tulekuni ei tahtnud tütarlastel jutt sobida.

Saatnud sõbrad ära, jäi Tonja kauaks üksi seisma. Aiavärava vastu naaldudes vaatas ta linna viivale tumedale teelinikule. Külmast rõskusest ja kevadisest lagunemisest küllastunud tuul — igavene hulkur — hingas talle näkku. Kaugusest vilkusid õelalt linnamajade aknakeste tuhmpunased silmad. Seal ta on, see talle võõras linnake. Seal, ühe katuse all, tajumata ohtu, on tema, ta rahutu seltsimees. Ja võib-olla on ta tema, Tonja, unustanud. Kui palju päevi on möödunud nende viimasest kohtumisest? Pavel oli ebaõiglane tookord, kuid kõik on juba ammugi unustatud. Homme ta näeb teda, ja taas tuleb tagasi sõprus — erutav ja kaunis. Ta tuleb tagasi, Tonja teab seda. Kui vaid öö ei reedaks. Öö on kuidagi õel, nagu peidaks ta end, luuraks . . . On külm.

Heitnud teele viimase pilgu, läks Tonja tuppa. Sängis ennast vaipa mähkides uinus ta mõttega: kui vaid öö ei reedaks! . . .

Varahommikul, kui majas veel magati, ärkas Tonja ja riietus ruttu. Tasa, et mitte kedagi äratada, läks ta õue, päästis lahti Treesori, suure karvase koera, ja siirdus temaga linna. Ta seisatas hetke kahevahel olles Kortšagini maja ees. Siis tõukas ta jalgvärava lahti ja astus õue. Treesor, vehkides sabaga, jooksis ees . . .

Selsamal varahommikul oli ka Artjom tulnud külast tagasi. Ta sõitis vankris koos sepaga, kelle juures ta töötas. Artjom tõstis selga koti teenitud jahuga ja läks üle õue. Tema järel kandis sepp muid kompse. Avatud ukse juures viskas Artjom koti seljast ja hüüdis:

„Pavka!"

Kuid vastust ei saanud.

„Tassi tuppa, mis seal ikka," ütles ligiastunud sepp. Pannud kompsud kööki, astus Artjom kambrisse... ja jäi sambana seisma. Kõik oli segi tuhnitud, pea peale pööratud, vanad kaltsud põrandale laiali pillutud.

„Mis kuradi asi see on!" urises Artjom arusaamatuses, pöördudes sepa poole.

„Jah, täielik segadus," kinnitas see.

„Kuhu poiss on kadunud?" hakkas Artjom tigestuma.

Kuid korter oli tühi ja küsida polnud kelleltki.

Sepp jättis hüvasti ja sõitis ära.

Artjom läks õue ja hakkas ringi vaatama.

„Mitte ei mõista, mis jant see on! Korter on lahti, Pavkat pole."

Seljataga kostsid sammud. Artjom pöördus ümber. Tema ees seisis kõrvu kikki ajades tohutu suur koer. Jalgvärava juurest tuli maja poole tundmatu neiu.

„Mul on tarvis näha Pavel Kortšaginit," ütles ta vaikselt, silmitsedes Artjomi.

„Ka minul on tarvis teda näha. Kurat teda teab, kus ta on kadunud. Näete, ma sõitsin siia, korteri uksed lahti, teda aga ei ole. Te tulite tema juurde või?" pöördus ta neiu poole.

Vastuse asemel kuulis ta küsimust:

„Kas olete Kortšagini vend — Artjom?"

„Jah, aga mis siis?"

Kuid neiu ei vastanud talle ja vaatas rahutult lahtise ukse poole. „Miks ma ei tulnud eile? Kas tõesti, tõesti?..." Ja raskus ta rinnus muutus veelgi rõhuvamaks.

„Te leidsite korteri avatult ja Pavelit polnud?" küsis ta Artjomilt, kes vaatas üllatunult ta otsa.

„Aga mis teil siis õige Pavelist oli?"

Tonja astus talle lähemale, vaatas ringi ja ütles ärevalt:

„Ma ei tea täpselt, ent kui Pavelit pole kodus, siis ta on areteeritud."

„Miks?" võpatas Artjom.

„Astume tuppa," sõnas Tonja.

Artjom kuulas teda vaikides. Kui Tonja oli jutustanud kõik, mis ta teadis, haaras Artjomi ahastus.

„Oh te kolmekordselt neetud! Nagu oleks muresid vähe — need kuradid lisasid veel juurde..." pomises ta rusutult. „Nüüd on selge, miks korteris on niisugune tohuvabohu. Pidi see poisijõmpsikas, pagan võtku, sellesse

sekeldusse sattuma... Kust teda nüüd otsida? Aga kes olete teie, preili?"

„Ma olen metsnik Tumanovi tütar. Tunnen Pavelit."

„Ahaa..." venitas Artjom ebamääraselt. „Näh, tõin poisi toitmiseks jahu, siin aga..."

Tonja ja Artjom vaatasid vaikides teineteisele otsa.

„Ma lähen ära. Võib-olla te leiate ta," ütles Tonja tasa, Artjomi hüvasti jättes. „Õhtul astun teie juurde sisse, siis räägite mulle."

Sõnagi lausumata noogutas Artjom pead.

Aknanurgas pirises talveunest ärganud lahja kärbes. Vana kulunud diivani äärel istus noor külatüdruk, käed põlvedel, ja vahtis üksisilmi, sihitul pilgul porist põrandat.

Suunurgas paberossi närides kirjutas komandant hoogsalt lehe lõpuni täis ja naudinguga pani sõnadele „Šepetovka linna komandant, horunži" alla oma keerulise, vigurliku konksuga lõppeva allkirja. Lävel oli kuulda kannuste kõlinat. Komandant tõstis pea.

Tema ees seisis kinniseotud käega Salomõga.

„Mis tuul sind siia tõi?" tervitas teda komandant.

„Tore tuul küll, kurat, — bogunlased kiskusid käelt liha kondini maha!"

Salomõga, pööramata tähelepanu tüdruku sealviibimisele, vandus vägevalt.

„Mis siis, tulid siia paranema?"

„Parandame end teises maailmas. Rindel pigistavad, nii et vesi väljas."

Komandant peatas teda, osutades peaga tüdrukule.

„Sellest räägime hiljem."

Salomõga vajus raskesti taburetile ja võttis peast mütsi, mille kokardil oli emailist kolmeharuline hark — URV[1] riigimärk.

„Mind saatis Golub," alustas ta vaikselt. „Varsti tuleb siia üle Setši kütidiviis. Üldse tuleb siin puder ja kapsad, ja mina pean korra majja looma. On võimalik, et tuleb peataman ja ühes temaga mõni välismaa hani — et siin siis keegi ei räägiks „kergendamisest". Ja mida sina kirjutad?"

[1] Nõndanimetatud Ukraina Rahvavabariik. Toim.

Komandant lükkas paberossi teise suunurka.

„Mul istub siin üks jõmpsika-reo. Tead, jaamas sattus meie kätte seesama Žuhrai, mäletad, kes ässitas raudteelasi meie vastu."

„No-noh?" nihkus Salomõga huvitatult lähemale.

„Noh, tead, Omeltšenko, molkus, jaama komandant, saatis ta ühe kasakaga meie juurde, see aga, kes istub minu juures, vabastas ta päise päeva ajal. Kasakal võeti relv käest, löödi hambad sisse — nagu poleks tal neid olnudki. Žuhrai on nagu tina tuhka kadunud, see aga sattus pihku. Säh, loe, siin on materjal." Ta nihutas Salomõga poole hunniku täiskirjutatud paberit.

See vaatas põgusalt materjali, lehitsedes pabereid vasaku, terve käega. Lugenud läbi, jäi ta komandandile otsa vahtima.

„Ja sina ei saanud temalt midagi teada?"

Komandant sikutas närviliselt mütsisirmi.

„Viis päeva maadlen temaga. Vaikib. Räägib: „Mul pole millestki aimu, mina ei vabastanud." Mingi bandiidivärdjas. Tead, konvoisoldat tundis ta ära, puudus vähe, et oleks lurjuse ära kägistanud. Kiskusin tal poisi vägisi käest. Omeltšenko oli jaamas kasakale kirjutanud areteeritu eest kakskümmend viis püssivardaga kere peale, tema tegi siis siin jälle poisil naha tuliseks. Pole enam mõtet kinni hoida, saadan staapi, et lubataks teise ilma saata."

Salomõga sülgas põlglikult.

„Oleks ta minu käes, küll tal siis suu lahti läheks. Ei sina, papipoeg, saa ülekuulamisega hakkama. Seminaristist nüüd komandanti saab? Kas sa talle püssivardaga andsid?"

Komandant ägestus.

„Sa lubad endale liiga palju. Oma norimise võid endale jätta. Komandant olen siin mina ja palun oma nina mitte vahele toppida."

Salomõga vahtis turtsakat komandanti ja pahvatas naerma.

„Ha-haa... Ära puhu ennast täis, papipoeg, lähed veel lõhki. Kurat sinuga ja sinu asjadega! Ütle parem, kust saab paar pudelit puskarit."

Komandant muigas.

„Seda võib saada."

„Seda aga," Salomõga näitas näpuga pabereile, „kui sa tahad, et nad seda pigistaksid, siis pane talle kuueteistkümne aasta asemele kaheksateist. Siin tee see nõks ära, muidu võivad jätta kinnitamata."

Laoruumis oli neid kolm. Kulunud kaftanis habemik vanamees külitas naril, laiades linastes pükstes kõhnukesed jalad konksus. Ta oli kinni pandud sellepärast, et tema küünist oli kadunud tema juures korteris oleva petljuuralase hobune. Põrandal istus kavalate kelmisilmadega ja terava lõuaga vanapoolne naine, puskariajaja, keda süüdistati kella ja muude väärtasjade varguses. Akna all nurgas, pea mütsile asetatud, lebas pooleldi teadvusetult Kortšagin.

Laoruumi toodi suurte ehmunud silmadega tüdruk, värviline rätik küla kombel ümber seotud.

Tüdruk seisatas hetke ja istus siis puskariajaja kõrvale. See silmitses uurivalt uustulnukat ja küsis siis võrinal:

„Pandi istuma, tüdruk?"

Kuigi ta vastust ei saanud, ei jätnud ta järele:

„Miks sind siia pisteti, ah? Ehk oled juhtumisi puskari asjas?"

Külatüdruk tõusis püsti, silmitses pealetükkivat eite ja vastas tasa:

„Ei, mind võeti kinni venna pärast."

„Mis ta siis tegi?" päris eit.

Vanamees segas end vahele:

„Mis asja sa tülitad teda? Võib-olla on inimesel muresid, sina aga aina latrad."

Eit pöördus ruttu nari poole.

„Mis õpetaja sina mulle oled? Ega ma sinuga räägi!"

Vanamees sülgas.

„Ma räägin, et ära nori inimese kallal."

Laoruumis jäi vaikseks. Tüdruk laotas suurräti laiali ja pead käele pannes heitis pikali.

Puskariajaja asus toidu kallale. Vanamees laskis jalad põrandale, keeras kiirustamata „kitsejala" ja hakkas suitsetama. Üle laoruumi laotusid haisva suitsu pilved.

Matsutades täis suud, urises eit:

„Laseks või rahulikult süüagi, ilma et haisutaks, vahet pidamata suitsetab!"

Vanamees kihistas mürgiselt naerda:

„Kardad, et kõhnaks jääd? Näe, sa ei pääse varsti enam uksestki läbi. Võiksid ka poisile süüa anda, muidu topid kõik endale sisse."

Eit lõi pahaselt käega.

„Ma ütlesin talle, et söö — ei taha. Minu pärast aga suud ära pruugi: ei söö ma sinu sööki."

Tüdruk pöördus puskariajaja poole, osutades peaga Kortšagini suunas, ja küsis:

„Kas teate, mille eest ta istub?"

Eit tundis rõõmu, et teda kõnetati, ja teatas meelsasti:

„See on siitkandi poiss, köögitüdruk Kortšagina noorem poeg." Ja tüdruku kõrva juurde kummardudes sosistas puskariajaja:

„Vabastas bolševiku. Oli siin keegi madrus, elas Zozulihha, minu naabrinaise juures."

Tüdrukule meenus: „Saadan staapi, et lubataks teise ilma saata..."

Üks ešelon teise järel täitsid jaama. Korratute jõukudena valgusid sealt välja Setši küttide kurennid (pataljonid). Mööda rööpaid roomas aeglaselt terasest needitud neljavaguniline soomusrong „Zaporožets". Platvormidelt tassiti maha suurtükke. Kaubavaguneist toodi välja hobuseid. Nad saduldati siinsamas, istuti selga ning jalaväelaste korratut massi kõrvale tõugates rajati endale teed jaama õue, kus rivistati ratsasalka.

Ülemad saalisid edasi-tagasi ja hüüdsid oma allüksuste numbreid.

Vaksal sumises nagu herilasepesa. Lärmakate, sagivate inimeste vormitust jõugust kujunesid rühmade kvadraadid, ja varsti tulvas linna relvastatud meeste vool. Hilisõhtuni põrisesid kiviteel veokid ja lonkisid linnasaabuva Setši kütidiviisi tagala-osad.

Ja viimaks sammus rongkäiku lõpetades staabirood, möirates saja kahekümnest kõrist:

Kust see kära, kust see müra
tekkinud?
Ukrainasse Petljura
ilmunud...

Kortšagin tõusis püsti aknakese juurde. Läbi varaõhtuse videviku kuulis ta uulitsalt rataste mürinat, paljude jalgade müdinat, mitmehäälelisi laule.

Selja taga ütles keegi tasa:

„Paistab, et väge tuleb linna."

Kortšagin pöördus ümber.

Ütleja oli tüdruk, kes toodi siia eile.

Kortšagin oli kuulnud tema jutustust — puskariajaja oli saavutanud oma tahtmise. Tüdruk oli külast, versta seitse linnakesest. Tema vanem vend Gritsko, punane partisan, olnud nõukogude ajal juhtiv mees kehvtalurahvakomitees.

Kui punased ära läksid, läks ka Gritsko, vööl kuulipildujalint. Nüüd tehakse perel elu kibedaks. Üks hobune oli, seegi võeti ära. Isa viidi linna: nägi piinu trellide taga istudes. Külavanem, üks neist, keda Gritsko oli pigistanud, toob neile kättemaksuks korterisse ühtelugu igasuguseid inimesi. Nüüd on perekond täiesti vaeseks jäänud. Eile ilmus külla komandant, et korraldada haarangut. Külavanem tõi ta nende juurde. Komandant heitis silma tüdrukule, tõi ta hommikul linna kaasa „ülekuulamiseks".

Kortšaginil polnud und, rahu oli jäljetult kadunud ja peas keerles ainus tüütav mõte, millest ei saanud lahti: „Mis saab edasi?"

Läbipekstud kehas torkis valusasti. Konvoisõdur oli peksnud teda elajaliku vihaga.

Et vabaneda vihatud mõtteist, hakkas ta kuulama kõrvalolevate naiste sosistamist.

Tüdruk jutustas üsna vaikselt, kuidas komandant talle ligi tükkinud, ähvardanud, meelitanud, ja kui leidnud vastupanu, raevunud nagu elajas. „Panen su keldrisse kinni," ütles ta, „sealt sa mul välja ei tule."

Pimedus mähkis toanurki. Ees oli öö, lämmatav ja rahutu. Taas tulid mõtted tundmatust homsest. Oli seitsmes öö, ent näis, nagu oleks möödunud kuid, lamada on kõva, valu ei vaibu. Praegu on neid laoruumis ainult kolm. Vanamees norskab naril nagu kodus ahju peal. Taat on arukalt rahulik ja magab öösiti rasket und. Horunži laskis puskariajaja välja, viina hankima. Kristiina ja Pavel lamavad põrandal, peaaegu kõrvuti. Eile nägi Pavel aknakesest Serjožat. See

oli seisnud kaua uulitsal ja vaadanud murelikult maja akendele.

„Teab nähtavasti, et olen siin."

Kolmel päeval anti üle musta hapu leiva tükke. Kes saatis, ei öeldud. Kaks päeva kiusas komandant ülekuulamisega.

Mida see võis tähendada?

Ülekuulamistel ei rääkinud Pavel midagi, ta salgas kõike. Ta ei teadnud isegi, miks ta vaikis. Tahtis olla julge, tahtis olla tugev nagu need, kellest oli lugenud raamatuist; kui ta aga kinni võeti, öösel siia toodi ja auruveski suure korpuse juures üks viijatest ütles: „Mis tast vedada, pan horunži? Kuul selga ja — valmis", siis oli hakanud hirm. Jah, hirmus on surra kuueteistkümne aastaselt! Eks tähenda surm — igavesti mitte enam elada!

Ka Kristiina mõtleb. Ta teab rohkem kui see noormees. Tema arvatavasti ei tea veel... Kuid Kristiina oli kuulnud.

Kortšagin ei maga, vähkreb öösiti. Kahju, ah kui kahju on Kristiinal poisist, kuid tal on oma mure — ta ei suuda unustada komandandi hirmsaid sõnu: „Homme õiendan sinuga arved. Kui sa ei taha minuga, lähed vahtkonnaruumi. Kasakad ei ütle ära. Vali!"

Oi, kui raske on, ja kuskilt pole loota halastust! Milles on tema süüdi, et Gritsko läks punaste juurde? „Ah, kui raske on maailmas elada!"

Tuim valu pigistab ta kõri, abitu ahastus ja hirm valdavad teda, ning Kristiina hakkas hääletult nuuksuma.

Noor kena keha tõmbleb meeletust murest ja ahastusest.

Nurgas seina ääres liigatas vari.

„Mis sa nutad?"

Kristiina kuum sosin — ta puistab oma mure sõnaahtrale naabrile. See kuulab, vaikib, ja ainult ta käsi laskub Kristiina käele.

„Nad piinavad mu surnuks, neetud," sosistab Kristiina vaistliku hirmuga, pisaraid neelates. „Ma olen kadunud, nende käes on jõud."

Mida oli temal, Pavelil, öelda sellele tüdrukule? Polnud sõnu. Polnud midagi ütelda. Elu rõhus kogu oma raskusega.

Teda homme mitte välja lasta, võidelda? Peksavad surnuks või virutavad mõõgaga pähe, ja — ongi lõpp. Ning et murest muljutud tüdrukut pisutki lohutada, silitas Pavel tal

õrnalt kätt. Tüdruku nuuksed vaikisid. Sissekäigu juures hüüdis vahetevahel valvur möödakäijaile oma hariliku „kes tuleb?", ja jälle oli vaikne. Vanataat magab kõvasti. Aeglaselt venisid tajumatud minutid. Pavel ei taibanud, millal käed tema ümbert tugevasti kinni võtsid ja teda enda poole tõmbasid.

„Kuule, tuvike," sosistavad kuumad huuled, „ma olen niikuinii kadunud: kui ei piina surnuks ohvitser, siis teevad seda teised. Võta mind, armas poiss, et see koer ei võtaks mu neitsilikkust!"

„Mis sa räägid, Kristiina?"

Kuid tugevad käed ei lasknud lahti. Kuumad huuled, täidlased huuled — neist oli raske eemalduda. Tüdruku sõnad on lihtsad, õrnad — Pavel ju teab, miks on öeldud need sõnad.

Ja kuhugi kaugele põgenes tänane päev. Ununesid lukk ukse ees, punapäine kasakas, komandant, metsikud peksmised, seitse lämmatavat unetut ööd, ja üheks silmapilguks jäid ainult kuumad huuled ning pisaraist pisut niiske nägu.

Äkki meenus Tonja.

„Kuidas võis teda unustada?... Imekaunid, kallid silmad..."

Tal jätkus jõudu end lahti kiskuda. Nagu joobnu tõusis ta ja haaras trellidest kinni. Kristiina käed leidsid ta uuesti.

„Miks sa ometi?"

Kui palju tunnet oli selles küsimuses! Ta kummardub tüdruku juurde, surub kõvasti ta käsi ja ütleb:

„Ma ei või, Kristiina. Sa oled hea," ja ta ütles veel midagi, millest ta isegi aru ei saanud.

Ta ajas end sirgu, ja et katkestada talumatut vaikust, astus nari juurde. Istudes selle äärele, hakkas ta vanameest raputama:

„Taat, anna suitsu, ole hea!"

Ennast räti sisse mähkinud tüdruk nuuksus nurgas.

Päeval tuli komandant ja kasakad viisid Kristiina ära. Ta ütles Pavelile silmadega hüvasti. Neis oli etteheide. Ja kui uks ta järel kinni paugatas, muutus Paveli hinges veelgi raskemaks ja kurvemaks.

Õhtuni ei suutnud taat Pavelilt välja meelitada ühtki sõna. Vahetati valvurid ja komandandikomando. Õhtul

toodi uus areteeritu. Pavel tundis temas ära Dolinniki, suhkruvabriku tisleri. Ta oli tugeva kehaehitusega jässakas mees, seljas kulunud pintsaku all kollane luitunud särk. Mees libistas tähelepaneliku pilgu üle laoruumi.

Pavel oli näinud teda 1917. aastal, veebruaris, kui revolutsioon oli veerenud ka nende linnakeseni. Kärarikkail meeleavaldustel oli ta kuulnud ainult üht bolševikku. See oli Dolinnik. Roninud teeäärse tara otsa, pidas ta soldateile kõne. Pavelile tulid meelde ta lõppsõnad:

„Soldatid, hoidke bolševike poole: nemad ei müü teid maha!"

Sellest ajast saadik polnud ta tislerit kohanud.

Vanamees rõõmustas uue naabri üle. Tal oli nähtavasti raske terve päev vaikides istuda. Dolinnik võttis tema juures naril istet, tõmbas temaga koos suitsu ja päris talt kõike.

Siis istus ta Kortšagini juurde.

„Ja mis on sinul head-paremat?" küsis ta noormehelt. „Mismoodi sina siia sattusid?"

Saades ühesilbilisi vastuseid, tundis Dolinnik, et tema jutukaaslane on umbusklik ja sellepärast sõnadega kitsi. Aga kui tisler sai teada, milles poissi süüdistatakse, jäi ta üllatunult oma tarkade silmadega Kortšaginile otsa vahtima. Ta istus tema kõrvale.

„Või sina siis päästsidki Žuhrai? Kas sa näed! Ma ei teadnudki, et sind kinni nabiti."

Pavel tõusis sellest ootamatusest tabatuna küünarnukile.

„Missuguse Žuhrai? Mina ei tea midagi. Paljugi, mis mulle külge poogitakse."

Dolinnik aga muheles ja nihkus talle lähemale.

„Jäta, sõbrake, minu ees ära salga. Mina tean rohkem kui sina."

Ja ütles tasa, et vanamees ei kuuleks:

„Mina ise saatsin Žuhraid, ta on vististi juba päral. Fjodor jutustas mulle kõik sellest juhtumist."

Natuke aega vaikinud ja millegi üle mõtelnud, lisas ta:

„Tuleb välja, et sa oled vahva poiss. See asi aga, et sa istud ja et nendel kõik teada on — see asi, võib öelda, ei kõlba juba kuradilegi, see asi on päris sant."

Ta viskas pintsaku seljast, laotas selle põrandale, istus, toetudes seljaga vastu seina, ja hakkas jälle suitsu keerama.

Dolinniki viimased sõnad ütlesid Pavelile kõik. Oli selge — Dolinnik on oma mees. Kui ta saatis Žuhraid, tähendab . . .

Õhtuks teadis ta, et Dolinnik oli areteeritud agitatsioonitöö pärast, mida ta oli teinud Petljura kasakate hulgas. Ta oli tabatud otse teolt, kui ta jagas kubermangu revolutsioonikomitee lendlehti üleskutsega alistuda ja punaste poole üle minna.

Ettevaatlik Dolinnik ei jutustanud Pavelile palju.

„Kes teab," mõtles ta. „Hakkavad poissi püssivarbadega peksma. Noor on alles."

Hilja õhtul magama heites väljendas ta oma kartusi lühikeses üldises lauses:

„Meie olukord sinuga, Kortšagin, võib öelda, on hullem kui kuberneril. Eks näe, mis sellest tuleb."

Järgmisel päeval ilmus laoruumi uus areteeritu, kogu linnale tuntud juuksur Šloime Seltzer, mees ülisuurte kõrvade ja peenikese kaelaga. Ägestudes ja kätega vehkides jutustas ta Dolinnikile:

„Noh, sedasi siis, Fuchs, Bluwstein ja Trachtenberg kavatsevad viia talle soola-leiba. Mina räägin: kui tahate viia — viige, aga kes kirjutab neile alla kogu juudi elanikkonnast? Vabandage — mitte keegi! Neil on oma rehnung. Fuchsil on magasin, Trachtenbergil veski, aga mis on minul? Ja teistel näljarottidel? Neil kerjustel pole midagi. Noh, mul on väle suuvärk. Täna ajasin ühel ülemusel habet, ühel uuel, keda hiljuti siia saadeti. „Ütelge," räägin mina, „kas ataman Petljura teab pogrommist või ei? Kas ta võtab vastu selle delegatsiooni?" Eh, kui palju mul on olnud pahandusi oma keele pärast! Mis te arvate, mis see ülemus tegi, kui ma tal habeme maha sain, puuderdasin, kõik — esimese sordi töö. Tõuseb teine püsti ja selle asemel, et mulle raha maksta, areteerib mu võimu vastu agiteerimise pärast." Seltzer lõi endale rusikaga vastu rindu: „Mis agitatsioon? Mis ma siis ütlesin? Ma ainult küsisin inimeselt . . . Ja selle eest panna mind istuma . . ."

Seltzer keerutas ägestunult Dolinniki särginööpi, sikutas teda kord ühest, kord teisest käest.

Dolinnik naeratas tahtmatult vihast Šloimet kuulates. Kui juuksur vaikis, ütles Dolinnik tõsiselt:

„Ah, Šloime, sa oled tark poiss, kuid mängisid lolli. Leid-

sid aja, millal keelega jahvatada. Mina poleks soovitanud sulle siia sattuda."

Seltzer vaatas talle mõistvalt otsa ja tegi ahastava käeliigutuse. Uks avanes ja laoruumi tõugati Pavelile tuntud puskariajaja. Ta sõimas vihaselt teda toonud kasakat.

„Et tuli teid ühes teie komandandiga kõrvetaks! Et ta mu puskarist kärvaks!"

Tunnimees lõi tą järel ukse paukudes kinni, ja siis oli kuulda, kuidas ta selle lukku pani.

Eit istus narile, vanamees tervitas teda naljatoonil:

„Noh, tatraveski, jälle meie juurde? Võta istet, ole külaliseks."

Puskariajaja heitis vanamehele vaenuliku pilgu, kahmas kompsu ja läks istus põrandale Dolinniki kõrvale.

Pärast seda, kui eidelt oli saadud mõni pudel puskarit, pandi ta jälle istuma.

Ukse taga, vahiruumis, oli kuulda kisa ja liikumist. Kellegi järsk hääl andis käsklusi. Kõik areteeritud laoruumis pöörasid pead ukse poole.

Väljakul, vanaaegse kellatorniga näotu kirikuäbariku juures, leidis aset linnakese jaoks ebatavaline sündmus. Sinna olid paiknenud väljakut kolmest küljest piiravate korrapäraste nelinurkadena Setši kütidiviisi väeosad täielikus lahingvarustuses.

Esiplaanile, kiriku sissekäigu juurest alates ja kooli aiani ulatudes, oli rivistatud malelaua ruutude kujuliselt kolm jalaväepolku.

„Direktooriumi" kõige võitlusvõimelisema diviisi soldatid-petljuuralased seisid halli, räpasevõitu massina, püssid jalal, ise üleni padruneid täis riputatud, peas kohmakad vene raudkiivrid, mis sarnanesid lõhkilöödud kõrvitsaga.

See diviis, mis oli endise tsaariarmee varudest hästi riietatud ja jalatsitega varustatud, mis koosnes rohkem kui poole võrra teadlikult nõukogude vastu võitlevaist kulakutest, oli paisatud linnakesse ülisuure strateegilise tähtsusega raudteesõlme kaitseks.

Šepetovkast jooksid viide eri suunda läikivad raudteeliinid. Kaotada seda punkti tähendas Petljura jaoks kaotada kõik. „Direktooriumile" oli jäänud niigi juba kitsuke terri-

toorium. Petljuuralaste pealinnaks oli saanud tagasihoidlik Vinnitsa linnake.

„Pea-ataman" oli otsustanud väeosi isiklikult kontrollida. Kõik oli valmis tema vastuvõtuks.

Tagumistesse ridadesse, kaugemale pilkude eest, väljakunurka oli paigutatud värskeltmobiliseeritute polk. Siin olid paljasjalgsed ja kirevalt riietatud noored. Ükski neist noortest, öistel haarangutel ahjupealsetelt mahatassitud või uulitsalt kinnipüütud külapoistest ei mõtelnudki minna sõdima.

„Ega me lollid ole," rääkisid nad.

Kõige rohkem, mis petljuuralaste ohvitseridel õnnestus, oli mobiliseeritud konvoi saatel linna tuua, nad roodudeks ja kurennideks jaotada ning relvad välja anda.

Kuid juba teisel päeval kadus kolmandik linnatooduid, ning iga päevaga jäi neid üha vähemaks.

Neile saapaid välja anda oli rohkem kui kergemeelsus, seda enam, et saapaid polnud külluses. Anti käsk: kutse peale ilmuda jalatsites. See andis hämmastavad tulemused. Kust ometi hangiti too uskumatu rämps, mis püsis jalgade ümber vaid traadi või nööri abil?

Paraadile toodi nad palja jalu.

Jalaväe taga paiknes Golubi ratsapolk.

Ratsaväelased hoidsid tagasi tihedat uudishimuliste murdu. Kõik tahtsid näha paraadi.

„Pea-ataman" ise sõidab kohale! Niisugused sündmused olid linnas haruldused, ja keegi ei tahtnud tasuta vaatemängu vahele jätta.

Kirikutrepi astmeile kogunesid polkovnikud, jessaulid, mõlemad papitütred, trobikond ukraina õpetajaid, rühm „vabu" kasakaid, pisut küürakas linnavalitsuse esimees, üldse väljavalitud, kes esindasid „üldsust", ja nende hulgas tšerkessikuues jalaväe peainspektor. Tema juhatas paraadi.

Kirikus tõmbas papp Vassili selga lihavõtterüü.

Petljurale valmistati pidulik vastuvõtt. Toodi kohale ja seati üles lipp — kollane-sinine. Sellele pidid mobiliseeritud truudust vanduma.

Diviisiülem sõitis läkataval, värvist paljaks kulunud „fordil" vaksali Petljurale vastu.

Jalaväe inspektor kutsus enda juurde sihvaka, keigarlikult üleskeeratud vurrukestega polkovnik Tšernjaki.

„Võtke keegi kaasa ja kontrollige komandantuuri ja tagalat, et kõik oleks puhas ja korras. Kui on areteerituid, vaadake läbi, ülearune rämps kihutage välja!"

Tšernjak lõi kannad klõpsti kokku, võttis esimese ettejuhtuva jessauli kaasa ja kappas minema.

Inspektor kõnetas armastusväärselt vanemat papitütart:

„Ja kuidas teil lugu on lõunasöögiga, kas kõik on korras?"

„Oh jaa, seal rahmeldab komandant," vastas papitütar, puurides silmadega ilusat inspektorit.

Äkki elavnesid kõik: mööda kiviteed lendas ratsanik, surudes end hobuse kaela vastu. Ta vehkis käega ja karjus:

„Tulevad!"

„Koh-h-tadele!" kraaksatas inspektor.

Pealikud jooksid rivisse.

Kui „ford" juba kiriku sissekäigu juures turtsus, hakkas orkester mängima „Veel pole surnud Ukraina".

Diviisiülema järel ronis kohmakalt autost välja „pea-ataman" Petljura ise, keskmist kasvu mees, punase kaela otsas kindlalt istuva nurkliku peaga, seljas heast kaardiväe-kalevist sinine župaan, vööl kollane rihm, mille küljes tilluke brauning seemisnahkses kabuuris. Peas oli tal kaitsevärvi kerenski-müts, sellel emailist kokard kolmeharulise hargiga.

Midagi sõjakat Simon Petljura kujus ei olnud. Tal polnud hoopiski sõjamehe väljanägemist.

Millegi üle rahulolematuna kuulas ta ära inspektori lühikese raporti. Siis pöördus tema poole tervitusega linnavalitsuse esimees.

Petljura kuulas teda hajameelselt, silmitsedes üle ta pea rivistatud polke.

„Alustame ülevaatust," noogutas ta inspektorile.

Astunud väikesele poodiumile lipu kõrval, pöördus Petljura sõdurite poole kümneminutilise kõnega.

Kõne polnud veenev. Petljura, olles nähtavasti reisist väsinud, pidas selle ilma erilise hoogsuseta. Ta lõpetas kõne sõdurite kroonulike hüüete „Au ja kuulsus!" saatel. Siis ronis ta poodiumilt maha ja pühkis rätikuga higist laupa. Seejärel sammus ta koos inspektori ja diviisiülemaga väeosade eest läbi.

Astudes piki mobiliseeritute ridu, pilutas ta põlglikult silmi ja näris närvlikult huuli.

Ülevaatuse lõpul, kui mobiliseeritud kõverate ridadena rühm rühma järel astusid lipu juurde, mille kõrval seisis papp Vassili evangeeliumiga, ja suudlesid esialgu evangeeliumi ning seejärel lipunurka, juhtus midagi ootamatut.

Kes teab mis moodi oli väljakule Petljura juurde trüginud delegatsioon. Esile astus rikas metsatööstur Bluwstein, sool-leib käes, tema järel pudukaupmees Fuchs ja veel kolm soliidset ärimeest.

Toapoisilikult kõverdudes ulatas Bluwstein Petljurale kandmiku. Selle võttis vastu kõrvalseisev pealik.

„Juudi elanikkond avaldab teile, riigipea, oma siirast tänumeelt ja lugupidamist. Olge lahke, siin on meie õnnesoovi-kiri."

„Hüva," ühmas Petljura, libistades silmad põgusalt üle paberi.

Kuid siis astus välja Fuchs:

„Palume teid kõige alandlikumalt, et meile antaks võimalus avada ettevõtteid ja et meid kaitstaks pogrommi eest," pigistas Fuchs välja raske sõna.

Petljura kortsutas vihaselt kulme.

„Minu armee ei tegele pogrommidega. Seda te peate meeles pidama."

Fuchs laotas abitult käsi.

Petljura kehitas närvlikult õlga. Ta oli vihane nii ebasobival ajal ligitulnud delegatsioonile. Ta pöördus ümber. Tema selja taga seisis Golub, närides musti vurre.

„Siin kaevatakse teie kasakate peale, pan polkovnik. Tehke selgeks, milles asi seisab, ja võtke tarvitusele abinõud," ütles Petljura ning inspektori poole pöördudes käskis: „Alustame paraadi!"

Õnnetu delegatsioon ei oodanud kuidagi kohtumist Golubiga ja kiirustas ära lipsama.

Pealtvaatajate kogu tähelepanu oli pöördunud piduliku marsi ettevalmistamisele. Kõlasid järsud käsklussõnad.

Golub, lähenedes Bluwsteinile väliselt rahuliku näoga, ütles kuuldava sosinaga:

„Laske jalga, ristimata hinged, aga muidu teen teist kotletid."

Orkester mürtsus ja esimesed väeosad hakkasid liikuma mööda väljakut. Lähenedes kohale, kus seisis Petljura, kraaksusid sõdurid mehaaniliselt „Kuulsus!" ja pöördusid mööda kiviteed kõrvaltänavaisse. Roodu ees marssisid sundimatult uutes khakivärvi mundrites pealikud, vehkides pillirookepikestega nagu jalutuskäigul. Selle moe, marssida pillirookepikestega, nagu püssivardadki sõdureil, seadsid esimestena sisse Setši kasakad.

Kõige taga liikusid mobiliseeritud, tulid ebaühtlase massina, ajades sammu segi ja komistades üksteise otsa.

Paljaste jalgade madin oli vaikne. Pealikud püüdsid kogu jõust korda luua, kuid see oli võimatu. Kui lähenes teine rood, jäi üks paremal tiival asuv linases särgis maapoiss „pea-atamanile" otsa vahtima, suu imestusest ammuli, sattus jalaga auku ja prantsatas täie hooga kiviteele maha.

Püss kukkus kolinal vastu kive. Noormees katsus üles tõusta, kuid tagant tulijad tõukasid ta uuesti jalust maha.

Pealtvaatajate hulgas kostis naerulaginat. Rühm ajas rivi sassi. Üle platsi mindi, kuidas juhtus. Hädavaresest poiss kahmas püssi ja tormas omadele järele.

Petljura pöördus sellest ebameeldivast vaatepildist kõrvale, ja ootamata kolonni möödamarssimise lõppu, läks ta auto juurde. Inspektor, minnes talle järele, küsis ettevaatlikult:

„Kas pan ataman ei jääks lõunale?"

„Ei," põrutas Petljura järsult.

Kõrge kirikuaia taga pealtvaatajate murrus jälgisid paraadi Serjoža Bružžak, Valja ja Klimka.

Aiavarbadest kätega kõvasti kinni hoides vaatas Serjoža põlgust täis pilguga allseisjatele näkku.

„Lähme, Valja, tsirkus on lõppenud," ütles ta võrest lahti lastes nii väljakutsuvalt valjusti, et kõik kuuleksid. Imestades pöörduti tema poole.

Kellelegi tähelepanu osutamata hakkas ta aiavärava poole astuma. Õde ja Klimka läksid talle järele.

Ratsutanud komandantuuri juurde, hüppasid Tšernjak ja jessaul hobustelt maha. Andnud hobused käskjala hoolde, astusid nad kähku vahituppa.

„Kus on komandant?" küsis Tšernjak järsult käskjala käest.

„Ei tea," mökutas see. „Läks kuskile."

Tšernjak silmitses räpast, koristamata vahituba, segituhnitud asemeid, millel vedelesid muretult komandandi kasakad. Isegi tõusta ei mõtelnud nad, kui ülemad sisse astusid.

„Mis lauda te siia olete sisse seadnud?" hakkas Tšernjak möirgama. „Mis te põõnate siin nagu tiined sead?" käratas ta lamajatele.

Üks kasakas ajas end istuli, röhitses täissöönult ja urises pahuralt:

„Mis sa kisad? Meil on oma kisakõri."

„Mis?" kargas Tšernjak kasaka juurde. „Kellega sa räägid, lehmanägu? Mina olen polkovnik Tšernjak! Kas kuulsid, litapoeg? Silmapilk maast lahti, või ma lasen teid kõiki püssivardaga läbi peksta!" Ägestunud polkovnik jooksis mööda vahituba. „Minuti jooksul kogu pori välja pühkida, asemed üles teha, oma lõustadele inimese nägu anda! Kuidas te välja näete? Mitte kasakad, vaid maanteeröövlite jõuk!"

Ta raevul polnud piire. Oma märatsusehoos virutas ta jalaga teel oleva solgianuma ümber.

Jessaul ei jäänud temast maha, ja puistates ohtralt sõimusõnu ning keerutades mõjukalt kolmesabalist nuuti, kihutas ta lamajaid asemelt ära.

„Pea-ataman võtab paraadi vastu, võib siia sisse astuda. Liigutage ennast kähku!"

Nähes, et asi võtab tõsise pöörde ja et püssivardad võivad tõepoolest tegevusse astuda — Tšernjaki nimi oli kõigile küllalt hästi tuntud — hakkasid kasakad jooksma nagu oleks neid keeva veega kõrvetatud.

Töö hakkas keema.

„Tuleks areteerituid vaadata," tegi jessaul ettepaneku. „Kes neid teab, keda nad siin kinni hoiavad. Kui pea-ataman sisse vaatab, võib lollisti välja kukkuda."

„Kelle käes on võti?" küsis Tšernjak tunnimehelt. „Tehke jalamaid lahti!"

Vanem kargas kiirustades ukse juurde ja keeras luku lahti.

„Aga kus on komandant? Mis, kas ma teda kaua pean ootama? Jalamaid üles otsida ja siia saata!" käsutas Tšern-

jak. „Vahtkond õue viia ja korralikult rivistada... Miks püssid on ilma tääkideta?"

„Meid alles eile vahetati," õigustas end vanem.

Ta tormas ukse poole komandanti otsima.

Jessaul tõukas jalaga laoruumi ust. Mõned inimesed tõusid põrandalt üles, teised jäid lamama.

„Uks lahti!" kamandas Tšernjak. „Siin on vähe valgust."

Ta silmitses areteeritute nägusid.

„Mis eest sa istud?" küsis ta järsult naril istuva vanamehe käest.

See upitas end püsti, kergitas pükse ja valjust kisast ehmununa pobises pisut kogeldes:

„Ma ei tea isegi. Pandi istuma — ja istungi. Hobune kadus hoovist, ega mina selles süüdi ole."

„Kelle hobune?" katkestas teda jessaul.

„Kroonu oma. Minu juures korteris olijad jõid ta maha, süü ajavad aga minu kaela."

Tšernjak vaatas vanameest kiire pilguga pealaest jalataldadeni, kehitades kärsitult õlga.

„Võta oma kaltsud ja marss — siit minema!" kisendas ta ja pöördus puskariajaja poole.

Vanamees ei tahtnud algul kohe uskuda, et ta lahti lastakse, pilutas oma poolpimedaid silmi ja pöördus jessauli poole:

„Et mul siis lubatakse minna?"

See noogutas peaga: kao, kao kiiremini.

Vanamees harutas ruttu oma kompsu nari küljest lahti ja lipsas aralt uksest välja.

„Ja mis eest sind istuma pandi?" küsitles Tšernjak juba puskariajajat.

See hakkas pirukatüki söömist lõpetades võristama:

„Mind, pan ülemus, pandi ülekohtuselt istuma. Ma olen lesk, jõid minu puskarit, siis aga panid mu kinni."

„Sa kaupled siis puskariga, mis?" küsis Tšernjak.

„Mis kauplemine see on," solvus eit. „Tema, komandant, võttis neli pudelit ega maksnud krossigi. Nõnda kõik: puskarit joovad, aga raha ei maksa. On see mõni kauplemine?"

„Küllalt, jalamaid kasi kuradile!"

Eit ei lasknud käsku korrata, ning korvikest haarates ja tänulikult kummardades koperdas uksest tagurpidi välja.

„Andku jumal teile tervist, härrad ülemused!"

Dolinnik vaatas seda komöödiat pärani silmi. Ükski areteeritu ei taibanud, milles on asi. Üks oli selge: sisseastunud mehed on mingid ülemad, kellel on võimu areteeritute üle.

„Ja sina mis eest?" kõnetas Tšernjak Dolinnikit.

„Püsti tõusta pan polkovniku ees!" kraaksus jessaul.

Dolinnik ajas end raskelt ja pikkamisi põrandalt üles.

„Ma küsin, mis eest sa istud?" kordas Tšernjak küsimust.

Dolinnik silmitses mõne hetke polkovniku üleskeeratud vurre, tema siledaks aetud nägu, siis uue, emailkokardiga kerenski-mütsi sirmi, ja korraga välgatas ta peas julge mõte: „Aga mis siis, kui korda läheb?"

„Mind areteeriti sellepärast, et liikusin pärast kella kaheksat linnas," ütles ta, mis talle esimesena pähe turgatas.

Piinava pinguldusega ootas ta vastust.

„Aga mis sa longid öösel?"

„See ei olnud öösel, vaid kell üksteist."

Oelnud seda, ta ei uskunud enam pimedat õnne.

Ta põlved lõid värisema, kui ta kuulis lühidat:

„Käi minema!"

Kuube maha unustades sammus Dolinnik ukse juurde, jessaul aga küsitles juba järgmist.

Kortšagin oli viimane. Ta istus põrandal, täiesti jahmunud sellest, mida ta nägi, ega jõudnud isegi taibata, et Dolinnik vabastati. Ta ei suutnud mõista seda, mis toimub. Kõik lastakse lahti. Kuid Dolinnik, Dolinnik... Ta ütles, et ta areteeriti öise hulkumise pärast... Viimaks ta taipas.

Polkovnik alustas kõhnukese Seltzeri ülekuulamist hariliku küsimusega:

„Mis eest sa istud?"

Kahvatu, erutatud juuksur vastas suure hooga:

„Mulle öeldakse, et mina agiteerin, kuid ma ei mõista, milles mu agitatsioon seisab."

Tšernjak teritas kõrvu.

„Mis? Agitatsioon? Mille poolt sa agiteerid?"

Seltzer laotas nõutult käsi.

„Ma ei tea, ma ainult rääkisin, et juudi elanikkonnalt kogutakse allkirju pea-atamanile esitatava palvekirja jaoks."

„Missugusele palvekirjale?" Jessaul ja Tšernjak nihkusid Seltzerile lähemale.

„Palvekirjale, et keelataks pogrommid. Te teate, meil oli hirmus pogromm. Inimesed on hirmul."

„Selge," katkestas teda Tšernjak. „Küll me sulle kirjutame palvekirja, juudi molkus." Ja jessauli poole pöördudes tähendas ta: „See frukt tuleb kaugemale peita. Koristage ta ära staapi. Ma räägin seal temaga isiklikult. Eks me vaata, kes kavatseb palvekirja esitada."

Seltzer püüdis vastu vaielda, kuid jessaul, tehes järsu käeliigutuse, äigas talle nuudiga selga.

„Vait, raibe!"

Seltzer vaarus valust kõverdudes nurka. Ta huuled värisesid, ta hoidis vaevu tagasi pealetükkivat nuttu.

Viimase stseeni puhul oli Kortšagin tõusnud püsti. Areteerituist olid laoruumi jäänud ainult Seltzer ja tema.

Tšernjak seisis nooruki ees ja uuris teda oma mustade silmadega.

„Noh, ja mis sina siin teed?"

Oma küsimusele kuulis polkovnik kiire vastuse:

„Ma lõikasin sadula küljest ühe tiiva saapataldade jaoks."

„Missuguse sadula küljest?" ei taibanud polkovnik.

„Meie juures seisab kaks kasakat, ja mina lõikasin vana sadula küljest ühe tiiva taldadeks, kasakad aga tõid mu sellepärast siia." Ja haaratuna meeletust lootusest pääseda vabadusse, lisas ta: „Kui ma oleksin teadnud, et ei tohi . . ."

Polkovnik vahtis põlglikult Kortšaginit.

„Kurat teab, millega see komandant küll tegeles, leidis ka, keda areteerida!" Ja ukse poole pöördudes kisendas ta: „Võid koju minna, ja ütle isale, et ta annaks sulle korraliku keretäie. Noh, lase jalga!"

Oma kõrvu uskumata, süda rinnust välja kargamas, haaras Kortšagin põrandalt Dolinniki pintsaku ja sööstis ukse poole. Ta jooksis vahitoast läbi ja libises väljuva Tšernjaki selja tagant õue, sealt väravasse ja uulitsale.

Laoruumi jäi üksi õnnetu Seltzer. Ta vaatas valusa kurbusega ümberringi, tegi instinktiivselt mõne sammu väljapääsu poole, kuid vahituppa astus tunnimees, sulges ukse, riputas luku ette ja istus ukse juures seisvale taburetile.

Välistrepil pöördus rahulolev Tšernjak jessauli poole:

„Hea, et me siia sisse vaatasime. Näe, kui palju siia oli

ülearust rämpsu kogunenud, komandandi aga paneme paariks nädalaks istuma. Noh, kas sõidame, mis?"

Õues oli vanem rivistanud oma rühma. Nähes polkovnikut, jooksis ta tema juurde ja raporteeris:

„Kõik on korras, pan polkovnik."

Tšernjak asetas jala jalusesse ja hüppas kergesti sadulasse. Jessaul askeldas oma tõrksa hobusega. Ratsuteid harutades ütles Tšernjak vanemale:

„Ütle komandandile, et mina lasksin kogu rämpsu välja, mida tema oli siia toppinud. Ütle talle, et panen ta selle eest, mis ta siin tegi, kaheks nädalaks istuma. See aga, kes seal istub, kohe staapi viia. Vahtkond olgu valmis."

„Kuulan, pan polkovnik!" Vanem tõstis käe kõrva äärde.

Hobustele kannuseid andes kihutas polkovnik jessauliga galopis väljakule, kus paraad oli juba lõppemas.

Karanud üle seitsmendast tarast, peatus Kortšagin. Tal polnud enam jõudu edasi joosta.

Näljapäevad lämmatavas, tuulutamata laoruumis olid kurnanud ta jõu. Koju minna ei tohtinud; Bruzžakkide juurde samuti mitte — keegi võib leida ja siis teevad lõpu kogu perekonnale. Aga kuhu minna?

Ta ei teadnud, mis teha, ja jooksis, jättes selja taha juurviljaaiad ja majade tagaõued. Ta tuli teadvusele alles siis, kui põrkas rinnaga vastu kellegi aiatara.

Ta vaatas ümber ja kohkus: kõrge laudplangu taga algas ülemmetsniku aed. Ennäe, kuhu väsinud jalad ta lõpuks tõid. Kas ta oli kavatsenud siia joosta? Ei.

Miks leidis ta ennast aga just metsniku häärberi juurest?

Sellele ta ei suutnud vastata.

Kuskil tuleks puhata ja siis mõtelda, kuhu edasi minna; aias on puust lehtla, seal ei näe teda keegi.

Kortšagin hüppas, haaras käega planguäärest kinni, ronis tarale ja kukkus aeda. Heitnud pilgu puude tagant pisut paistvale majale, hakkas ta lehtla poole minema. Lehtla oli peaaegu igast küljest lahtine. Suvel kattis teda metsviinapuu, nüüd oli kõik lage.

Ta pöördus tagasi plangu poole, kuid oli juba hilja: ta kuulis selja taga metsikut haukumist. Maja poolt tormas

tema suunas mööda lehtedega kattunud teerada tohutu suur koer, pannes oma ähvardava möirgamisega rõkkama kogu aia.

Pavel valmistus kaitseks.

Esimese rünnaku lõi ta tagasi jalahoobiga. Koer aga valmistus teiseks rünnakuks. Kes teab, millega see võitlus oleks lõppenud, kui Pavelile tuttav helisev hääl poleks hakanud hüüdma:

„Treesor, tagasi!"

Teed mööda tuli Tonja jookstes. Koera kaelarihmapidi eemale tirinud, kõnetas ta plangu juures seisvat Pavelit:

„Kuidas te siia sattusite? Koer oleks võinud teid hammustada. Hea, et ma . . ."

Ta hakkas kogelema. Tema silmad läksid pärani. Kuivõrd sarnane Kortšaginiga oli see teadmata kuidas siia sattunud nooruk!

Plangu juures seisev kogu liigutas end ja ütles tasa:

„Sina . . . Teie ei tunne mind ära?"

Tonja karjatas ja astus tormakalt Kortšagini poole.

„Pavluša, sina?"

Treesor sai karjatusest aru kui märguandest rünnakuks ja tegi hoogsa hüppe ettepoole.

„Käi minema!"

Saanud Tonjalt mõne matsu, tõmbas koer solvunult saba jalgade vahele ja lonkis häärberi poole.

Kortšagini käsi pigistades lausus Tonja:

„Sa oled vaba?"

„Kas sa siis tead?"

Tonja, suutmata oma ärevust maha suruda, vastas tuhinal:

„Ma tean kõik. Liisa jutustas mulle. Aga kuidas sa siia sattusid? Sind lasti vabaks?"

Kortšagin vastas väsinult:

„Mind vabastati ekslikult. Ma jooksin ära. Mind otsitakse kindlasti juba. Sattusin siia juhuslikult. Ma tahtsin lehtlas puhata." Ja otsekui vabandades lisas: „Olen väga väsinud."

Tonja vaatas talle mõne hetke otsa ja haaratuna kaastunde, palava õrnuse, erutuse ja rõõmu puhangust pigistas Paveli käsi.

„Pavluša, kallis, kallis Pavka, mu armas, hea . . . Armastan sind . . . Kuuled? . . . Mu kangekaelne poiss, miks sa

lahkusid tookord? Nüüd sa tuled meie juurde, minu juurde. Ma ei lase sind mingi hinna eest ära. Meie juures on rahulik, jääd nii kauaks kui vaja."

Kortšagin raputas eitavalt pead.

„Kui mind leitakse teie juurest, mis siis saab? Ma ei tohi teie juurde tulla."

Tonja käed pigistasid veel kõvemini ta sõrmi, ta ripsmed värahtasid, silmad lõid läikima.

„Kui sa ei tule, siis ei näe sa mind enam kunagi. Artjomi ju pole, nad viisid ta konvoi saatel vedurile. Kõik raudteelased mobiliseeritakse. Kuhu sul minna?"

Kortšagin mõistis tema erutust, kuid kartus talle kallist tütarlast ohtu viia hoidis teda tagasi. Kõik läbielatu oli teda kurnanud, tahtmine oli puhata, nälg piinas. Ta alistus.

Kui ta Tonja toas diivanil istus, toimus köögis tütre ja ema vahel järgmine kõnelus:

„Kuule, ema. Minu juures toas istub praegu Kortšagin, kas mäletad? Minu õpilane. Ma ei varja sinu eest midagi. Ta areteeriti ühe madrus-bolševiku vabastamise pärast. Ta põgenes, ja tal pole peavarju." Ta hääl hakkas värisema. „Palun sind, ema, luba, et ta jääks praegu meie juurde."

Tütre silmad vaatasid paluvalt emale otsa.

See vaatas uurivalt Tonja silmadesse.

„Hästi, ma ei ole vastu. Aga kuhu sa ta paned?"

Tonja läks näost punaseks ning vastas kohmetult ja erutunult:

„Panen ta oma tuppa diivanile. Isale ei tarvitse esialgu rääkida."

Ema vaatas Tonjale otse silma.

„See siis oligi sinu pisarate põhjuseks?"

„Jah."

„Ta on ju alles täitsa poisike."

Tonja näppis närvlikult pluusivarrukat.

„Jah, kui ta aga poleks põgenenud, oleks ta maha lastud nagu täiskasvanu."

Jekaterina Mihhailovna oli Kortšagini majasviibimisest häiritud. Teda tegi rahutuks poisi kinni-istumine ning Tonja kaheldamatu sümpaatia selle poisikese vastu, ja see, et tema seda poissi sugugi ei tundnud.

Tonjat aga haaras perenaiselik ind.

„Ta peab vannis käima, ema. Korraldan selle kohe. Ta

on must nagu ehtne ahjukütja. Ta pole ennast teab kui kaua pesnud."

Ta jooksis, askeldas, küttis vanni, pani pesu valmis. Ja seletamisi vältides haaras ta õhinal Paveli käest kinni ning tiris ta pesema.

„Sa pead kõik riided ära võtma. Siin on püksid ja pluus. Sinu riided tuleb pesta. Paned selga selle siin," ütles ta, näidates toolile, kuhu olid korralikult asetatud sinine madrusepluus triibuga ääristatud valge kraega ja klošspüksid.

Pavel silmitses seda kõike imestades. Tonja naeratas.

„See on minu maskeraadi-kostüüm. Ta sobib sulle hästi. Noh, ole nüüd nagu oma kodus, jätan sind üksi. Seni kui sa pesed, valmistan süüa."

Ta lõi ukse kinni. Parata polnud midagi. Kortšagin riietus ruttu lahti ja ronis vanni.

Tunni aja pärast lõunatasid kõik kolm — ema, tütar ja Kortšagin — köögis.

Nälginud Pavel tühjendas endale märkamatult kolmandat taldrikut. Algul pelgas ta Jekaterina Mihhailovnat, kuid hiljem, nähes tema sõbralikku suhtumist, kodunes.

Kui nad pärast lõunasööki Tonja tuppa kogunesid, jutustas Pavel Jekaterina Mihhailovna palvel oma vintsutustest.

„Mida te kavatsete edasi teha?" küsis Jekaterina Mihhailovna.

Pavel jäi mõtteisse.

„Ma tahan Artjomi näha, siis aga siit jalga lasta."

„Kuhu?"

„Mõtlen Umani pääseda, või Kiievi. Ma ei tea veel isegi, siit aga tuleb tingimata kaduda."

Pavel ei uskunud, et kõik on nii kiiresti muutunud. Alles hommikul vangikong, praegu aga on Tonja tema kõrval, seljas on puhtad riided, aga peaasi — on vabadus.

Näe, millise pöörde võtab mõnikord elu: kord valitseb pilkane pimedus, siis jälle naeratab päike. Kui ei ähvardaks uue areteerimise oht, oleks ta praegu õnnelik noormees.

Kuid just nüüd, kuni ta on siin, selles suures ja vaikses majas, võidakse ta tabada.

Oli tarvis ära minna kuhu tahes, kuid mitte siia jääda.

Lahkuda siit aga ei tahaks kuidagi, pagan võtku! Kui huvitav oli lugeda kangelasest Garibaldist! Kuidas ta kadestas teda, kuigi selle Garibaldi elu oli ju raske, teda aeti

kõikjal taga. Aga tema, Pavel, elas kõigest seitse päeva hirmsates piinades, ent näis, nagu oleks möödunud aasta.

Paistab, et temast, Pavkast, ei saa kuigi suurt kangelast.

„Millest sa mõtled?" küsis Tonja, kummardudes ta poole. Tonja silmad näivad talle põhjatuina oma tumedas sinas.

„Tonja, kas tahad, ma jutustan sulle Kristiinast? . . ."

„Jutusta," ütles Tonja elavalt.

„. . . ja ta ei tulnud enam tagasi." Viimased sõnad ütles Pavel suure vaevaga.

Toas oli kuulda kella ühtlast tiksumist. Tonja, pea longus, valmis suure häälega nutma puhkema, hammustas huuli, nii et valus hakkas.

Pavel vaatas teda.

„Ma pean siit juba täna ära minema," ütles Pavel otsustavalt.

„Ei, ei, täna sa ei lähe kuhugi."

Ta peenikesed soojad sõrmed tungisid tasahilju poisi karmidesse juustesse, sasisid neid õrnalt . . .

„Tonja, sa pead mind aitama. Vaja on depoost Artjomi kohta teada saada ja Serjožkale kiri viia. Varesepesas on mul revolver. Mina ise ei tohi minna, kuid Serjožka peab selle ära tooma. Kas sa saad seda teha?"

Tonja tõusis püsti.

„Ma lähen kohe Suhharko juurde. Temaga koos depoosse. Sa kirjuta sedel valmis, ma viin Serjožale ära. Kus ta elab? Kui ta tahab siia tulla, kas öelda talle, kus sa oled?"

Pavel mõtles hetke ja vastas:

„Las toob ise õhtul aeda."

Tonja jõudis koju tagasi hilja. Pavel magas rasket und. Tüdruku käepuudutusest ärkas ta. Tonja naeratas rõõmsalt.

„Artjom tuleb kohe. Ta saabus parajasti. Ta lastakse Liisa isa vastutusel tunniks ajaks vabaks. Vedur seisab depoos. Ma ei saanud talle ütelda, et sa siin oled. Ütlesin, et mul on talle väga tähtsat teatada. Näe, seal ta ongi!"

Tonja jooksis ukse juurde. Uskumata oma silmi, jäi Artjom lävele nagu kinninaelutatu seisma. Tonja sulges ta järel ukse, et tüüfusehaige isa oma kabinetis midagi ei kuuleks.

Kui Artjomi käed Paveli oma kaisutusse haarasid, ragisesid Pavelil kondid.

„Vennas! Pavka!"

Tehti otsuseks, et Pavel sõidab homme. Artjom sokutab ta Bruzžaki juurde vedurile, mis läheb Kazatini.

Tavaliselt karm Artjom oli venna pärast piineldes, tema saatusest teadmatuses olles kaotanud täielikult tasakaalu. Nüüd oli ta lõpmata õnnelik.

„Niisiis, hommikul kell viis tuled materjalilattu. Puud laotakse vedurile ja sina istud ka peale. Tahtmine oleks sinuga juttu ajada, kuid aeg on tagasi minna. Homme saadan sind. Meist formeeritakse raudtee-pataljon. Käime valve all — nagu sakslaste ajal."

Artjom jättis hüvasti ja lahkus.

Hämardus kiiresti. Serjoža pidi tulema aeda plangu äärde. Kortšagin käis teda oodates pimedas toas nurgast nurka. Tonja koos emaga oli Tumanovi juures.

Serjožaga kohtusid nad pimedas ja pigistasid kõvasti teineteise kätt. Ka Valja oli tulnud Serjožaga kaasa. Räägiti tasa.

„Revolvrit ma ei toonud. Sul on õu petljuuralasi täis. Koormad seisavad ja tule on maha teinud. Puu otsa polnud kuidagi võimalik ronida. Näe, missugune õnnetus," vabandas Serjoža.

„Tont temaga!" rahustas teda Pavel. „Võib-olla on sedasi paremgi. Teel võivad läbi kobada — tõmbavad pea maha. Kuid sina võta ta tingimata ära."

Valja astus lähemale.

„Millal sa sõidad?"

„Homme, Valja, niipea kui hakkab koitma."

„Kuidas sa ometi välja pääsesid, räägi?"

Pavel jutustas ruttu sosinal oma vintsutustest.

Jäeti soojalt hüvasti. Serjoža ei naljatanud, ta oli erutunud.

„Head reisi, Pavel, ära meid unusta," sai Valja vaevu lausuda.

Nad lahkusid, sulades otsekohe pimedusse.

Majas valitseb vaikus. Ainult kell astub oma täpseid, väsimata samme. Ei kummalgi tule pähe uinuda, kui nad kuue tunni pärast peavad lahkuma ja võib-olla ei näe enam iialgi teineteist. Kas võib selle lühikese aja jooksul väljendada neid miljoneid mõtteid ja sõnu, mida kumbki neist endas kannab?

Noorus, imekaunis noorus, millal kirg on veel mõistmatu, millal seda vaid ähmaselt tuntakse kiireis südametukseis, kui käsi, olles juhuslikult puudutanud sõbratari rinda, ehmunult võpatab ning eemaldub, ja kui nooruse sõprus hoiab tagasi viimasest sammust! Mis võib olla kallim armsama kätest, mis on põimunud kaela ümber, ja suudlusest, mis põletab kui elektrilöök!

Kogu nende sõpruse kestel oli see teine suudlus. Kortšaginit polnud peale ema keegi hellitanud, kuid selle asemel oli teda pekstud palju. Seda tugevamini tundus õrnus nüüd.

Oma rõhutud ja karmis elus ta ei teadnud, et on olemas selline rõõm. Ja see tütarlaps tema teel — suur õnn.

Ta tunneb tema juuste lõhna ja talle paistab, et ta näeb tema silmi.

„Armastan sind väga, Tonja. Ma ei suuda sulle seda seletada, ma ei oska."

Ta mõtted katkevad. Kui kuulekas on nõtke keha! . . . Ent nooruse sõprus on üllam kõigest.

„Tonja, kui kogu see segadus lõpeb, saab minust kindlasti montöör. Kui sina minust ei loobu, kui sa võtad seda tõsiselt, mitte aga mänguasjana, siis saab minust sinule hea mees. Ma ei hakka sind kunagi peksma, surgu ma sinnapaika, kui ma sind millegagi solvan."

Kartes uinuda teineteise embuses, et ema seda ei näeks ega mõtleks neist halba, läksid nad lahku.

Juba virgus hommik, kui nad uinusid, olles sõlminud kindla lepingu, et nad teineteist ei unusta.

Hommikul vara äratas Jekaterina Mihhailovna Kortšagini.

Ta kargas kähku jalule.

Kui ta vannitoas oma rõivastesse ümber riietus, saapad jalga ja Dolinniki pintsaku selga tõmbas, äratas ema Tonja.

Ruttu astusid nad rõskes hommiku-udus jaama poole. Nad lähenesid ringi tehes puulaole. Kannatamatult ootas neid Artjom puudega täislaotud veduri juures.

Sisiseva auru pilvedesse mähitud võimas vedur „Щ" lähenes pikkamisi.

Vedurikambri aknast vaatas välja Bruzžak.

Jäeti ruttu hüvasti. Pavka haaras tugevasti kinni veduritrepi raudkäsipuust. Ronis üles. Pöördus ümber. Ulesõidu-

kohal seisid kaks tuttavat kogu: pikk — Artjom, tema kõrval väike sale — Tonja.

Tuul rebis vihaselt ta pluusikraed ja sasis kastanpruune juukselokke. Ta lehvitas käega.

Artjom heitis silmanurgast pilgu nuukseid tagasi hoidvale Tonjale ja ohkas:

„Kas olen mina hoopis loll, või on nendel kruvi kohalt ära. Vaata Pavkat! Säh sulle poisiklutti!"

Kui rong kadus käänaku taha, pöördus Artjom Tonja poole:

„Noh, nii, saame sõpradeks?" Ja Tonja tilluke käsi kadus ta hiiglasuurde pihku.

Eemalt kostis hooguvõtva rongi mürinat.

SEITSMES PEATÜKK

Kaevikuist ümbritsetud ja traat-tõkete võrku mähitud linnake ärkas ja uinus terve nädala kestel suurtükkide lajatuste ja püssitule ragina saatel. Ainult südaööl jäi vaikseks. Vahetevahel katkestasid vaikust heitunud kogupaugud: kombati teineteise saladusi! Koidu ajal aga hakkasid jaamas patarei juures askeldama mehed. Suurtüki must kurk köhatas vihaselt ja õudselt. Mehed ruttasid teda uue tinaportsjoniga täitma. Suurtükimees tõmbas nöörist, maa võpatas. Kolm versta linnast eemal, punaste poolt vallutatud küla kohal, lendasid mürsud vile ja vingumisega, summutades kõike ja paiskasid kukkumisel üles räbalaks rebitud mulla kamakaid.

Punaste patarei oli paigutatud vanaaegse poola kloostri õue. Klooster seisis kõrgel künkal keset küla.

Patarei sõjakomissar seltsimees Zamostin kargas jalule. Ta oli maganud, pea suurtükilafetil. Raske mauseriga rihma kõvemini kinni tõmmates kuulatas ta mürsu lendu ja ootas selle lõhkemist. Hoov kaikus ta kõlavast häälest:

„Homme magame edasi, seltsimehed. Tõus-ta!"

Patareimehed magasid siinsamas, suurtükkide juures. Nad kargasid püsti niisama kähku nagu sõjakomissargi. Üksnes Sidortšuk venitas, vastumeelselt kergitas ta oma unist pead.

„Küll on elajad, vaevalt läheb valgeks, kui juba hauguvad! Küll on nurjatu rahvas!"

Zamostin pahvatas laginal naerma:

„Ebateadlikud elemendid, Sidortšuk. Ei võta seda arvesse, et sul oleks tahtmine magada."

Patareimees ajas ennast rahulolematult urisedes üles.

Mõne minuti pärast kõmatasid kloostriõues suurtükid, linnas aga lõhkesid mürsud. Suhkruvabriku üsna pika korstna otsas laudadest alusel asusid petljuuralaste ohvitser ja telefonist.

Nad olid üles roninud mööda korstna sisemuses olevaid raudastmekesi.

Kogu linn oli nagu peopesal. Siit juhtisid nad suurtükituld. Linna piiravate punaste iga liigutus oli neile näha. Täna valitses bolševike juures suur elevus. Läbi „zeissi" oli näha nende väeosade liikumist. Mööda raudteed veeres pikkamööda Podolski vaksali poole soomusrong, ilma et oleks katkestanud suurtükkidest tulistamist. Tema taga paistsid jalaväe-ahelikud. Mitu korda olid punased paiskunud rünnakule, üritades linnakest vallutada, kuid Setši kasakad olid kindlustunud juurdepääsuteedel, kaevunud maasse. Ning kaevikuist hakati andma marulist tuld. Kõik ümberringi täitus hullumeelsest laskuderaginast. See paisus lakkamatuks möirgamiseks, tõustes rünnakuhetkedel kõrgeima pingeni. Bolševike ahelikud, üleujutatuna tinavalingust ning talumata ebainimlikku survet, tõmbusid tagasi, jättes lahinguväljale liikumatuid inimkehi.

Täna on löögid linnakese pihta üha visamad, üha sagedamad. Õhk vappub rahutult suurtükkide tulistamisest. Vabrikukorstna otsast on näha, kuidas bolševike ahelikud tulevad vastu maad liibudes ja komistades pidurdamatult edasi. Nad on vaksali peaaegu vallutanud. Setši kasakad tõmbavad lahingusse kõik olemasolevad reservid, kuid ei suuda sulgeda jaamas tekkinud läbimurdekohta. Täis hulljulget otsustavust, tungivad bolševike ahelikud jaamalähedastele tänavatele. Vaksalit kaitsnud kolmanda Setši kütipolgu petljuuralased, kes olid kiire ja kohutava hoobiga oma viimaselt positsioonilt, äärelinna aedadest, välja löödud, tormavad korratute, laialipillatud trobikondadena linna. Neile toibumiseks ja peatumiseks mahti andmata ja täägirünnakuga teelt tõkkeposte pühkides täidavad punaarmeelaste ahelikud uulitsaid.

Mingi jõud ei suutnud Serjoža Bruzžakki keldris hoida, kus olid koos nende pere ja lähemad naabrid. Teda tõmbas üles. Ema protestidest hoolimata ronis ta jahedast keldrist

välja. Kolinal, igasse külge tulistades sõitis majast mööda soomusauto „Vibukütt". Selle järel põgenesid kabuhirmust haaratud petljuuralaste laialipillatud ahelikud. Üks Setši diviisi mees jooksis Serjoža õue. Palavliku kiiruga loopis ta maha padrunitasku, kiivri ja püssi, kargas üle plangu ja puges pakku juurviljaaedadesse. Serjoža otsustas heita pilgu uulitsale. Petljuuralased jooksid teed mööda. Edelavaksali poole. Nende taganemist kattis soomusauto. Linna tulev kivitee oli tühi. Kuid äkki kargas teele punaarmeelane. Ta viskus maha ja tulistas piki teed. Tema järel — teine, kolmas... Serjoža näeb neid: nad hoiduvad kummargile ja tulistavad käigu pealt. Ennast varjamata jookseb vihaselt leegitsevate silmadega päevitunud hiinlane, alussärgi väel, kuulipildujalindid ümber, mõlemas käes granaat. Kõige ees tormab kergekuulipildujaga veel üsna nooruke punaarmeelane. See oli linna tunginud punaste esimene ahelik. Serjožat haaras rõõm. Ta sööstis kiviteele ja kisendas nii kuidas jaksas:

„Elagu seltsimehed!"

Puudus vähe, et ootamatusest tabatud hiinlane teda jalust maha ei löönud. Ta tahtis Serjožale raevukalt kallale tungida, kuid poisi võidurõõmutsev ilme peatas ta.

„Kuhu Petljula jooksma?" karjus talle hiinlane hingeldades.

Kuid Serjoža ei kuulanud teda. Ta jooksis kähku õue, haaras setšlase poolt mahavisatud padrunitasku ja püssi ning tormas ahelikule järele. Teda märgati alles siis, kui tungiti Edelavaksalisse. Lõiganud ära mitu mürskudega ja sõjavarustusega laaditud ešeloni ja paisanud vaenlase metsa, jäädi peatuma, et hinge tõmmata ja ümber formeeruda. Noor kuulipildur astus Serjoža juurde ja küsis imestades:

„Kust sina oled, seltsimees?"

„Ma olen siinne, linnast, ma ainult ootasingi, et te tuleksite."

Serjoža piirati punaväelaste poolt ümber.

„Minu teda tunneb," naeris hiinlane rõõmsalt. „Tema kisendama: „Elagu seltsimehe!" Tema bolsevik, meie oma, nool, hea," lisas ta vaimustatult, patsutades Serjožale õlale.

Serjoža süda aga peksis rõõmsalt. Ta võeti kohe vastu

nagu oma. Ta oli koos nendega täägirünnakus vaksali vallutanud.

Linnake elustus. Vaevatud elanikud ilmusid keldritest ja põrandaalustest välja ning tõttasid väravate juurde, et vaadata linna tulevaid punaseid väeosi. Antonina Vassiljevna ja Valja märkasid punaarmeelaste ridades kõigiga kaasa sammuvat Serjožat. Ta astus ilma mütsita, padrunitasku vööl ja püss õlal.

Vihane Antonina Vassiljevna lõi käsi kokku.

Serjoža, tema poeg, oli seganud end kaklusse. Noh, seda talle ei kingita! Mõtle ainult: kõnnib kogu linna ees püssiga! Aga mis pärast saab?

Ning neist mõtteist haaratuna ja suutmata end talitseda, hakkas Antonina Vassiljevna kisendama:

„Serjoža, marss koju, jalamaid! Ma sulle lurjusele näitan! Ma sulle veel teen sõda!" Ning ta seadis sammud poja poole, kavatsedes teda kinni pidada.

Kuid Serjoža, tema Serjoža, kellel ta oli palju kordi kõrvad tuliseks teinud, vaatas emale karmilt otsa ja häbist ning solvusest punastades lõikas tal sõnad suust:

„Ära karju! Kuhugi ma ei lähe siit!" Ja astus peatamata edasi.

Antonina Vassiljevna süttis põlema:

„Ah, või nii räägid sa emaga! Noh, ära sa julge pärast seda enam koju tulla!"

„Ega tulegi!" hüüdis Serjoža vastuseks, ilma et oleks ümber pööranud.

Antonina Vassiljevna jäi hämmeldunult teele seisma. Mööda aga liikusid päevitunud, tolmuste võitlejate read.

„Ära nuta, emake! Valime su poja komissariks," kostis kellegi kõva, pilkav hääl.

Lõbus naer läbis rühma. Roodu ees lõid jõulised hääled ühise laulu lahti:

Julgesti, vennad, nüüd töölel
Võitlusse tormame me.
Endale priiusemaale
rinnaga murrame teed!

Rivi lõi võimsalt laulule kaasa ja ühises kooris oli ka Serjoža kõlav hääl. Ta oli leidnud uue perekonna. Ja selles oli üks tääk tema, Serjoža oma.

Leszczynski häärberi väraval ripub valge papitükk. Sellel seisab lühidalt: „Revkom".

Kõrval on tulisust hõõguv plakat. Otse lugeja rinda on suunatud punaarmeelase sõrm ja silmad. Ja allkirjaks on:

„Kas sina juba astusid Punaarmeesse?"

Diviisi poliitosakonna töötajad olid öösel need tummad agitaatorid üles kleepinud. Sealsamas oli revolutsioonikomitee esimene üleskutse kõigile Šepetovka linna töötajaile:

„Seltsimehed! Linn on proletaarsete vägede käes. Nõukogude võim on taastatud. Kutsume elanikkonda säilitama rahu. Verised pogrommitegijad on minema kihutatud; et nad aga enam kunagi tagasi ei tuleks, et neid lõplikult hävitada, selleks astuge Punaarmee ridadesse. Kogu jõuga toetage töörahva võimu. Sõjaline võim linnas kuulub garnisoniülemale. Tsiviilvõim — revolutsioonikomiteele.

Revolutsioonikomitee esimees D o l i n n i k."

Leszczynski häärberisse ilmusid uued inimesed. Sõna „seltsimees", mille eest alles eile maksti eluga, kõlas nüüd igal sammul. Kirjeldamatult erutav sõna „seltsimees"!

Dolinnik oli unustanud une ja puhkuse.

Tisler korraldas revolutsioonilist võimu.

Suvila väikese toa uksele on kinnitatud paberilipakas. Sellele on pliiatsiga kirjutatud: „Parteikomitee". Siin istub seltsimees Ignatjeva, rahulik ja kindlameelne. Temale ja Dolinnikile oli diviisi poliitosakond teinud ülesandeks nõukogude võimu organite organiseerimise.

Möödus päev, ja juba istuvad laudade ümber kaastöölised, klõbiseb kirjutusmasin, on organiseeritud toitluskomissariaat. Komissar Tyrzicki on elav ja närviline mees. Tyrzicki töötas suhkruvabrikus mehaaniku abilisena. Kohe nõukogude võimu kehtestamise esimestest päevadest alates hakkas ta erakordse visadusega purustama vabriku administratsiooni aristokraatlikku ladvikut, kes varjas endas salaviha bolševike vastu.

Ägedalt rusikaga vastu kõnetooli äärt põrutades pildus ta vabriku koosolekul teda ümbritsevate tööliste sekka poola keeles karme, leppimatuid sõnu.

„Muidugi," kõneles ta, „mis oli, seda enam ei tule. Meie isad ja meie ise oleme terve eluaja Potockit küllalt orjanud.

Meie ehitasime neile lossid, selle eest aga andis kõrgearmuline krahv meile täpselt niipalju, et me töö juures nälga poleks kärvanud.

Kui palju aastaid on krahvid Potockid ja vürstid Sanguszkid meie küürul liugu lasknud? Kas meie hulgas on vähe poolakaid, töölisi, keda Potocki niisamuti ikkes hoidis nagu venelasi ja ukrainlasi? Ja nüüd liiguvad nende tööliste hulgas krahvi teenrite poolt lendulastud kuuldused, nagu pigistaks nõukogude võim nad kõik raudsesse rusikasse.

See on alatu laim, seltsimehed. Veel kunagi pole eri rahvusest töölised omanud niisuguseid vabadusi nagu nüüd.

Kõik proletaarlased on vennad, aga panisid me juba pigistame, selles olge kindlad." Ta käsi joonistab kaare ja langeb uuesti kõnetooli äärele. „Kes siis sunnib meid valama vendade verd? Kuningad ja mõisnikud saatsid juba ammust ajast poola talupoegi türklaste vastu, ja alati on üks rahvas tunginud kallale teisele ning peksnud teist — kui palju inimesi on hävitatud, milliseid õnnetusi küll on olnud! Ja kellele oli seda vaja, kas meile? Aga varsti on sellel kõigil lõpp! On saabunud lõpp neile madudele. Bolševikud paiskasid maailma need kodanlastele nii kohutavad sõnad: „Kõigi maade proletaarlased, ühinegel" Selles ongi meie pääsemine, meie lootus õnnelikule elule, et tööline oleks töölisele vend. Seltsimehed, astuge kommunistlikku parteisse!

Luuakse ka Poola vabariik, ainult nõukogude vabariik, ilma Potockiteta, kelle me hävitame juurteni, ja Nõukogude Poolas saame meie ise peremeesteks. Kes meist ei tunneks Bronik Ptaszinskit? Ta on revolutsioonikomitee poolt määratud meie vabriku komissariks. „Võimul ülendame neid, keda needus rõhub nüüd." Ka meil tuleb pidupäev, seltsimehed, ainult ärge kuulake neid peitu pugenud usse! Ja kui meie töölisusaldus aitab, siis organiseerime kõigi rahvaste vendlusliidu kogu maailmas!"

Waclav kõneles neid uusi sõnu kogu oma lihtsast töölissüdamest.

Kui ta puldist maha astus, saatsid noored teda poolehoiu-hüüetega.

Ainult vanemad kartsid ennast väljendada. Kes teab? Võib-olla homme bolševikud taganevad, ja siis tuleb maksta

iga oma sõna eest. Kui ei satu võllasse, siis vabrikust kihutatakse kindlasti minema.

Hariduskomissariks on pikk kõhnavõitu õpetaja Tšernopõžski. See on kohaliku õpetajaskonna hulgast esialgu ainuke, kes on ustav bolševikele. Revolutsioonikomitee vastu on paigutatud eriülesannetega rood. Roodu punaarmeelased peavad revolutsioonikomitees valvet. Õhtul seisab sissekäigu ees aias valvas „maksim" vastuvõtjasse roomava ussitaolise lindiga. Kõrval on kaks meest vintpüssidega.

Seltsimees Ignatjeva läheb parajasti revolutsioonikomiteesse. Ta tähelepanu pöördub noorukesele punaarmeelasele ja ta küsib:

„Kui vana te olete, seltsimees?"

„Käin seitsmeteistkümnendat."

„Kas olete siit pärit?"

Punaarmeelane naeratab.

„Jah, alles üleeile lahingu ajal astusin armeesse."

Ignatjeva silmitseb teda teraselt.

„Kes on teie isa?"

„Vedurijuhi abi."

Jalgväravast tuleb sisse Dolinnik koos kellegi sõjaväelasega. Pöördudes Dolinniki poole, ütleb Ignatjeva:

„Näete, leidsingi komsomoli rajoonikomitee jaoks peamehe, ta on siit pärit."

Dolinnik heitis Sergeile kiire pilgu.

„Kelle poeg? Ah, Zahhari poeg! Mis siis, lase käia, hakka siis noortega möllama."

Serjoža vahtis neid üllatunult.

„Kuidas siis rooduga jääb?"

Juba trepiastmeist üles rutates hüüdis Dolinnik:

„Selle ajame joonde."

Teise päeva õhtuks oli Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kohalik komitee loodud.

Uus elu murdis sisse ootamatult ja ruttu. Ta haaras Serjoža täielikult, tõmbas ta enda keerisesse. Serjoža unustas perekonna, ehkki see oli kuskil päris lähedal.

Tema, Serjoža Bruzžak, on bolševik. Ja kümnendat korda tõmbas ta taskust välja valge pabeririba, kuhu ÜK(b)P komitee blanketile oli kirjutatud, et tema, Serjoža, on kommunistlik noor ja komitee sekretär. Kui aga keegi

oleks kas või mõtelnudki selles kahelda, siis rippus ta sõduripluusi peal rihma küljes omatehtud present-taskus aukartustäratav „manlihher", kalli Pavka kingitus. See on kõige veenvam mandaat. Oh kui kahju, et Pavlušat pole!

Terved päevad jooksis Serjoža ringi revolutsioonikomitee ülesandel. Ja praegugi ootas teda Ignatjeva. Nad sõidavad jaama, diviisi poliitosakonda, kust revolutsioonikomiteele antakse kirjandust ja ajalehti. Ta jookseb ruttu uulitsale. Revolutsioonikomitee värava juures ootab neid poliitosakonna töötaja autoga.

Vaksalini on tükk maad. Jaamas vaguneis seisid Esimese Nõukogude Ukraina Diviisi staap ja poliitiline osakond. Ignatjeva kasutab sõitu Serjoža küsitlemiseks.

„Mis sa oled omal alal ära teinud? Kas organisatsioon on loodud? Sa pead oma sõpru, tööliste lapsi, agiteerima. Lähemal ajal tuleb organiseerida kommunistliku noorsoo grupp. Homme koostame ja trükime komsomoli üleskutse. Siis kogume noorsoo teatrisse, korraldame miitingu. Muide, ma tutvustan sind diviisi poliitosakonnas Ustinovitšiga. Tema vististi juhib töid teiesuguste hulgas."

Ustinovitš osutus lühikeseks lõigatud tumedate juustega kaheksateistkümne-aastaseks tütarlapseks, kellel oli seljas taljest kitsa rihmakesega kokkutõmmatud uus khakivärvi pluus. Serjoža kuulis temalt väga palju uut ja sai lubaduse, et neiu abistab teda tema töös. Lahkumisel andis tütarlaps talle terve kandami kirjandust, eraldi aga ühe väikese raamatukese — komsomoli programmi ja põhikirja.

Hilja õhtul pöördusid nad tagasi revolutsioonikomiteesse. Aias ootas teda Valja. Ta kargas venna kallale etteheitega:

„Kas sul häbi pole? Kas oled kodu hoopis maha jätnud? Ema nutab sinu pärast iga päev, isa on vihane. Tuleb skandaal."

„Midagi ei tule, Valja. Mul pole aega koju tulla. Ausõna, pole aega. Ka täna ei tule. Sinuga aga tuleb rääkida. Lähme minu juurde."

Valja ei tundnud vendä äragi. Poiss oli täiesti muutunud. Teda oli keegi otsekui elektrit täis laadinud. Pannud õe toolile istuma, alustas Serjoža otsekohe ilma sõnakeerutamiseta:

„Asi on niisugune — astu komsomoli. Ei saa aru? Kommunistlikku noorsooühingusse. Mina olen seal esimehe eest. Ei usu? Säh, loe!"

Valja luges läbi ja vaatas venda hämmeldunult.

„Mis ma komsomolis tegema hakkan?"

Serjoža laiutas käsi.

„Mis? Pole midagi teha? Kullake! Ma ei saa ju ööselgi magada. Agitatsioonile tarvis hing sisse ajada. Ignatjeva ütleb: kogume kõik teatrisse ja kõneleme nõukogude võimust, räägib, et minul tuleb kõne pidada. Mina arvan, et see on ilmaaegu, sest mina, mõistagi, ei tea, kuidas seda pidada. Ja kukun sisse, nagu öeldakse. Näed sa, nüüd aga ütle, kuidas jääb komsomoliga?"

„Ma ei tea. Ema saab siis päris vihaseks."

„Sina ära selles asjas ema kuula, Valja," vaidles Serjoža vastu. „Tema ei saa sellest asjast aru. Ta vaatab ainult, et lapsed oleksid tema juures. Nõukogude võimu vastu ei ole tal midagi. Vastupidi, ta tunneb sellele kaasa. Kuid tahab, et rindel võitleksid teised, mitte tema pojad. Kas see aga on õiglane? Mäletad, mida rääkis meile Žuhrai? Võta Pavka — tema ei hoolinud ema keelust. Aga nüüd oleme saanud õiguse maailmas elada nagu elama peab. Noh, Valjuša, kas sa tõesti ütled ära? Kui hea see aga oleks! Sina võtaksid tüdrukud käsile, mina poisid. Selle punapäise kuradikese Klimka võtan juba täna pihtide vahele. Kuidas siis jääb, Valja, kas lööd meiega kaasa või ei? Näe, mul on siin selle asja kohta raamatuke."

Ta võttis selle taskust ja ulatas õele. Vennalt silmi pööramata küsis Valja tasa:

„Aga mis siis saab, kui jälle tulevad petljuuralased?"

Serjoža jäi esmakordselt selle küsimuse üle mõtlema.

„Mina muidugi lähen kõigiga koos ära. Aga mis sinuga teha? Ema on siis tõesti õnnetu." Ta vaikis.

„Sa pane mind kirja, Serjoža, nii et ema ei teaks, ja et keegi ei teaks peale minu ja sinu. Ma aitan teid igas asjas, nõnda on parem."

„Õige, Valja."

Tuppa astus Ignatjeva.

„See on minu õde Valja, seltsimees Ignatjeva. Mul oli temaga jutt idee suhtes. Ta on täitsa sobiv, kuid, mõistate, ema on meil tõsine. Kas võib teda nõnda vastu võtta, et

keegi sellest ei teaks? Kui meil tuleb näiteks taganeda, siis mina muidugi võtan püssi ja lähen, aga temal on emast kahju."

Ignatjeva istus laua äärel ja kuulas teda tähelepanelikult.

„Hästi. Nii on parem."

Teater on täis kiilutud jutukat noorsugu, kes on siia kokku kutsutud kogu linnas ülespandud kuulutuste kaudu, mis teatasid eelseisvast miitingust. Mängib suhkruvabriku tööliste puhkpilliorkester. Kõige rohkem on saalis õppivat noorsugu — gümnaasiumi tüdrukuid ja poisse, algkooli õpilasi.

Neid kõiki on ahvatlenud siia mitte niivõrd miiting kuivõrd näitemäng.

Lõpuks tõusis eesriie ja poodiumile ilmus äsja maakonnast saabunud maakonnakomitee sekretär seltsimees Razin.

Väike kõhn terava ninaga noormees tõmbas endale üldise tähelepanu. Ta kõnet kuulati suure huviga. Ta rääkis võitlusest, mis on haaranud kogu maa, ja kutsus noorsugu ühinema kommunistliku partei ümber. Ta kõneles nagu tõeline oraator, ta kõnes oli liiga palju selliseid sõnu nagu „ortodoksaalsed marksistid", „sotsiaalšovinistid" ja muud, mida kuulajad muidugi ei mõistnud.

Kui ta lõpetas, kõlas talle vali aplaus. Ta andis sõna Serjožale ja sõitis ära.

Juhtus see, mida Serjoža oli kartnud. Kõne ei tulnud välja. „Mida rääkida, millest?" piinles ta, otsides sõnu ega leidnud neid.

Ignatjeva päästis ta välja, sosistades laua tagant:

„Räägi rakukese organiseerimisest."

Serjoža asus otsekohe praktiliste ürituste juurde:

„Te olete juba kõigest kuulnud, seltsimehed, nüüd tuleb meil luua rakuke. Kes teist toetab seda ettepanekut?"

Saali saabus vaikus.

Ustinovitš tuli talle appi. Ta hakkas kuulajaile jutustama Moskva noorsoo-organisatsioonist. Serjoža seisis kohmetult eemal.

Teda ärritas niisugune suhtumine rakukese organiseerimisse ja ta vaatas ebasõbralikult saali. Ustinovitšit kuulati ükskõikselt. Zalivanov, vahtides põlglikult Ustinovitšit,

sosistas midagi Liisa Suhharkole. Puuderdatud ninakestega ja kavalalt kõrvalenoolivate silmadega gümnaasiumi vanemate klasside tüdrukud esimeses reas ajasid omavahel juttu. Lava sissekäigu juures nurgas oli rühm noori punaarmeelasi. Nende hulgas märkas Serjoža tuttavat noort kuulipildurit. Ta istus näitelava äärel, nihutas end rahutult ja vaatas põlastusega keigarlikult rõivastatud Liisa Suharkot ja Anna Admovskajat. Mingit piinlikkust tundmata jutlesid nad oma kavaleridega.

Ustinovitš, tundes, et teda ei kuulata, lõpetas ruttu oma kõne ja loovutas koha Ignatjevale. Ignatjeva rahulik kõne pani kuulajad vaikima.

„Seltsimehed noored," ütles ta, „igaüks teist võib järele mõtelda kõige selle üle, mis ta siin kuulis, ja ma olen kindel, et teie hulgas leidub seltsimehi, kes tulevad revolutsiooniga kaasa aktiivsete osavõtjatena, mitte aga pealtvaatajatena. Uksed on teile avatud, keegi peale teie eneste ei pea teid kinni. Me tahame, et te ise avaldaksite oma arvamust. Palume soovijaid seda teha."

Saalis tekkis uuesti vaikus. Siis aga kostis tagumistest ridadest hääl:

„Mina tahan rääkida!"

Ja lava juurde trügis karupojaga sarnanev, pisut kõõrdi silmadega Miša Levtšukov.

„Kui asi on sedaviisi, siis tuleb bolševikke aidata, mina ei ütle ära. Serjoža tunneb mind. Mina astun komsomoli."

Serjoža naeratas rõõmsalt.

„Noh näete, seltsimehed!" kargas ta korraga keset lava. „Ma ju ütlesin, et Miška on meie poiss, sest et isa oli tal rööpaseadja, vagun litsus ta puruks, sellepärast Miška ei saanudki haridust. Kuid meie asjast sai ta kohe aru, ehkki pole gümnaasiumi lõpetanud."

Saalist kostis kära ja hüüdeid. Sõna palus gümnasist Okušov, apteekri poeg, hoolikalt säbrutatud juuksetutiga noormees. Mundripluusi kohendades alustas ta:

„Vabandage, seltsimehed. Ma ei saa aru, mida meilt tahetakse. Et me poliitikaga tegeleksime? Aga millal me õpime? Meil tuleb ju gümnaasium lõpetada. Teine asi, kui loodaks mingi spordiühing, klubi, kus võiks koos käia, lugeda. Kui aga poliitikaga tegelda, siis tõmmatakse hiljem

selle eest võllasse. Vabandage. Ma arvan, et sellega pole keegi nõus."

Saalist kostis naeru. Okušov kargas lavalt alla ja istus. Tema kohale asus noor kuulipildur. Raevukalt tiris ta mütsi laubale, laskis vihasel pilgul libiseda üle istujate ridade ja karjus täiest jõust:

„Mis te naerate, närukaelad?"

Ta silmad olid nagu kaks hõõguvat sütt. Õhku sügavasti sisse tõmmates ja vihast üleni värisedes hakkas ta kõnelema:

„Minu nimi on Žarki Ivan. Ma ei tunne oma isa ega ema, ma olin kodutu; vedelesin kerjusena aedade all. Nälgisin ega olnud mul kuskil peavarju. Elasin koeraelu, mitte nagu teie, mammapojad. Aga kui tuli nõukogude võim, korjasid mu punaarmeelased üles. Terve rühm võttis mu oma pojaks, mulle anti riided selga ja saapad jalga, õpetati mind lugema ja kirjutama, ja mis kõige tähtsam, mulle anti inimese mõiste. Nende läbi sai minust bolševik ja selleks jään ma surmani. Ma tean hästi, mille eest käib võitlus: meie eest, vaeste eest, tööliste võimu eest. Teie hirnute siin nagu täkud, aga seda te ei tea, et linna all jäi maha kakssada seltsimeest, hukkus igaveseks . . ." Žarki hääl helises nagu pingul pillikeel. „Nad andsid kõhklemata oma elu meie õnne eest, meie võitluse eest . . . Kogu maal, kõigil rinnetel hukkuvad inimesed, teie olete siin aga sel ajal ainult karuselli keerutanud. Teie pöördute siin nende poole, seltsimehed," keeras ta korraga presiidiumilaua poole, „vaat, nende poole," näitas ta sõrmega saali, „kuid kas nemad midagi mõistavad? Ei! Tälssöönu ei ole näljasele seltsimees. Siin leidus ainult üks, sellepärast et ta on vaene, vaeslaps. Tuleme toime ka ilma teieta," hüüdis ta vihaselt koosoleku poole. „Meie teid paluma ei hakka, mis kuradit meil niisugustega asja! Niisuguseid tuleb ainult kuulipildujaga maha ragistada," kisendas ta lõpuks hingeldades ja suundus lavalt alla joostes kellelegi otsa vaatamata ukse poole.

Presiidiumist ei jäänud keegi piduõhtule. Kui mindi revolutsioonikomiteesse, ütles Serjoža kibestunult:

„Vaat missugune jant sellest tuli! Žarkil on õigus. Ei tulnud meil midagi välja nende gümnasistidega. Ainult südame teeb täis."

„Pole midagi imestada," katkestas teda Ignatjeva, „proletaarset noorsugu siin peaaegu pole. Enamik on ju kas väikekodanlus või linna intelligents — kilpkodanlased. Töötada tuleb tööliste hulgas. Toetu saeveskile ja suhkruvabrikule. Kuid miitingust on kasu siiski. Õpilaste hulgas on ka tublisid seltsimehi."

Ustinovitš toetas Ignatjevat:

„Meie ülesanne, Serjoža, on raiuda väsimatult igaühe teadvusse meie ideid, meie loosungeid. Igale uuele sündmusele pöörab partei kõigi töötajate tähelepanu. Me korraldame terve rea miitinguid, nõupidamisi, kokkutulekuid. Diviisi poliitosakond avab jaamas suveteatri. Neil päevil saabub agitatsioonirong, ja me paneme töö täie hooga käima. Pidage meeles, Lenin ütles, et meie ei võida, kui me ei tõmba võitlusse töötajate miljonilisi masse."

Hilja õhtul saatis Sergei Ustinovitši jaama. Hüvasti jättes surus ta tugevasti tütarlapse kätt, hoides seda hetke oma peos. Ustinovitš muigas vaevaltmärgatavalt.

Tagasiteel astus Sergei omaste poole sisse.

Vaikides ja vastu vaidlemata kuulas Serjoža ära ema etteheited. Kui aga isa pihta hakkas, läks Serjoža ise üle aktiivsele tegevusele ja ajas Zahhar Vassiljevitši kohe kimbatusse.

„Kuule, taat, kui te sakslaste ajal streikisite ja veduril tunnimehe tapsite, kas sa siis mõtlesid perekonnale? Mõtlesid. Aga ometi tegid, sest su töölise-südametunnistus sundis. Ka mina olen perekonnale mõtelnud. Ma saan aru, et kui me taganeme, siis hakatakse teid minu pärast taga kiusama. Kui me aga võidame, on võim meie käes. Kuid kodus istuda ma ei või. Sina, taat, saad sellest ise väga hästi aru. Milleks siis lärmi lüüa? Ma asusin hea asja juurde, sina peaksid mind toetama, aitama, aga sina teed skandaali. Tead, taat, lepime ära, siis jätab ka ema minu peale kisendamise." Hellalt naeratades vaatas ta oma puhaste sinisilmadega isale otsa, olles veendunud, et tal on õigus.

Zahhar Vassiljevitš hakkas pingil rahutult nihelema ja näitas läbi tihedate vurrude ning ajamata habeme muheldes oma kollakaid hambaid.

„Koputad mu südametunnistusele, kelm? Sa mõtled, et kui sa revolvri vööle riputasid, siis ma sind rihmaga tuliseks ei tee?"

Kuid ta hääles ei olnud ähvardust. Pojale otsustavalt oma pahklikku kätt sirutades lisas ta kohmetult kogeldes:

„Lase käia, Serjožka, oled korra juba tõusul, siis ma pidurit peale ei pane, ära ainult võõrdu meist, astu vahel sisse vaatama."

On öö. Praokil uksest langeb astmeile valguseviir. Pehmete plüüšiga ületõmmatud diivanitega suures toas istuvad advokaadi laia laua ümber viis inimest. Toimub revolutsioonikomitee istung. Dolinnik, Ignatjeva, kirgiisiga sarnanev tšeka esimees Timošenko, kubanimüts peas, ja kaks revolutsioonikomitee liiget — volask raudteelane Šudik ning laperguse ninaga depootööline Ostaptšuk.

Üle laua kummardudes ja oma kangekaelse pilguga Ignatjevale otsa vahtides raiub Dolinnik kähiseval häälel sõna sõna järele:

„Rindele on varustust tarvis. Töölistel on süüa tarvis. Niipea kui meie sisse tulime, kruvisid poodnikud ja turuspekulandid hinnad üles. Nõukogude rahatähti ei võeta vastu. Ostetakse-müüakse kas vanade Nikolai-aegsete rahadega või „kerenskitega". Juba täna töötame välja kindlad hinnad. Me mõistame väga hästi, et kindla hinnaga ei hakka müüma ükski spekulant. Peidavad ära. Siis korraldame läbiotsimisi ja rekvireerime neilt nülgijailt kogu kauba. Siin pikalt-laialt jorutada ei saa. Me ei või lubada, et töölised kauem nälgiksid. Seltsimees Ignatjeva hoiatab, et me ei läheks liiale. Tema juures on see, ütlen mina, intelligendi iseloomunõrkus. Ära sellepärast solvu, Zoja, ma ütlen seda, mis tõsi on. Liiatigi ei seisa asi pisipoodnikes. Ma sain täna teateid, et trahteripidaja Boris Zoni majas on salakelder. Sellesse keldrisse talletasid suurärimehed juba enne petljuuralasi tohutuid kaubatagavaru." Ta vaatas paljutähendava mürgise muigega Timošenko otsa.

„Kust sa teada said?" küsis see hämmeldunult. Ta oli pahane, et Dolinnik sai kõik teated enne teda, samal ajal kui sellest kõigepealt oleks pidanud teadma tema, Timošenko.

„He-hee!" naeris Dolinnik. „Mina, vennas, näen kõike. Ma tean rohkem kui ainult keldrist," jätkas ta, „ma tean ka seda, et sa eile diviisiülema autojuhiga pool pudelit puskarit kinni pistsid."

Timošenko hakkas toolil nihelema. Ta kollakale näole tõusis puna.

„Vaat kus sunnik!" hüüatas ta vaimustatult. Kuid heitnud pilgu süngestunud Ignatjevale, jäi vait. „Pagana tisler! Tal on oma tšeka," mõtles Timošenko, vaadates revolutsioonikomitee esimeest.

„Sain teada Sergei Bruzžakilt," jätkas Dolinnik. „Tal on sõber, kes on töötanud vististi einelauas. See sai kokkadelt kuulda, et Zon varustanud neid varem piiramatul hulgal kõigega, mis vaja. Ja eile hankis Serjoža täpsed teated: kelder on olemas, vaja see ainult üles otsida. Sina, Timošenko, võta mõned poisid ja Serjoža kaasa. Et juba täna oleks kõik üles leitud! Õnnestumise korral me varustame töölisi ja diviisi toitluskomiteed."

Poole tunni pärast sisenes trahteripidaja majja kaheksa relvastatud meest, kaks meest jäi uulitsale sissekäigu juurde.

Punakaisse karvadesse kasvanud peremees, lühike ja ümarik nagu kümnepangeline vaat, kopsis oma puujalaga, libitses sisse astujate ees ja küsis kähiseval kurguhäälel:

„Milles asi seisab, seltsimehed? Miks nii hilisel tunnil?"

Zoni selja taga seisid tema tütred, öökuued õlgadele visatud, ning pilutasid Timošenko elektrilambi valguses silmi. Kõrvaltoas aga ajas ta kehakas abikaasa endale ohkides riideid selga.

Timošenko seletas lühidalt:

„Korraldame läbiotsimise."

Iga põrandalaud uuriti läbi. Saetud puid täiskuhjatud ruumikas puukuur, laoruumid, köök ja mahukas kelder — kõik vaadati hoolega läbi. Kuid mingeid jälgi salakeldrist ei avastatud.

Väikeses kambris köögi kõrval magas trahteripidaja teenija rasket und. Ta magas nii kõvasti, et ei kuulnudki, kui sisse tuldi. Serjoža äratas ta ettevaatlikult.

„Teenid sa siin?" küsis ta uniselt tüdrukult.

Tekki õlgadele tirides ja käega silmi valguse eest varjates ning midagi mõistmata vastas see üllatunult:

„Teenin. Aga kes teie niisugused olete?"

Serjoža seletas asja ära ja lahkus, öeldes talle, et ta riietuks

Avaras söögitoas küsitles Timošenko peremeest. Trahteripidaja puhkis ning rääkis sülge pritsides erutatult:

„Mis te tahate? Teist keldrit mul ei ole. Asjata raiskate aega. Kinnitan teile — asjata. Mul oli trahter, kuid nüüd olen vaene. Petljuuralased röövisid mu paljaks, puudus vähe, et oleksid tapnud. Mul on väga hea meel nõukogude võimu pärast, kuid mis mul on, see on teile näha," ja ta laiutas oma lühikesi jämedaid käsi. Ta veresoonekestega silmad aga jooksid tšeka esimehelt Serjožale, Serjožalt kuhugi nurka ja lakke.

Timošenko hammustas närvlikult huuli.

„Niisiis, te jätkate varjamist? Ma nõuan teilt viimast korda — näidake, kus on kelder."

„Ah, mis te nüüd, seltsimees sõjaväelane," segas trahteripidaja naine end vahele, „me ju ise lausa nälgime! Meilt on kõik ära võetud." Ta tahtis nutma hakata, kuid sellest ei tulnud midagi välja.

„Nälgite, aga ise peate teenijat," poetas Serjoža sõna jutu sekka.

„Mis teenija see nüüd! Vaene tütarlaps elab lihtsalt meie juures. Tal ei ole kuhugi minna. Las Kristiinake ütleb teile ise."

„Hüva," hüüdis Timošenko kannatust kaotades, „asume asja juurde."

Väljas oli juba valge, trahteripidaja majas toimus aga ikka veel visa läbiotsimine. Kolmeteistkümnetunnilise otsingu ebaõnnestumise üle vihane Timošenko pidi juba läbiotsimise lõpetama, kui Serjoža, kes valmistus väikesest teenijatoakesest lahkuma, kuulis äkki tüdruku tasast sosinat:

„Arvatavasti köögis, ahjus."

Kümne minuti pärast avastati laialikistud vene ahju alt raudluuk. Tund aega hiljem aga lahkus vaate ning kotte täislaotud kahetonnine veoauto trahteripidaja maja juurest, mida ümbritses jõuk uudishimulisi.

Ühel palaval päeval saabus vaksalist koju Maria Jakovlevna, käes väike komps. Ta nuttis kibedasti, kuulates Artjomi jutustust Pavkast. Talle olid tulnud sünged päevad. Elada polnud millestki, ja Maria Jakovlevna hakkas punaarmeelastele pesu pesema, mille eest need muretsesid talle sõjaväelase toidunormi.

Kord õhtu eel astus Artjom akna alt läbi kiiremini kui harilikult. Ust lahti tõugates hüüdis ta juba lävelt:

„Pavka käest on teateid."

„Kallis vennas Artjom," kirjutas Pavka. „Teatan sulle, armas vend, et olen elus, kuigi mitte päris terve. Sain kuuliga reide, kuid ma paranen. Doktor ütleb, et luuvigastust pole. Ära minu pärast muretse, kõik läheb mööda. Võib-olla saan puhkuse, siis sõidan pärast laatsaretti koju. Ema juurde ma ei sattunud, kuid juhtus nõnda, et ma olen nüüd seltsimees Kotovski nimelise ratsabrigaadi punaväelane, te vist teate Kotovskit tema kangelaslikkuse tõttu. Ma ei ole veel näinud niisuguseid mehi ja mul on brigaadikomandöri vastu suur lugupidamine. Kas meie memmeke on juba kodus? Kui ta on kodus, siis palav tervitus talle tema nooremalt pojalt. Ja palun andeks, et olen muret teinud. Sinu vend.

„Artjom, mine metsniku juurde ja jutusta kirjast."

Maria Jakovlevna valas palju pisaraid. Ülekäte läinud poeg aga ei kirjutanud isegi aadressi, kus ta lamab.

Serjoža käis sageli vaksalis rohelises reisijatevagunis, millel oli silt: „Diviisi poliitosakonna agitatsiooni- ja propagandasektor". Siin töötavad väikeses kupees Ustinovitš ja Ignatjeva. Viimane, kellel on alati pabeross hambus, tõmbab suunurgad kavalale muigele.

Märkamatult oli komsomoli rajoonikomitee sekretär saanud sõbraks Ustinovitšiga, ja peale raamatupakkide ning ajalehtede viis ta jaamast kaasa ähmase rõõmu lühikese kohtumise üle.

Diviisi poliitosakonna vabaõhu-teater oli iga päev täis töölisi ja punaarmeelasi. Rööbastel seisis 12. armee agitatsioonirong, mille seinu katsid kirevad plakatid. Agitatsioonirongis kihas kogu öö-päeva vilgas elu. Seal töötas trükikoda, anti välja ajalehti, lendlehti, proklamatsioone. Rinne oli lähedal. Ühel õhtul sattus Serjoža juhuslikult teatrisse. Punaväelaste hulgast leidis ta Ustinovitši.

Saates teda hiljem öösel jaama, kus elasid diviisi poliitosakonna töötajad, küsis Serjoža endale ootamatult:

„Miks ma sind, seltsimees Rita, alati näha tahan?" Ja lisas: „Sinuga on nii hea olla! Pärast kohtumist on südidust rohkem ja lõpmata tahaks töötada."

Ustinovitš seisatas.

„Tead mis, seltsimees Bruzžak, lepime edaspidiseks kokku, et sa ei lasku lüürikasse. Mulle see ei meeldi."

Serjoža punastas nagu noomida saanud koolipoiss.

„Ma ütlesin seda sulle nagu sõbrale," vastas ta, „aga sina... Mis kontrrevolutsioonilist ma siis ikka ütlesin? Enam ma, seltsimees Ustinovitš, muidugi sellest ei räägi!"

Ja ulatanud talle ruttu käe, läks Serjoža peaaegu joostes linna.

Mitu päeva järjest ei ilmunud Serjoža vaksalisse. Kui Ignatjeva teda kutsus, puikles ta vastu, vabandades ennast tööga. Tal oli tõepoolest palju tööd.

Kord öösel tulistati Šudikit, kes läks koju mööda uulitsat, kus elasid peamiselt suhkruvabriku kõrgemad ametnikud — poolakad. Ühenduses sellega teostati läbiotsimisi. Leiti relvi ja pilsudskilaste liidu „Kütt" dokumente.

Revolutsioonikomitees toimuvale nõupidamisele ilmus ka Ustinovitš. Viinud Serjoža kõrvale, küsis ta rahulikult:

„Mis, kas sa oled saanud väikekodanlikuks enesearmastajaks? Kannad isikliku jutuajamise tööle üle? See ei kõlba kuhugi, seltsimees!"

Ja jälle jooksis Serjoža igal parajal juhul rohelisse vagunisse.

Ta käis maakonnakonverentsil. Kaks päeva pidas ägedaid vaidlusi. Kolmandal võttis koos kogu pleenumiga relvad kätte ning jälitas terve öö-päeva jõetagustes metsades Zarudnõi, ühe Petljura-ülemuse veel lõplikult purustamata jõuku. Kui ta tagasi tuli, leidis ta Ignatjeva juurest Ustinovitši. Ta saatis tütarlapse jaama ja pigistas hüvasti jättes kõvasti-kõvasti ta kätt.

Ustinovitš tõmbas käe vihaselt ära. Ja jälle ei astunud Serjoža hulgal ajal agitatsiooni- ja propagandaosakonna vagunisse. Ta hoidis sihilikult Ritaga kohtumast, isegi siis,

kui see oli vajalik. Rita tungiva nõudmise peale, et ta oma käitumist seletaks, raius ta järsult vastu:

„Mis mul sinuga rääkida? Poogid mulle jälle külge mingi väikekodanlikkuse või töölisklassi reetmise."

Jaama saabusid punalipulise Kaukaasia diviisi ešelonid. Revolutsioonikomiteesse sõitis kolm tõmmunäolist komandöri. Pikk, kõhn, vermitud vöörihmaga mees ründas Dolinnikit:

„Ära räägi mulle midagi. Anna sada koormat heinu. Hobused kärvavad."

Serjoža saadeti koos kahe punaarmeelasega heinu hankima. Ühes külas sattusid nad kulakute jõugu kätte. Punaarmeelastelt võeti relvad käest ja nad peksti poolsurnuks. Serjoža sai teistest vähem, temale halastati ta nooruse pärast. Kehvtalurahva komitee liikmed viisid nad linna tagasi.

Külla saadeti väesalk. Heinad saadi kätte teisel päeval.

Serjoža ei tahtnud perekonda erutada ja lamas haigena Ignatjeva toas. Tuli Ustinovitš. Sel õhtul tundis Serjoža esimest korda ta käepigistust, nii hella ja tugevat, milleni ta ise poleks söandanud kunagi minna.

Ühel kuumal keskpäeval jooksis Serjoža vagunisse, luges Ritale ette Kortšagini kirja ja jutustas talle oma seltsimehest. Lahkudes ütles ta:

„Lähen metsa, suplen järves."

Ustinovitš tõusis töö juurest üles ja pidas ta kinni.

„Oota. Lähme koos."

Nad peatusid rahuliku peegelsileda järve ääres. Sooja selge vee värskus meelitas ahvatlevalt.

„Sina mine tee äärde ja oota. Mina suplen," käsutas Ustinovitš.

Serjoža võttis truubi juures kivil istet ja seadis näo vastu päikest.

Ta selja taga sulpsus vesi.

Läbi puude märkas ta teel Tonja Tumanovat ja agitatsioonirongi sõjakomissari Tšužaninit. Toredas frentšis, hulga rihmakestega portupeega ja kriuksuvais kroomnahast saabastes ilus mees tuli Tonjaga käevangus, ja jutustas midagi.

Serjoža tundis Tonja ära. Tema oligi tulnud neile Pavluša kirjaga. Tütarlaps silmitses teda samuti teraselt, ja näis, et tundis ära. Kui nad Serjožani jõudsid, võttis see taskust kirja ja peatas Tonja.

„Üks silmapilk, seltsimees. Mul on kiri, mis puudutab osaliselt ka teid."

Ta ulatas Tonjale täiskirjutatud paberilehekese. Tonja vabastas käe ja luges kirja. Leheke ta käes hakkas vaevaltmärgatavalt värisema. Kirja Serjožale tagasi andes küsis Tonja:

„Kas te temast rohkem midagi ei tea?"

„Ei," vastas Sergei.

Ta selja taga krudisesid rannakivid Ustinovitši jalgade all. Tšužanin märkas Ritat, pöördus Tonja poole ja sosistas:

„Lähme . . ."

Ustinovitši pilkav, põlglik hääl peatas ta:

„Seltsimees Tšužanin! Teid otsitakse seal rongis kogu päeva."

Tšužanin saatis talle ebasõbraliku kõõrdpilgu:

„Pole viga. Tulevad toime ka minuta."

Tonjale ja sõjakomissarile järele vahtides sõnas Ustinovitš:

„Millal ometi see suli minema kihutatakse?"

Mets kohises, tammed noogutasid oma võimsaid päid. Järv ahvatles oma värskusega. Serjožat tõmbas suplema.

Pärast suplust leidis ta Ustinovitši sihi lähedal mahalangenud tammel istumas.

Nad läksid juttu ajades sügavale metsa. Kõrge haljendava rohuga väikesel lagendikul otsustasid nad puhata. Metsas on vaikne. Tammed sosistavad midagi. Ustinovitš heitis pehmele rohule, asetades kõverdatud käsivarre pea alla. Ta vanades paigatud kingades saledad jalad kadusid pika rohu sisse. Serjoža heitis juhusliku pilgu ta jalgadele ning märkas, et kingadel on korralikud paigad; silmitses siis oma tohutu auguga saabast, millest varvas välja vahtis, ja puhkes naerma.

„Mis sa naerad?"

Serjoža näitas saabast:

„Kuidas me niisugustes saabastes sõdime?"

Rita ei vastanud. Rohukõrt närides mõtles ta millestki muust.

„Tšužanin on halb kommunist," ütles ta viimaks. „Meil käivad kõik poliittöölised viletsalt riides, tema aga hoolitseb ainult iseenda eest. Ta on meie parteis juhuslik inimene . . . Rindel aga on asi tõepoolest tõsine. Meie maal tuleb kaua pidada ägedaid lahinguid." Ja mõnd aega vaikinud, lisas ta: „Meil, Sergei, tuleb tegutseda nii sõna kui püssiga. Tead sa juba Keskkomitee otsusest mobiliseerida veerand komsomoli koosseisust rindele? Ma arvan, Serjoža, et me ei jää siia kauaks."

Serjoža kuulas teda, tabades üllatunult ta hääles mingeid ebatavalisi noote. Rita mustad, niiskelt läikivad silmad olid temale suunatud.

Puudus vähe, et Serjoža oleks end unustanud ja talle ütelnud, et ta silmad on nagu peegel, et neis on näha kõik, kuid sai õigel ajal sõna sabast kinni.

Rita tõusis küünarnukile.

„Kus su revolver on?"

Sergei kompas tusaselt oma tühja vöörihma.

„Kulakute kamp võttis külas ära."

Rita pistis käe pluusitaskusse ja võttis sealt läikiva brauningu.

„Näed seda tamme, Sergei?" näitas ta revolvritoruga üleni pragunenud koorega tüvele sammu kakskümmend viis neist eemal. Ja kätt silmade kõrgusele tõstes tulistas ta peaaegu ilma sihtimata. Lahtikistud kooretükid varisesid maha.

„Näed sa?" tähendas ta rahuldatult ja tulistas uuesti. Jälle rabisesid kooretükid rohu sisse.

„Säh," ütles Rita muiates ja ulatas revolvri temale, „vaatame, kuidas sina lased."

Kolmest lasust läks Serjožal üks mööda. Rita naeratas.

„Ma arvasin, et sul tuleb halvemini välja."

Ta asetas revolvri maha ja heitis rohule pikali. Läbi pluusiriide joonestus välja ta nõtke rind.

„Sergei, tule siia!" ütles ta tasa.

Serjoža nihkus talle lähemale.

„Kas näed taevast? Ta on helesinine. Ja sul on ju samasugused silmad. See ei ole hea. Su silmad peavad olema hallid, terase värvi. Helesinine — see on kuidagi üleliiga õrn."

Ja äkki haaras ta Serjoža heleda pea ümbert kinni ning suudles teda võimukalt huultele.

Möödus kaks kuud. Saabus sügis.

Öö lähenes märkamatult, mähkides puud musta loori. Diviisi staabi telegrafist, olles kummardunud morsemärke põristava aparaadi kohale, haaras pidevalt linti, mis nagu ahtake siug roomas välja ta sõrmede alt. Ta pani blankettile kiiresti kirja laused, mis ta punktidest ja kriipsudest moodustas.

„1. diviisi staabi ülemale koopia Šepetovka linna revolutsioonikomitee esimehele. Käsin evakueerida kõik linna asutused kümne tunni jooksul pärast käesoleva telegrammi kättesaamist. Linna jätta pataljon, kellel astuda N. polgu komandöri käsutusse, kes juhatab rindelõiku. Diviisi staabil, diviisi poliitosakonnal, kõigil sõjaväelistel asutustel liikuda Barantšovi jaama. Täitmisest ette kanda diviisiülemale. A l l k i r i."

Kümne minuti pärast kihutas atsetüleenlaterna välgatades mööda linnakese vaikivaid tänavaid mootorratas. Turtsudes peatus ta revolutsioonikomitee värava ees. Mootorrattur andis telegrammi edasi komitee esimehele Dolinnikile. Ja inimesed hakkasid sagima. Erirood rivistus üles. Tund aega hiljem põrisesid linnas revolutsioonikomitee varandust täis laotud veokid. Podolski vaksalis laaditi vaguneisse.

Ära kuulanud telegrammi, jooksis Serjoža mootorratturile järele.

„Seltsimees, kas võiks teiega jaama sõita?" küsis ta juhilt.

„Istu taha, hoia ainult kõvasti kinni."

Kümmekond sammu vagunist eemal, mis oli juba rongi koosseisu haagitud, haaras Serjoža Rita ümbert kinni ja tundes, et ta kaotab midagi hindamatut kallist, sosistas:

„Hüvasti, Rita, mu kallis seltsimees! Me kohtume veel sinuga, ainult ära unusta mind."

Hirmuga tundis ta, et purskab kohe nutma. Oli tarvis ära minna. Tundes, et tal pole jõudu rääkimiseks, pigistas ta ainult Rita käsi, nii et sel valus hakkas.

Hommik leidis linna ja raudteejaama tühjana, mahajäetuna. Nagu hüvasti jättes vilistasid viimase rongi vedurid ja jaama taga heitis kahele poole teed maha linna jäetud pataljoni kaitseleasunud ahelik.

Kollaseid lehti varises maha, jättes puud paljaks. Tuul haaras langenud lehed kaasa ja ajas neid tasahilju mööda teed edasi.

Serjoža, seljas punaarmeelase sinel ja ümber keha ohtrasti presendist padrunitaskuid, asus kümmekonna punaarmeelasega suhkruvabriku juures teederistmel. Oodati poolakaid.

Avtonom Petrovitš koputas oma naabri Gerassim Leontjevitši uksele. See, alles riietumata, vaatas paokil ukse vahelt välja:

„Mis lahti on?"

Avtonom Petrovitš viitas punaarmeelastele, kes läksid, püssid käel, ja pilgutas tuttavale silma:

„Ära lähevad."

Gerassim Leontjevitš vaatas talle murelikult otsa:

„Ega te ei tea, missugused märgid on poolakatel?"

„Vististi ühepealine kotkas."

„Kust seda saab?"

Avtonom Petrovitš sügas vihaselt kukalt.

„Mis nendel häda," ütles ta pärast mõningat mõtisklust, „võtsid kätte ja läksid ära. Sina aga murra siin pead, kuidas uuele võimule meele järgi olla.

Purustades vaikuse, hakkas kuulipilduja ragisema. Vaksali juures vilistas ootamatult vedur ja sealsamas haugatas raskesti suurtükk. Raske mürsk puuris ulgudes ja oiates kõrgel taeva all õhku, kukkus siis vabriku taha teele, mähkides teeäärsed põõsad sinakashalli suitsu. Mööda uulitsaid taandusid vaikivad punaarmeelaste ahelikud, iga hetk ümberringi vaadates.

Jahe pisarake veeres üle Serjoža põse. Ta pühkis kähku selle jälje ja heitis pilgu seltsimeeste poole. Ei, keegi ei näinud.

Serjoža kõrval astub pikk kõhn Antek Klopotovski lauavabrikust. Ta sõrmed on püssi päästikul. Antek on sünge, murelik. Ta silmad kohtavad Serjoža pilku, ja Antek reedab oma varjatud mõtted:

„Hakkavad meie omi taga kiusama, eriti minu omi. „Poolakas," ütlevad, „kuid astus poola leegionide vastu." Kihutavad vanamehe saeveskist minema ja annavad talle nuuti. Ütlesin vanamehele, et ta tuleks meiega, aga taadil ei jätkunud jõudu perekonda maha jätta. Oh, neetud, et

nendega kiiremini kokku põrkaksime!" Ja Antek kohendas närvlikult silmadele vajunud punaarmeelase kiivrit.

... Hüvasti, näotu, räpane, inetute majakeste ja aukliku kiviteega kodulinnake! Hüvasti, omaksed, hüvasti, Valja, hüvasti, põranda alla läinud seltsimehed! Lähenevad võõrad, tigedad, halastamatud valge-poola leegionid.

Kurva pilguga saadavad masuudist läbiimbunud pluusides depootöölised punaarmeelasi.

„Me tuleme veel tagasi, seltsimehed!" hüüdis Serjoža erutunult.

KAHEKSAS PEATÜKK

Jõgi läigib ähmaselt koidueelses uduvines, vesi vuliseb vastu kaldaäärseid kivikesi. Kallastest keskkohani on jõgi rahulik, ta pind näib liikumatuna, värvus on hall, läikiv. Keskelt on jõgi tume, rahutu, silmale on näha, kuidas ta liigub ja allapoole ruttab. Jõgi on kaunis ja suursugune. Temast on ju Gogol kirjutanud oma ületamatu „Imeilus on Dnepr ..." Kõrge parem kallas laskub veeni järsu jäärakuna. Ta on nihkunud Dnepri kohale nagu mägi, on otsekui peatunud oma liikumisel jõe laiuse ees. Vasak kallas all on üleni täis liivapaljakuid. Need jätab maha Dnepr pärast kevadisi üleujutusi, kui ta pöördub tagasi oma kallastesse.

Jõe ääres on maasse kaevununa kitsas kaevikus viis meest. Nad lamavad üheskoos tõmbininalise „maksimi" kõrval. See on 7. kütidiviisi salajane eelpost. Kuulipilduja juures, nägu jõe poole, lamab külili Serjoža Bruzžak.

Meie väed, kes olid surmväsinud lõputuist lahinguist ja keda pidevalt raius poolakate suurtükiväe maruline tuli, loovutasid eile Kiievi. Nad läksid üle vasakule kaldale ja kindlustusid seal.

Taandumine, suured kaotused ja lõpuks Kiievi loovutamine vaenlasele mõjusid võitlejaisse rusuvalt. 7. diviis murdis kangelaslikult piiramisrõngast läbi, liikus mööda metsi, jõudis Malini jaama juures raudteeni välja, paiskas raevuka löögiga jaama vallutanud Poola väeosad laiali ning kihutas nad metsadesse, vabastades tee Kiievi peale.

Nüüd, kui see kaunis linn oli ära antud, olid punaarmeelased sünged.

Poolakad, löönud punased väed Darnitsast välja, hõivasid vasakul kaldal raudteesilla juures väikese platsdarmi.

Kuid hoolimata kõigist pingutustest ei suutnud nad edasi liikuda, sest neid võeti vastu ägedate vasturünnakutega.

Serjoža vaatab, kuidas jõgi voolab, ega suuda hoiduda mõtlemast eilsele päevale.

Eile keskpäeval oli ta üldisest raevust haaratuna läinud vasturünnakule valge-poolakate vastu, eile oligi ta põrganud esmakordselt rinnutsi kokku vurrudeta leegionäriga. See tormas talle kallale, käes torkevalmis püss pika mõõgataolise prantsuse täägiga; ta jooksis jänesehüpetega, röökides midagi segast. Sekundi murdosa vältel nägi Sergei ta raevust pärani silmi. Veel üks silmapilk — ja Sergei virutas täägiotsaga vastu poolaka tääki. Ning prantsuse täägi läikiv tera paiskus kõrvale.

Poolakas kukkus . . .

Sergei käsi ei väratanudki. Ta teab, et ta tapab veelgi, tema, Sergei, kes oskab nii õrnalt armastada, nii kindlalt sõprust pidada. Ta ei ole tige ega julm noormees, kuid ta teab, et need maailma parasiitide poolt saadetud, petetud ja õelalt ülesässitatud sõdurid on elajalikus vihas tunginud kalli vabariigi kallale.

Ja tema, Sergei tapab selleks, et lähendada päeva, millal maa peal enam üksteist ei tapeta.

Paramonov puudutab teda õlast.

„Meil tuleb taanduda, Sergei, meid märgatakse varsti."

Pavel Kortšagin oli kihutanud juba aasta mööda kodumaad küll kuulipildujakaarikul, küll suurtükieelikul, küll hallil äraraiutud kõrvaga hobusel. Ta oli mehistunud ja muutunud tugevamaks, kasvanud kannatustes ja vintsutustes.

Raskeist padrunitaskuist verele hõõrutud nahk oli jõudnud juba paraneda, püssirihmast tekitatud ja kõvaks muutunud mõhnad aga ei kadunudki enam.

Pavel oli selle aasta jooksul näinud palju kohutavat. Koos tuhandete teiste võitlejatega, kes olid samasugused nagu ta ise — räbalais ja poolpaljad, kuid haaratud oma klassi võimu eest peetava võitluse kustumatust leegist — oli ta käinud jalgsi risti-põiki läbi oma kodumaa ja jäänud ainult kahel korral eemale sellest orkaanist.

Esimene kord — reide saadud haava pärast, teine kord — kui ta kahekümnenda aasta pakases veebruaris viskles painajalikus, ägedas tüüfuses.

Hirmsamini kui poola kuulipildujad oli niitnud 12. armee polkude ja diviiside ridu plekiline tüüfus. Armee oli laiali veninud määratu suurele maa-alale, peaaegu üle kogu Põhja-Ukraina, tõkestades poolakate edasiliikumist. Vaevu paranenuna tuli Pavel oma väeossa tagasi.

Praegu oli polk positsioonil Frontovka jaama juures, Kazatinist Umani viival raudteeharul.

Raudteejaam metsas. Väheldane vaksalihoone, mille ümber asetsesid elanikest mahajäetud purustatud majakesed. Elamine siinseis paigus oli muutunud võimatuks. Kolmandat aastat käisid siin taplused, kord vaibudes, siis taas puhkedes. Keda küll Frontovka polnud näinud selle aja jooksul!

Jälle olid saabumas suured sündmused. Sel ajal, kui hirmuäratavalt hõrenenud ja osalt desorganiseerunud 12. armee Poola vägede survel Kiievi alla taandus, valmistas proletariaadi vabariik võidukast marsist joovastunud valgepoolakaile hävitavat lööki.

1. Ratsaarmee võitlustes karastunud diviisid siirdusid sõjaajaloos enneolematut retke sooritades kaugest Põhja-Kaukaasiast Ukrainasse. Üksteise järel lähenesid Umani rajoonile 4., 6., 11. ja 14. ratsadiviis, grupeerudes meie rinde tagalas ja pühkides teel otsustavaisse lahinguisse enese eest Mahno jõuke.

Kuusteist ja pool tuhat mõõka, kuusteist ja pool tuhat stepilõõsas põlenud võitlejat.

Punase ülemjuhatuse ja Edelarinde juhatuse kogu tähelepanu oli pööratud sellele, et pilsudskilased ei ennetaks seda ettevalmistusel olevat otsustavat lööki. Hoolikalt hoidis Vabariigi ja rinnete staap saladuses nende ratsaväemasside grupeerumist.

Umani lõigus pandi seisma aktiivne tegevus. Vahetpidamata tiksusid Moskvast rindestaapi Harkovisse ja siit edasi 14. ja 12. armee staapi viivad otseühendusliinid. Morseaparaadid tippisid kitsastele telegraafilintidele šifreeritud käske: „Teha võimatuks poolakate tähelepanu pöördumine Ratsaarmee grupeerumisele." Ja kui siiski puhkes aktiivseid lahinguid, siis ainult seal, kus poolakate edasi-

nihkumine ähvardas tõmmata võitlusse Budjonnõi ratsaväediviise.

Lõkke tulekeeled liiguvad otsekui punased juuksekahlud. Suits tõuseb halkjaspruunide rõngastena spiraalselt üles. Suits ei meeldi kihulastele, nad lendavad vilkalt, kärsimatult tõtlevas parves. Lehvikuna ümber tule, sellest pisut eemal, istuvad võitlejad. Lõke annab nende nägudele vaskse värvuse.

Otse lõkke ääres sinakas tuhas soojenesid katelokid.

Vesi neis ajab mulle. Põleva puunoti alt kargas äkki välja kelm tulekeeleke ja selle ots limpsas kellegi salkus pead. Pea tõmbus tagasi, rahulolematult torisedes:

„Ptüi, kurat!"

Umberringi hakati naerma.

Kalevist mundripluusis ja põetud vurrudega eakas punaarmeelane, kes parajasti vaatas vastu tuld oma püssirauda, tähendas sügava bassihäälega:

„Näh, poiss on teadusest hoogu sattunud — ei märka enam tuldki."

„Sa, Kortšagin, räägi meile, mis sa sealt välja lugesid."

Noor punaarmeelane naeratas, katsudes kõrbenud juuksesalku.

„Tõepoolest, see on alles raamat, seltsimees Androštšuk. Nii kui kätte võtsin — enam lahti ei saa."

Kortšagini naaber, nõsuninaga nooruk, kes nokitses hoolikalt padrunitasku rihma kallal ja hammustas katki jämeda niidi, küsis uudishimulikult:

„Aga kellest seal kirjutatakse?" Ning niidijuppi mütsi sisse torgatud nõela ümber mähkides lisas: „Mind huvitaks väga, kui on armastusest."

Umberringi pahvatati naerma. Matveitšuk tõstis siili moodi põetud pea üles ja oma kavalat silma sapiselt pilgutades pöördus poisi poole:

„No-neh, armastus on hea asi, Sereda. Sa oled ilus poiss, lihtsalt pilt! Kuhu aga tuleme, seal jooksevad plikad sinu pärast kannad maha. Ainult sul on väike tehvekt — nina nagu põrsakärss. Aga seda võib parandada. Nina otsa kümnenaelaline novitski[1] riputada, öö jooksul kisub allapoole."

[1] Novitski käsigranaat traattõkete purustamiseks, kaalult umbes 4 kg. Toim.

Naerulagina peale norskasid hirmunult kuulipildujakaarikute külge seotud hobused.

Sereda pöördus laisalt ümber.

„Asi ei seisa ilus, vaid kolus," koputas ta tähendusrikkalt oma laubale. „Keel on sul nagu nõges, ise oled aga lollide loll ja kõrvad on sul külmad."

Karvupidi kokku minevad seltsimehed lahutas jaokomandör Tatarinov.

„No-noh, pojukesed, mis te purelete? Las Kortšagin parem loeb, kui seal midagi mõistlikku on."

„Lase käia, Pavluša, lase käia!" kostis igast küljest.

Kortšagin nihutas tule juurde sadula, istus sellele ja lõi põlvedel lahti väikese paksu raamatu.

„Selle raamatu nimi, seltsimehed, on „Kiin". Ma sain ta pataljoni sõjakomissarilt. See raamat meeldib mulle väga. Kui te vaikselt istute, siis loen."

„Hakka pihta! Mis seal ikka! Keegi ei sega."

Kui polgukomandör seltsimees Puzõrevski koos komissariga oli märkamatult lõkke lähedale ratsutanud, nägi ta ühtteistkümmend paari silmi, mis liikumatult lugejal püsisid.

Puzõrevski pööras pea komissari poole ja näitas käega grupile.

„Siin on pool polgu luurest. Mul on seal neli veel üsna rohelist kommunistlikku noort, kuid igaüks neist on tubli võitleja vääriline. See seal, kes loeb, ja see teine seal, kas näed — silmad nagu hundikutsikal — need on Kortšagin ja Žarki. Nad on sõbrad. Kuid varjatud kadedus ei kustu nende vahel ometi. Kortšagin oli mul varem esimene luuraja. Nüüd on tal väga ohtlik võistleja. Näe, teevad praegu poliitilist tööd, nii et pole märgatagi, mõju aga on väga suur. Nende kohta on leitud hea ütlus — „noor kaardivägi"."

„Kas see on luure poliitjuht, kes loeb?" küsis komissar.

„Ei. Poliitjuht on Kramer."

Puzõrevski ajas hobust edasi.

„Tere, seltsimehed!" hüüdis ta valjusti.

Kõik pöördusid ümber. Komandör hüppas kergelt sadulast maha ja tuli istujate juurde.

„Teete sooja, sõbrad?" küsis ta, naeratades laia suuga, ja ta mehine, pisut mongolipäraste kitsaste silmadega nägu kaotas karmuse.

Komandöri võeti vastu lahkelt ja sõbralikult nagu head seltsimeest. Sõjakomissar jäi hobuse selga, kavatsedes edasi sõita.

Puzõrevski lükkas kabuuri mauseriga tahapoole, istus Kortšagini kõrvale sadula juurde ja tegi ettepaneku:

„Kas teeme suitsu? Ma sain mõistlikku tubakat."

Pannud plotski põlema, pöördus ta komissari poole:

„Sina sõida, Doronin, mina jään siia. Kui mind on staabis tarvis, eks andke teada."

Kui Doronin oli ära sõitnud, pöördus Puzõrevski Kortšagini poole ja ütles:

„Loe edasi, ka mina kuulan."

Lugenud lõpuni viimase lehekülje, asetas Pavel raamatu põlvedele ja vaatas mõtlikult leeki.

Mõne minuti jooksul ei poetanud keegi sõnagi. Kõik olid Kiini hukkumise mõju all.

Puzõrevski, tõmmates suitsu, ootas mõttevahetust.

„Tõsine lugu," katkestas Sereda vaikuse. „Tuleb välja, et ilmas on niisuguseid inimesi. Muidu ei kannataks inimene välja, kui ta aga läheb idee eest, siis ta saab kõigega hakkama."

Ta rääkis, olles märgatavalt erutunud. Raamat oli avaldanud talle suurt mõju.

Andrjuša Fomitšev, kingsepasell Belaja Tserkovist, hüüatas meelepahaga:

„Kui see ksönds, kes talle ristiga näkku tikkis, oleks mulle pihku sattunud, oleksin talle, neetule, jalamaid lõpu teinud!"

Androštšuk nihutas kateloki kepiga tulele lähemale ja pajatas enesekindlalt:

„Surra — kui sa tead, mille eest — on eriline asi. Siis saab inimene ka jõu. Surra tuleb tingimata rahulikult, kui sa tunned, et sul on õigus. Sellest tulebki kangelaslikkus. Ma tundsin üht poissi. Teda hüüti Poraikaks. Kui valged talle Odessas peale sattusid, tormas teine ägedalt terve rühma kallale. Ei jõutud teda täägigagi sopsata, kui põrutas granaadi endale jalgade alla. Ise tükkideks ja valgeid ümberringi pani magama terve hunniku. Kui sa aga sihukest niisama pealiskaudselt vaatad — kuhugi ei kõlba. Temast aga ei kirjuta keegi raamatut, kuid maksaks kirjutada. Palju vahvaid mehi on meiesuguste hulgas."

Ta segas lusikaga katelokis, ajas huuled torru, proovis lusikast teed ja jätkas:

„Kuid surm võib olla ka koerasurm. Närune surm, autu surm. Kui meil käis lahing Izjaslavli all — on olemas niisugune igivana linn; see ehitati juba vürstide ajal. Gorõni jõe ääres. Seal on poola kirik nagu kindlus, ligi ei pääse. Nojah, tormasime linna. Ronime oma ahelikuga mööda põiktänavaid. Paremal tiival olid meil lätlased. Jookseme, niisiis, välja kiviteele, vaatame — ühe aia juures seisavad kolm hobust, tara külge kinni seotud, sadulad seljas.

Noh, meie, mõistagi, arvame: sattusime poolakate peale. Kümmekond meie meest tormas hoovi. Kõige ees põrutas nende, lätlaste roodu komandör vägeva mauseriga.

Jõudsime maja juurde, uks on lahti. Meie — sisse. Mõtlesime, et poolakad, tuli välja aga vastupidi. Seal õiendas meie oma ratsapatrull. Olid enne meid sisse hüpanud. Näeme, et seal sünnib hoopis kurb asi. Tõsi mis tõsi — teevad naisele liiga. Elanud seal poola ohvitserinäru. Noh, nemad siis tema eite maha murdmas. Nii kui lätlane seda nägi, nii karjus midagi oma keeles. Võeti need kolm kinni ja — lohinal õue. Meid, venelasi, oli ainult kaks, kõik teised — lätlased. Komandöri nimi oli Bredis. Kuigi ma nende keelt ei mõista, näen — asi on selge, meestel on minek käes. Kange rahvas on need lätlased, tulekivi tõugu. Lohistasid nad kivitalli juurde. Nüüd on lõpp, mõtlen, notivad kindlasti maha. Aga üks nende hulgast, kes pihku sattusid, sihuke turske poisijõmm, nägu nõuab teisel telliskivi, paneb vastu, rabeleb. Hädaldab kuni seitsmenda põlveni. Räägib teine: eide pärast nüüd seina äärde panna! Teised paluvad samuti halastust.

Kõik see ajas mulle külmajudinad peale. Jooksen Bredise juurde ja ütlen: „Seltsimees roodukomandör, las tribunal mõistab nende üle kohut. Miks sinul on vaja nende veres käsi määrida? Linnas pole lahing lõppenud, meie aga õiendame siin nendega arveid.“ Nii kui ta minu poole pöördus, nii ma kahetsesin oma sõnu. Silmad teisel kui tiigril. Mulle mauser nina alla. Seitse aastat olin sõdinud, aga siis kukkus kehvasti välja — lõin kartma. Näen, et tapab mu pimesi päi. Karjus minu peale vene keeles. Vaevalt sain tast aru: „Meie lipp on verega värvitud, need siin aga — häbi kogu armeele. Bandiit maksab surmaga.“

Ma ei pidanud enam vastu, panin jooksuga õuest välja, selja taga aga paugud. Lõpu tegid, mõtlen. Kui tulime tagasi ahelikku, oli linn juba meie käes. Vaat mis sai. Inimesed said koera kombel hukka. Ratsapatrull aga oli nende hulgast, kes Melitoopoli juures meile külge kleepisid. Varemalt olid tegutsenud Mahno juures, juhuslik rahvas."

Asetanud kateloki jalgade juurde, hakkas Androštšuk leivakotti lahti siduma.

„Niisugust rämpsu tolkneb meie hulgas. Kõiki ju läbi ei näe. Teevad, nagu võitleksid kah revolutsiooni eest. Ja määrivad meid kõiki poriga. Vaadata aga oli õudne. Siiamaani ei unusta," lõpetas ta, hakates teed jooma.

Alles hilja öösel jäi ratsaluure magama. Uinunud Sereda laskis läbi nina trillereid. Puzõrevski magas pea sadulal ja poliitjuht Kramer kirjutas midagi märkmikku.

Järgmisel päeval kutsus luurelt tulnud ja hobuse puu külge sidunud Pavel enda juurde Krameri, kes oli parajasti lõpetanud teejoomise.

„Kuule, poliitjuht, kuidas sa vaatad niisugusele asjale: ma kavatsen üle kolida Esimesse Ratsaarmeesse. Neil on kibedad asjad ees. Ega neid ole ometi peole nii palju kokku tulnud. Meil siin aga tuleb ikka ühel ja samal kohal tammuda."

Kramer vaatas talle üllatunult otsa.

„Kuidas, üle kolida? Kas Punaarmee on sulle mõni kino? Mis see tähendab? Kui me kõik hakkame ühest väeosast teise jooksma, siis läheks asi alles lõbusaks!"

„Kas pole ükskõik, kus sõdida?" katkestas Pavel Krameri. „Kas siin või seal. Ma ei deserteeri ometi tagalasse."

Kramer vaidles kategooriliselt vastu.

„Aga mis on sinu arust distsipliin? Sinul, Pavel, on kõik omal kohal, aga mis puutub anarhiasse, siis seda on sul ka olemas. Tahad — teed. Kuid partei ja komsomol on rajatud raudsele distsipliinile. Partei on kõige kõrgem. Ja igaüks peab olema mitte seal, kus ta tahab, vaid seal, kus teda tarvis on. Puzõrevski keeldus sind üle viimast? Järelikult — punkt."

Kollaka näoga pikk ja peenike Kramer hakkas erutusest köhima. Trükikoja tinatolm oli tunginud tugevasti ta kopsudesse, ta põskedel hõõgus sageli ebaterve puna.

Kui Kramer rahunes, ütles Pavel tasa, kuid kindlalt: „See kõik on õige, kuid budjonnõilaste juurde lähen üle — see on kindel."

Teise päeva õhtul polnud Pavelit enam lõkketule ääres.

Naaberkülakeses koolimaja juures kingul on suures sõõris koos ratsanikud. Kuulipildujakaariku päral istudes piinas tugev, viimase võimaluseni kuklasse lükatud mütsiga budjonnõilane lõõtspilli. Pill ta käes röökis, ajas takti segi, ja ringi keskel keerlev uljas ratsaväelane ülilaiades punastes kalifeedes ajas samuti segi pöörase hopakisammu.

Uudishimulikke tüdrukuid ja külapoisse oli roninud kaarikule ja lähedastele taradele vaatama uljaid tantsijaid äsja nende külla saabunud ratsabrigaadist.

„Pinguta, Toptalo! Põruta! Eh, põleta, vennas! Lõõtsamees, anna tuld!"

Kuid lõõtspillimehe tohutu suured sõrmed, mis võisid painutada küll hobuserauda, liikusid klahvidel kohmakalt.

„Mahno tappis Kuljabko Afanassi," tähendas päevitunud ratsaväelane kahetsedes, „oli teine esimese järgu lõõtsamängija. Eskadronis oli parema-tiiva-mees. Kahju poisist. Oli hea sõdur ja veel parem pillimees."

Ringis seisis ka Pavel. Kuulnud viimaseid sõnu, trügis ta kaariku juurde ja pani käe lõõtsale. Pill jäi vait.

„Mis sa tahad?" kõõritas lõõtspillimees silmi.

Toptalo peatus. Umberringi kostis pahaseid hääli:

„Mis seal lahti on? Miks sa toppama jäid?"

Pavel sirutas käe rihma järele . . .

„Anna, las ma tõmban pisut."

Budjonnõilane vaatas umbusklikult tundmatut punaarmeelast, võttes kõheldes rihma õlalt.

Pavel viskas pilli harjunud liigutusega põlvele. Väänas siis lainelise lõõtsa lehvikuna laiali ja tõmbas sõrmede libisedes nii kuidas pill võttis:

Oh, õunake,
kuhu veered sa?
Satud veel tšekasse,
sealt ei välja saa.

Toptalo haaras tuttava viisi lennult kinni. Ta vehkis kätega otsekui lind ja tiirles sõõris, tehes uskumatuid

keerde, pekstes ülemeelikult endale vastu saapasääri, põlvi, kukalt, laupa, laksates peopesaga kõrvulukustavalt vastu saapataldu ja lõpuks vastu lahtist suud.

Lõõtspill aga piitsutas, kihutas tagant oma marulise joovastava rütmiga ja Toptalo keerles sõõris nagu vurr, pildudes jalgu ning ahmides õhku.

„Iih, aah, iih, aah!"

5. juunil 1920. aastal murdis Budjonnõi 1. Ratsaarmee pärast mõningaid lühikesi ägedaid lahinguid läbi Poola rinde 3. ja 4. Poola armee liitekohalt, lüües puruks tema teed tõkestanud kindral Savicki ratsabrigaadi, ja liikus edasi Ružini suunas.

Läbimurde likvideerimiseks moodustas Poola ülemjuhatus palavliku kiiruga löögigrupi. Viis roomikutega soomustanki, mis just laaditi Pogrebištše jaamas platvormilt maha, ruttasid lahingupaigale.

Kuid Ratsaarmee läks kaares ümber Zarudnitsõ, kust valmistati lööki, ja jõudis Poola armeede tagalasse.

1. Ratsaarmee kannule sööstis kindral Kornicki ratsadiviis. Sellel oli käsk anda löök 1. Ratsaarmee tagalasse, kuna Poola väejuhatuse arvates pidi Ratsaarmee tungima poolakate tagala tähtsaimasse strateegilisse punkti — Kazatini. Kuid see ei kergendanud valge-poolakate olukorda. Kuigi nad teisel päeval lappisid rindesse löödud augu ja rinne Ratsaarmee seljataga sulgus, jäi nende tagalasse ikkagi võimas ratsaväekoondis, kes vastase tagala-baase hävitades pidi tungima kallale poolakate Kiievi grupile. Oma liikumisteel hävitasid ratsadiviisid väikesi raudteesildu ja purustasid raudteid, et võtta poolakailt taganemistee.

Saanud vangidelt teateid, et Žitomiris asub armee staap — tegelikult oli seal koguni rinde staap — otsustas Ratsaarmee komandör hõivata tähtsad raudteesõlmed ja administratiivsed keskused — Žitomiri ja Berditševi. 7. juunil koidu ajal kihutas 4. ratsaväediviis juba Žitomiri peale.

Uhes eskadronis ratsutas surmasaanud Kuljabko asemel parema-tiiva-mehena Kortšagin. Ta oli võetud eskadroni võitlejate ühisel palvel, kes ei tahtnud niisugust oivalist lõõtspillimängijat ära lasta.

Tuliseid hobuseid pidurdamata hargnesid nad Žitomiri juures lehvikukujuliselt laiali, välgutades päikeses hõbedaselt sädelevaid mõõku.

Maa hakkas oigama, hobused lõõtsutama, võitlejad tõusid jalustes püsti.

Maa jalge all jooksis kiiresti-kiiresti, ja suur aedadega linn ruttas diviisile vastu. Esimestest aedadest kihutati läbi, tungiti tsentrumisse, ja õhku vapustas hirmus „Raiu!", mis oli õudne nagu surm ise.

Jahmatanud poolakad ei osutanud peaaegu mingit vastupanu. Kohalik garnison löödi puruks.

Kortšagin kihutas, kummardudes hobuse kaela kohale. Tema kõrval ratsutas peenikeste jalgadega mustal täkul Toptalo.

Uljas budjonnõilane raius halastamatu hoobiga otse Paveli silme all surnuks poola leegionäri, kes ei jõudnud isegi püssi palgesse panna.

Rautatud kabjad peksid plaginal vastu kivisillutist. Ja äkki kükitas tänavaristil kuulipilduja, otse keset teed, ning selle kohal kummargil kolm meest sinistes mundrites ja nelinurksetes konföderatkades[1]. Neljas, kelle krael oli kuldne looklev madu, sirutas ratsamehi nähes käe mauseriga ette.

Ei Toptalo ega Pavel suutnud hobuseid peatada, ja nad sööstsid otse surma suhu — kuulipilduja peale. Ohvitser tulistas Kortšaginit. Mööda . . . Nagu varblane vidistas kuul põse juures, ja hobuse rind paiskas porutšiku pikali, peaga vastu kive.

Samal silmapilgul hakkas ragistama kuulipilduja, metsikult ja palavliku kiiruga. Ja Toptalo, nõelatuna kümnest kimalasest, kukkus ühes mustaga.

Hirmunult norsates ajas Paveli hobune end püsti, tõstis ratsaniku ühe ropsuga üle kukkunute otse kuulipilduja juures olevate meeste peale, ja mõõk, joonistades õhus välgatleva kaare, tungis sinisesse mütsiruutu.

Uuesti tõusis mõõk üles õhku, et vuhiseda alla teise mehe pähe. Kuid tuline hobune põikas kõrvale.

Nagu pöörane mäestikujõgi tulvas eskadron tänavaristile ja õhus hakkas välkuma kümneid mõõku.

---

[1] konföderatka — Poola armee müts. Toim.

Pikad, kitsad vanglakoridorid kajasid karjumisest.

Kongides, mis on viimase võimaluseni täis tuubitud piinatud, vaevatud nägudega inimesi, valitseb ärevus. Linnas käib lahing — kas võib uskuda, et see tähendab vabadust, et need teadmata kust sissetungijad on omad?

Lasud kostavad juba õuest. Mööda koridore jooksevad inimesed. Ja äkki kõlab kallis, kirjeldamatult kallis: „Seltsimehed, tulge välja!"

Pavel jooksis suletud ukse juurde, milles oli väike aknake, kuhu pöördusid kümned silmad. Raevukalt virutas ta püssipäraga luku pihta. Veel ja veel!

„Oota, ma panen talle pommiga," peatas Mironov Paveli ja tõmbas taskust granaadi.

Rühmakomandör Tsõgartšenko kiskus tal granaadi käest.

„Pea, hull! Kas sa oled ogaraks läinud? Kohe tuuakse võtmed. Kus ei saa lahti murda, seal teeme võtmetega lahti."

Juba viidi mööda koridori valvureid, tõugates neid nagaanidega. Koridor täitus räbalais, pesemata, meeletust rõõmust haaratud inimestega.

Pavel lõi laia ukse pärani lahti ja tormas kongi.

„Seltsimehed, te olete vabad. Me oleme budjonnõilased, meie diviis vallutas linna."

Keegi pisaraist märgade silmadega naine viskus Paveli juurde, embas teda nagu lihast poega ja hakkas suure häälega nutma.

Kallim kõigist trofeedest, kallim võidust oli diviisi võitlejaile viie tuhande seitsmesaja ühe bolševiku vabastamine, keda valge-poolakad olid ajanud neisse kivikongidesse ja kes olid oodanud mahalaskmist või võllast, ning kahe tuhande Punaarmee poliittöölise päästmine. Pilkane öö muutus seitsmele tuhandele revolutsionäärile äkki kuuma juunipäeva eredaks päikeseks.

Uks vangidest, kelle nägu oli kollane nagu sidrunikoor, sööstis rõõmsalt Paveli juurde. See oli Samuel Lecher, trükiladuja Šepetovkast.

Pavel kuulas Samueli jutustust. Ta nägu muutus halliks. Samuel rääkis verisest kurbmängust kodulinnakeses ja ta sõnad langesid südamesse nagu sulametalli tilgad.

„Meid kõiki võeti öösel korraga kinni; reetis provokaator-närukael. Olime kõik sõjasandarmeeria küüsis. Meid pekseti hirmsasti, Pavel. Mina nägin vähem piinu kui teised: juba pärast esimesi hoope vajusin poolsurnult põrandale, teised aga olid tugevamad. Varjata polnud meil midagi. Sandarmeeria teadis kõike paremini kui meie. Iga meie sammu teati.

Miks nad ei oleks pidanud teadma, kui meie hulgas istus äraandja! Ma ei suudagi neist päevadest rääkida. Sa tunned paljusid, Pavel — Valja Bruzžakki, Rosa Gritzmani maakonnalinnast, üsna lapsuke, seitsmeteistkümne aastane, kena tütarlaps, tal olid sellised usaldavad silmad, siis Saša Bunschafti tead, ka meie laduja, niisugune lõbus poiss, joonistas alati peremehest karikatuure. Nojah, tema, siis kaks gümnasisti — Novoselski ja Tužits. Noh, neid sa tunned. Teised kõik aga olid maakonnalinnast ja alevikust. Üldse areteeriti kakskümmend üheksa inimest, nende hulgas kuus naist. Kõiki neid piinati elajalikult. Valja ja Rosa vägistati juba esimesel päeval. Mõnitasid, jäletised, kes kuidas tahtis. Poolsurnutena lohistati nad kongidesse. Rosa hakkas pärast seda rumalusi kõnelema, mõne päeva pärast aga kaotas mõistuse hoopis.

Ta hullumeelsust ei usutud, peeti simuleerijaks ja pekseti igal ülekuulamisel. Hirmus oli vaadata, kui ta maha lasti. Nägu oli hoopidest must, silmad võikad, totrad — lausa vanaeit.

Valja Bruzžak käitus viimse hetkeni hästi. Nad surid nagu tõelised sõdurid. Ma ei tea, kust nad võtsid jõu, kuid kas saab, Pavel, rääkida nende surmast? Ei saa rääkida. Nende surm oli hirmsam sõnadest... Bruzžak oli segatud kõige ohtlikumasse: ta pidas ühendust raadiotelegrafistidega Poola staabist, teda saadeti maakonda sidepidamiseks, ning tema juurest leiti läbiotsimisel kaks käsigranaati ja brauning. Granaadid andis talle seesama provokaator. Kõik oli korraldatud nõnda, et süüdistada staabi õhkulaskmise kavatsuses.

Oh, Pavel, ma ei suuda rääkida viimastest päevadest, kui sa aga nõuad, siis ma jutustan. Väljakohus otsustas: Valja ja kaks teist — poomissurma, teised seltsimehed — mahalaskmisele.

Poola sõdurite üle, kelle hulgas me töötasime, mõisteti kohut kaks päeva enne meid.

Noort kapralit, raadiotelegrafist Snegurkot, kes töötas enne sõda elektrimontöörina Lodzis, süüdistati kodumaa reetmises ja kommunistlikus propagandas sõdurite keskel, ja ta mõisteti mahalaskmisele. Ta ei esitanud armuandmispalvet ja lasti maha kakskümmend neli tundi pärast kohtuotsust.

Valja kutsuti tema asjas välja kui tunnistaja. Tema rääkis meile, et Snegurko tunnistanud, et ta on teinud kommunistlikku propagandat, kuid lükanud järsult tagasi süüdistuse kodumaa reetmises. „Minu isamaa," ütles ta, „on Poola nõukogude sotsialistlik vabariik. Jah, ma olen Poola kommunistliku partei liige, sõduriks tehti mind vägivaldselt. Ja ma avasin silmi samasuguseil, nagu olen ise, sõdureil, keda teie rindele kihutasite. Te võite mu selle eest üles puua, kuid oma isamaad ma pole reetnud ega reeda. Meie isamaad ainult on erinevad. Teie isamaa on panide oma, minu oma aga — tööliste ja talupoegade. Ja sellel minu isamaal, mis tuleb — ma olen selles sügavasti veendunud — ei nimeta mind keegi reeturiks."

Pärast kohtuotsust hoiti meid kõiki juba koos. Enne hukkamist aga toodi üle vanglasse. Öö jooksul ehitati vangla vastu haigla juurde võllas; veidi eemale, päris metsa äärde, tee kõrvale, seal, kus on jäärak, valiti koht mahalaskmiseks; sinna kaevati meie jaoks ka ühine haud.

Kohtuotsus kleebiti linnas seintele, kõigile oli teada, ja meiega arveteõiendamise otsustasid poolakad toime panna päeva ajal, rahva juuresolekul, et igaüks näeks ja kardaks. Juba hommikust peale hakati linnarahvast võlla juurde kokku ajama. Mõned läksid uudishimust — ehkki oli hirmus, aga läksid siiski. Rahvamurd võllaste juures oli suur. Kuhu silm ulatas — igal pool inimeste pead. Vangla, tead, on piiratud palkidest planguga. Võllad olid püstitatud sinnasamasse vangla juurde, ja häältekõma kostis meieni. Tagapool pandi uulitsale üles kuulipildujad, ratsa- ja jalasandarmeeria oli kogu ringkonnast kokku aetud. Terve pataljon piiras aedu ja uulitsaid. Poomissurma mõistetute jaoks oli kaevatud eraldi auk sinnasamasse, võlla juurde. Ootasime oma lõppu vaikides, vahel harva vahetasime mõne sõna. Olime kõik juba eelmisel õhtul ära rääkinud ja hüvasti jätnud. Ainult Rosa sosistas konginurgas midagi segast, rääkides iseendaga. Vägistamisest ja peksmisest

piinatud Valja ei suutnud käia ja enamasti lamas. Naiskommunistid alevikust, lihased õed, aga jätsid kaelustades teineteisega hüvasti ja, suutmata vastu panna, purskasid nutma. Stepanov maakonnast, noor, tugev poiss nagu maadleja — haavas areteerimisel vastu pannes kahte sandarmit — nõudis õdedelt tungivalt: „Pole vaja pisaraid, seltsimehed! Nutke siin, et mitte seal nutta. Pole vaja verekoeri rõõmustada. Niikuinii meile ei halastata, niikuinii tuleb surma minna, siis juba surgem hästi. Ärgu keegi meist põlvili roomaku. Seltsimehed, pidage meeles, surra tuleb hästi."

Ja siis tulid meile järele. Kõige ees Švarkovski, vastuluure ülem — sadist, marutõbine koer. Kui ta ise ei vägistanud, siis laskis sandarmitel vägistada ja ise vaatas mõnuga pealt. Üle tee vanglast kuni võllani moodustati sandarmitest koridor. Ja need „kanaarilinnud", nagu neid nende kollaste akselbantide pärast nimetati, seisid paljaste mõõkadega.

Meid aeti püssipäradega vanglahoovi, pandi neljakaupa ritta, tehti värav lahti ja viidi tänavale. Meid pandi võlla ette seisma, et me näeksime seltsimeeste surma, ja siis pidi tulema ka meie järjekord. Võllas oli kõrge, kokku löödud jämedatest palkidest. Selle küljes kolm silmust jämedast punutud nöörist, trepikesega laudalused toetuvad pakule, mida sai alt ära lüüa. Rahvameri sumiseb vaevaltkuuldavalt, liigutab ennast. Kõik silmad on pööratud meie poole. Tunneme ära omaksed.

Eemale, trepile, oli kogunenud poola šljahta binoklitega, nende hulgas ohvitserid. Tulid vaatama, kuidas bolševikke puuakse.

Lumi jalgade all on pehme, mets lumest valge, puud nagu vatiga üle puistatud, lumehelbed keerlevad, langevad pikkamisi, sulavad meie kuumadel nägudel, ja laudalus on kaetud lumega. Me oleme kõik peaaegu ilma riieteta, kuid keegi ei tunne pakast. Stepanov isegi ei märka, et ta seisab ainult sokkides.

Võlla juures on sõjaväeprokurör ja kõrgemad ametnikud. Viimaks toodi vanglast välja Valja ja need kaks seltsimeest, kes mõisteti poomissurma. Kõik kolm võtsid üksteisel käe alt kinni. Valja keskel, kõndimiseks tal jõudu polnud, seltsimehed toetasid, tema aga, pidades meeles

Stepanovi sõnu: „Surra tuleb hästi", püüab käia sirgelt. Ta oli ilma palituta, kootud jakis.

Švarkovskile nähtavasti ei meeldinud, et nad kõndisid käe alt kinni, ja ta tõukas minejaid. Valja ütles midagi, ja selle sõna eest virutas ratsasandarm kogu jõust talle nuudiga näkku.

Keegi naine rahvamurrus karjatas koledasti, hakkas meeletult kisendades tõuklema, tahtis ahelikust läbi murda minejate juurde, kuid ta haarati kinni ja lohistati kuhugi. Oli kindlasti Valja ema. Kui nad olid võlla ligidal, hakkas Valja laulma. Ma ei ole iialgi kuulnud niisugust häält — niisuguse kirega võib laulda ainult surmamineja. Ta laulis „Varšavjankat", tema seltsimehed lõid kaasa. Ratsasandarmite nuudid plaksusid; nad peksid meie seltsimehi ogara hullumeelsusega. Kuid nemad nagu poleks hoope tundnudki. Nad löödi jalust maha ja lohistati võlla juurde nagu kotid. Kiiresti loeti ette kohtuotsus ja hakati silmuseid kaela panema. Siis hakkasime meie laulma:

„Nüüd üles, keda needus rõhub . . ."

Meile tormati igast küljest kallale; ma jõudsin ainult näha, kuidas soldat püssipäraga jalgadealuse alt paku ära lõi, ja kõik kolm tõmblesid silmustes . . .

Meile, kümnele, loeti juba otse seina ääres ette kohtuotsus, millega surmanuhtlus muudeti kindrali armust kahekümneaastaseks sunnitööks. Teised, kuusteist, lasti maha."

Samuel rebis oma särgikaelust, otsekui oleks see teda kägistanud.

„Pooduid ei võetud maha kolme päeva jooksul. Võlla juures seisis patrull ööd kui päevad. Siis toodi meie juurde vanglasse uusi areteerituid. Nad jutustasid: „Neljandal päeval kukkus maha seltsimees Toboldin, kõige raskem, ja siis võeti maha ka teised ning aeti sealsamas auku."

Võllas aga seisis kogu aja. Ja kui meid siia toodi, nägime seda. Nii ta seisabki silmustega, oodates uusi ohvreid."

Samuel vaikis, suunates liikumatu pilgu kuhugi kaugusse. Pavel ei märganud, et jutt oli lõppenud.

Ta silme ette kerkisid selgesti kolm hääletult kõlkuvat inimkeha, vaikselt kõlkuvad, hirmsate kõrvalekäänatud peadega.

Tänavalt kostis vali kogunemissignaal. See heli sundis Paveli ärkama. Ta ütles tasa, vaevu kuuldavalt:

„Lähme siit ära, Samuel!"

Mööda uulitsat astusid ratsaväelastest piiratuna vangivõetud poola sõdurid. Vangla väravas seisis polgu komissar ja lõpetas käskkirja kirjutamist välimärkmikku.

„Võtke, seltsimees Antipov," ütles ta sedelit rässakale eskadronikomandörile andes. „Korraldage ratsapatrull ja saatke kõik vangid Novograd-Volõnski poole. Haavatud siduda, panna vankritele ja saata sellessamas suunas. Viige versta kakskümmend linnast välja ja las siis lippavad. Pole meil aega nendega jännata. Vaadake, et vangide suhtes poleks mingeid toorusi."

Pavel, istudes sadulasse, pöördus Samueli poole:

„Kas sa kuulsid? Nemad poovad meie omi, aga neid saada omade juurde ilma toorusteta! Kust võtta jõudu?"

Polgu komissar pööras pea tema poole ja jäi talle teraselt otsa vahtima. Pavel kuulis ta rangeid, kuivi sõnu, mida polgu komissar oleks öelnud nagu endamisi:

„Relvadeta vangide julma kohtlemise eest laseme maha. Meie ei ole valged!"

Ning väravast eemale sõites meenutas Pavel viimaseid sõnu Revolutsioonilise Sõjanõukogu käskkirjast, mis loeti ette kogu polgu ees.

„Tööliste ja talupoegade kodumaa armastab oma Punaarmeed. Ta on uhke temale. Ta nõuab, et tema lipul poleks ühtegi plekki."

„Mitte ühtegi plekki," sosistavad Paveli huuled.

Sel ajal, kui 4. ratsaväediviis hõivas Žitomiri, forsseeris seltsimees Golikovi löögigrupi koosseisu kuuluva 7. laskurdiviisi 20. brigaad Okuninovo küla rajoonis Dnepri jõe.

Grupile, mis koosnes 25. laskurdiviisist ja baškiiri ratsaväebrigaadist, oli antud käsk pärast Dnepri ületamist lõigata Irša jaama juures läbi Kiievi-Korosteni raudteeliin. Selle manöövriga lõigati ära poolakate ainus taganemistee Kiievist. Seal hukkus jõe ületamisel Šepetovka komsomoliorganisatsiooni liige Miša Levtšukov.

Kui nad jooksid mööda kõikuvat pontoonsilda, lendas sealt, mäe tagant, üle nende peade tigedalt sisisev mürsk

ja rebestas veepinna räbalaiks. Ning samal hetkel sulpsatas Miša sillapontooni alla. Vesi neelas ta ega andnud enam tagasi, ainult linalakk punaarmeelane Jakimenko, kellel oli peas müts, millel puudus sirm, hüüdis imestades:

„Mis sa ütled? Miška kukkus ju vee alla, poiss kadus, nagu oleks lehm ta ära limpsanud!" Ta pidi seisma jääma, vahtides hirmunult tumedasse vette, kuid tagant joosti talle peale, tõugati:

„Mis sa, tola, vahid, suu ammuli? Käi edasi!"

Polnud aega seltsimehe üle mõtelda. Brigaad oli niigi jäänud mâha teistest, kes juba olid hõivanud parema kalda.

Ja Serjoža sai teada Miša surmast neli päeva hiljem, kui brigaad oli lahinguga vallutanud Butša jaama ning rindega Kiievi poole pöörates pani vastu Korosteni peale läbi murda püüdvate poolakate vihaseile rünnakuile.

Ahelikus Serjožaga kõrvuti lamas Jakimenko. Lõpetanud pöörase tulistamise, tõmbas ta vaevaga lahti kuumaks läinud vintpüssi luku ja pead maa ligi hoides pöördus Serjoža poole:

„Püss tahab hinge tagasi tõmmata, on teine nagu tuli!"

Serjoža võis teda laskude raginas vaevalt kuulda. Kui jäi pisut vaiksemaks, teatas Jakimenko kuidagi nagu möödaminnes:

„Sinu seltsimees aga uppus Dnepris. Ma ei pannud tähelegi, kuidas ta vette kadus," lõpetas ta oma jutu, ja katsunud käega püssilukku, võttis padrunitaskust pideme ning hakkas seda asjalikult magasini toppima.

Berditševi vallutama suunatud 11. diviis kohtas linnas poolakate ägedat vastupanu.

Tänavail puhkes verine lahing. Kuulipildujad täristasid, sulgedes ratsaväele tee. Kuid linn vallutati ja purustatud Poola vägede riismed põgenesid. Jaamas saadi kätte rongid. Kõige hirmsamaks löögiks poolakaile oli aga miljoni suurtükimürsu — Poola rinde tulebaasi — plahvatus. Plahvatuse tagajärjel lendasid linnas aknaklaasid peenteks kildudeks ja majad värisesid, nagu oleksid nad papist.

Löök Žitomirile ja Berditševile oli poolakaile hoobiks tagalast ja kahe vooluna hakkasid nad kiiresti Kiievi alt

ära valguma, murdes meeleheitlikult endale teed välja raudsest rõngast.

Pavel ei tajunud endas enam üksikisikut. Kõik need päevad olid täis palavaid heitlusi. Tema, Kortšagin, oli sulanud massi hulka ja nagu iga teinegi võitleja otsekui unustanud sõna „mina", oli jäänud vaid „meie" — meie polk, meie eskadron, meie brigaad.

Sündmused aga tormasid edasi orkaanikiirusega. Iga päev tõi midagi uut.

Budjonnõilaste ratsalaviin andis lakkamatult hoobi hoobi järel, paisates segi ja purustades kogu poolakate tagala. Võitudest innustunud ratsadiviisid viskusid meeletu raevuga rünnakuisse Novograd-Volõnskile — poolakate tagala südamele.

Nad tõmbusid tagasi nagu voogab tagasi laine järsult kaldalt, ja paiskusid uuesti edasi hirmsa hüüdega „Raiu!"

Miski ei aidanud poolakaid, ei okastraattõkete süsteemid ega linnas istuva garnisoni meeleheitlik vastupanu. 27. juuni hommikul, ületanud ratsarivis Slutši jõe, tungisid budjonnõilased Novograd-Volõnskisse, jälitades poolakaid Koretsi aleviku suunas. Samal ajal ületas 45. diviis Slutši jõe Novõi Miropoli juures, Kotovski ratsabrigaad aga tormas Ljubari aleviku peale.

1. Ratsaarmee raadiojaam võttis vastu rindejuhataja käsu suunata kogu ratsavägi Rovno vallutamisele. Punaste diviiside peatamatu pealetung paiskas poolakad põgenema laialipillatud, demoraliseeritud, pääsu otsivate salkadena.

Kord kohtas brigaadikomandöri poolt jaama saadetud Pavel seal, kus seisis soomusrong, inimest, keda ta kuidagi ei lootnud kohata. Hobune hüppas täie hooga raudteetammile. Pavel tõmbas ratsmed pingule eesmise vaguni juures, mis oli värvitud halliks. Suurtükitornidesse peidetud kahurite mustade suudega seisis soomusrong ähvardavana oma ligipääsmatuses. Tema kõrval askeldasid mõned õliga määrdunud inimkogud, kergitades rataste kohal asuvat rasket teraskatet.

„Kust võib leida soomusrongi komandöri?" küsis Pavel nahkkuues punaarmeelaselt, kes kandis ämbrit veega.

„Vaat seal," heitis see käega veduri poole.

Kortšagin peatus veduri juures ja küsis:

„Kes on komandör?"

Pealaest jalatallani nahka riietunud rõugearmilise näoga mees pöördus tema poole:

„Mina!"

Pavel tiris taskust ümbriku välja.

„Siin on brigaadikomandöri käsk. Andke ümbrikule allkiri."

Komandör, siludes põlvel ümbrikku, andis allkirja. Veduri keskmise ratta juures kohmitses õlikannuga kellegi kogu. Pavel nägi vaid laia selga, nahkpükste taskust paistis välja nagaani pide.

„Säh, võta allkiri," ulatas nahkriietes mees Pavelile ümbriku.

Pavel võttis ratsmed, valmistudes ärasõiduks. Mees veduri kõrval ajas enda kogu oma pikkuses sirgu ja pöördus ümber. Samal hetkel hüppas Pavel hobuse seljast maha nagu tuulest paisatud.

„Artjom, vennas!"

Üleni masuudiga määrdunud masinist pani õlikannu kähku maha ja haaras noore punaarmeelase oma karukaissu.

„Pavka! Võrukael! See oled ju sina!" hüüatas ta, uskumata oma silmi.

Soomusrongi komandör vaatas üllatunult seda stseeni. Punaarmeelased-suurtükiväelased hakkasid naerma:

„Kas sa näed, vennaksed said kokku!"

Üheksateistkümnendal augustil kaotas Pavel Lvovi rajoonis lahingus mütsi. Ta pidas hobuse kinni, kuid eespool lõikusid eskadronid juba poola ahelikkudesse. Põõsaste vahel nõos lendas Demidov. Ta kihutas alla jõe äärde ja karjus sõidul:

„Diviisiülema tapsid!"

Pavel võpatas. Hukkus Letunov, tema sangarlik diviisiülem, piiritult julge seltsimees. Pavelit haaras metsik raev.

Lüües mööga tõmbi otsaga veriste valjastega piinatud Kõrbi, tormas ta kõige ägedamasse taplusse.

„Raiu elajaid! Raiu neid! Löö poola šljahtat! Letunovi tapsid!" Ja maruvihaselt, ohvrit nägemata, andis ta surmahoobi rohelises mundris kogule. Eskadron, keda diviisiülema surma pärast oli haaranud meeletu viha, raius surnuks rühma leegionäre.

Põgenejaid taga ajades kihutasid nad põllule, kuid juba tulistas neid patarei, õhku lõhestas šrapnell, külvates surma.

Paveli silmade ees sähvatas roheline leek nagu magneesium, kõrvus raksatas pikne, pead põletas tuline raud. Maa hakkas hirmuäratavalt, mõistetamatult keerlema ja kalduma, viskudes küljele.

Pavel paiskus nagu õletuust sadulast välja. Ta lendas üle Kõrvi pea ja prantsatas raskelt vastu maad.

Ja otsekohe saabus öö . . .

ÜHEKSAS PEATÜKK

Merekollil on kassipea suurune tuhmjaspunane, keskelt roheline punnis silm, mis hõõgub ja helkleb erksat valgust. Merekoll kohmitseb kümnete kombitsatega, need vingerdavad nagu ussipundar, võikalt krabiseb nende ketune nahk. Merekoll liigub. Ta näeb teda peaaegu otse silmade ees. Kombitsad ronivad üle ta keha, nad on külmad ja kõrvetavad nagu nõgesed. Merekoll ajab astla välja ja see tungib nagu kaan ta pea sisse ning imeb kramplikult kokku tõmbudes endasse tema verd. Ta tunneb, kuidas veri ta kehast voolab merekolli paisuvasse keresse. Astel aga imeb ja imeb, ning seal, kus ta on pea sisse tunginud, valitseb talumatu valu.

Kuskil kaugel-kaugel on kuulda inimhääli:

„Missugune pulss on tal praegu?"

Ja veelgi vaiksemalt vastab teine hääl, naise hääl:

„Pulss on tal sada kolmkümmend kaheksa. Temperatuur kolmkümmend üheksa viis. Kogu aja sonib."

Merekoll kadus, kuid valu astlast püsib. Pavel tunneb: kellegi sõrmed puudutavad ta kätt ülalpool käelaba. Ta püüab avada silmi, kuid ta laud on nii rasked, et pole jõudu nende tõstmiseks. Millest on nii kuum? Ema on nähtavasti tugevasti ahju kütnud. Kuid jällegi räägivad kuskil inimesed.

„Praegu on pulss sada kakskümmend kaks."

Ta püüab lauge avada. Kuid sees on tuli. On lämmatav.

Juua, kuidas tahaks juua! Ta tõuseb kohe ja kustutab janu. Kuid miks ta ei tõuse? Ta tahtis just liigutada, kuid keha on võõras, sõnakuulmatu, see pole tema keha. Ema toob kohe vett. Ta ütleb emale: „Ma tahan vett." Miski liigutab lähedal. Kas ei roni jälle merekoll ligi? Seal ta ongi, tema silmade punane värvus . . .

Kaugelt kostab vaikset häält:

„Frosja, tooge vett!"

„Kelle nimi see on?" pingutab Pavel, et meenutada, kuid vajub pingutusest pimedusse. Ta ujub sealt välja ja uuesti meenub: „Tahan juua."

Ta kuuleb hääli:

„Tuleb nähtavasti teadvusele."

Ja juba selgemalt, lähemalt kostab õrn hääl:

„Kas tahate juua, haige?"

„Olen ma tõesti haige, või ei öelda seda minule? Ah jaa, ma põen ju tüüfust, selles ongi asi!" Ja kolmandat korda püüab ta avada lauge. Lõpuks läheb see korda. Esimene, mida ta avaneva silma kitsas pilus tajus, oli punane kera pea kohal, kuid seda varjab midagi tumedat, see tume kummardab ta juurde, ja huuled tunnevad klaasi kõva äärt ning vedelikku, elustavat vedelikku. Tuli sisemuses kustub.

Ta sosistab rahuldatult:

„Nii, nüüd on hea."

„Haige, kas te näete mind?"

Seda küsib see tume, mis seisab ta kohal, ja juba unne vajudes jõudis ta siiski vastata:

„Ei näe, aga kuulen . . ."

„Kes oleks võinud ütelda, et ta ellu jääb? Aga tema, näe, haaras kõigi küüntega elu järele. Imestamisväärselt tugev organism. Teie, Niina Vladimirovna, võite olla uhke. Teie olete sõna otseses mõttes ta ellu tagasi toonud."

Ja naise hääl vastab erutudes:

„Oh, ma olen väga rõõmus!"

Pärast kolmeteistkümne-päevast meelemärkuseta-olekut tuli Kortšagin teadvusele.

Noor keha ei tahtnud surra ja jõud hakkas temasse pikkamisi tagasi valguma. See oli teine sünd, kõik tundus uuena, ebatavalisena. Ainult pea oma ületamatu raskusega puhkas liikumatult kipskarbis ega olnud jõudu teda kohalt nihutada. Kuid ta tajus jälle oma keha, ning sõrmi võis juba rusikasse pigistada ja jälle avada.

Niina Vladimirovna, kliinilise sõjaväehospidali noorem-arst, lehitses oma ruudukujulises toas väikese laua taga

paksu lillade kaantega vihikut. Sellesse oli peenikese, ettepoole längus käekirjaga tehtud lühikesi märkmeid:

26. augustil 1920. aastal.

Täna toodi meile sanitaarrongilt rühm raskesti haavatuid. Akna juures nurgas asuvasse voodisse pandi purustatud peaga punaarmeelane. Ta on ainult seitsmeteistkümne aastane. Minu kätte anti pakk tema dokumente, mis leiti taskust ja mis olid asetatud ümbrikku koos arsti märkmetega. Ta nimi on Pavel Andrejevitš Kortšagin. Seal olid Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu kulunud liikmepilet nr. 967, rebenenud punaarmeelase raamat ja väljavõte polgu käskkirjast. Selles on öeldud, et punaarmeelasele Kortšaginile avaldatakse tänu luureülesande vapra täitmise eest. Ning märkus, mis nähtavasti oli tehtud omaniku käega:

„Palun seltsimehi minu surma puhul kirjutada mu omastele: Šepetovka linn, depoo, lukussepp Artjom Kortšaginile."

Haavatu on teadvuseta killuga haavata saamise hetkest 19. augustist. Homme vaatab teda järele Anatoli Stepanovitš.

27. augustil.

Täna vaadati järele Kortšagini haav. See on väga sügav, kolju on purustatud, seetõttu on halvatud kogu pea parempoolne osa. Paremas silmas on verevalum. Silm on tursunud.

Anatoli Stepanovitš tahtis silma välja võtta, et vältida põletikku, kuid mina keelitasin seda mitte teha, kuni on lootust, et paistetus väheneb. Ta nõustus.

Mind juhtis seda tegema ainuüksi esteetiline tunne. Kui noormees jääb ellu, miks teha teda inetuks sellega, et talt silm välja võtta.

Haavatu sonib kogu aja, vähkreb, ta juures tuleb pidevalt valvata. Ma pühendan talle palju aega. Mul on väga kahju tema noorusest, ja kui mul korda läheb, tahan ta surmalt tagasi võita.

Viibisin eile mõned tunnid pärast vahetust palatis: ta on kõige raskemas olukorras. Ma kuulan tähelepanelikult ta sonimist. Mõnikord sonib ta nii, nagu jutustaks. Ma saan palju teada ta elust, kuid mõnikord ta vannub kohutavalt. See sõim on hirmus. Mul on miskipärast valus kuulda temalt nii hirmsaid sõimusõnu. Anatoli Stepanovitš ütleb, et ta ei jää ellu. Vanamees toriseb pahaselt: „Ma ei mõista, kuidas võib armeesse võtta peaaegu lapsi? See on kole."

Kortšagin pole ikka veel teadvusele tulnud. Ta lamab eripalatis, kus peetakse surijaid. Ta juures istub peaaegu üldse eemaldumata sanitar Frosja. Selgub, et ta tunneb haavatut. Kunagi ammu on nad töötanud koos. Millise sooja tähelepanuga suhtub ta sellesse haigesse! Minagi tunnen nüüd, et ta seisund on lootusetu.

2. septembril.

Kell üksteist õhtul. Täna oli mul tore päev. Minu haige, Kortšagin, tuli teadvusele, virgus. Kriis on möödas. Kaks viimast päeva ma ei ole käinud kodus.

Praegu ma ei suuda kirjeldada oma rõõmu, et päästetud on veel üks elu. Meie palatis on üks surmajuhtum vähem. Kõige rõõmustavam minu kurnavas töös on haigete paranemine. Nad kiinduvad minusse nagu lapsed.

Nende sõprus on siiras ja lihtne, ja kui me lahkume, siis isegi nutan mõnikord. See on pisut naeruväärne, kuid tõsi.

10. septembril.

Kirjutasin täna Kortšagini esimese kirja omastele. Ta kirjutab, et on kergesti haavatud, saab varsti terveks ja sõidab koju; ta on kaotanud palju verd, ta on kahvatu nagu vatt ja alles väga nõrk.

14. septembril.

Kortšagin naeratas esmakordselt. Ta naeratus on kena. Tavaliselt ta on oma vanuse kohta ebaharilikult karm. Ta paraneb hämmastava kiirusega. Frosjaga on nad sõbrad. Näen Frosjat tihti ta voodi juures. Nähtavasti on ta Kortšaginile minust jutustanud

ja mind muidugi üleliia kiitnud, ning haige võtab mu tuleku vastu naeratusega, mis on vaevu märgatav. Eile küsis ta:

„Doktor, teie käel on mustad plekid?"

Ma vaikisin sellest, et need on tema sõrmede jäljed, et ta oli jampsides pigistanud väga valusasti mu kätt.

17. septembril.

Kortšagini laubahaav näeb välja hea. Meid, arste, hämmastab see tõepoolest ääretu kannatus, millega haavatu talub sidumist.

Säärastel juhtudel on tavaliselt kuulda palju oigeid ja kapriise. Kuid tema vaikib, ja kui tal määritakse joodiga lahtikistud haava, tõmbub ta pingule nagu pillikeel. Sageli kaotab ta teadvuse, kuid kogu selle aja jooksul pole kuulda olnud ühtegi oiet.

Kõik teavad juba, et kui Kortšagin oigab, siis on ta kaotanud teadvuse. Kust võtab ta selle vastupidavuse? Ei tea.

21. septembril.

Kortšagin viidi ratastoolil esmakordselt hospidali suurele rõdule. Millise pilguga vaatas ta aeda, millise ahnusega hingas ta värsket õhku! Ta marlisse mähitud peas on lahti ainult üks silm. See särav ja vilgas silm vaatas maailma nii, nagu oleks ta seda näinud esimest korda.

26. septembril.

Täna kutsuti mind allá vastuvõturuumi, seal ootasid mind kaks tütarlast. Üks neist oli väga ilus. Nad palusid kokkusaamist Kortšaginiga. Nende nimed on Tonja Tumanova ja Tatjana Buranovskaja. Tonja nimi on mulle tuntud. Seda kordas Kortšagin mõnikord sonides. Andsin loa kohtamiseks.

8. oktoobril.

Kortšagin jalutab esimest korda iseseisvalt aias. Ta on minult korduvalt küsinud, millal ta haiglast välja kirjutatakse. Ma vastasin, et varsti. Mõlemad

sõbratarid käivad igal vastuvõtupäeval haige juures. Ma tean, miks ta ei oianud ega oiga üldse. Minu küsimusele vastas ta:

„Lugege romaani „Kiin", siis saate teada."

14. oktoobril.

Kortšagin kirjutati välja. Lahkusime teineteisest väga soojalt. Side silmalt on kõrvaldatud, jäänud on ainult laubale. Silm on jäänud pimedaks, kuid väliselt näib ta normaalsena. Mul oli väga kurb lahkuda sellest heast seltsimehest.

Nii on alati: paranevad ja lahkuvad meie juurest, et võimalikult mitte enam kohtuda. Hüvasti jättes ütles ta:

„Parem oleks vasak silm võinud pimedaks jääda, kuidas ma nüüd tulistama hakkan?"

Ta mõtleb veel rindest.

Esialgu pärast haiglat elas Pavel Buranovski juures, kus peatus ka Tonja.

Ta tegi kohe katset tõmmata Tonjat ühiskondlikku töösse. Pavel kutsus teda linna komsomoli-koosolekule. Tonja nõustus, ent kui ta väljus toast, kus ta oli riietunud, hammustas Pavel huult. Tonja oli riietatud väga elegantselt, rõhutatult peenelt, ja Pavel ei söandanud viia teda omasuguste hulka.

Siis toimuski esimene kokkupõrge. Paveli küsimuse peale, miks ta nõnda rõivastus, Tonja solvus.

„Mina ei kohane millalgi üldise tooniga; kui sul on piinlik minuga minna, siis ma jään maha."

Ka klubis oli Pavelil raske vaadata teda edevalt rõivastatuna luitunud sõduripluuside ja jakkide hulgas. Noored suhtusid Tonjasse kui võõrasse. Seda tajudes vaatas Tonja kõigile põlglikult ja väljakutsuvalt.

Kaubasadama komsomoli-sekretär laadija Pankratov, laiaõlgne noormees jämedas presentsärgis, kutsus Paveli kõrvale. Ta vaatas Pavelile ebasõbralikult otsa, heitis kõõrdpilgu Tonjale ja ütles:

„Kas sina tõid selle emanda siia?"

„Jah, mina," vastas Kortšagin talle kalgilt.

„M-jaa . . .“ venitas Pankratov. „Ta väljanägemine ei sobi meie jaoks, pursuiga on sarnane. Kuidas ta sisse lasti!“

Paveli meelekohad hakkasid tuikama.

„See on minu seltsimees, ja mina tõin ta siia. Selge? Ta ei ole meile vaenulik inimene, ainult mis puutub nendesse hilpudesse — siis see on tõsi, kuid igakord ei maksa riiete järgi veel silti külge riputada. Ka mina taipan, keda võib tuua siia, ja pole siin millelegi viltu vahtida, seltsimees.“

Ta tahtis öelda veel midagi jämedat, kuid talitses end, mõistes, et Pankratov avaldab üldist arvamist, ja kandis kogu oma pahameele Tonjale.

„Ma ju ütlesin talle! Kellele kuradile on vaja seda mukkimist?“

See õhtu oli nende sõpruse purunemise algus. Meelekibeduse ja hämmastusega jälgis Pavel, kuidas mõraneb nii tugevana tundunud sõprus.

Möödus veel mõni päev, ja iga kohtumine, iga jutuajamine tõi üha rohkem võõrdumist ja tumma vaenulikkust nende vahekorda. Tonja odav individualism muutus Pavelile talumatuks.

Vahekorra katkestamise paratamatus oli selge mõlemale.

Täna tulid nad mõlemad surnud pruunide lehtedega kattunud Kaupmeeste aeda, et öelda teineteisele viimased sõnad. Nad seisid kaldajärsakul rinnatise ääres, all läikis Dnepri hall veemass, tohutu suure silla alt ronis vastuvoolu puksiiraurik, latsutades väsinult rattatiibadega vastu vett ja tirides enda järel kaht kõhukat pargast. Loojuv päike värvis kuldsete laikudega Truhhanovi saart ja ereda tulelõõmaga majade aknaid.

Tonja vaatas kuldsetesse kiirtesse ja sõnas sügava nukrusega:

„Kas tõesti meie sõprus kustub nii, nagu kustub praegu päike?“

Pavel vaatas silmi pööramata Tonjale, tõmbas kulmud tugevasti kokku ja vastas tasa:

„Tonja, me oleme sellest juba rääkinud. Sa tead muidugi, et ma armastasin sind, ja praegugi võib mu armastus veel tagasi pöörduda, kuid selleks pead sa olema meiega. Ma ei ole nüüd enam see Pavluša, kes olin varem. Ja minust saab halb abielumees, kui sa arvad, et ma pean kuuluma esmajärjekorras sulle ning alles siis parteile. Mina aga kuu-

lun enne parteile, ja siis sinule ning teistele lähedastele.“

Tonja vaatles kurvalt sinavat jõge ja ta silmad täitusid pisaraist.

Pavel silmitses ta tuttavat profiili, tihedaid kastanpruune juukseid, ja südamesse tulvas lainena haledus kunagi nii kalli ja lähedase tütarlapse vastu.

Ta asetas ettevaatlikult oma käe Tonja õlale.

„Heida kõrvale kõik, mis sind kinni peab. Läheme meie juurde. Lööme üheskoos isandad puruks. Meil on palju tublisid tütarlapsi, kes koos meiega kannavad kogu ägeda võitluse raskust, kannatavad koos meiega kõiki hädasid ja viletsusi. Nad ei ole võib-olla nii haritud nagu sina, kuid miks, miks sina ei taha olla meiega? Sa räägid, et Tšužanin tahtis võtta sind vägisi, kuid see on ju värdjas, mitte aga võitleja. Sa räägid, et sind võeti ebasõbralikult vastu, kuid miks sa riietusid nii, nagu oleksid läinud pursuide ballile? Ajasid nina uhkelt püsti: et vaadake, mina ei kohandu määrdunud sõduripluusidega. Sul leidus julgust armastada töölist, kuid ideed armastada sa ei suuda. Mul on kahju sinust lahkuda ja ma tahaksin säilitada sinust häid mälestusi.“

Ta vaikis.

Järgmisel päeval nägi Pavel uulitsal käskkirja kubermangu tšeka esimehe Žuhrai allkirjaga. Ta süda võpatas. Vägisi püüdis ta pääseda madruse juurde — teda ei lastud. Ta lõi niisugust lärmi, et tunnimehed tahtsid ta areteerida. Siiski pääses ta Žuhrai juurde.

Tema kohtumine Fjodoriga oli sõbralik. Fjodoril oli mürsk kiskunud käe ära. Sealsamas rääkisid nad kokku ka töö suhtes.

„Hakkame sinuga siin kontrrevolutsiooni lämmatama, kuni sul rinde jaoks jõudu pole. Tule juba homme,“ ütles Žuhrai.

Võitlus valge-poolakatega lõppes. Punased armeed, olles viibinud peaaegu Varssavi müüride all, kulutanud kogu oma materiaalse ja füüsilise jõu ja eemaldunud oma baasidest, ei suutnud vallutada viimast piiri, vaid tõmbusid tagasi. Juhtus „ime Vislal“, nagu poolakad nimetavad

punaste taandumist Varssavi juurest. Valgepanide Poola jäi ellu. Unistust Poola nõukogude sotsialistlikust vabariigist ei läinud korda esialgu teostada.

Verest üleujutatud maa vajas hingetõmbeaega.

Pavel ei saanud omakseid näha, kuna Šepetovka linnake oli jälle vallutatud valge-poolakate poolt ja saanud ajutiseks rindejooneks. Käisid rahuläbirääkimised. Ööd ja päevad veetis Pavel Erakorralises Komisjonis, täites mitmesuguseid ülesandeid. Ta elas Fjodori toas. Saanud teada, et poolakad on linnakese hõivanud, jäi Pavel nukraks.

„Fjodor, kas siis ema jääb piiri taha, kui vaherahu sellega lõpeb?"

Fjodor aga rahustas teda:

„Arvatavasti läheb piir mööda jõge Gorõnist läbi. Nii et linn jääb meile. Varsti saame teada."

Diviisid paiskusid Poola rindelt lõunasse. Wrangel, kasutades hingetõmbeaega, oli roninud välja Krimmist. Ning ajal, kui vabariik pingutas kogu oma jõudu Poola rindel, liikusid vrangellased piki Dneprit lõunast põhja poole, tungides Jekaterinoslavi kubermanguni.

Selle viimase kontrrevolutsioonipesa likvideerimiseks paiskas meie maa, kasutades poolakatega peetud sõja lõppemist, oma armeed Krimmi.

Läbi Kiievi liikusid lõunasse inimestega, veokitega, köökidega, suurtükkidega laaditud ešelonid. Raudtee-piirkonna tšekas käis palavlik töö. Kogu sellest rongide voolust tekkisid „korgid" ja siis olid jaamad tulvil täis ning liiklus katkes, kuna polnud ühtegi vaba teed. Kuid telegraafiaparaadid heitsid välja linte ultimatiivsete telegrammidega. Neis kästi vabastada tee sellele või teisele diviisile. Lõpmatult roomasid joonekestega tikitud paberiribad ja igaühes neist seisis: „väljaspool igasugust järjekorda . . . lahingkäsu korras . . . viivitamatult vabastada tee . . ." Ja peaaegu igaühes neist meenutati, et käsu täitmata jätmise eest antakse süüdlased revolutsioonilise sõjatribunali kätte.

Vastutav „korkide" eest oli aga raudtee-piirkonna tšeka.

Vehkides nagaanidega, tungisid siia sisse väeosade komandörid, nõudes oma ešelonide viivitamatut edasisaatmist vastavalt armeekomandöri nii- ja niisugusele telegrammile, number see ja see.

Ükski neist ei tahtnud kuulda, et seda on võimatu teha.

„Kas või hing välja, aga lase meid edasi!" Ja algas kohutav sõim. Eriti keeruliste juhtumite puhul kutsuti Žuhrai kiiresti kohale. Ja ägestunud mehed, kes olid valmis üksteist tulistama, rahunesid siis.

Žuhrai raudne, külma rahulikkust õhkuv kuju ja range hääl, mis ei lubanud vasturääkimist, sundisid mehi väljatõmmatud nagaane kabuuri tagasi toppima.

Pavel läks toast perroonile, torkiv valu peas. Tšekisti töö mõjus närvidele laostavalt.

Kord nägi Pavel mürsukastidega koormatud rongi platvormil Serjožat. Bruzžak langes talle platvormilt kaela, kusjuures puudus vähe, et oleks paisanud ta jalust maha, ja pigistas ta tugevasti oma sülelusse.

„Pavka, põrguline! Ma tundsin su kohe ära!"

Sõbrad ei teadnud, mis teineteiselt küsida, millest jutustada. Selle aja jooksul oli ju nii palju läbi elatud! Küsitlesid, ja ootamata vastust, vastasid ise. Ega märganudki vilesid. Alles siis, kui vagunid hakkasid juba aeglaselt edasi roomama, lasksid nad teineteise lahti.

Mis sinna parata. Kohtumine katkes, rong lisas üha kiirust. Ja et mitte maha jääda, hüüdis Serjoža sõbrale midagi viimast korda ja hakkas jooksma piki perrooni, klammerdudes kaubavaguni avatud ukse külge; mitu kätt haaras ta kinni ja tõmbas sisse. Pavel aga seisis ja vaatas talle järele, ja alles siis meenus, et Serjoža ei teagi Valja hukkumisest. Serjoža pole ju käinud kodulinnas. Ja tema, kohtumisest üllatunud Pavel, ei öelnud talle seda.

„Las sõidab rahulikult, — ongi hea, et ta ei tea," mõtles Pavel. Ta ei teadnud, et näeb sõpra viimast korda. Ei teadnud ka Sergei, seistes vaguni katusel, rind lõikamas sügistuult, et ta läheb vastu surmale.

„Istu, Serjoža," keelitas teda Dorošenko, selja pealt läbipõlenud sineliga punaarmeelane.

„Pole viga, me oleme tuulega sõbrad. Las puhub," vastas Serjoža naerdes.

Ja nädal hiljem langes ta esimeses lahingus sügiseses Ukraina stepis.

Kaugelt oli lennanud juhuslik kuul.

Ta värahtas löögist. Tegi sammu vastu põletavale valule, mis käristas rinda, vaarus, ei karjatanud, haaras kätega õhku, surus käed ägedasti vastu rinda, ja kummardunud

ettepoole nagu hüppeks valmistudes, langes tinaraskeks muutunud kehaga maha; ta helesinised silmad suundusid liikumatult mõõtmatusse stepiavarusse.

Närvesööv töö tšekas avaldas mõju Paveli alles nõrgale tervisele. Põrutuse tagajärjel tekkinud valud sagenesid, ja lõpuks kaotas ta pärast kahte unetut ööd teadvuse.

Siis pöördus ta Žuhrai poole:

„Mis sa arvad, Fjodor, kas ma teen õieti, kui lähen üle teisele tööle? Mul on tõsine tahtmine minna peatöökodadesse, oma tööalale, sest ma tunnen, et siin ma olen nõrk. Mulle öeldi komisjonis, et ma olen sõjaväeteenistuseks kõlbmatu. Siin aga on hullem kui rindel. Need kaks päeva, millal me likvideerisime Sutõri jõuku, murdsid mu maha. Pean sellest paukuderaginast puhkama. Sina, Fjodor, saad aru, et ma olen halb tšekist, kui ma vaevalt jalul seisan."

Žuhrai vaatas murelikult Pavelit.

„Jah, välja näed sa kehvasti! Sind oleks tulnud juba varem vabastada, kuid selles olen mina süüdi — töö tagant ei pannud tähele."

Selle jutu tulemusena sattus Pavel komsomoli kubermangukomiteesse paberiga, milles öeldi, et tema, Kortšagin, saadetakse komitee käsutusse.

Vilgas, ülemeelikult ninale tõmmatud sonimütsiga poiss, libistanud silmad üle paberi, pilgutas Pavelile lõbusalt silma.

„Tšekast? Meeldiv asutus. Ole lahke, jalamaid mõtleme sulle mõne töökese välja. Meil on poistest põud. Kuhu sind panna? Kubermangu toitluskomiteesse tahad? Ei? Pole vaja. Sadamasse agitatsioonibaasi sõidad? Ei? Ilmaaegu. Hea kohake, lööktöölise norm."

Pavel katkestas poisi jutu:

„Ma tahan minna raudteele, peatöökodadesse."

Poiss vaatas talle imestades otsa.

„Peatöökodadesse? Hm... sinna meilt inimesi ei nõuta. Üldse, mine Ustinovitši juurde. Tema sokutab sind kuhugi."

Pärast lühikest jutuajamist tõmmu tütarlapsega otsustati: Pavel läheb komsomoli kollektiivi sekretäriks töökodadesse, olles ühtlasi tootmistööl.

Samal ajal aga seisis Krimmi väravate ees, poolsaare ahtakesel kaelal, kunagi Krimmi tatarlasi Zaporožje kasakaasulaist eraldanud vanaaegsel piiril, uuendatud ja hirmuäratavate kindlustustega valgekaartlaste kants — Perekop.

Perekopi taga, Krimmis, tundes end täiesti väljaspool ohtu, lämbus viinauimas maa kõigist äärtest siia kokkuaetud hukkumisele määratud vana maailm.

Ning kümned tuhanded töötava rahva pojad astusid sügiseses rõskes öös merekitsuse külma vette, et öösel läbi minna Sivašist ja anda hoop kindlustustesse pugenud vaenlasele selja tagant. Nende tuhandete hulgas sammus ka Ivan Žarki, kandes hoolikalt pea peal oma kuulipildujat.

Ja kui Perekop aovalguse saabudes hakkas keema meeletus palavikus, kui tuhanded tormasid otselöögiga läbi tõkete edasi, ronisid valgete tagalas, Litovski poolsaarel, kaldale esimesed Sivaši ületanud kolonnid. Ja üheks esimeseks, kes ronis kivisele kaldale, oli Žarki.

Puhkes ennenägematult julm lahing. Valgete ratsavägi tormas kiskja metsiku raevuga veest väljaronivate meeste peale. Žarki kuulipilduja pritsis surma, hetkekski peatamata. Ning tinavalingus langes hunnikute kaupa mehi ja hobuseid. Palavliku kiiruga asetas Žarki kuulipildujasse üha uusi ja uusi kettaid.

Perekop korises sadadest suurtükkidest. Näis, et maa ise varises põhjatusse kuristikku, ja tuhanded mürsud lendasid metsiku vingumisega taevast kündes ning külvasid tillukesteks kildudeks purunedes surma. Puruks rebitud, haavatud muld lendas kõrgele, kattes mustade kamakatega päikese.

Elaja pea lömastati ja Krimmi tulvas punaväe voog, sinna voolasid 1. Ratsaarmee diviisid, hirmuäratavad oma viimases löögis. Kangestavast hirmust haaratud valgekaartlased piirasid paanikas sadamast lahkuvaid laevu.

Vabariik kinnitas kulunud sõduripluusidele, kohale, kus tuksub süda, kuldsed Punalipu ordeni ovaalikesed, ja nende hulgas oli ka kuulipilduri kommunistliku noore Ivan Žarki pluus.

Rahu poolakatega oli sõlmitud, ja nagu Žuhrai lootis, jäi linnake Nõukogude Ukrainale. Piiriks sai jõgi kolme-

kümne viie kilomeetri kaugusel linnast. Ühel meeldejääval hommikul 1920. aasta detsembris lähenes Pavel tuttavatele paikadele.

Ta väljus õhukese lumekirmega kattunud perroonile, heitis kiire pilgu sildile „Šepetovka I" ja pöördus siis kohe vasakule, depoosse. Ta küsis Artjomi, kuid lukusseppa polnud. Sinelit tihedamini ümber tõmmates läks ta ruttu läbi metsa linnakesse.

Maria Jakovlevna pöördus koputuse peale ümber ja palus sisse astuda. Ja kui lävele ilmus lumega kattunud mees, tundis ta ära poja kalli näo, haaras kätega südame järele ega suutnud piiritust rõõmust rääkidagi.

Ta surus end kogu kõhna kehaga poja rinnale, kattis loendamatute suudlustega kogu ta näo ja nuttis õnnelikke pisaraid.

Pavel aga, süleldes teda, vaatas murest ja ootusest vaevatud ema nägu, mida läbisid kortsukeste vaod, ega öelnud sõnagi, oodates, kuni ema rahuneb.

Jälle säras õnn piinatud naise silmis, ja ema ei suutnud kõigil neil päevil küllaldaselt kõnelda ega küllaldaselt silmitseda poega, keda ta enam ei lootnudki näha. Ta rõõm oli piiritu, kui kolm päeva hiljem, öösel, ta kambrisse tormas ka Artjom, seljas sõdurikott.

Kortšaginite väikesse korterisse olid naasnud ta elanikud. Pärast raskeid katsumusi ja kannatusi olid jälle sattunud kokku hukust pääsnud vennad...

„Mis te siis nüüd tegema hakkate?" küsis Maria Jakovlevna poegadelt.

„Hakkame jälle laagritega pihta, emake!" vastas Artjom.

Pavel aga, veetnud kaks nädalat kodus, sõitis tagasi Kiievi, kus teda ootas töö.

TEINE OSA

ESIMENE PEATÜKK

Kesköö. Viimane tramm oli juba ammu oma katkise kere mööda lohistanud. Kuu kallas aknalaua üle elutu valgusega. Ta helk laskus sinaka loorina sängile, jättes muu osa toast hämarusse. Nurgas asuval laual lebab valgussõõr, mis langeb laualambi abažuuri alt. Rita oli kummardanud sügavale paksu vihiku, oma päeviku kohale.

„24. mail," vedas paberile ta terav pliiatsiots.

„Katsun jällegi oma muljeid kirja panna. Jälle on tekkinud tühi koht. On möödunud poolteist kuud ja sõnagi pole kirjutatud. Tuleb leppida selle tühimikuga.

Millal leida aega päeviku jaoks? Praegugi on öö, aga mina kirjutan. Pole und. Seltsimees Segal sõidab tööle Keskkomiteesse. See teade kurvastas meid kõiki. Meie Lazar Aleksandrovitš on suurepärane inimene. Alles nüüd ma mõistan, missuguseks rikkuseks kõigile oli sõprus temaga. Segali ärasõiduga laguneb muidugi meie dialektilise materialismi õppering. Eile olime hilisööni tema juures, kontrollisime oma „šeflusaluste" edasijõudmist. Sinna tulid ka komsomoli kubermangukomitee sekretär Akim ja vastik arvestus-sektori juhataja Tufta. Ma ei kannata seda kõikteadjat! Segal säras. Tema õpilane Kortšagin lõi Tufta partei ajaloos hiilgavalt üle. Jah, need kaks kuud pole kaotsi läinud. Pole kahju jõust, kui see annab selliseid tulemusi. Käivad kuuldused, et Žuhrai läheb tööle sõjaväe-ringkonna eriosakonda. Miks, ei tea.

Lazar Aleksandrovitš andis oma õpilase mulle üle.

„Viige alustatu lõpule," ütles ta, „ärge peatuge poolel teel. Nii teil, Rita, kui ka temal on teineteiselt mõndagi õppida. Noormees pole vabanenud veel täielikult stiihilisusest. Ta elab tundmuste ajel, mis ta sisemuses mässavad, ja nende tundmuste pursked paiskavad ta sageli õigelt teelt kõrvale. Niipalju kui mina teid tunnen, Rita, olete teie temale kõige kohasemaks juhtijaks. Soovin teile edu. Ärge unustage mulle Moskvasse kirjutamast," ütles Segal mulle hüvastijätul.

Täna saadeti meile Keskkomiteest uus Solomenka rajoonikomitee sekretär, Žarki. Ma tunnen teda armeest.

Homme toob Dmitri kaasa Kortšagini. Kirjeldan Dubavat. Keskmist kasvu. Tugev, lihaseline. Komsomolis on ta kaheksateistkümnendast, parteis kahekümnendast aastast. See on üks neist kolmest, kes „töölisopositsiooni" kuulumise eest kubermangu komsomolikomiteest välja heideti. Õppetöö temaga pole olnud kerge. Iga päev ajas ta plaani nurja, puistates mu üle küsimustega ja viies teemast kõrvale. Minu teise õpilase Jureneva ja Dubava vahel on sageli tülisid. Juba esimesel õhtul silmitses ta Olgat pealaest jalatallani ja tähendas:

„Sul on puudulik munder, vanaeit. Oleks tarvis veel nahaga püksid, kannused, budjonnovka ja mõõk — muidu sa ei ole kala ega liha."

Olga ei jäänud talle vastust võlgu, ja mul tuli nad lahutada. Dubava on vististi Kortšagini sõber. Tänaseks aitab. Magama."

Maa roidus lämmatavast kuumusest. Üle raudteede mineva vaksaliviadukti raudkäsipuud olid läinud nii tuliseks, et põletasid. Üles sillale tulid loiud, palavusest rammestunud inimesed. Need polnud reisijad. Peamiselt käidi silda mööda raudteerajoonist linna.

Ülemiselt astmelt märkas Pavel Ritat. Ta oli tulnud rongi juurde enne teda ja silmitses allaminevaid inimesi.

Kortšagin peatus kolme sammu kaugusel Ustinovitši kõrval. Rita ei märganud teda. Pavel silmitses teda mingi iseäraliku uudishimuga. Rita oli triibulises pluusis ja sinises lihtsast riidest lühikeses seelikus, pehmest kroomnahast kuub oli visatud üle õla. Päevitunud nägu ääristas sõnakuulmatute juuste pärg. Ta seisis, pead pisut kuklasse hoides, silmad kissis ereda valguse pärast. Esimest korda vaatas Kortšagin oma sõpra ja õpetajat niisuguse pilguga, ja esimest korda tuli talle pähe mõte, et Rita pole ainult kubermangukomitee büroo liige, vaid ... Ja tabanud end niisugusеilt „patuseilt" mõtteilt, hüüatas ta pahameelega:

„Mina vaatan sind juba terve tunni, sina aga mind ei näe. On aeg minna, rong on juba ees."

Nad lähenesid teenistujate läbikäigule, mis viis perroonile.

Eile oli kubermangukomitee määranud Rita oma esindajaks ühele maakonnakonverentsile. Talle abiks anti Kortšagin. Nad pidid täna ilmtingimata rongile pääsema, mis polnud kaugeltki kerge ülesanne. Vaksal oli harvade rongide väljumistundidel kõikvõimsa „sõiduviisiku" võimuses ja ilma selle rongilepääsu-komisjoni loata polnud kellelgi õigust perroonile minna. Kõigil sisse- ja väljapääsudel seisis komisjoni tõkkesalk. Viimase võimaluseni täiskiilutud rong võis ära vedada vaid kümnendiku sõita-tahtjaist. Keegi ei tahtnud maha jääda ega päevade kaupa juhuslikku rongi oodata. Tuhanded inimesed ründasid läbikäike, püüdes läbi murda kättesaamatute roheliste vagunite juurde. Vaksal oli neil päevil tõelises piiramisseisukorras, ja vahel läks asi käsikähmluseni.

Pavel ja Rita püüdsid asjatult perroonile pääseda.

Teades kõiki käike ja läbipääse, juhtis Pavel oma reisikaaslase läbi pagasiruumi. Suure vaevaga rüselesid nad vaguni nr. 4 juurde. Vaguni ukse ees seisis palavusest leemendav tšekist, hoides tagasi tihedat rahvahulka ja kordas sajandat korda:

„Ma ütlen teile — vagun on täis, puhvritele ja katusele aga ei lase me käsukohaselt mitte kedagi."

Maruvihased inimesed surusid talle peale, toppides talle nina alla rongilepääsu-komisjoni poolt neljandasse vagunisse antud pileteid. Tige sõim, kisa ja tõuklemine valitses iga vaguni ees. Pavel nägi, et sellele rongile harilikus korras peale saada ei lähe korda, sõitma aga peab tingimata, muidu nurjub konverents.

Kutsunud Rita kõrvale, pühendas Pavel ta oma tegevusplaani: ta trügib vagunisse, avab akna ja tõmbab sealt Rita sisse. Teisiti ei tule midagi välja.

„Anna mulle oma kuub, see on parem kui mistahes mandaat."

Pavel võttis talt nahkkuue ja tõmbas selga, pistis oma nagaani kuuetaskusse ning jättis meelega pidame koos nööriga välja. Pani siis toiduainete-pauna Rita jalgade ette ja läks vaguni juurde. Reisijaid hoolimatult eemale lükates võttis ta käsipuust kinni.

„Hei, seltsimees, kuhu sa ronid?"

Pavel vaatas tagasi rässakale tšekistile.

„Ma olen ringkonna eriosakonnast. Kohe kontrollin, kas teil kõik on rongilepääsu-komisjoni piletitega," ütles Pavel toonil, mis ei jätnud kahtlust ta volituste suhtes.

Tšekist vaatas ta taskule, pühkis käisega laubalt higi ja lausus ükskõikselt:

„Eks kontrolli, kui sisse pääsed."

Töötades kätega, küünarnukkidega ja siin-seal ka rusikatega, ronides võõrastele õlgadele, ülemistest naridest kinni haarates ja ennast käte jõul edasi tõmmates läks Pavelil korda vägeva sõimurahe saatel jõuda vaguni keskele.

„Kuhu sa, kurat, kipud, ole sa kolm korda neetud!" kisendas tema peale lihav eit, kui Pavel alla laskudes jalaga ta põlvele astus. Eit oli litsunud oma seitsmepuudase kerelahmaka alumise nari äärele, hoides jalgade vahel õlikannu. Niisuguseid kanne, kaste, kotte ja korve oli kõigil naridel. Vagunis ei saanud hingatagi.

Eide sõimule vastas Pavel küsimusega:

„Teie sõidupilet, kodanik?"

„Misse?" kihvatas see kutsumatu kontrolöri peale.

Kõige kõrgemalt narilt laskus rippu mingi vargapoisi peakolu ja müristas kontrabassiga:

„Vaska, mis frukt see siia ilmus? Anna talle saatekiri põrgusse."

Otse Kortšagini pea kohale ilmus see, kes nähtavasti oli Vaska. Tugevakondiline karvase rinnaga noormees jõllitas oma härjasilmadega Pavelile otsa:

„Mis sa norid naisterahva kallal? Mis piletit sul tarvis?"

Külgmiselt narilt rippus alla neli paari jalgu. Jalgade omanikud istusid üksteisel kaelast kinni hoides ja krõbistasid energiliselt päevalilleseemneid. Siin sõitis nähtavasti terve kamp paadunud kotimehi, kogenud raudteemarodööre. Nendega jändamiseks polnud aega, Rita tuli vagunisse aidata.

„Kelle see kast on?" küsis ta elatanud raudteelaselt, osutades akna juures olevale puukastile.

„Selle plika oma," näitas too pruunides sukkades jämedatele jalgadele.

Oli tarvis avada aken. Kast segas. Seda polnud aga kuskile asetada. Pavel tõstis kasti üles ja ulatas selle omanikule, kes istus ülemisel naril.

„Hoidke üks silmapilk, kodanik, ma teen akna lahti."

„Mis sa kisud võõraid asju!" kiunatas lameda ninaga tüdruk, kui Pavel pani kasti tema põlvedele.

„Motka, mis see kodanik möllab?" pöördus tüdruk abi saamiseks oma naabri poole. See, narilt maha ronimata, andis jalaga, milles oli sandaal, Pavelile vopsu selga.

„Hei, sina, vesipea! Käi siit minema, enne kui ma sulle ühe tulise virutan!"

Pavel talus vaikides selga saadud müksu. Huulde hammustades avas ta akna.

„Seltsimees, nihku pisut kõrvale," palus ta raudteelast.

Ta nihutas kellegi kannu kõrvale, vabastades koha, ja astus akna juurde. Rita oli vaguni kõrval ja ulatas talle kiiresti pauna. Visanud pauna õlikannuga eide põlvedele, kummardus Pavel aknast välja, haaras Rital kätest ja tõmbas ta üles enda juurde. Tõkkesalga punaväelane ei jõudnud veel seda määruste rikkumist märgata ega takistada, kui Rita oli juba vagunis. Kohmakal punaväelasel ei jäänud muud üle kui vanduda ja akna juurest eemalduda. Rita vagunisse ilmumine võeti kotimeeste kamba poolt vastu niisuguse kisa ja käraga, et Rita kohmetus ja ärevusse sattus. Tal polnud kuskil kohta, ta seisis alumise nari äärel, hoides käega ülemise servast kinni. Igast küljest sadas sõimusõnu. Ülalt korises kontrabass:

„Vaat kus roju, ise ronis sisse ja tüdruku tirib kaasa!"

Ülalt aga piiksus keegi, keda polnud näha:

„Motka, anna talle vastu vahtimist!"

Tüdruk püüdis puukasti Kortšaginile pähe asetada. Umberringi olid võõrad, rõvedad näod. Pavel kahetses, et Rita pidi siin viibima, kuidagi tuli aga ennast sisse seada.

„Kodanik, korja oma kotid läbikäigust, siia asub seltsimees," pöördus ta selle poole, keda kutsuti Motkaks, sai aga vastuseks nii küünilise lause, et ta sellest lõplikult ägestus. Parema kulmu kohal hakkas tihedasti ja valusasti torkima. „Oota, lurjus, selle eest sa veel vastutad," ütles ta ennast vaevu talitsedes huligaanile, sai aga samas ülalt jalahoobi pähe.

„Vaska, anna talle veel paar tulist," ässitati igast küljest.

Kõik, mis Pavel oli hulga aega eneses hoidnud, prahvatas nüüd välja, ja tema liigutused muutusid nagu harilikult niisuguseil hetkil hoogsaiks ja järskudeks.

„Või teie, spekulandi-närakad, mõtlete irvitada?" Pavel tõstis end käte jõul nagu vedrudel üles teisele narile ja löi kõigest jõust rusikaga vastu Motka jultunud lõusta. Ta löi niisuguse jõuga, et spekulant lendas vahekäiku kellelegi pähe.

„Ronige narilt alla, rajakad, aga muidu lasen teid nagu koeri maha!" karjus Kortšagin maruvihaselt, vehkides nagaaniga nelja istuja nina all.

Asi võttis hoopis teise pöörde. Rita jälgis kõike tähelepanelikult, olles valmis tulistama igaühte, kes oleks katsunud Kortšaginile kallale karata. Ülemine nari oli silmapilk puhas. Varganägude kamp evakueerus kiiresti naaberkupeesse.

Pannud Rita vabale narile istuma, sosistas Pavel talle:

„Sa istu siin, mina aga õiendan nendega arved."

Rita pidas ta kinni:

„Ega sa ometi hakka jälle kaklema?"

„Ei, ma tulen kohe tagasi," rahustas ta.

Pavel avas uuesti akna ja ronis välja perroonile. Mõne hetke pärast seisis ta juba raudtee-piirkonna tšekas laua juures — Burmeistri, oma endise ülema ees. Lätlane, kuulanud ära Paveli jutu, tegi korralduse tühjendada kogu vagun ja kontrollida kõigi dokumendid.

„Ma olen alati öelnud, et rongid antakse ette juba kotimeestega," torises Burmeister.

Kümmekonnast tšekistist koosnev salk tegi vaguni tühjaks. Pavel aitas vana harjumuse kohaselt kontrollida kogu rongi. Kui ta tšekast lahkus, ei katkestanud ta sidet oma sõpradega, noorsoo kollektiivi sekretärina aga saatis tööle raudtee-piirkonna tšekasse rohkesti paremaid kommunistlikke noori. Lõpetanud kontrolli, tuli Pavel Rita juurde

tagasi. Vaguni täitsid nüüd uued reisijad — komandeeritud ja punaarmeelased.

Kolmandal polutil jäi nurgas ruumi ainult Ritale, kõik muu ruum oli kuhjatud täis ajalehepakke.

„Pole viga, mahutame ennast kuidagi ära," tähendas Rita.

Rong hakkas liikuma.

Aknast libises mööda suure kotivirna otsas kükitav eit.

„Manka, kus mu kann on?" kuuldus ta kisa.

Istudes oma kitsukesel, ajalehepakkidega naabritest eraldatud kohakesel, sõid Pavel ja Rita punnis põsi leiba õuntega ning meenutasid lõbusasti hiljutist, mitte eriti lõbusat vahejuhtumit.

Rong roomas pikkamisi. Ülekoormatud, logisevate vagunite kuivanud kered kriiksusid ning kägisesid ja vabisesid rööpajätkude kohal. Õhtu tihe sina vaatas vagunisse. Tema järel kattis must öö lahtised aknad. Vagunis oli pime.

Väsinud Rita, asetanud pea paunale, suigatas. Pavel istus jalgade rippudes nari äärel ja tõmbas suitsu. Ka tema oli väsinud, kuid polnud kuhugi pikali heita. Aknast kandus sisse öist värskust. Rita virgus tõuke peale. Ta märkas Paveli paberossi tulukest. „Ta võib sedasi hommikuni istuda. Selge, ei taha mind häirida," mõtles Rita.

„Seltsimees Kortšagin! Visake kõrvale kodanlik eelarvamus, heitke puhkama," ütles ta naljatades.

Pavel heitis tema kõrvale pikali ja sirutas mõnuldes oma surnud jalgu.

„Homme on meil tööd mis kole. Maga, riiukukk!" Rita käsi võttis usaldavalt sõbra ümbert kinni ja Pavel tundis otse oma põsel ta juuste puudutust.

Temale oli Rita puutumatu. Rita oli tema sõber ja seltsimees ühise eesmärgi taotlemisel, tema poliitjuht, ja ometi oli ta naine. Seda oli ta tundnud esmakordselt sillal ning sellepärast erutabki tema embus teda nii väga. Pavel tajus sügavat ühtlast hingamist, kuskil päris lähedal on Rita huuled. Sellest lähedusest tärkas võitmatu soov leida need huuled. Ainult tahtepingutusega surus ta selle soovi maha.

Tema tundeid otsekui aimates naeratas Rita pimedas. Ta oli juba tunda saanud nii armastuse rõõmu kui ka kaotuse koledust. Kahele bolševikule oli ta kinkinud oma armastuse. Ja valgekaartlaste kuulid olid röövinud talt mõlemad.

Üks oli mehine hiiglane, brigaadikomandör, teine — selgete silmadega noormees.

Rataste põrin suigutas Paveli varsti magama. Alles hommikul äratas teda veduri vile.

Nüüd pöördus Rita oma tuppa tagasi üsna hilisel ajal. Harva avatavasse vihikusse ilmus veel mõni lühike sissekirjutus:

11. augustil.

Lõpetasime kubermangu konverentsi. Akim, Mihhailo ja teised sõitsid Harkovisse üleukrainalisele. Kogu tehnika on langenud minu kaela. Dubava ja Pavel said mandaadid kubermangukomiteesse. Sest ajast saadik, kui Dmitri saadeti komsomoli Petšora rajoonikomitee sekretäriks, ei käi ta enam õhtuti õppimas. Uputasid ta tööga üle. Pavel püüab veel õppida, ent kord pole minul aega, kord saadetakse teda kuskile. Seoses olukorra teravnemisega raudteel on neil pidev mobilisatsioon. Eile oli minu juures Žarki; on pahane, et võtsime talt poisse ära, ütleb, et tal endal on neid hädasti tarvis.

23. augustil.

Lähen täna mööda koridori ja näen — asjadevalitsuse ukse ees seisavad Pankratov, Kortšagin ja veel keegi tundmatu. Astun lähemale. Kuulen — Pavel räägib:

„Seal istuvad niisugused tüübid, et kuulist poleks kahju. „Teil," ütleb ta, „pole õigust meie korraldustesse segada. Siin on peremeheks raudtee metsakomitee, aga mitte mõni komsomol." Aga lõust, poisid, on teisel . . . Vaat kuhu parasiidid on pugenud! . . ."

Ja ma kuulsin kõige rõvedamat sõimu. Mind märgates müksas Pankratov Pavelit. See pöördus ümber ja läks, nähes mind, näost valgeks. Mulle otsa vaatamata läks ta otsekohe ära. Nüüd ei saa ma teda enda juures enam tükil ajal näha. Ta ju teab, et ma ei andesta kellelegi vandumist.

27. augustil.

Toimus kinnine büroo. Olukord läheb keerulisemaks. Esialgu ei saa kõike täielikult üles kirjutada — ei tohi. Akim tuli maakonnast süngena tagasi. Teterjovi juures lasti eile jälle toiduaineterong kraavi. Näib, et loobun kirjutamisest, kõik on nagu tükikaupa. Ootan Kortšaginit. Nägin teda — loovad koos Žarkiga viiest poisist kommuuni.

Päeval kutsuti Pavel töökojas telefoni juurde. Rita teatas, et tal on vaba õhtu ja hea oleks läbi töötada poolelijäänud teema: Pariisi kommuuni lüüasaamise põhjused.

Õhtul Kruglo-Universitetskaja tänaval asuva maja sissekäigule lähenedes vaatas Pavel üles. Rita aken oli valgustatud. Ta jooksis trepist üles, põrutas nagu harilikult rusikaga uksele ja astus vastust ootamata sisse.

Voodis, millele ühelgi poistest polnud õigust isegi istuda, lamas sõjaväemundris mees. Revolver, välitasku ja viisnurgaga müts lebasid laual. Tema kõrval istus Rita, teda tugevasti emmates. Nad rääkisid millestki elavalt . . . Rita pööras oma rõõmsa näo Paveli poole.

End embusest vabastades tõusis sõjaväelane püsti.

„Saage tuttavaks," ütles Rita Pavelit teretades, „see on . . ."

„David Ustinovitš," ütles sõjaväelane lihtsalt tema eest ja pigistas kõvasti Kortšagini kätt.

„Langes sisse nagu välk selgest taevast," naeris Rita.

Kortšagini käepigistus oli külm. Ta silmis välgatas nagu tulekivi säde ääretu solvus. Ta jõudis märgata Davidi käisel nelja ruutu.

Rita tahtis rääkida, kuid Kortšagin katkestas teda:

„Ma jooksin sinu juurde sisse ütlema, et ma töötan täna sadamas puude mahalaadimisel. Et sa ei ootaks . . . Ja sul on parajasti külaline. Noh, ma lähen, poisid ootavad all."

Pavel kadus ukse taha niisama ootamatult, nagu ta oli ilmunudki. Trepilt kuuldusid kiired sammud. Tumedalt paugatas all uks. Kõik jäi vaikseks.

„Temaga on midagi korrast ära," tähendas Rita ebakindlalt Davidi nõutu pilgu peale.

... Silla all ähkis raskesti vedur, paisates oma vägevast rinnast välja parve kuldseid jaaniussikesi. Nende imekaunis ringtants kiirustles ülespoole ja kustus suitsus.

Käsipuule nõjatudes vaatles Pavel signaallaternate mitmevärviliste tulede vilkumist pööranguil. Ta vidutas silmi.

„Aga ikkagi on arusaamatu, seltsimees Kortšagin, miks see teile nii valu teeb, et Rital on mees? Kas ta on kunagi öelnud, et teda pole? Ja kui olekski öelnud, mis siis sellest? Miks see äkki nii rõhub? Teie, kallis seltsimees, arvasite ju, et peale ideelise sõpruse pole midagi ... Kuidas te selle unustasite? Ah?" küsitles Kortšagin irooniliselt iseennast. „Aga mis siis, kui see polegi tema mees? David Ustinovitš võib olla ka vend või lell ... Siis sa, veidrik, vihastusid inimesele ilmaaegu! Oled nähtavasti samasugune lurjus nagu iga mats. Mis puutub vennasse, siis seda võib teada saada. Oletame, et ta on vend või lell, mis sa ütled siis Ritale sellesinase asja kohta. Ei, tema juurde sa enam ei lähe!"

Vile ulgumine katkestas mõtted.

„On hilja, aeg on koju minna, aitab jorutamisest."

Solomenkas (nii nimetati raudtee töölisrajooni) asutasid viis poissi väikese kommuuni. Need olid Žarki, Pavel, lõbus heledajuukseline tšehh Klaviček, depoo komsomoli-sekretär Nikolai Okunev ja raudtee tšeka agent Stjopa Artjuhhin, kes alles hiljuti oli keskmise remondi katelsepp.

Hangiti tuba. Kolmel päeval pärast tööd mätsiti, lubjati, pesti. Ämbritega tehti niisugust müra, et naabritele viirastus tulekahju. Meisterdati, koikud, kottidest madratsid topiti pargis vahtralehti täis, ja neljandal päeval säras Petrovski pildiga ning määratu suure kaardiga ehitud tuba veel puutumata valges puhtuses.

Kahe akna vahel oli väike riiul raamatuvirnaga. Kaks papiga ülelöödud kasti olid toolideks. Suurem kast oli kapiks. Keset tuba seisis mürakas, ilma kalevita piljardilaud, mis tassiti siia seljas kommunaalmajanduse-osakonnast. Päeval oli see lauaks, öösel Klavičeki magamisasemeks. Kõik tõid oma varanduse siia kokku. Majanduslike kalduvustega Klaviček koostas kogu kommuuni varanduse nimestiku ja tahtis selle seinale lüüa, kuid loobus sellest

pärast üksmeelset protesti. Kõik toas oli ühine. Palk, toidunorm ja juhuslikud saadetised — kõik jagati võrdselt. Isiklikuks omandiks jäid ainult relvad. Kommunaarid tegid üksmeelse otsuse: kommuuni liige, kes rikub eraomandi kaotamise seadust ja tarvitab kurjasti seltsimeeste usaldust, heidetakse kommuunist välja. Okunev ja Klaviček käisid peale, et lisataks veel: ja saadetakse välja.

Kommuuni avamisele kogunes kogu rajooni komsomoliaktiiv. Naabermajast laenati mahukas samovar ja tee juurde raisati kogu sahhariini tagavara, kui aga samovar oli tühjaks joodud, siis müristati kooris:

Ilm ägab, pisarad tal laugel
ja vaevleb orja-ahelais,
kuid kohtupäev ei ole kaugel ...

Talja tubakavabrikust dirigeerib. Helepunane juusteside on nihkunud pisut küljele, silmad on tal nagu vallatul poisipõnnil. Lähedalt neisse silmadesse vaadata pole õnnestunud veel kellelgi. Talja Lagutina naerab nakatavalt. See karbitegija vaatab maailma läbi nooruse õitseaja oma elu kaheksateistkümnendalt astmelt. Talja käsi tõuseb hoogsalt üles ja nagu fanfaarisignaal kõlab ta eeslaul:

Kõla, laul, maru jõul, mürinal,
üle ilma tõtta äiksena!
Lehvi, lipp, uhkesti üleval!
Töörahvas enda alla võta
ja kutsu kangelased sõtta.
Me lipp töörahva verega
on pandud loitma leegina.

Laiali mindi hilja, vaikseid tänavaid valjude häältega äratades.

Žarki sirutas käe telefoni järele.

„Tasemini, poisid, ei kuule midagi!" hüüdis ta valjusti jutlevaile kommunistlikele noortele, kes olid kogunenud vastutava sekretäri tuppa.

Hääled nõrgenesid kahe tooni võrra.

„Ma kuulen. Ah, see oled sina! Ja-jah, kohe. Päevakord? Ikka seesama — puudevedu sadamast. Mis? Ei, kuhugi pole saadetud. Siin on. Kas pean kutsuma? Hea küll."

Žarki kutsus sõrmega viidates Kortšagini.

„Seltsimees Ustinovitš kutsub sind." Ja Žarki ulatas talle telefonitoru.

„Ma arvasin, et sind ei ole. Mul on juhuslikult vaba õhtu. Tule siia. Vend astus läbisõidul olles sisse, me pole teineteist kaks aastat näinud."

Vend!

Pavel ei kuulanud enam ta sõnu. Talle meenusid too õhtu ja see, mis ta siis öösel sillal oli otsustanud. Jah, täna on tarvis minna tema juurde ja põletada sillad. Armastus toob palju rahutust ja valu. Kas siis nüüd on aeg rääkida armastusest?

Hääl kõnetorus pärib:

„Mis, kas sa ei kuule mind?"

„Ei, ei, ma kuulen. Hüva. Jah, pärast bürood."

Ta asetas toru hargile.

Pavel vaatas talle otse silma sisse ja ütles laua tammest äärt pigistades:

„Ma vist ei saa enam sinu juures käia."

Ütelnud seda, märkas ta, kuidas Rita tihedad ripsmed värahtasid. Tema pliiats katkestas oma jooksu lehel ja jäi lahtilöödud vihikul liikumatult lâmama.

„Miks?"

„Ikka raskemaks läheb kuskilt tunde välja pigistada. Tead isegi, et meil on nüüd raskevõitu päevad. Kahju, kuid see asi tuleb kõrvale jätta..."

Ta kuulas omaenda viimaseid sõnu ja tajus nende ebakindlust.

„Mis sa keerutad? Sa ei leia siis julgust endale rusikaga rinnale koputada!"

Ja Pavel jätkas jonnakalt:

„Liiatigi tahtsin ma sulle juba ammu öelda, et ma saan sinust halvasti aru. Näe, kui ma õppisin Segali juures, jäi mulle kõik pähe, sinu juures aga ei saa ma kuidagi hakkama. Ma olen sinu juurest läinud iga kord Tokarevi

juurde, et asja selgeks teha. Mu peakolu ei jaga. Sul tuleb võtta mõni taibukam."

Ta pöördus Rita tähelepaneliku pilgu eest kõrvale. Seejärel rääkis ta kiusakalt oma jutu lõpuni:

„Tulebki välja, et meil sinuga ei maksa asjata aega raisata."

Ta tõusis püsti, nihutas tooli ettevaatlikult jalaga eemale ning silmitses ülalt alla kummargile laskunud pead ja lambivalguses kahvatunud nägu. Siis pani ta mütsi pähe.

„Hüvasti siis, seltsimees Rita! Kahju, et ma sind nii palju päevi ninapidi olen vedanud. Oleks tulnud kohe ütelda. See on juba minu süü."

Rita ulatas talle masinlikult käe ja olles hämmastunud Paveli ootamatust külmusest, suutis üksnes öelda:

„Ma ei süüdista sind, Pavel. Kui ma ei suutnud sulle läheneda ega olla arusaadav, siis ma olen tänase ära teeninud."

Paveli sammud olid rasked. Hääletult sulges ta ukse. Välistrepil seisatas ta — veel võib tagasi minna, rääkida... Milleks? Selleks, et põlglike sõnade hoopi näkku saada ja leida end jälle siit, välistrepilt? Ei!

Umbteedel kasvasid lagunenud vagunite ja külmade vedurite kalmistud. Tühjades puuhoovides keerutas tuul peenikest saepuru.

Linna ümbruses aga, mööda metsateid ja sügavaid nõgusid, hulkus Orliki jõuk nagu verejanuliste ilveste kari. Jõuk istus päeval ümberkaudseis taludes või tihedais metsatukkades, öösel aga ronis ta välja raudteele, kiskus oma kiskjaküüntega tee puruks, ning olles teinud oma hirmsa töö, roomas tagasi rettu.

Ja terashobused lendasid sageli teetammilt mürinal alla. Kaubavagunid purunesid pilbasteks, unised inimesed lömastati, ning kallihinnaline vili segunes vere ja mullaga.

Jõuk tungis kallale vaikseile vallakeskustele. Kanad pagesid kohkunult kaagutades tänavailt. Lajatas üksik lask. Vallanõukogu valge hoone juures raksatasid lühikest aega püssipaugud, otsekui oleksid pragisenud kuivad haod jalgade all. Bandiidid kihutasid rammusail hobustel mööda küla ja raiusid mõõkadega surnuks kinnivõetud inimesi,

raiusid vuhinal, nagu lõhutakse puid. Nad tulistasid harva, sest hoidsid padruneid.

Nad kadusid niisama ruttu, nagu olid ilmunud. Jõugul olid kõikjal oma silmad, oma kõrvad. Need silmad puurisid vallanõukogu valget maja, jälgisid teda papi häärberist ja kulaku tugevast tarest. Sinna, metsatihnikusse, aga jooksid kokku nähtamatud niidid. Sinna voolasid padrunid, värske sealiha kamakad, sinkjashallika „esmasordilise" pudelid ja veel see, mis vaikselt anti edasi väiksemaile atamanidele kõrva sisse, seejärel aga ülikeerulise võrgu kaudu Orlikile endale.

Jõugus oli ainult paar-kolmsada kõrilõikajat, kuid jõuku tabada ei läinud korda. See tegutses mitmesse ossa jagunenult kahes-kolmes maakonnas korraga. Tervele jõugule peale sattuda oli võimatu. Oösel bandiit — päeval aga rahulik talupoeg, kes kohmerdas oma õues, pani hobusele toitu ette ja imes väravas muiates piipu, saates segase pilguga teel kihutavaid ratsapatrulle.

Aleksander Puzõrevski, kaotanud rahu ja saamata und, kihutas oma polguga mööda kolme maakonda. Väsimatuna oma jälitamisvisaduses sattus ta mõnikord bandiidijõugu sabale.

Ja kuu aja pärast tõmbas Orlik oma jõugud ära kahest maakonnast. Nüüd viskles ta kitsas rõngas.

Elu linnas kulges oma igapäevast rada. Viiel turul kihas käratsev rahvasumm. Siin valitses kaks püüdu: üks — nöörida rohkem, teine — anda vähem. Igakaliibrilised kelmid tegutsesid siin kogu oma jõu ja oskusega. Nagu kirpe sõelus sadu vilkaid mehikesi, kelle silmadest võis välja lugeda kõike muud peale südametunnistuse. Siin oli koos nagu sõnnikuhunnikus kogu linna roojus, kelle ainsaks püüdeks oli „pügada" rohelist uustulnukat. Harvad rongid heitsid oma keredest välja kottidega koormatud inimeste jõuke. Kogu see rahvas suundus turgudele.

Õhtul tühjenesid turud, ja kauba-põiktänavad ning mustendavad müügilaudade ja -putkade read näisid inimpelglikena.

Iga hulljulge ei riskigi öösel suunduda sellesse surnud kvartaali, kus iga putka taga varitseb tumm hädaoht. Ja

üsna sageli lajatab öösel revolvrilask, nagu virutaks keegi vasaraga raudplekile, ning kellegi kõri lämbub veres. Ent seni kui siia jõuab käputäis militsionääre naaberpostidelt (üksikult ei käidud), pole leida kedagi peale kägardunud laiba. Kaabakad on juba ei tea kus eemal „märjast kohast", tõusnud kära aga on pühkinud nagu tuul turukvartaali öised elanikud laiali. Siinsamas vastas asub kino „Orion". Tänav ja kõnnitee säravad elektrivalgustusest. Kino ees tanglevad inimesed.

Saalis aga surises kinoaparaat. Ekraanil tapsid üksteist õnnetud armastajad, pildi katkemisele reageeris publik metsiku ulgumisega. Elu tsentrumis ja linnaäärtes kulges samuti, nagu näis, rajatud rööpais, ja isegi seal, kus asetses revolutsioonilise võimu aju — kubermangukomitees — läks kõik harilikku rada. Kuid see oli ainult väline rahu.

Linna ähvardas torm.

Selle lähenemisest teadsid paljud neist, kes tulid linna igast küljest, varjates halvasti rivivintpüssi pika maamehevammuse all. Seda teadsid ka need, kes sõitsid linna kotimeeste näol rongide katuseil, kuid kes ei siirdunud turule, vaid viisid oma kotid tänavaile ja majadesse mällu jäetud aadressi järgi.

Kui kõik need seda teadsid, siis tööliskvartaalid ja isegi bolševikud ei aimanud kõue lähenemisest midagi.

Linnas oli ainult viis bolševikku, kes teadsid kõigist neist ettevalmistustest.

Punaarmee poolt valge-Poolasse kihutatud petljuuralaste riismed tihedas koostöös Varssavis asuvate välismaiste missioonidega valmistusid osa võtma kavatsetavast ülestõusust.

Petljura polkude riismeist formeeriti saladuskatte all löögigruppi.

Ülestõusu juhtival komiteel oli oma organisatsioon ka Sepetovkas. Sellesse kuulusid nelikümmend seitse inimest, enamik neist olid endised aktiivsed kontrrevolutsionäärid, kelle kohalik tšeka oli usaldavalt vabaks jätnud.

Organisatsiooni juhtisid papp Vassili, lipnik Vinnik ja petljuuralane ohvitser Kuzmenko. Papi tütred, Vinniki vend ja isa ning täitevkomitee asjaajajaks pugenud Samotõnja aga toimetasid luuret.

Tehti otsuseks tungida ülestõusu ööl käsigranaatidega kallale piiriäärsele eriosakonnale, välja lasta areteeritud, ja kui õnnestub, vallutada ka raudteejaam.

Suures linnas — tulevase ülestõusu keskuses — toimus suure saladuse katte all ohvitseride koondamine, linnaümbruse metsadesse tõmmati kokku bandiitide jõuke. Siit saadeti järeleproovitud „metsasõnne" Rumeeniasse ja Petljura enda juurde.

Juba kuuendat ööd ei saanud madrus ringkonna eriosakonnas sõbagi silmale. Ta oli üks neist bolševikest, kes teadsid kõik. Fjodor Žuhrais mässasid inimese tundmused, kes on avastanud juba hüppevalmis kiskja.

Ei tohi karjatada ega alarmi tõsta. Verejanuline elukas tuleb tappa. Ainult siis saab võimalikuks rahulik töö ega ole tarvis vaadata iga põõsa taha. Kiskjat ei tohi ära kohutada. Siin, selles surmaheitluses, annab võidu ainult võitleja vastupidavus ja ta käe kindlus.

Tähtaeg jõudis kätte.

Kuskil siinsamas, linnas, salakorterite ja konspiratsiooni labürindis, otsustati: homme öösel.

Need viis bolševikku, kes teadsid, ennetasid neid. Ei, t ä n a öösel.

Vaikselt ja vilet andmata väljus õhtul depoost soomusrong, niisama vaikselt sulgusid tema järel määratu suured depooväravad.

Otseühenduse juhtmed andsid kiiresti edasi šifreeritud telegramme, ja kõikjal, kuhu nad saabusid, tegid vabariigi valvurid, unustades une, herilasepesad kahjutuks.

Akim kutsus Žarki telefóni juurde.

„Kas rakukeste koosolekud on kindlustatud? Jah? Hästi. Sõida ise otsekohe koos partei rajoonikomitee sekretäriga nõupidamisele. Puude küsimus on halvem kui arvasime. Sõidad siia, siis räägime," kuulis Žarki Akimi kindlat kiirkõnet.

„Noh, me kõik läheme varsti nende puude pärast hulluks," torises Žarki telefonitoru käest pannes.

Mõlemad sekretärid väljusid autost, millega Litke oli nad kohale toonud. Läinud üles teisele korrale, said nad kohe aru, et asi ei seisa puudes.

Asjadevalitsuse laual seisis „maksim", selle ümber askeldasid eriüksuste kuulipildurid. Koridorides liikusid vaikivad tunnimehed partei ja komsomoli linnaaktiivist. Kubermangukomitee sekretäri kabineti laia ukse taga lähenes lõpule partei kubermangukomitee büroo erakorraline istung.

Läbi õhuakna tulid väljast juhtmed kahe välitelefoni juurde.

Summutatud kõnekõmin. Žarki leidis toast Akimi, Rita ja Mihhailo. Rita kandis, nagu kunagi roodu poliitjuhiks olles, punaarmeelase mütsi, kaitsevärvi seelikut ja nahkkuue peal rihma raske mauseriga.

„Kuidas sellest kõigest peab aru saama?" küsis talt Žarki üllatunult.

„Proovihäire, Vanja. Kohe sõidame teie juurde rajooni. Häirekogunemine viiendas jalaväekoolis. Noored liiguvad sinna otse rakukeste koosolekuilt. Peaasi — teha seda tähelepanematult," rääkis Rita Žarkile.

„Kadetisalus" valitseb vaikus.

Siin seisavad pikad sõnatud tammed, saja-aastased hiiglased. Vesikuppude ja kare-kardheina kattes tiik magab, kulgevad laiad metsistunud alleed. Keset salu, kõrge valge müüri taga, kõrguvad kadetikorpuse majakorrad. Praegu on siin viies punakomandöride jalaväekool. On hiline õhtu. Ülemine kord on pime. Väliselt on siin kõik rahulik. Igaüks, kes siit möödub, mõtleb, et seina taga magatakse. Aga miks siis raudväravad on avatud ja mis sarnaneb seal värava juures kahe hiiglasuure konnaga? Kuid inimesed, kes kogunesid siia kogu raudteerajoonist, teadsid, et koolis ei magata, kui on antud öine häire. Siia tuldi otse rakukeste koosolekuilt pärast lühikest teadaannet; tuldi vaikides, üksikult ja mitmekaupa, kuid mitte rohkem kui kolm inimest koos, ja kõigil oli kindlasti taskus raamatuke pealkirjaga: „Kommunistlik (bolševike) Partei" või „Ukraina Kommunistlik Noorsooühing". Raudväravast pääses sisse ainult niisugust raamatukest ette näidates.

Aulas on juba rohkesti inimesi. Siin on valge. Akende ette on riputatud presentkatted. Siia kogunenud bolševikud, heites nalja häire tinglikkuse üle, suitsetasid rahulikult „kitsejalgu". Keegi ei tundnud mingit rahutust: kogunevad niisama igaks juhuks, et eriüksuste distsipliini tunda

saada. Kogenenud rindemehed aga tajusid kooli õue astudes midagi, mis ei sarnanend põrmugi tingliku häirega. Kõik toimus siiski liiga tasa. Vaikselt rivistusid kursantide rühmad poolsosinal antud käskluse peale. Kuulipildujad tassiti välja kätel, väljastpoolt polnud korpuses näha ainustki tulekuma.

„Kas on midagi tõsist oodata, Mitjai?" küsis Kortšagin vaikselt, astudes Dubava juurde.

Mitjai istus aknalaual tundmatu tüdruku kõrval. Kortšagin oli üleeile näinud teda põgusalt Žarki juures.

Dubava patsutas Pavelile naljatades õlale.

„Mis, kas süda langes saapasäärde? Pole viga, küll me teid sõdima õpetame. Kas sa temaga tuttav ei ole?" viitas ta peaga tüdruku poole. „Tema nimi on Anna, perekonnanime ma ei tea, tema auaste on — agitatsioonibaasi juhataja."

Tütarlaps, kuulates Dubava naljatavat esitlust, silmitses Kortšaginit ja kohendas sirelikarva pearäti alt väljatunginud juuksesalku.

Ta pilk kohtas Kortšagini pilku — mõne hetke kestis tumm võistlus. Tütarlapse sinkjasmustad silmad sätendasid väljakutsuvalt. Tal on tihedad ripsmed. Pavel pööras pilgu Dubavale. Tundes, et punastab, kortsutas ta pahaselt kulmu.

„Kumb siis kumba agiteerib?" küsis Pavel naeratada püüdes.

Saalis kostis kära. Roodukomandör, roninud toolile, hüüdis:

„Esimese roodu kommunaarid — rivistuda selles saalis! Rutem, rutem, seltsimehed!"

Saali astusid Žuhrai, kubermangu täitevkomitee esimees ja Akim. Nad olid just praegu saabunud. Saal oli rivistunud inimesi puupüsti täis.

Kubermangu täitevkomitee esimees astus õppekuulipilduja alusele, tõstis käe ja ütles:

„Seltsimehed, me kutsusime teid siia kokku tõsiseks ja vastutusrikkaks ülesandeks. Praegu võib rääkida sellest, millest eile veel ei võinud rääkida, kuna see oli suur sõjasaladus. Homme öösel peab linnas, nagu teisteski Ukraina linnades, puhkema kontrrevolutsiooniline ülestõus. Linn on ohvitsere täis. Linna ümber koonduvad bandiitide jõugud.

Osa vandenõulasi on pugenud soomusdivisjoni ja töötavad seal autojuhtidena. Kuid Erakorraline Komisjon on paljastanud vandenõu, ja praegu me paneme püssi alla kogu parteiorganisatsiooni ning komsomoli. Koos ustavate kursantide väeosade ja tšeka salkadega astuvad tegevusse esimene ja teine kommunistlik pataljon. Kursandid on juba välja astunud, nüüd on järjekord teie käes, seltsimehed. Viisteist minutit on määratud relvade saamiseks ja rivistumiseks. Operatsiooni juhib seltsimees Žuhrai. Temalt saavad komandörid täpsed juhendid. Ma pean üleliigseks juhtida kommunistliku pataljoni tähelepanu käesoleva silmapilgu tõsidusele. Homse mässu peame ära hoidma täna."

Veerand tunni pärast rivistus relvastatud pataljon kooli õues.

Žuhrai libistas pilgu üle pataljoni liikumatute ridade.

Kolme sammu kaugusel rivi ees seisavad kaks rihmadega vöötatud meest: pataljonikomandör Menjailo — hiiglane, Uraali terasevalaja, tema kõrval — komissar Akim. Vasakul on esimese roodu rühmad. Kaks sammu eespool kaks meest: roodukomandör ja poliitjuht. Nende selja taga — kommunistliku pataljoni vaikivad read. Kolmsada tääki.

Fjodor andis märku.

„On aeg välja astuda."

Kolmsada võitlejat läksid läbi inimtühjade tänavate.

Linn magas.

Pataljon peatus Lvovskajal, Dikaja tänava vastas. Siin algas tegutsemine.

Käratult piirati kvartaalid ümber. Staap asus kauplusetrepi astmetele.

Ülalt, tsentrumi poolt, kihutas mööda Lvovskajat auto, valgustades prožektoriga kiviteed. Staabi juures pidas ta kinni.

Seekord tõi Litke kohale oma isa. Komandant hüppas välja ja hüüdis läti keeli oma pojale mõned katkendlikud laused. Auto sööstis edasi ja kadus hetke pärast käänaku taha Dmitrijevskajale. Hugo Litke tähelepanu oli ülipingul. Ta käed olid otsekui roolirattaga kokku kasvanud — paremale-vasakule.

Ahaa, näe, kus läks tarvis tema, Litke hulljulget sõitu! Kellelgi ei tule pähe karistada teda kaheöise arestiga ta meeletute pöörakute pärast.

Ja Hugo lendas piki tänavaid nagu meteoor.

Žuhrai, kelle noor Litke mõne silmapilgu jooksul toimetas ühest linnaotsast teise, pidi tahes-tahtmata avaldama talle oma heakskiitu:

„Kui sina, Hugo, täna niisuguse sõidu juures kedagi surnuks ei aja, siis homme saad kulduuri."

Hugo võidurõõmutses.

„Aga mina arvasin, et saan nende kurvide eest oma kümme ööd-päeva aresti . . ."

Esimesed löögid suunati vandenõulaste staabile. Eriosakonda toodi esimesed areteeritud ja äravõetud dokumendid.

Dikaja[1] tänavalt ära pöörduvas samasuguse veidra nimetusega põikuulitsas majas nr. 11 elas keegi Zürberti nime all. Tšeka andmeil mängis ta valgete vandenõus küllalt suurt osa. Tema juures hoiti nende ohvitserisalkade nimestikke, kes pidid tegutsema Podolski rajoonis.

Vana Litke ise saabus Dikajale Zürberti areteerima. Korteris, mille aknad olid endisest nunnakloostrist müüriga eraldatud aia poole, Zürberti ei leitud. Ta pole sel päeval, nagu ütlesid naabrid, koju tagasi tulnudki. Korter otsiti läbi ja koos käsigranaatide kastiga leiti ka nimestikud ja aadressid. Andnud käsu maja ümber varitsus korraldada, jäi Litke hetkeks laua juurde, vaadates läbi leitud materjale.

Valvuriks aias oli noor kursant. Ta näeb valgustatud akent. Seista üksipäini siin nurgas pole sugugi meeldiv. On jubedavõitu. Tal kästi jälgida müüri. Kuid rahustava aknavalguseni on siit hulk maad. Ja liiatigi paistab see pagana kuu nii harva. Põõsad näivad pimedas elusatena. Kursant kobab täägiga ümberringi — kõik on tühi.

„Miks mind siia pandi? Niikuinii ei jõua keegi müürile ronida, see on liiga kõrge. Kui õige minna akna juurde, sisse vaadata?" mõtles kursant. Veel kord heitis ta pilgu müüriservale ja lahkus siis hallitusseente järgi lõhnavast nurgast. Ta jäi hetkeks seisma akna juurde. Litke kogus kiiresti pabereid ja valmistus toast lahkuma. Sel silmapilgul ilmus müüriservale vari. Müüril olevale mehele on näha valvur akna juures ja see teine toas. Kassi osavusega ronis vari puule, siis maha. Nagu kass hiilis ta ohvri juurde, äigas — ja kursant vajus kokku. Ta kaela oli torgatud kuni käepidemeni mereväelase kortiku tera.

Kvartaali piiravaid mehi raputas aias kostnud pauk nagu elektrilöök.

Saabastega kolistades jooksid kuus meest maja juurde.

Surnud Litke istus tugitoolis, üleni verine pea laual. Aknaklaas oli katki. Dokumente polnud vaenlane aga kätte saanud.

Kloostrimüüri juurest kostsid rutakad paugud. See oli mõrvar, kes, hüpanud uulitsale, pistis jooksu Lukjanovi tühjade platside poole, tulistades tagaajajaid. Ta ei pääsenud: kellegi kuul rabas ta maha.

Kogu öö käis üldine läbiotsimine. Sadu majaraamatuisse sissekirjutamata inimesi, kellel olid kahtlased dokumendid ja kellel leidus relvi, saadeti tšekasse. Seal töötas valikukomisjon, sorteeris neid.

Mõnes kohas avaldasid vandenõulased relvastatud vastupanu. Ühes majas Žiljanskaja tänavas lasti läbiotsimise ajal maha Antoša Lebedev.

Solomenka pataljon kaotas sel ööl viis meest, tšeka jäi ilma Jaan Litkest, vanast bolševikust, vabariigi ustavast valvurist.

Mäss hoiti ära.

Samal ööl võeti Šepetovkas kinni papp Vassili koos tütardega ja kogu ülejäänud kamp.

Ärevus rauges.

Kuid linna ähvardas uus vaenlane — seisak terasteedel, seejärel aga nälg ja külm.

Leib ja puud otsustasid kõik.

---

[1] dikaja — metsik. Toim.

TEINE PEATÜKK

Fjodor võttis mõtiskelles lühikese varrega piibu suust ja katsus ettevaatlikult sõrmedega tahmamügerikku. Piip oli kustunud.

Kümmekonna paberossi hall suits keerles pilvedena kubermangu täitevkomitee esimehe tugitooli kohal tuhmide kuplite all. Laua ümber ja kabineti nurkades istujate näod paistsid otsekui läbi kerge udu.

Laskunud rinnuli lauale, istus kubermangu täitevkomitee esimehe kõrval Tokarev. Vanamees näperdas südametäiega oma väikest habet ja kõõritas aeg-ajalt väikesekasvulise kiilaspäise mehe poole, kelle kõrge tenor aina keerutas kokku sõnaohtraid fraase, mis olid õõnsad nagu tühjaks joodud muna.

Akim tabas lukussepa kõõrdpilgu, ja talle meenus lapsepõlv: oli neil kodus riiakas kukk „Silm välja". See vaatas täpselt samuti enne kallalekargamist.

Partei kubermangukomitee istung kestis teist tundi. Kiilaspea oli raudtee metsakomitee esimees.

Kiilaspea, lapates väledate sõrmedega paberitevirna, jätkas:

„. . . Ja needsamad objektiivsed põhjused ei võimaldagi täita kubermangukomitee ja raudteevalitsuse otsust. Ma kordan, isegi kuu aja pärast ei suuda me anda rohkem kui nelisada kantmeetrit puid. Kuid ülesanne, anda sada kaheksakümmend tuhat kantmeetrit — see on . . ." Kiilaspea otsis sõnu, „utoopia!" Ütelnud seda, sulges ta oma väikese suu solvunud huultevolti.

Vaikimine näis pikana.

Fjodor toksis küünega vastu piibukaha, koputades tuhka välja. Vaikuse katkestas Tokarev kurgupõhjast tuleva bassiga:

„Ei ole siin midagi mäluda. Raudtee metsakomisjonis puid pole olnud, ei ole ja edaspidigi ärge lootke. . . Eks ole nii, mis?"

Kiilaspea kehitas õlga.

„Vabandage, seltsimees, puud me töötasime üles, kuid hobutranspordi puudumine. . ." Mees läkatas, pühkis ruudulise taskurätikuga poleeritud lagipead ja kobanud käega tükk aega asjatult tasku järele, pistis rätiku närviliselt portfelli alla.

„Mida te olete siis teinud puude kohaleveoks? Vandenõusse segatud juhtivate spetsialistide areteerimisest on ju möödunud juba palju päevi," ütles Denekko nurgast.

Kiilaspea pöördus tema poole.

„Ma olen teatanud kolm korda raudteevalitsusele, et ilma transpordita on võimatu . . ."

Tokarev peatas teda.

„Seda me kuulsime juba," pistis lukussepp mürgiselt vahele, torgates kiilaspead vaenuliku pilguga. „Kas peate meid lollideks, mis?"

Sellest küsimusest jooksid kiilaspeal külmajudinad üle selja.

„Mina kontrrevolutsionääride tegevuse eest ei vastuta," vastas kiilaspea juba tasa.

„Kuid teie teadsite, et töid tehakse teest kaugel?" küsis Akim.

„Kuulsin sellest, kuid ma ei võinud juhtkonnale märkust teha selle eest, et võõras jaoskonnas valitsevad ebanormaalsused."

„Kui palju teil on teenistujaid?" esitas ametiühingunõukogu esimees kiilaspeale küsimuse.

„Kahesaja ümber."

„Kantmeeter iga muidusööja kohta aastas!" sülitas Tokarev maruvihaselt.

„Me anname kogu raudtee metsakomiteele lööklase toidunormi, kisume selle töölistelt ära, aga millega tegelete teie? Kuhu te panite kaks vagunit jahu, mis anti teile tööliste jaoks?" jätkas ametiühingu-nõukogu esimees.

Kiilaspea puistati igast küljest üle teravate küsimustega,

tema aga libises nende eest ära nagu tüütute võlausaldajate käest, kes nõuavad vekslite tasumist.

Nagu angerjas põikles ta libedalt kõrvale otseseist vastuseist, tema silmade pilk aga eksles. Vaistlikult haistis ta ohu lähenemist. Argliku närvlikkusega soovis ta vaid ühte: saada siit rutemini ära sinna, kus teda rikkalikule õhtusöögile ootab veel üsna noor naine, lühendades õhtut Paul de Coq'i romaaniga.

Lakkamata kiilaspea vastuseid kuulamast, kirjutas Fjodor oma plokki: „Ma arvan, et seda meest peab uurima põhjalikumalt, siin pole tegemist lihtsalt tööoskamatusega. Mul on juba olemas üht-teist tema kohta... Lõpetame temaga jutud, las kaob siit, ja asume asja juurde."

Kubermangu täitevkomitee esimees luges talle ulatatud sedeli läbi ning noogutas Fjodorile.

Žuhrai tõusis püsti ja läks eestuppa telefoni juurde. Kui ta tagasi tuli, luges kubermangu täitevkomitee esimees resolutsiooni lõppu:

"... vallandada raudtee metsakomitee juhatus ilmse sabotaaži pärast. Metsa ülestöötamise küsimus anda üle juurdlusorganeile."

Kiilaspea oli oodanud hullemat. Tõsi küll, töölt vallandamisega sabotaaži pärast langeb tema usaldusväärsus kahtluse alla, kuid see on tühine asi; Bojarka lugu aga — noh, selles suhtes on ta rahulik, see pole tema jaoskonnas. „Ptüi, kurat, mulle paistis juba, et need on midagi välja nuhkinud..."

Pabereid portfelli korjates ütles ta juba peaaegu rahulikult:

„Nojah, ma olen parteitu spetsialist, ja teil on õigus mind mitte usaldada. Kuid mu südametunnistus on puhas. Kui ma ei teinud, siis ma järelikult ei suutnud."

Keegi ei vastanud talle. Kiilaspea väljus, astus kiiruga trepist alla ja avas kergendustundega ukse tänavale.

„Teie nimi, kodanik?" küsis temalt mees sinelis.

Kiilaspea, süda endal seisma jäämas, kokutas:

„Tšer... vinski..."

Kubermangu täitevkomitee esimehe kabinetis, kui võõras oli väljunud, kogunes kolmteist meest suure laua ümber tihedasti kokku.

„Vaadake..." rõhus Žuhrai sõrme laialilaotatud kaardile. „Siin on Bojarka jaam, seitse versta eemal — metsa ülestöötamise koht. Siin on riitades kakssada kümme tuhat kantmeetrit puid. Tööarmee töötas kaheksa kuud, kulutati tohutu hulk tööjõudu, tulemuseks on aga — reetmine, raudtee ja linn ilma puudeta. Need tuleb kuue versta tagant jaama vedada. Selleks on tarvis vähemalt viis tuhat veokit terve kuu jooksul, ja seegi tingimusel, kui tehakse kaks otsa päevas. Kõige lähem küla on viieteistkümne versta kaugusel. Pealegi hulgub neis paigus Orlik oma jõuguga... Mõistate, mida see tähendab?... Vaadake, plaani järgi pidi metsa ülestöötamine algama siin, ja minema vaksali poole, need lurjused aga viisid selle sügavale metsa. Arvestus läks täppi: me ei suuda ülestöötatud puid raudteele välja vedada. Ja tõepoolest, me ei hangi sadatki veoriista. Näete, kust nad meile hoobi andsid!... See pole väiksem kui mässukomitee!"

Žuhrai kokkupigistatud rusikas langes raskesti vahapaberile.

Igaüks kolmteistkümnest kujutles selgesti kogu läheneva õudust, millest Žuhrai ei rääkinud. Talv oli ukse ees. Haiglad, koolid, asutused ja sajad tuhanded inimesed pakase võimuses, jaamades aga — inimeste sipelgapesa, ja rong sõidab vaid üks kord nädalas.

Kõik vajusid sügavaisse mõtteisse.

Fjodor avas rusika.

„On üks väljapääs, seltsimehed: ehitada kolme kuuga kitsarööpaline raudtee jaamast metsatööde kohani, seitse versta, niisuguse arvestusega, et see jõuaks juba poolteise kuu pärast raiepaiga alguseni. Ma tegelen selle küsimusega juba nädal aega. Selleks on vaja," Žuhrai hääl hakkas kuivanud kurgus kähisema, „kolmsada viiskümmend töölist ja kaks inseneri. Rööpad ja seitse vedurit on Puštše-Voditsas. Neid on seal kommunistlikud noored ladudest üles otsinud. Enne sõda taheti ehitada sealt kitsarööpaline linna. Bojarkas aga pole töölistel kusagil elada, seal on ühedainsad varemed — metsakool. Töölisi tuleb saata partiidena kaheks nädalaks, rohkem nad välja ei kannata. Kui paiskaksime sinna kommunistlikke noori, Akim?"

Ja ta jätkas vastust ootamata:

„Komsomol paiskab sinna kõik, mis ainult saab: esiteks Solomenka organisatsiooni ja osa linnast. Ülesanne on väga

raske; kui poistele aga rääkida, et see päästab linna ja raudtee, siis nad täidavad selle."

Raudteeülem vangutas kahtlevalt pead.

„Vaevalt sellest midagi välja tuleb. Praeguses olukorras paljale kohale seitse versta raudteed ehitada: sügis, vihmad, siis külmad," ütles ta väsinult.

Žuhrai, ilma et oleks peadki tema poole pööranud, lõikas tal sõnad suust:

„Sa oleksid pidanud metsatööde järele paremini vaatama, Andrei Vassiljevitš. Me ehitame juurdeveotee. Ei saa ometi käed rüpes ära külmuda."

Viimased tööriistade kastid olid peale laaditud. Rongibrigaad asus oma kohtadele. Piserdas rabisevat vihma. Rita niiskusest läikivat nahkkuube mööda veeresid vihmapiisad nagu klaaskuulikesed.

Tokareviga hüvasti jättes pigistas Rita kõvasti ta kätt ja ütles tasa:

„Soovime kordaminekut."

Vanamees vaatas oma hallide ripnevate kulmude alt talle soojalt otsa.

„Jah, keetsid meile igavese supi, võtku neid katk," torises ta, vastates kuuldavalt oma mõtetele. „Teie pidage siin silmad lahti! Kui meil tekib mõni takistus, siis teie siin pigistage sealt, kus vaja. Sest ilma venitamiseta need kaabakad ei oska töötada. Noh, aeg on peale istuda, tütreke."

Vanamees lõi pintsakuhõlmad kinni. Viimasel hetkel küsis Rita nagu juhuslikult:

„Kas Kortšagin ei sõidagi teiega kaasa? Teda pole poiste hulgas näha."

„Ta sõitis eile koos tehnilise juhatajaga dresiinil meie saabumiseks üht-teist korraldama."

Mööda perrooni tulid rutates nende poole Žarki ja Dubava, ning nendega koos Anna Borhart hooletult õlgadele heidetud jakikesega ja kustunud paberossiga peenikeste sõrmede vahel.

Silmitsedes lähenejaid, esitas Rita viimase küsimuse:

„Kuidas läheb teie õppetöö Kortšaginiga?"

Tokarev vaatas talle üllatunult otsa.

„Missugune õppetöö, poiss on ju sinu hoole all? Ta on mulle korduvalt sinust rääkinud. Ei jõua sind küllalt kiita."

Rita kuulas uskumatult ta sõnu.

„On see tõsi, seltsimees Tokarev? Ta käis ju minu juurest sinu juurde õpitut ümber õppimas."

Vanamees puhkes naerma:

„Minu juurde?... Ei minu silm ole teda näinud."

Vedurivile hakkas ulguma. Klaviček hüüdis vagunist:

„Seltsimees Ustinovitš, lase meie taat lahti, ei saa ju nõnda! Mida me ilma temata peale hakkame?"

Tšehh tahtis öelda veel midagi, kuid märgates kolme lähenejat, jäi vait. Põgusalt põrkas ta pilk kokku Anna silmade rahutu läikega, tabas kurbusega Dubavale määratud lahkumisnaeratuse, ja ta tõmbus järsult akna juurest eemale.

Sügisene vihm piitsutas näkku. Maa kohal roomasid madalalt tumehallid, niiskusest turdunud pilved. Hiline sügis oli paljaks teinud metsamassiivid, süngetena seisid raugastunud pöökpuud, peites oma koore kortse pruuni sambla alla. Halastamatu sügis oli rebinud neilt nende toreda rüü, ja nad seisid alasti ning viletsaina.

Üksildasena keset metsa kükitas väike raudteejaam. Kivist kaubaplatvormi juurest suundus metsa ülestuhnitud maariba. Sipelgatena sagisid inimesed selle ümber.

Vastikult nätsus kleepuv savi saabaste all. Inimesed kaevasid raevukalt teetammi juures. Tuhmilt kõlisesid kangid, labidad kraapasid vastu kive.

Vihma aga piserdas nagu peenest sõelast ja külm vesi tungis läbi riiete. Vihm uhtus inimeste töö minema. Savi valgus paksu pudruna tammilt alla.

Viimse niidini läbiligunenud rõivad olid rasked ja külmad, kuid inimesed lahkusid töölt alles hilja õhtul.

Ja iga päevaga ulatus üleskaevatud ning läbituhnitud maariba ikka kaugemale metsa.

Jaama lähedal kössitas süngelt mingi hoone kivikere. Kõik, mida võis kõige täiega välja keerata, maha võtta või lahti kiskuda, kõik oli marodööri käsi juba ammu ära riisunud. Uste ja akende asemel haigutasid augud, ahju-uste

asemel mustad tühemikud. Katkise katuse aukudest paistsid sarikate ribid.

Ainult nelja avara toa betoonpõrand oli jäänud puutumata. Sellele heitsid ööseks pikali nelisada inimest, seljas riided, mis olid viimse niidini läbi ligunenud ja porised. Inimesed väänasid uste juures riided välja ja neist voolas poriojasid. Valimatu sõimuga kirusid nad seda neetud vihma ja sood. Tihedate ridadena heitsid nad tsementpõrandale, millele oli puistatud õhuke kord õlgi. Inimesed püüdsid üksteist soojendada. Riided aurasid, kuid ei kuivanud. Aknaavasid sulgevate kottide vahelt aga immitses põrandale vett. Tihe vihm põrises plekk-katuse riismeil, pragunenud uksest aga puhus sisse tuul.

Hommikul joodi teed lagunenud barakis, kus oli köök, ja mindi teetammile. Lõunaajal söödi oma üksluisusega kõiki surmani tüüdanud läätsedest paastuleent ja poolteist naela leiba, mis oli must nagu antratsiit.

See oli kõik, mida linn võis anda.

Tehniline juhataja Valerian Nikodimovitš Patoškin — pikk kuivetu vanamees kahe sügava kortsuga põskedel, ja tehnik Vakulenko, jässakas mees lihava ninaga jämedalt tahutud näos, olid korteris jaamaülema juures.

Tokarev ööbis jaama tšekisti Holjava, lühijalgse ja elavhõbedana liikuva mehe toakeses.

Ehitussalk talus vihase visadusega kõiki raskusi.

Iga päevaga ulatus teetamm sügavamale metsa.

Salgas oli juba üheksa desertööri. Mõne päeva pärast põgenes veel viis.

Esimese hoobi sai ehitus teisel nädalal: õhtuse rongiga ei saabunud linnast leib.

Dubava äratas Tokarevi ja teatas talle sellest.

Parteikollektiivi sekretär, lasknud karvased jalad põrandale, sügas ägedalt kaenlaalust.

„Jandikesed algavad!" pomises ta endamisi, kähku riietudes.

Tuppa veeres kerakujuline Holjava.

„Karga telefoni juurde ja põruta eriosakonda," käskis teda Tokarev. „Sina aga ära leivast kellelegi hinga," hoiatas ta Dubavat.

Pärast pooletunnist sõimlemist liinitelefonistidega sai järeleandmatu Holjava ühenduse eriosakonna juhataja

asetäitja Žuhraiga. Tema kirumist kuulates tammus Tokarev kannatamatult jalalt jalale.

„Mis? Ei toodud leiba? Ma kuulan otsekohe järele, kes seda tegi," müristas Žuhrai ähvardavalt telefoni.

„Sa ütle mulle, millega me homme inimesi toidame?" karjus vihaselt torru Tokarev.

Žuhrai nähtavasti kaalutles midagi. Pärast pikka pausi kuulis parteikollektiivi sekretär:

„Leiva toimetame öösel kohale. Saadan Litke autoga, tema tunneb teed. Enne hommikut on leib seal."

Kui hakkas valgenema, lähenes jaamale leivakottidega koormatud porine auto. Sellest ronis väsinult välja noor Litke, kahvatu magamata ööst.

Võitlus ehituse pärast muutus teravamaks. Raudteevalitsusest teatati: pole liipreid. Linnas ei leitud vahendeid rööbaste ja vedurite saatmiseks ehitusele, ja nagu selgus, nõudsid vedurid ise tõhusat remonti. Esimene partii hakkas tööd lõpetama, kuid uut vahetust ei tulnud, kinni pidada kogu oma jõu ära kulutanud inimesi oli aga võimatu.

Aktiiv pidas vanas barakis „tattnina" valgusel hilisööni nõu.

Hommikul sõitsid linna Tokarev, Dubava ja Klaviček, võttes kaasa veel kuus meest vedurite remontimiseks ja rööbaste kohaletoimetamiseks. Klaviček kui elukutselt pagar saadeti kontrolliks varustusosakonda, teised aga — Puštše-Voditsasse.

Vihma aga aina kallas.

Suure vaevaga tõmbas Kortšagin jala kleepuvast savist ja, tundes teravat külma jalatallas, mõistis ta, et pehkinud saapatald oli täiesti ära tulnud. Juba siiasõidust saadik kannatas ta pidevalt märgade ja porist lirtsuvate saaparäbalate pärast, nüüd oli üks tald aga hoopis alt ära tulnud ja paljas jalg vajus lõikavalt külma saviputru. Saapa pärast oli ta rivist välja langemas. Tirinud tallajäänuse porist välja, vahtis Pavel seda ahastusega ja murdis endale antud sõna — mitte vanduda. Ta läks oma saapajäänusega barakki, istus väliköögi juurde, harutas üleni porise jalaräti lahti ja pani külmast kangestunud jala vastu ahju.

Koka poolt abiliseks võetud raudteevahi naine Odarka

lõikas köögilaual peete. Loodus oli sellele veel noorevõitu teevahinaisele andnud kõike külluses: ta oli õlgadest mehelikult lai, hiiglasliku rinnaga ja järskude, vägevate puusadega; nuga käsitses ta osavalt, ja kiiresti kasvas laual lõigatud juurvilja kuhi.

Odarka heitis Pavelile hooletu pilgu ja küsis vaenulikult:

„Sätid ennast juba lõunale? Pisut varavõitu. Paistab, et tegid töö juurest sääred, noormees. Kuhu sa jalad topid? Siin on ju köök, aga mitte saun," sarjas ta Kortšaginit.

Sisse astus elatanud kokk.

„Saabas läks puruks," seletas Pavel, õigustades enda köögis viibimist.

Kokk silmitses räbalat saabast ja osutas peaga Odarka poole:

„Tal mees poolenisti kingsepp, võib teile abi anda; ilma jalanõudeta aga on surm kindel."

Kokka kuulates silmitses Odarka Pavelit ja kohmetus pisut.

„Ja mina pidasin teid loodriks," tunnistas ta.

Pavel naeratas. Odarka vaatas saabast asjatundja silmaga.

„Lappima mu mees seda ei hakka — pole mõtet, aga et jalast mitte sandiks jääda, toon ma teile vana kalossi, meil üks niisugune vedeleb pööningul. Kus sellega, niisugust piina näha! Täna-homme võib külm tulla, ja siis olete kadunud," ütles Odarka juba kaastundlikult, pani noa käest ja väljus.

Ta tuli varsti tagasi, kaasas sügav kaloss ja tükk linast riiet. Kui riidesse mähitud ja soojendatud jalg oli soojas kalossis, vaatas Pavel vaikse tänulikkusega teevahinaisele.

Tokarev tuli linnast tagasi ärritatult, kogus Holjava tuppa aktiivi ja tegi sellele teatavaks kurvad uudised.

„Igal pool on takistused. Kuhu ka ei vaataks, kõikjal keerutavad ikka ühel ja samal kohal. Paistab, et oleme valgeid hanesid veel vähe kinni nabinud, jätkub teisi meile terveks eluajaks," seletas vanamees kokkutulnuile. „Mina, poisid, ütlen ausalt, meie asi ei kõlba kuradilegi. Teist vahetust pole veel koos ja kui palju saadetakse, pole teada. Külm on ukse ees. Enne selle saabumist kas või kärva, kuid soost peame läbi jõudma, pärast aga ei näri seda maad isegi hammastega. Noh, sedasi, poisid, linnas võetakse kõik pihtide

vahele, kes seal segadust tekitavad, meil siin aga tuleb kiirust kahekordistada. Viis korda kärvake, aga harutee tuleb ehitada. Mis bolševikud me muidu oleme — ainult lörts," rääkis Tokarev mitte tema kohta tavalise kähiseva, vaid teraspineva bassihäälega. Ta kokkutõmbunud kulmude alt välkuvad silmad kõnelesid otsustavusest ja kangekaelsusest.

„Veel täna viime läbi kinnise koosoleku, seletame omadele olukorra, ja homme kõik tööle! Hommikul laseme parteitud ära, ise aga jääme kohale. Siin on kubermangukomitee otsus," ja ta ulatas Pankratovile neljaks kokkumurtud paberilehe.

Kortšagin luges üle laadija õla: „Pidada tarvilikuks jätta kõik komsomoli liikmed ehitusele, lubades neid välja vahetada mitte enne esimest puusaadetist. Kubermangukomitee sekretäri eest R. Ustinovitš."

Kitsast barakist ei pääsenud läbigi. Seda täitis sada kakskümmend inimest. Seisti seinte ääres, roniti laudadele ja isegi väliköögile.

Koosoleku avas Pankratov. Tokarev ei kõnelnud kaua, kuid ta kõne lõpp otsekui lõikas kõiki:

Kommunistid ja kommunistlikud noored homme linna ei sõida."

Vanamehe käeliigutus õhus rõhutas selle otsuse kõigutamatust. See žest kustutas kõik lootused minna tagasi linna, omaste juurde, pääseda sellest porist. Esimesel hetkel oli võimatu tekkinud kärast midagi aru saada. Kehade liikumisest hakkas ähmane suitsulambike rahutult vilkuma. Pimedus varjas nägusid. Häälte sumin kasvas. Ühed rääkisid unistavalt „kodusest mugavusest", teised olid pahased ja karjusid väsimuse üle. Paljud vaikisid. Ja ainult üks teatas deserteerimisest. Ta ärritatud hääl kõlas nurgast vaheldumisi sõimuga:

„Käige kuradi vanaema juurde! Mina ei jää siia enam päevakski! Kui inimesi saadetakse sunnitööle, siis vähemalt kuritöö eest. Kuid mis eest saadetakse meid? Hoiti kaks nädalat siin — jätkub. Lolle enam ei leidu. Las see, kes otsuse tegi, sõidab ise ja ehitab. Kes tahab, las tuhnib selles poris, minul aga on ainult üks elu. Mina sõidan homme ära."

Okunev, kelle selja taga kisakõri seisis, süütas tiku, soovides desertööri näha. Tikk tõi hetkeks pimedusest esile tigedaks grimassiks virildunud näo ja avatud suu. Okunev

tundis ta ära: see oli kubermangu toitluskomitee raamatupidaja poeg.

„Mis sa vahid? Ma ei varja ennast, ega ma varas ole."

Tikk kustus. Pankratov tõusis püsti kogu oma pikkuses.

„Kes see haugub seal? Kellele partei ülesanne on sunnitöö?" hakkas ta rääkima kõlatul häälel, libistades raske pilgu üle lähedalseisjate. „Poisid, linna minna me ei tohi mingil juhul, meie koht on siin. Kui me siit jalga laseme, siis külmuvad inimesed. Poisid, mida rutem lõpetame, seda rutem saame tagasi; siit aga plehku panna, nagu siin üks piripill tahab, seda ei luba meile ei meie idee ega distsipliin."

Laadija ei armastanud pikki kõnesid, kuid sellegi lühikese katkestas ikka seesama hääl:

„Aga kas parteitud sõidavad ära?"

„Jah," raius Pankratov järsult.

Laua juurde trügis lühikeses linnapalitus noormees. Nagu nahkhiir lendas üle laua väike liikmepilet, paiskus Pankratovile vastu rinda ja jäi sealt tagasi põrgates lauale serviti seisma.

„Sähke mu pilet, võtke, palun väga, selle papitüki pärast ma oma tervist ei ohverda!"

Lause lõpu matsid barakis kaikuvad hääled:

„Mida sa loobid?"

„Ah sina, müüdav nahk!"

„Puges komsomoli, sihtis soojale kohale!"

„Ajage ta minema!"

„Küll me su naha tuliseks teeme, tüüfusetäi!"

See, kes oli visanud liikmepileti, tungis mahalöödud päi ukse poole. Astuti kõrvale nagu katkutõbise eest ja lasti ta läbi. Ta järel sulguv uks kääksatas.

Pankratov pigistas sõrmede vahel äravisatud liikmepiletit ja pistis selle suitsulambikese tulle.

Kartong hakkas põlema, keerdudes söestunud torukeseks.

Metsas kõlas pauk. Lagunenud baraki juurest kadusid metsapimedusse hobune ja ratsanik. Inimesed jooksid koolimajast ja barakist välja. Kogemata sattus keegi ukseprakku pistetud vineertahvlikesele. Tõmmati tikust tuld. Tuules vabisevat tulukest riidehõlmadega varjates lugesid nad: „Kaduge kõik jaamast sinna, kust tulite. Kes siia jääb, saab kuuli

pähe. Notime kõik viimaseni maha, kellelegi ei halastata. Annan teile aega homse ööni." Alla oli kirjutatud: „Ataman Tšesnok."

Tšesnok oli Orliki jõugust.

Rita toas laual lebab avatud päevik.

„2. detsembril.

Hommikul tuli esimene lumi. On kõva külm. Trepil kohtusin Vjatšeslav Olšinskiga. Läksime koos.

„Ma vaatlen alati naudinguga esimest lund. Milline pakane! Lausa võluv, eks ole?" ütles Olšinski.

Mulle meenus Bojarka, ning ma vastasin talle, et külm ja lumi ei rõõmusta mind põrmugi, et nad, vastupidi, masendavad mind. Ütlesin, miks.

„See on subjektiivne. Kui jätkata teie mõttekäiku, siis tuleb näiteks sõja ajal tunnistada lubamatuks naer ja üldse elurõõmu avaldused. Kuid elus seda ei ole. Tragöödiad toimuvad seal, kus on rindeala. Surma lähedus surub seal elutunde maha. Kuid isegi seal naerdakse. Rindest eemal aga on elu ikka seesama: naer, pisarad, mure ja rõõm, vaatemängude- ja naudingutejanu, ärevus, armastus..."

Olšinski sõnades on raske eraldada irooniat. Olšinski on Välisasjade Rahvakomissariaadi volinik. Parteis 1917. aastast. Rõivastatud euroopalikult, alati siledaks aetud näoga, pisut lõhnastatud. Elab meie majas, Segali korteris. Õhtuti astub minu poolt läbi. Temaga on huvitav vestelda: tunneb Lääne-Euroopat, on elanud kaua Pariisis, kuid ma ei arva, et meist saaksid head sõbrad. Põhjus: minus näeb ta kõigepealt naist ja alles siis partei-seltsimeest. Tõsi küll, ta ei maskeeri oma püüdlusi ega mõtteid — ta on küllalt mehine, et kõnelda tõtt, ja ta ihad pole toored. Ta oskab neid ilustada. Kuid ta ei meeldi mulle.

Žuhrai krobedavõitu lihtsus on mulle võrratult meeldivam kui Olšinski euroopalik lihv.

Bojarkast saame lühikesi teateid. Iga päev ehitatakse sada sülda. Liiprid asetatakse otse külmunud maale nende jaoks raiutud pesadesse. Seal on kõigest kakssada nelikümmend inimest. Pooled teisest vahe-

tusest jooksid laiali. Tingimused on tõepoolest rasked. Kuidas nad küll edaspidi pakasega töötavad?... Dubava on juba nädal aega seal. Puštše-Voditsas pandi kaheksast vedurist kokku viis. Teistel puuduvad osad.

Trammivalitsus on tõstnud Dmitri vastu kriminaalsüüdistuse: ta pidas oma brigaadiga väevõimuga kinni kõik Puštše-Voditsast linna minevad trammplatvormid. Ajanud reisijad maha, laadis ta platvormid kitsarööpalise relssidega. Nad tõid üheksateist platvormi mööda linnaliini jaama. Trammitöölised aitasid kõigiti kaasa.

Rühm Solomenka kommunistlikke noori laadis öö jooksul peale ja Dmitri vedas omadega rööpad Bojarkasse.

Akim keeldus Dubava küsimust büroole panemast. Dmitri rääkis meile nurjatust venitamisest ja bürokratismist Trammivalitsuses. Seal keelduti kategooriliselt andmast rohkem kui kaks platvormi. Tufta luges Dubavale moraali:

„On aeg jätta partisani-vembud, nüüd võib selle eest istuma minna. Nagu muidu ei saaks kokku leppida või ilma relvajõuta toime tulla!"

Ma pole veel näinud Dubavat nii maruvihasena.

„Miks sa, paberinärija, siis kokku ei leppinud? Istub, tindikaan, siin ja laiutab lõugu. Ilma rööbasteta saaksin ma Bojarkas kere peale. Sind aga, et sa siin jalus ei tolgendaks, vaja saata ehitusele, Tokarevi juurde kuivatamisele!" müristas Dmitri üle terve kubermangukomitee.

Tufta kirjutas Dubava kohta kaebuse; kuid Akim, palunud mind välja minna, rääkis temaga minutit kümme. Akimi juurest kargas Tufta välja punasena ja vihasena.

3. detsembril.

Kubermangukomitees on uus süüdistusasi, seekord raudtee tšekast. Pankratov, Okunev ja veel mõned seltsimehed olid sõitnud Motovilovka jaama ja võtnud tühjadelt hoonetelt ära uksed ning aknaraamid. Kui nad seda kõike töölisrongile laadisid, püüdis

jaama tšekist neid areteerida. Nemad aga võtsid tal relva käest, ja alles siis, kui rong juba liikus, andsid talle revolvri tagasi, olles padrunid välja võtnud. Uksed ja aknad toodi ära. Tokarevi aga süüdistab raudtee materjaliosakond, et ta võtnud omavoliliselt Bojarka laost kakskümmend puuda naelu. Need andis ta talupoegadele selle eest, et nad vedasid raiepaigast välja pikki puuhalge, mida nad asetavad maha liiprite asemel.

Ma rääkisin nendest süüdistusasjadest seltsimees Žuhraiga. Tema naerab: „Küllap saame hakkama kõige nende süüdistusasjadega."

Ehitusel on olukord äärmiselt pingeline ja iga päev on kallis. Kõige tühisemagi asja pärast peab pigistama. Järjest tirime takistuste tegijaid kubermangukomiteesse. Poisid ehitusel kipuvad üha sagedamini formaalsuse raamidest välja.

Olšinski tõi mulle väikese elektriahju. Soojendame koos Olja Jurenevaga selle peal käsi. Kuid tuba sellest soojemaks ei lähe. Kuidas seal, metsas, möödub küll see öö? Olga räägib, et haiglas on väga külm ja haiged ei tule teki alt välja. Köetakse kahe päeva tagant.

Ei, seltsimees Olšinski, tragöödia rindel osutub tragöödiaks tagalas!

4. detsembril.

Kogu öö sadas lund. Kirjutavad, et Bojarkas on kõik umbe ajanud. Töö on seisma jäänud. Puhastatakse teed. Kubermangukomitee tegi täna otsuse: esimene ehitusjärk raiepaiga alguseni lõpetada hiljemalt 1. jaanuariks 1922. aastal. Kui otsus Bojarkasse edasi anti, siis Tokarev, räägitakse, vastanud: „Kui enne ära ei kärva, siis täidame."

Kortšaginist pole midagi kuulda. Imelik, et tema kohta pole niisugust „süüdistusasja" nagu Pankratovi kohta. Ma ei tea veel seniajani, miks ta ei taha minuga kohtuda.

5. detsembril.

Eile tulistas jõuk ehitust."

Ettevaatlikult astuvad hobused pehmes, vajuvas lumes. Vahete-vahel pöördub lumes kabja all maa ligi litsutud oks ja praksatab — siis norsatab hobune. Kargab kõrvale, kuid saades kärbikpüssiga vastu pea ligi surutud kõrvu, läheb üle galopile ja ajab eelmistele järele.

Ligi kümmekond ratsanikku ületas künkliku mäeseljaku, mille külje all kulges must, alles lumest katmata maariba.

Siin peatasid ratsanikud hobused. Jaluserauad, puutudes üksteise vastu, kõlisesid. Pikast sõidust märg eessõitja täkk raputas kuuldavalt end kogu kehast.

„Neid on siia terve kari kokku tulnud," ütles eessõitja. „Küll me teeme nende olemise külmaks. Batka ütles, et seda risu siin homme ei oleks, muidu see lurjuste kari ronib veel puudeni välja..."

Jaama poole sõideti hanereas mööda kitsaröopalise ääri. Sammu läheneti lagendikule vana koolimaja juures, välja metsast ei sõidetud, vaid jäädi puude taha.

Kogupauk lõhestas pimeda öö vaikuse. Nagu orav libises alla lumekamp kuuvalgusest hõbetatud kase oksalt. Puude vahel aga lõi lühikestest kärbikpüssidest välja tulesädemeid, kuulid uuristasid pudedat krohvi, kaeblikult klirises Pankratovi toodud akende purustatud klaas.

Kogupauk kiskus inimesed betoonpõrandalt lahti, tõstis nad jalule; kui aga tube mööda hakkasid lendama kohutavad põrnikad, paiskas hirm inimesed tagasi põrandale.

Nad kukkusid üksteisele otsa.

„Kuhu sa tormad?" Dubava haaras Paveli sinelist.

„Õue!"

„Heida pikali, idioot! Nii kui nina välja pistad, lasevad sinnasamasse maha," sosistas Dubava ägedalt.

Nad lebasid toas kõrvuti, otse ukse juures. Dubava surus end vastu põrandat, hoides väljasirutatud kätt revolvriga ukse suunas. Kortšagin kükitas, kobades sõrmedega närvlikult padrunipesi nagaani trumlis. Seal oli viis padrunit. Sattunud tühjadele pesadele, pööras ta trumli tagasi.

Tulistamine lakkas. Saabunud vaikus pani imestama.

„Poisid, kellel on rely, kogunege siia!" andis Dubava lamajaile sosinal käsu.

Kortšagin avas ettevaatlikult ukse. Metsalagendik oli tühi. Aeglaselt keereldes langes lumehelbeid.

Metsas aga piitsutasid kümme ratsanikku hobuseid.

Lõunaks kihutas linnast kohale autodresiin. Sealt astusid välja Žuhrai ja Akim. Neil olid vastas Tokarev ja Holjava. Dresiinilt võeti maha ja asetati perroonile maksim-kuulipilduja, mitu kasti kuulipildujalinte ja paarkümmend vintpüssi.

Tõtates mindi töökohale. Fjodori sinelihõlmad joonistasid lumele siksakke. Tal oli taaruv karusamm — senini pole saanud lahti harjumusest asetada jalgu maha sirklina, otsekui oleks tema all ikka veel õõtsuv miinilaeva lagi. Tokarevil tuli ühtesoodu oma teekaaslastele järele joosta, pikk Akim pidas Fjodoriga sammu.

„Jõugu rünnak — see on ainult pool häda. Siin aga on meil mäeveer teel risti ees. Oli seda veel vaja, kurat võtaks! Palju mulda tuleb välja visata."

Vanamees peatus, pöördus seljaga tuule poole, pani peopesi paadikujuliselt koos hoides suitsu põlema, ja tõmmanud paar-kolm mahvi, ruttas edasiläinuile järele. Akim jäi teda oodates seisma. Žuhrai läks sammu vähendamata edasi.

Akim küsis Tokarevilt:

„Kas jätkub jõudu, et juurdeveotee tähtajaks valmis ehitada?"

Tokarev ei vastanud kohe.

„Tead, pojuke," ütles ta viimaks, „kui üldse rääkida, siis ehitada on võimatu, aga ehitamata jätta on samuti võimatu. Ja nii siis tulebki."

Nad jõudsid Fjodorile järele ja sammusid kõrvuti edasi. Lukussepp hakkas erutatult rääkima:

„Näe, siit see „aga" algabki. Sest ainult meie kahekesi siin — Patoškin ja mina — teame, et ehitada niisugustes koeratingimustes, niisuguste tööriistadega ja selle tööjõuga on võimatu. Kuid see-eest teavad kõik viimseni, et ehitamata jätta ei või. Sellepärast ma võisingi öelda: „Kui enne ära ei kärva, siis teeme valmis." Ise näete, et songime siin teist kuud, neljanda vahetuse tööd lõpetame, põhikoosseis aga rühmab ilma hingetõmbeta, peab vastu oma noorusega. Kuid pooled neist on ennast ära külmetanud. Vaatad neid poisse — ja süda tilgub verd. Nende jaoks pole hinda... Mitmed neist ajab see neetud tihnik hauda."

Kilomeeter maad jaamast eemal lõppes täiesti valmis kitsaröopaline.

Kilomeetrit poolteist edasi asetsesid tasandatud teetammil maasse kaevatud pikad halud nagu tuulest murtud püsttarad. Need olid liiprid. Veel kaugemale, kuni mäeveeruni, läks vaid tasane tee.

Siin töötas esimene, Pankratovi ehitajaterühm. Nelikümmend inimest panid liipreid maha. Ruske habemega talupoeg, uued viisud jalas, tassis ruttamata laamitsreelt halge ja pildus neid teetammile. Kaugemal tühjendati mitut teist samasugust rege. Maas lebasid kaks pikka raudlatti. See oli rööbaste vorm, selle abil seati liipreid ühetasa. Mulla kinnitampimiseks pandi käima kirved, kangid, labidad.

Vaevanõudev ja pikaldane on see liipripanemise töö. Liiprid peavad asetsema maa sees kindlalt ja kõvasti, nii et rööbas toetuks kõigile neile ühtlaselt.

Liipritepanemise tehnikat tundis ainuüksi vana raudteekümnik Lagutin, kellel oma viiekümne nelja eluaasta juures polnud ainsatki halli juust; habe oli tal kahte lehte seotud ja pigikarva. Ta töötas vabatahtlikult juba neljandas vahetuses, talus koos noortega kõiki raskusi ja oli võitnud kogu salga lugupidamise. Sellele parteitule (Talja isale) kuulus alati kõigil parteilaste nõupidamistel aukoht. Olles selle üle uhke, andis vanamees sõna ehituselt mitte lahkuda.

„Noh, olge lahke ja ütelge, kuidas ma teid üksi võin jätta? Ajate liipritepanemise ilma minuta sassi; siin on vaja silma, praktikat. Mina aga olen neid liipreid oma eluajal tervel Venemaal küllalt maasse torkinud . . ." rääkis ta muhedalt iga vahetuse puhul . . . ja jäi kohale.

Patoškin usaldas teda ja harva heitis pilku tema lõiku. Kui kolm meest lähenesid töötajaile, raius higine ja punetav Pankratov kirvega liipriaset.

Akim tundis laadija vaevu ärá. Pankratov oli jäänud kõhnaks, ta laiad põsesarnad tungisid teravalt esile, halvasti pestud nägu oli kuidagi tuhmunud ja põsed auku vajunud.

„Oo, kubermang on saabunud!" ütles ta ja ulatas Akimile kuumniiske käe.

Labidate klõbin lakkas. Akim nägi ümberringi kahvatuid nägusid. Seljast võetud sinelid ja poolkasukad vedelesid siinsamas, otse lumel.

Veidi vestelnud Lagutiniga, tõmbas Tokarev Pankratovi kaasa ja viis tulnukad süvendi juurde. Laadija kõndis Fjodori kõrval.

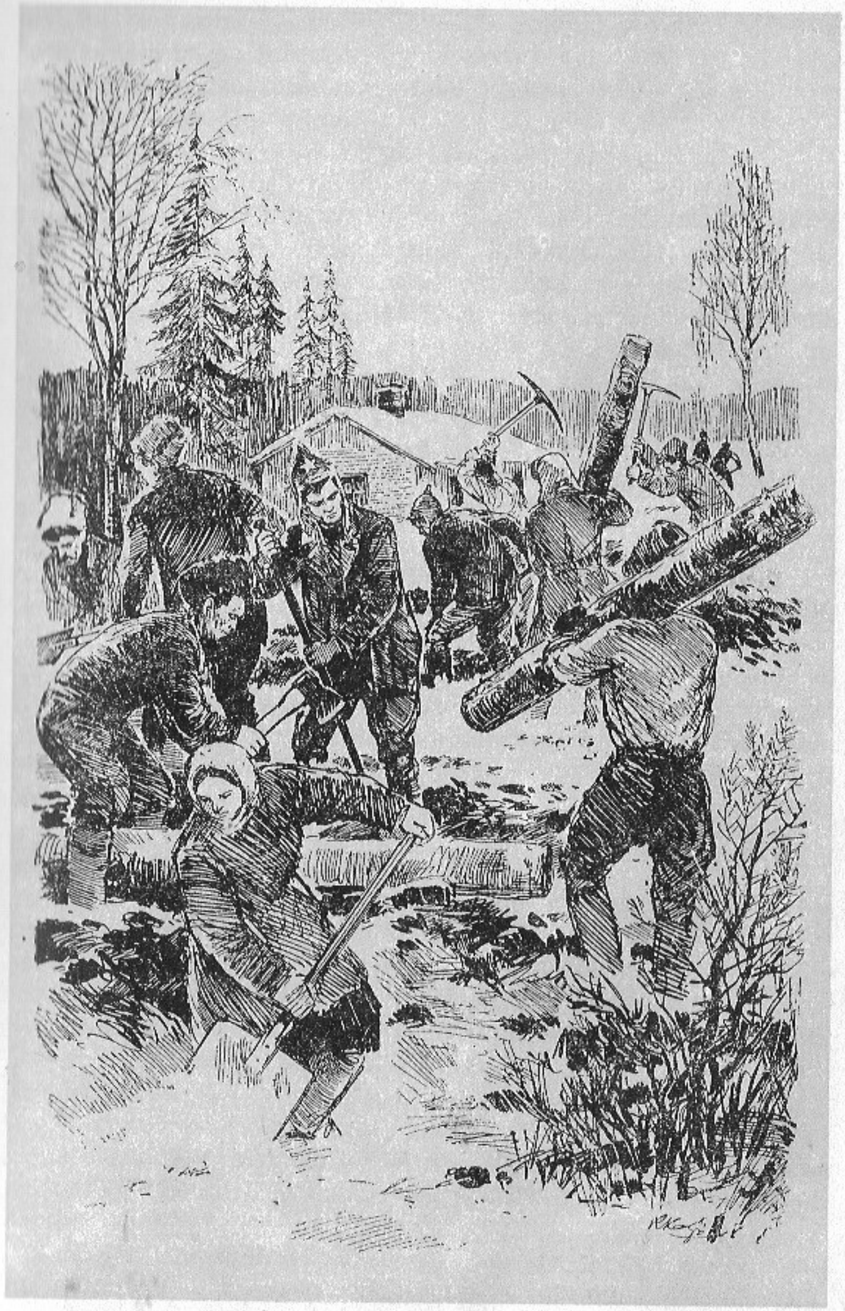

„Räägi mulle, Pankratov, kuidas see asi teil seal Motovilovkas tšekistiga juhtus? Mis sa arvad, kas te ei läinud selle relva äravõtmisega natuke liiale?" küsis Fjodor tõsisel ilmel sõnakehva laadija käest.

Pankratov naeratas kohmetunult.

„Me võtsime talt relva ära tema enda nõusolekul, ta ise palus meid. Ta on ju meie poiss. Me seletasime talle kõik ära, kuidas on, tema aga ütleb: „Poisid, mul pole õigust lubada aknaid ja uksi ära viia. On olemas seltsimees Dzeržinski käsk — teha lõpp raudtee varanduse riisumisele. Siinne jaamaülem on minuga nugade peal, varastab, lurjus, mina aga segan teda. Kui ma teid minna lasen, siis esitab ta kindlasti minu kohta ülemusele kaebuse ja mina lähen revolutsioonitribunali alla. Teie aga võtke mul relv käest ja kerige minema. Ja kui jaamaülem ette ei kanna, lõpeb asi sellega." Nii me tegimegi. Ega me uksi ja aknaid ometi iseendale viinud!"

Märganud Žuhrai silmis naerusädet, lisas Pankratov:

„Las tuleb kõik ainult meie kaela, teie ärge poissi selle pärast pitsitage, seltsimees Žuhrai."

„See kõik on likvideeritud. Edaspidi niisuguseid asju ei tohi teha — see laostab distsipliini. Meil on küllalt jõudu, et purustada bürokratism organiseeritud korras. Hüva, räägime tähtsamast." Ja Fjodor hakkas pärima kallaletungi üksikasju.

Nelja ja poole kilomeetri kaugusel jaamast tungisid labidad raevukalt maapinda. Inimesed kaevasid maha teele ettejäänud mäeveeru.

Kahel pool kõrval aga seisid seitse meest, kes olid relvastatud Holjava karabiiniga ning Kortšagini, Pankratovi, Dubava ja Homutovi revolvritega. See oli salga kogu relvastus.

Patoškin istus nõlvakul, kirjutades arvusid oma märkmikku. Insener oli jäänud üksi. Vakulenko, kes eelistas surmale bandiidi kuuli läbi kohut deserteerimise pärast, oli hommikul linna pagenud.

„Mäeveeru mahavõtmiseks läheb meil pool kuud, maa on külmunud," ütles Patoškin poolvaljult enda ees seisvale Homutovile, alati süngele ja sõnaahtrale mõhkamile.

„Kogu tee tegemiseks antakse meile vaid kakskümmend viis päeva, teie aga panete mäe mahavõtmiseks viisteist," vastas talle Homutov, haarates vihaselt huulte vahele vurruotsa.

„See tähtaeg pole reaalne. Tõsi küll, ma pole oma eluajal ehitanud niisugustes tingimustes ja niisuguste inimestega nagu need. Ma võin ka eksida, mis minuga on juhtunud juba kahel korral."

Samal ajal lähenesid süvendile Žuhrai, Akim ja Pankratov. Mäeveerult märgati neid.

„Vaadake, kes need on?" müksas Kortšaginit küünarnukiga Petka Trofimov, poldilõikaja töökodadest, kõõrdsilmaline poiss, vanas, küünarnukkide kohalt katkises sviitris, ja näitas sõrmega mäeveerult alla. Samal silmapilgul sööstis Kortšagin labidat käest panemata mäeveerult alla. Ta silmad naeratasid soojalt mütsinoka alt, ja Fjodor pigistas ta kätt kõige kauemini.

„Tere, Pavel. Eks proovi teda säärases kirjus mundris ära tunda!"

Pankratov muigas virilalt:

„Iseenesest korralik kombinatsioon viiest varbast, ja kõik viis vaatavad välja. Pealegi vehkisid desertöörid talt sineli ära. Neil on Okuneviga kommuun: too andis Pavelile oma pintsakunäru. Pole viga, Pavluška on tuline noormees. Soojendab ennast nädalakese betoonil, õlgedest suurt abi ei ole, ja siis „viskab vedru välja"," rääkis laadija tusaselt Akimile.

Mustakulmuline, pisut nosuninaline Okunev pilutas oma kelmikaid silmi ja vaidles vastu:

„Meie Pavluškat hukkuda ei lase. Hääletame ja paneme ta kööki kokaks, Odarka juurde reservi. Kui ta pole loll, kinnitab keha ja soojendab end — kas siis ahju või Odarka juures."

Üldine naer mattis ta sõnad.

Sel päeval naerdi esmakordselt.

Fjodor uuris mäeveeru, sõitis reel koos Tokarevi ja Patoškiniga raiepaigale ja tuli tagasi. Mäeveerul kaevati maad ikka sama visadusega. Fjodor jälgis labidate välkumist, pingutusest kooldunud selgi ja sõnas tasa Akimile:

„Miitingut pole vaja. Pole siin kedagi agiteerida. Sina,

Tokarev, ütlesid õieti, et nende jaoks pole hinda. Näete, kus karastub teras!"

Žuhrai pilk jälgis vaimustatult ning karm-hellitava uhkusega mullatöölisi. Alles äsja, mässueelsel ööl, oli ju osa neist mullatöölistest välgutanud täägiterast. Nüüd aga on vallanud neid ühine tahe viia rööbaste terassooned tootatud puuvarude — soojuse ja elu allika juurde.

Patoškin tõendas Fjodorile viisakalt, kuid veenvalt, et mäeveeru enne kahte nädalat läbi kaevata on võimatu. Fjodor kuulas ta arvestusi ja otsustas midagi endamisi.

„Võtke inimesed mäeveerult ära, rajage teed edasi, künka aga vallutame teisiti."

Jaamas istus Žuhrai kaua telefoni juures. Holjava valvas uksel. Ta kuulis selja taga Fjodori kõlatut bassi:

„Helista otsekohe minu nimel ringkonnastaabi ülemale, las paiskab Puzõrevski polgu viivitamata ehitussektorisse. Rajoon vaja tingimata jõukudest puhastada. Saatke baasist välja soomusrong õhkijatega. Muud asjad korraldan ise. Tagasi tulen öösel. Saatke Litke kella kaheteistkümneks autoga jaama."

Barakis pärast Akimi lühikest kõnet võttis sõna Žuhrai. Märkamatult möödus seltsimehelikus vestluses terve tund. Fjodor rääkis ehitajaile, et ehituse lõpetamist tähtajaks, mis on määratud esimesele jaanuarile, ei või kuidagi nurja ajada.

„Me viime ehituse sõjaväelisele alusele. Kommunistid koondatakse eriroodu. Roodu komandöriks määratakse seltsimees Dubava. Kõik kuus ehitajaterühma saavad kindla ülesande. Ülejäänud tööd tee-ehitusel jagatakse kuueks võrdseks osaks. Iga rühm saab oma osa. Esimeseks jaanuariks tuleb kõik tööd lõpetada. Rühm, kes lõpetab töö varem, saab õiguse puhata ja linna sõita. Peale selle taotleb kubermangu täitevkomitee presiidium UKTK ees selle rühma parima töölise autasustamist Punalipu ordeniga."

Ehitusrühmade ülemaiks kinnitati: esimeses — seltsimees Pankratov, teises — seltsimees Dubava, kolmandas — seltsimees Homutov, neljandas — seltsimees Lagutin, viiendas — seltsimees Kortšagin, kuuendas — seltsimees Okunev.

„Ehituse ülemaks," lõpetas Žuhrai oma kõne, „selle ideeliseks juhiks ja organiseerijaks jääb asendamatult Anton Nikiforovitš Tokarev."

Puhkes käteplagin, nagu oleks linnuparv lendu tõusnud, karmid näod tõmbusid naerule, tõsise mehe viimane sõbralik-naljatlev lause aga päästis pika tähelepaneliku kuulamise järel lahti naerupahvatuse.

Paarkümmend inimest trobikonnas saatis Akimi ja Fjodori autodresiinini.

Jättes Kortšaginiga hüvasti ja vaadates ta lumist kalossi, ütles Fjodor poolvaljult:

„Saadan sulle saapad. Ega sa veel ole jalgu ära külmetanud?"

„Midagi selletaolist näib olevat, on hakanud paistetama," vastas Pavel, ja meenutades ühte oma ammust palvet, võttis Fjodoril käest kinni: „Annaksid mulle natuke padruneid nagaani jaoks? Mul on ainult veel kolm kindlat."

Žuhrai vangutas kurvalt pead, kuid nähes meelehärmi Paveli silmis, päästis pikemalt mõtlemata lahti oma mauseri.

„Minu kingitus sulle!"

Pavel ei suutnud algul uskuda, et talle kingitakse ese, millest ta juba ammu unistas; Žuhrai aga heitis rihma üle ta õla.

„Võta, võta! Ma ju tean, et su silmad seda nähes juba ammu põlevad. Ole temaga aga ettevaatlik, omasid ära maha lase. Siin sulle selle jaoks veel kolm täis pidet."

Ilmselt kadetsevad pilgud suundusid Pavelile. Keegi hüüdis:

„Pavka, vaheta saabaste vastu, ja poolkasukas pealekauba!"

Pankratov andis Pavelile ülemeelikult müksu selga:

„Vaheta, pagan võtaks, vildikute vastu! Kalossis sa niikuinii ei ela jõuludeni."

Asetanud jala dresiini trepile, kirjutas Žuhrai kingitud revolvri kandmise-loa.

Varahommikul lähenes jaamale pöörangutel tumedalt kolistades soomusrong. Lumivalge vabanenud aur paiskus välja nagu uhke suletutt ja haihtus otsekohe külmas puhtas õhus. Soomustatud vagunitest väljusid nahkriietes inimesed.

Mõne tunni jooksul kaevasid kolm soomusrongilt tulnud õhkijat mäeveeru sisse kaks määratu suurt läikivmusta kõrvitsat, vedasid nende juurest pikad nöörid eemale ja andsid signaallasu. Seejärel jooksid inimesed nüüd kardetavaks muutunud mäeveerult igasse külge laiali. Nööriots süttis tuletikust fosforse leegiga põlema.

Sadadel inimestel seisatas silmapilguks süda. Minutpaar piinavat ootust, ja . . . maa võpatas, kohutav jõud pühkis künkaharja minema, paisates taeva alla hiiglasuuri mullakamakaid. Teine plahvatus oli esimesest veelgi tugevam. Hirmus raksatus kõmatas metsatihnikus, täites selle räbalaks rebitud mäeveerul tekkinud helide kaosega.

Seal, kus alles nüüdsama oli küngas, haigutas sügav auk, ja kümnete meetrite ulatuses kattis kohev muld suhkurvalget lund.

Kirgaste ja labidatega sööstsid inimesed plahvatusest tekkinud süvendisse.

Žuhrai ärasõidu järel arenes ehitustöödel ülivisa võistlus — võistlus esikoha pärast.

Tükk aega enne koitu tõusis Kortšagin kedagi äratamata vaikselt üles ja kangestunud jalgu külmal põrandal vaevalt liigutades läks kööki. Ajanud paagis teevee keema, tuli ta tagasi ja äratas kogu oma rühma.

Kui kogu salk oli ärganud, oli väljas juba valge.

Hommikuse teejoomise ajal barakis trügis Pankratov laua juurde, kus istus Dubava oma arsenalitöölistega.

„Kas nägid, Mitjai, vaevalt läks valgeks, kui Pavka oma poisid jalule ajas. Oma kümme sülda on nad edasi jõudnud. Poisid räägivad, et ta oma peatöökodade rahva nii üles keeranud, et need otsustasid lõpetada oma lõigu kahekümne viiendaks. Tahab meid kõiki üle lüüa. Kuid seda, vabandage väga, me veel vaatame!" ütles ta ärritatult Dubavale.

Mitjai muigas hapult. Ta taipas väga hästi, miks peatöökodade rühma teguviis oli jõesadama kollektiivi sekretärile niivõrd südamesse läinud. Ka teda, Dubavat, oli sõber Kortšagin üles ärritanud: ta oli sõnagi lausumata heitnud väljakutse kogu salgale.

„Sõprus jäägu sõpruseks, aga tubakas olgu igaühel oma — siin käib „kes keda"," sõnas Pankratov:

Keskpäeva paiku katkes ootamatult Kortšagini rühma energiline töö. Valvur, kes seisis hakki pandud püsside juures, märkas puude vahel rühma ratsanikke ja andis häirelasu.

„Poisid, püssid kätte! Bandiidid!" karjus Pavel ja sööstis labidat käest visates puu juurde, mille küljes rippus ta mauser.

Haaranud relvad, heitis rühm teeveertele otse lumme. Eesmised ratsanikud hakkasid vehkima mütsidega. Üks neist hüüdis:

„Pidage, seltsimehed! Omad!"

Poolsada ratsanikku punaste viisnurkadega budjonnovkates sõitsid mööda teed lähemale.

Selgus, et Puzõrevski polgu üks rühm oli tulnud ehitust külastama. Paveli tähelepanu köitis roodukomandöri hobuse äraraiutud kõrv. Valge lauguga ilus hall mära ei püsinud paigal, vaid tantsis ratsaniku all. Hobune kargas kohkunult tagasi, kui Pavel tema juurde sööstis ja valjaist kinni haaras.

„Lauk, sa üleannetu, vaata, kus me sinuga kokku saime! Kuul on jätnud su terveks, mu ühe kõrvaga kaunitar!"

Ta võttis õrnalt hobuse peenikese kaela ümbert kinni ja silus käega ta tõmblevaid sõõrmeid. Komandör silmitses teraselt Pavelit, tundis ta ära ja hüüatas üllatunult:

„See on ju Kortšagin! . . . Hobuse tundis ära, aga Seredat ei pane tähelegi. Tere, vennas!"

Linnas „vajutati kõikidele nuppudele". See avaldas otsekohe oma mõju ehitusele. Žarki tegi tühjaks rajoonikomitee, saates organisatsiooni ülejäänud osa Bojarkasse. Solomenkas jäid kohale ainult tütarlapsed. Raudteetehnikumis saavutas Žarki seda, et ehituse juurde saadeti uus rühm üliõpilasi.

Kõike seda Akimile teatavaks tehes ütles ta pool-naljatoonil:

„Nüüd olen üksi naisproletariaadiga. Panen Lagutina istuma enda asemele, uksele kirjutame „Naiste osakond" ja ise põrutan Bojarkasse. Minul, ainukesel mehel, ei sobi, kas tead, naiste hulgas keerutada. Tüdrukud vaatavad mu peale kahtlustavalt. Omavahel need harakad räägivad kindlasti: „Kõik saatis ära, ise aga, va käppadega hani, jäi siia" või veel midagi solvavamat. Ole hea, luba mul välja sõita."

Akim naeris ega andnud luba.

Bojarkasse saabus uusi inimesi. Saabus ka kuuskümmend üliõpilast-raudteelast.

Žuhrai saavutas raudteevalitsuses seda, et Bojarkasse saadeti neli klassivagunit eluruumiks vastsaabunud töölistele.

Dubava rühm võeti töö juurest ära ja saadeti Puštše-Voditsasse. Talle tehti ülesandeks tuua ehituse juurde vedurid ja kuuskümmend viis kitsaröopalise platvormi. See töö võeti arvesse samuti nagu ülesanne ehituslõigus.

Enne ärasõitu andis Dubava Tokarevile nõu kutsuda Klaviček ära ehituse juurde ja anda talle vastloodud rühm. Tokarev andiski vastava käsu, aimamata tõelist põhjust, mis sundis arsenalitöölist meenutama tšehhi olemasolu. Põhjuseks aga oli Anna kiri, mille saabunud solomenkalased edasi andsid.

„Dmitri!" kirjutas Anna. „Meie Klavičekiga valisime teile terve virna kirjandust. Saadame sulle ja kõigile Bojarka ründajaile palava tervituse. Kui vahvad poisid te olete! Soovime teile jõudu ja energiat. Eile anti ladudest välja viimased puutagavarad. Klaviček palus teid tervitada. Suurepärane poiss! Leiva teie jaoks küpsetab ta ise. Ta ei usalda seda kellelegi pagaritöökojas. Ise sõelub jahu, ise sõtkub masinaga tainast. Ta hankis kuskilt head jahu ja leib valmib tal oivaline, ei saa võrreldagi sellega, mida mina saan. Õhtuti kogunevad minu poole meie omad: Lagutina, Artjuhhin, Klaviček ja mõnikord Žarki. Tasapisi edeneme õppetöös, kuid rohkem räägime kõigest ja kõigist, kõige sagedamini aga teist. Tüdrukud on pahased, et Tokarev ei luba neid ehitusele. Nad kinnitavad, et taluvad raskusi kõigiga võrdselt. Talja ütleb: „Panen end üleni isa riietesse ja ilmun papakese juurde, las katsub mind sealt minema kihutada."

Küllap ta teebki seda. Tervita minu poolt mustasilmalist.

Anna."

Tuisk tuli äkki. Taevas kattus madalal ujuvate hallide pilvedega. Algas tihe lumesadu. Õhtul hakkas tuul korstnais ulguma, puude vahel vilistama, kihutades üles väledaid lumekeeriseid, ning ajas metsa ärevile oma ähvardava undamisega.

Lumetorm märatses ja möllas kogu öö. Külm tungis inimestele kontideni, kuigi ahjud küdesid öö läbi; jaama juures asuv majavare ei pidanud sooja.

Hommikul tööle minev salk sumas sügavas lumes, puude ladvus aga helendas päike ja sinavas taevas polnud ainsatki pilve.

Kortšagini rühm puhastas oma lõiku tuisanud lumest. Alles nüüd tundis Pavel, kui piinavad on külmavalud. Okunevi vana pintsakuräbal ei soojendanud, kalossi aga tungis lumi. Pealegi kaotas ta kalossi mitu korda hangedesse. Saabas teises jalas ähvardas täiesti laguneda. Põrandal magamisest oli Paveli kaelale tekkinud kaks suurt veripaiset. Tokarev andis talle salli asemele oma käteräti.

Kõhn põletikuliste silmadega Pavel pildus laia puulabidaga vihaselt lund.

Samal ajal roomas jaama reisijaterong. Rammestunud vedur lohistas ta suuri vaevu siia: tendris polnud ühtegi halgu, ahjus põlesid viimased puujäänused.

„Kui annate puid, siis sõidame, kui ei — käskige rong tagavarateele viia, seni kui on, millega liikuda!" kisendas vedurijuht jaamaülemale.

Rong viidi tagavarateele. Peatuse põhjus tehti masendatud reisijaile teatavaks. Täiskiilutud vaguneis hakati ohkima ja vanduma.

„Rääkige vanamehega, näete, tuleb mööda perrooni. See on ehituse ülem. Tema võib anda käsu, et veduri juurde toodaks regedel puid. Nad panevad neid liiprite asemel," soovitas jaamaülem konduktoritele. Need läksid Tokarevile vastu.

„Puid annan, aga mitte muidu. See on ju meie ehitusmaterjal. Meil on kõik täis tuisanud. Rongis on kuus-seitsesada reisijat. Lapsed ja naised võivad jääda rongi, teistele aga labidad pihku — las kühveldavad õhtuni lund. Selle eest saavad puid. Kui keelduvad, istugu siis uue aastani," ütles Tokarev konduktoritele.

„Vaadake, poisid, kus tuleb rahvast! Näe, naised kah!" öeldi üllatunult Kortšagini selja taga.

Pavel pöördus ümber.

„Siin on sulle sada inimest, anna neile tööd ja vaata, et nad muidu ei istuks," ütles Tokarev ligi astudes.

Kortšagin jagas vastsaabunuile töö kätte. Keegi pikk mees, kellel oli seljas karusnahast kraega raudteelase vormisinel ja peas soe karakullmüts, keerutas labidat vihaselt käes, ja pöördudes kõrval seisva noore naise poole, kes kandis kahara tutiga kotiknahast mütsi, protestis:

„Mina lund kühveldama ei hakka, kellelgi pole õigust mind sundida. Kui mind palutakse, võin kui raudteeinsener tööd juhtida, aga lund kühveldada pole tarvis sinul ega ka minul, seda instruktsioonid ette ei näe. Vanamees toimib seadusevastaselt. Ma võtan ta vastutusele. Kes on siin kümnik?" küsis ta lähemalt tööliselt.

Kortšagin astus juurde.

„Miks te ei tööta, kodanik?"

Mees silmitses Pavelit põlgliku pilguga pealaest jalatallani.

„Ja mida teie endast kujutate?"

„Mina olen tööline."

„Siis ei ole mul teiega millestki rääkida. Saatke minu juurde kümnik või kes teil siin . . ."

Kortšagin vahtis teda altkulmu.

„Kui te ei taha töötada — pole vaja. Ilma meie märkuseta sõidupiletil te rongi ei istu. Niisugune on ehituse ülema käsk."

„Ja teie, kodanik, keeldute samuti?" pöördus Pavel naise poole ja tardus hetkeks: tema ees seisis Tonja Tumanova.

Tonja suutis närudes noormehes suuri vaevu Kortšagini ära tunda. Pavel seisis tema ees katkistes, kulunud riietes ja fantastilistes jalatsites, määrdunud käterätt kaela ümber ja nägu juba ammust aega pesemata. Ainult silmad põlesid tal samasuguses kustumata tules nagu ennegi. Tema silmad. Ja see närudes noormees, kes sarnanes hulkuriga, oli veel üsna hiljuti tema armastatu. Kuidas kõik oli muutunud!

Pärast hiljutist pulma sõidab ta oma mehega suurde linna, kus mees töötab raudteevalitsuses vastutaval kohal. Ja näe, kus tal tuli kohtuda oma noorusearmastusega! Tonjal oli koguni piinlik talle kätt ulatada. Mida mõtleb Vas-

sili? Kui ebameeldiv, et Kortšagin on nõnda alla käinud. Näha, et ahjukütja pole elus maatuhnimisest kaugemale jõudnud.

Ta seisis kõheldes ja kattus kohmetusepunaga. Raudteeametnikku vihastas selle kaltsaka, nagu talle näis, häbematu käitumine, sest too ei pööranud silmi ta naiselt. Ta virutas labida maha ja astus Tonja juurde:

„Lähme, Tonja, ma ei saa rahulikult vaadata seda lazzaronit."

Kortšagin teadis romaanist „Giuseppe Garibaldi", kes on lazzaronid.

„Kui mina olen lazzaroni, siis sina oled lihtsalt pursui, kelle kael on käänamata jäänud," vastas ta raudteeametnikule tumedalt ja pilku uuesti Tonjale pöörates sõnas järsult ning kuivalt: „Võtke labidas, seltsimees Tumanova, ja astuge teistega ühte ritta! Ärge võtke eeskuju sellest nuumatud pühvlist. Palun vabandust, ma ei tea, kes ta teile on."

Pavel muigas ebasõbralikult, vaadates Tonja botikuid, ja lisas nagu möödaminnes:

„Maha jääda ma ei soovita. Neil päevil külastas meid röövlijõuk."

Ta keeras ringi ja läks kalossiga latsutades omade juurde.

Viimased sõnad avaldasid mõju ka raudteelasele.

Tonja keelitas teda tööle jääma.

Õhtul, kui töö oli lõpetatud, mindi jaama tagasi. Tonja mees läks ees, rutates rongis kohta kinni panema. Tonja peatus, lastes töölised mööda. Kõige taga kõndis labidale toetudes väsinud Kortšagin.

„Tere, Pavluša. Ma pean tunnistama, et ei oodanud näha sind niisugusena. Kas sa tõesti ei pälvinud võimude juures paremat kui maad tuhnida? Ma arvasin, et sa oled juba ammugi komissar või midagi selletaolist. Küll on sinu elu halvasti läinud..." alustas Tonja tema kõrval astudes juttu.

Pavel seisatas ja heitis Tonjale üllatunud pilgu.

„Ka mina ei lootnud näha sind säärasena... marineerituna," leidis Pavel viimaks kohase leebema sõna.

Tonja kõrvalestade otsad lõid lõkendama.

„Sa räägid endist viisi jõhkralt!"

Kortšagin heitis labida õlale ja hakkas astuma. Alles siis, kui ta oli mõne sammu teinud, vastas ta:

„Minu jõhkrus on palju talutavam kui teie — lubage öelda — viisakus, seltsimees Tumanova. Minu elu pärast pole vaja muretseda, selles suhtes on kõik korras. Teie elu aga on läinud halvemini kui ma ootasin. Paar aastat tagasi olid sa parem: ei häbenenud töölisele kätt anda. Nüüd aga oled hakanud naftaliinist lõhnama. Ja ma ütlen puhtast südamest — minul pole sinuga millestki rääkida."

Pavel sai Artjomilt kirja. Vend kirjutas oma peatsest pulmast ja palus Pavkat iga hinna eest koju sõita.

Tuul kiskus Kortšagini käte vahelt valge paberilehe, ja see läks lendu nagu tuvi. Ei temast saa pulmaminejat. On siis ärasõit üldse mõeldav? Juba eile möödus see karu Pankratov tema rühmast ja läks nüüd edasi niisuguse hooga, et kõik aina imestasid. Laadija rühkis kõigist raskusist hoolimata esikohale, ja kaotanud oma tavalise rahu, õhutas oma sadama-poisse pidama meeletut tempot.

Patoškin jälgis ehitajate vaikivat raevu. Hõõrudes üllatunult meelekohti, küsis ta iseendalt: „Mis inimesed need küll on? Mis arusaamatu jõud see on? Kui ilm peab vastu veel kas või kaheksa päevagi, siis jõuame raiepaigani. Tuleb välja: eluaja elad, eluaja õpid, aga vanas eas oled ikkagi loll. Need inimesed purustavad oma tööga kõik arvestused ja normid."

Linnast sõitis Klaviček ja tõi kaasa oma viimase leivateo. Pärast kohtumist Tokareviga otsis ta Kortšagini töö juurest üles. Nad vahetasid sõbraliku tervituse. Klaviček võttis naeratades kotist välja imeilusa kollase karusnahast rootsi jopi, patsutas peoga vastu elastset kroomi ja ütles:

„See on sinule. Ega sa aima, kellelt?... Haa! Oled sina aga rumal, noormees! Selle saadab sulle seltsimees Ustinovitš, et külm sind, lolli, ära ei võtaks. Selle kuue kinkis talle seltsimees Olšinski, tema võttis selle Olšinski käte vahelt ja ulatas mulle — vii Kortšaginile! Akim rääkis talle, et sa töötad pakasega ainult pintsakuväel. Olšinski tõmbas nina pisut vingu. Pajatas: „Ma võin sellele seltsimehele sineli saata." Kuid Rita naeris: pole viga, tal on jopis parem töötada! Võta vastu!"

Pavel hoidis hämmeldunult käes kallist eset ja tõmbas selle siis kõheldes külmast kangele kehale. Pehme nahk hakkas varsti ta õlgadele ja rinnale sooja andma.

Rita kirjutas päevikusse:

„20. detsembril.

Tuiskude periood. Lumi ja tuul. Bojarkalased olid peaaegu eesmärgil, kuid külm ja tuisk peatasid nad. Nad upuvad lumme. Külmunud maad on raske kaevata. On jäänud vaid kolmveerand kilomeetrit, kuid see on kõige raskem.

Tokarev teatab: ehitusele on ilmunud tüüfus, kolm inimest on haigestunud.

22. detsembril.

Komsomoli kubermangukomitee pleenumile ei sõitnud Bojarkast kedagi. Bandiidid lasksid seitseteist kilomeetrit Bojarkast eemal kraavi ešeloni viljaga. Toitluse Rahvakomissariaadi voliniku käsul on kogu ehitajatesalk sinna paisatud.

23. detsembril.

Bojarkast toodi linna veel seitse tüüfushaiget. Nende hulgas on ka Okunev. Käisin jaamas. Harkovist saabunud rongi puhvritelt võeti maha kangestunud laipu. Haiglas on külm. Neetud tuisk! Millal see lõpeb?

24. detsembril.

Tulin just Žuhrai juurest. Selgub, et on õige: eile öösel tungis Orlik kogu oma jõuguga Bojarkale kallale. Kaks tundi käis võitlus jõugu ja meie omade vahel. Jõuk oli side läbi lõiganud ja alles täna hommikul läks Žuhrail korda saada täpseid teateid. Jõuk löödi tagasi. Tokarev on rinnust läbi lastud. Ta tuuakse täna linna. Franz Klaviček, kes sel ööl oli vahtkonnaülemaks, on surnuks raiutud. Tema oligi see, kes märkas jõuku ja tõstis häiret, kuid kallaletungijaid tulistades ja tagasi joostes ei jõudnud koolimajani ning tapeti mõõkadega. Ehitajatesalgas on üksteist haavatut. Praegu on seal soomusrong ja kaks eskadroni ratsaväge.

Ehituse ülemaks sai Pankratov. Päeval tabas Puzõrevski ühe osa jõugust Gluboki huutoris ja raius nad viimseni surnuks. Osa parteituid kaadritöölisi tuli rongi ootamata raudteed mööda ära.

25. detsembril.

Toodi Tokarev ja teised haavatud. Nad paigutati kliinilisse hospidali. Arstid lubasid vanamehe päästa. Ta on meelemärkuseta. Teiste elu pole ohus.

Partei kubermangukomitee ja meie saime Bojarkast telegrammi: „Vastuseks bandiitide rünnakule meie, kitsaröopalise ehitajad, kogunenud käesolevale miitingule, kinnitame teile koos soomusrongi „Nõukogude võimu eest" meeskonna ja ratsapolgu punaarmeelastega, et me hoolimata kõigist takistustest anname esimeseks jaanuariks linnale puid. Me asume tööle kogu oma jõudu pingutades. Elagu kommunistlik partei, kes meid saatis! Miitingu esimees Kortšagin. Sekretär Berzin."

Klaviček maeti Solomenkas sõjaväeliste auavaldustega."

Tõotatud puud olid juba lähedal. Kuid nende poole liiguti vaevarikka aeglusega: tüüfus kiskus iga päev ära kümneid tarvilikke käsi.

Kortšagin saabus jaama tagasi, vaarudes nõtkuvail jalgadel nagu joobnu. Ta käis juba ammu ringi kõrge temperatuuriga, kuid täna tundus teda vallanud palavik tavalisest kõrgemana.

Salka kurnav kõhutüüfus oli hiilinud ka Paveli kallale. Kuid ta tugev keha pani vastu, ja viiel päeval leidis ta jõudu tõusta üles õlgedega kaetud tsementpõrandalt ning minna koos kõigiga tööle. Ei päästnud teda soe jopp ega Fjodori saadetud ning külmavõetud jalgadele tõmmatud vildid.

Igal sammul torkas midagi valusasti rinnus, hambad lõgisesid külmavärinaist, silme ees virvendas ja näis, et puud ringlesid veidra karussellina.

Ta jõudis suuri vaevu jaamani. Teda hämmastas ebatavaline müra. Ta jäi vahtima: pikk rong ulatus läbi kogu jaama. Platvormidel seisid väikesed vedurid, rööpad, liiprid, ja rongiga saabunud inimesed laadisid neid maha. Ta tegi veel mõne sammu ja kaotas tasakaalu. Ta tajus nõrka hoopi, kui langes peaga vastu maad. Lume meeldiv jahedus lõikas ta kuuma põske.

Ta peale satuti alles mõne tunni pärast. Kanti barakki. Kortšagin hingas raskesti ega tundnud ümberolijaid. Soomusrongilt kutsutud velsker teatas: „Krupoosne kopsupõletik ja kõhutüüfus. Temperatuur 41,5. Põletikus liigestest ja paisetest kaelal ei maksa rääkidagi — need on tühised asjad. Üksnes esimesest kahest jätkub, et teise ilma minna."

Pankratov ja saabunud Dubava tegid kõik võimaliku, et Pavelit päästa.

Kortšagini kodukandimehele Aljoša Kohhanskile tehti ülesandeks viia haige kodulinna.

Pankratovile ja Dubavale läks üksnes kogu Kortšagini rühma abil ja peamiselt Holjava pealekäimisel korda meelemärkuseta Kortšagin ja Aljoša paigutada täiskiilutud vagunisse. Kartes plekilise tüüfuse nakkust, ei tahetud neid peale lasta, avaldati vastupanu ja ähvardati tüüfusehaige teel välja visata.

Haige pealelaadimist takistajate nina all nagaaniga vehkides kisendas Holjava:

„See pole nakkushaige! Tema sõidab, kuigi meil selleks tuleks teid kõiki kas või välja visata! Pidage meeles, nahahoidjad, kui keegi peaks julgema talle kättki külge panna, siis — ma teatan sellest kogu liinil — võtame kõik rongilt maha ja pistame trellide taha. Säh, Aljoša, võta Pavka mauser, anna tuld igaühele, kellele võiks pähe tulla teda rongilt maha võtta," lisas Holjava karmiks hoiatuseks.

Rong hakkas liikuma. Pankratov astus tühjenenud perroonil Dubava juurde.

„Mis sa arvad, kas jääb ellu?"

Ta ei saanud vastust.

„Lähme, Mitjai, mis tuleb, see tuleb. Meil tuleb nüüd vastutada kõige eest. Öösel vaja vedurid maha laadida, hommikul aga katsume neile sooja sisse saada."

Holjava helistas kogu liinil oma sõpradele-tšekistidele.

Ta palus neid tungivalt, et nad ei lubaks reisijail haiget Kortšaginit rongilt maha võtta, ja alles siis, kui ta oli saanud kindla tõotuse „ei luba", läks ta magama.

Ühes raudtee-sõlmjaamas tassiti reisirongist otse perroonile vagunis surnud tundmatu valgepäise noormehe laip. Kes ta oli ja millesse ta suri — ei teadnud keegi. Jaama tšekistid, kel oli meeles Holjava palve, jooksid vaguni juurde, et takistada mahavõtmist, kuid veendudes noormehe surmas, tegid korralduse koristada laip surnukambrisse.

Otsekohe helistati Holjavale Bojarkasse ja teatati selle surmast, kelle elu pärast ta nii väga oli muretsenud.

Lühike telegramm Bojarkast tegi Kortšagini surma teatavaks kubermangukomiteele.

Aljoša Kohhanski viis haige Kortšagini omaste juurde ja heitis tüüfusepalavikus ka ise voodisse.

„9. jaanuaril.

Miks on mul nii raske? Enne laua juurde istumist nutsin. Kes võis arvata, et ka Rita võib nutta, ja veel nii valusasti? Ega pisarad pole alati tahtejõu nõrkuse tunnus? Täna on nende põhjuseks — põletav mure. Miks ta tuli? Miks tuli mure täna, suure võidu päeval, kui külmaõudus on võidetud, kui raudteejaamad on täis kallist kütet, kui ma just äsja olin võidupidustusel, linnanõukogu laiendatud pleenumil, kus austati ehitajaid-kangelasi? See on võit, kuid selle eest andsid kaks inimest oma elu: Klaviček ja Kortšagin.

Paveli hukkumine avastas mulle tõe: ta on mulle kallim kui arvasin.

Sellega lõpetan oma ülestähendused. Ei tea, kas asun kunagi enam uute tegemisele. Homme kirjutan Harkovisse, et ma olen nõus töötama Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomitees."

KOLMAS PEATÜKK

Noorus võitis. Tüüfus ei tapnud Kortšaginit. Neljandat korda oli Pavel viibinud surma piiril ja pöördunud tagasi ellu. Ta tõusis alles kuu aja pärast kõhnana ning kahvatuna ebakindlatele jalgadele ja proovis seintest kinni hoides käia mööda tuba. Ema toetusel jõudis ta aknani ja jäi kauaks teele vahtima. Seal läikisid sulavast lumest tekkinud veeloigud. Väljas oli esimene varakevadine sula.

Otse akna all kirsioksal kekutas upsakalt hallikõhuline varblane, vaadates oma väikeste kelmide silmadega rahutult Paveli otsa.

„Noh, kas oleme sinuga talve üle elanud?" sõnas Pavel tasa ja koputas sõrmega aknale.

Ema vaatas kohkunult tema poole.

„Kellega sa räägid seal?"

„Värvukesega... Ära lendas, sihuke kelm." Ja ta naeratas lõdvalt.

Kevad oli täies hoos. Kortšagin hakkas mõtlema linna tagasiminekule. Ta oli juba küllalt tugev, et käia, kuid ta organismis toimus midagi halba. Kord, kui ta aias jalutas, paiskas teda äkki maha terav valu selgroos. Suuri vaevu komberdas ta tuppa. Teisel päeval vaatas arst ta hoolikalt läbi. Kombates tundis ta selgroolülisambas sügavat lohku ja ühmatas üllatunult:

„Kust te selle olete saanud?"

„See on sillutuskivi jälg, doktor. Rovno linna all põrutati kolmetollisega selja tagant piki maanteed."

„Kuidas te ometi liikunud olete? Kas see pole teid häirinud?"

„Ei. Tookord lamasin maas tundi kaks ja — jälle hobuse selga. Nüüd alles tuletas ennast esimest korda meelde."

Arst uuris lohku ja kortsutas kulmu.

„Jah, kullake, väga ebameeldiv lugu. Selgroog ei salli niisuguseid põrutusi. Loodame, et ta edaspidi tunda ei anna. Riietuge, seltsimees Kortšagin."

Ja ta vaatas kaastundlikult ning halvasti varjatud murega oma patsienti.

Artjom elas oma naise, inetu nooriku Stjoša perekonnas. See oli vilets talupojaperekond. Kord astus Pavel Artjomi juurde sisse. Väikeses räpases hoovis jooksis kasimatu kõõrdsilmne poisijõmpsikas. Pavelit nähes jäi ta talle oma väikeste silmadega jultunult otsa vahtima ja sõrmega hoolikalt nina uuristades küsis:

„Mis sul tarvis on? Võib-olla tulid vargile? Mine parem ära, meil on tige mamma!"

Vana madala talutare tibatilluke aken läks lahti ja Artjom hüüdis kutsuvalt:

„Astu sisse, Pavlušа!"

Ahju juures askeldas potihargiga vanaeit, kelle nägu oli koltunud nagu pärgament. Ta riivas Pavelit põgusalt ebasõbraliku pilguga, ja lasknud külalise mööda, hakkas malmpottidega kolistama.

Kaks lühikeste patsikestega plikatirtsu ronisid kähku ahju peale, nad vahtisid sealt alla metsinimese uudishimuga.

Laua taga istus pisut kohmetunud Artjom. Tema naisevõttu ei kiitnud heaks ei ema ega vend. Põline proletaarlane Artjom oli teadmata miks lõpetanud oma kolmeaastase sõpruse kiviraiduri kauni tütre Galjaga, kes töötas rätsepatöökojas, ning läinud inetu Stjoša juurde, koduväiks perekonda, kus oli viis suud ja mitte ühtegi töötegijat. Siin pani ta pärast depootööd kogu oma jõu adra külge, aidates jalule kiratsevat majapidamist.

Artjom teadis, et Pavel ei kiitnud heaks tema siirdumist, nagu ta väljendas, „väikekodanlikku stiihiasse", ja nüüd jälgis Artjom, kuidas suhtub vend sellesse, mis teda siin ümbritses.

Istuti, vahetati kokkusaamisel tavalisi, vähetähtsaid lauseid, ja Pavel asus minekule. Artjom pidas teda kinni:

„Oota, sööd koos meiega, Stjoša toob kohe piima. Nii et sa homme siis sõidad? Oled veel nõrgavõitu, Pavka."

Tuppa astus Stjoša, teretas ja kutsus Artjomi rehalasse appi midagi teise kohta tõstma. Pavel jäi üksi sõnaahtra vanaeidega. Aknast kostis kirikukellade helinat. Eit pani potihargi käest ja pobises pahaselt:

„Issa-jessuke, selle kuradi töö sees pole aega palvetki pidada!" Ta võttis räti õlgadelt ja tulnuka poole kõõrdi vaadates läks nurka, kus rippusid aja jooksul tuhmunud nukranäolised pühakujud. Pannud kolm kondist sõrme kokku, hakkas ta risti ette lööma.

„Meie isa, kes sa oled taevas, pühitsetud olgu sinu nimi. . ." sosistasid ta kuivad huuled.

Hoovis võttis poisijõmpsikas hoogu ja kargas kaksiti musta lontkõrvalise sea selga. Seda paljaste jalgadega kõvasti kannustades ning kätega harjastest kinni hoides kisas ta keerleva ja ruigava looma seljas:

„Nõõ-õõ! Las käia, tee sõitu! Ptruu! Ära jända!"

Siga tormas poisikesega mööda õue, püüdes teda maha visata, kuid kõõrdsilmaline võrukael hoidis kõvasti kinni.

Eit jättis palve pooleli ja pistis pea aknast välja.

„Ma sind sõidutan, teen su tagumiku kirjuks! Roni sea seljast maha, võtku sind katk! Et sa maa sisse vajuksid, põrguline sihuke!"

Seal õnnestus ratsanikku viimaks maha visata ja rahuldatud eit pöördus jälle ikoonide juurde. Teinud vaga näo, jätkas ta:

„Sinu riik tulgu. . ."

Lävele ilmus jõmpsikas, silmad nutused. Varrukaga kriimustatud nina pühkides ja valu pärast nuuksudes hakkas ta vinguma:

„Mam-m-a-a, anna vareenikut!"

Eit pöördus vihaselt ümber.

„Palvetada ei lase, sa kõõrdsilmadega kurat. Ma sulle, koerapojale, kohe annan. . ." Ja ta kahmas lavatsilt nuudi. Poiss kadus silmapilkselt. Tüdrukud ahju taga turtsatasid tasa.

Eit asus kolmandat korda palvetama.

Venda ära ootamata tõusis Pavel püsti ja läks välja. Aiaväravat sulgedes märkas ta viimase aknakese taga vanaeide pead. Too jälgis Pavelit.

„Mis pahavaim selle Artjomi siia tõmbas? Nüüd ta enne surma välja ei roni. Stjoša sünnitab igal aastal lapse. Vajub sügavamale nagu sitikas sõnnikusse. Viimaks, taga paremaks, jätab depoo sinnapaika," mõtiskles masendatud Pavel, sammudes mööda inimtühja linnatänavat. „Ja mina mõtlesin tõmmata teda poliitilisse ellu."

Ta tundis rõõmu, et ta sõidab homme sinna, suurde linna, kuhu jäid ta sõbrad ja ta südamele kallid inimesed. Suur linn ahvatles teda oma võimsuse, jõulise elu, lakkamatult saaliva inimestevoolu, trammide müra ja autopasunate rööpatustega. Kuid peamiselt tõmbas teda tohutuisse kivikorpustesse, tahmunud tsehhidesse, masinate vahele, rihmade tasase sahina juurde. Teda tõmbas sinna, kus tõtlikult keerlesid hiiglaslikud hoorattad ja lõhnas masinaõlist; kõige selle juurde, millega ta oli kodunenud. Siin aga, selles väikeses linnakeses mööda tänavaid hulkudes tundis Pavel mingit surutust. Polnud midagi imestada, et linn muutus talle võõraks ja igavaks. Päeval oli isegi ebameeldiv jalutama minna. Mööudes treppidel istuvaist lobisejaist eitedest, kuulis Pavel nende väledat vadinat:

„Vaadake naised, kust see hernehirmutis on tulnud?"

„Kohe näha, et on perkuloosis, tal on tiisikus."

„Aga jopp on tal kallis, mis muud kui varastatud. . ."

Ja palju muud, millest tekkis tülgastus.

Ta oli juba ammu siit oma juured lahti kiskunud. Suur linn, tugev ning elurõõmus sõpruskond ja töö olid talle saanud lähedasemaks ja kodusemaks.

Kortšagin jõudis endale märkamatult männisalu juurde ja peatus teelahkmel. Paremal oli kõrge teravaäärelise püsttaraga metsast eraldatud vana sünge vangla, selle taga valged haiglakorpused.

Ja siin, sellel avaral väljakul, lämbusid silmustes Valja ja ta seltsimehed. Vaikides seisis ta kohal, kus oli olnud võllas, siis läks ta jääraku äärele. Ta ronis alla ja tuli platsikesele, kus oli vennaskalmistu.

Kellegi hoolitsevad käed olid kaunistanud haudade rea kuuseokstest pärgadega ja istutanud väikese kalmistu ümber põõsasheki. Jääraku kohal kõrgusid sirged männid. Nõo nõlvu kattis värske rohu roheline siid.

Siin on linnapiir. Ümberringi on vaikne ja kurb. Mets kohiseb tasa ja taassündinud maa lõhnab kevadiselt. Siin surid mehiselt võitluskaaslased, surid selleks, et elu muutuks kauniks neile, kes olid sündinud viletsuses, neile, kellele juba sündimine oli orjamise alguseks.

Paveli käsi võttis pikkamisi mütsi peast, ja kurbus, sügav kurbus täitis ta südame.

Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast, ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest. Ja elada tuleb rutates. Sest elu võib katkeda mõttetu haiguse või mõne kurva juhuse läbi.

Nende mõtete valduses olles lahkus Kortšagin vennaskalmistult.

Kurvastav ema valmistas kodus poega teele saatma. Pavel silmitses teda ja märkas, et ema varjab ta eest pisaraid.

„Ehk jääd siiski koju, Pavluša! Mul üksi on vanu päevi kibe elada. Lapsi kui palju, aga vaevalt kasvavad suuremaks, kui jooksevad mööda ilma laiali! Mis sind ometi sinna linna tõmbab? Ka siin võib elada. Või oled sinagi endale välja vaadanud mõne põetud vuti? Minule, vanaeidele, ei räägi ju keegi midagi. Artjom võttis naise — sõnagi ei lausunud, aga sinust ära räägigi. Siis ainult näen teid, kui olete sandiks jäänud," rääkis ema vaikselt-aeglaselt, ladudes puhtasse seljakotti poja väheseid tarbeasju.

Pavel võttis ta õlgade ümbert kinni ja surus enda vastu.

„Emake, ei ole mul mingit vutti! Kas tead ka, memmeke, et linnud otsivad endale kaasat tõu järgi? Kas mina olen siis sinu arvates mõni vutt?"

Ta pani sellega ema naeratama.

„Emake, mina andsin endale sõna, et tüdrukuid enne ei vaata, kui kogu maailmas teeme pursuidele lõpu. Mis, sa ütled, et tuleb kaua oodata? Ei, emake, kodanlased ei pea kuigi kaua vastu... Kõigi inimeste jaoks tuleb üksainus vabariik, teid aga, eidekesi ja taadikesi, kes on tööinimesed, saadame Itaaliasse — on üks niisugune soe maa otse mere

ääres. Seal, emake, pole kunagi talve. Elama paneme teid kodanlaste lossidesse, ja hakkate soojendama oma vanu luid-liikmeid päikese käes. Meie aga sõidame Ameerikasse pursuidele lõppu tegema."

„Ei ela mina, pojake, sinu muinasjutuni... Niisamasugune tuuletallaja oli su vanaisa, sõitis merd. Tõeline röövel, andku jumal mulle andeks! Sevastoopoli sõjas sai oma sõdimised sõditud, nii et koju tuli ilma käe ja jalata. Rinda riputati talle kaks risti ja kaks tsaari poolerublast lindikese otsas, aga suri, vanake, hirmsas vaesuses. Vastuhakkaja oli, mingisugusele võimumehele lõi roobiga pähe ja istus ligemale aasta otsa türmis. Pisteti teine kinni ega aidanud isegi ristid. Vaatan sind, ja võta või jäta — oled sinagi vanaisasse läinud."

„Emake, miks me lahkumise nii kurvaks teeme? Anna lõõtspill siia, pole teist ammu enam käes hoidnud."

Ta kummardas pea pärlmutrist klahvide ridade kohale. Ema üllatasid ta muusika uutlaadi helid.

Ta ei mänginud nii nagu vanasti. Ta mängus polnud enam meeletut uljust, trotslikke vingatusi ega vahvat helidetantsu, seda joovastavat ülemeelikust, mis tegi noore pillimehe Pavka kuulsaks üle kogu linna. Ta muusika kõlas meloodiliselt, oli oma jõudu kaotamata sügavamaks muutunud.

Pavel tuli üksinda jaama.

Ta oli keelitanud ema koju jääma, sest ta ei tahtnud, et ema hüvastijätul pisaraid valaks.

Vagunisse tungisid kõik väevõimuga. Pavel hõivas vaba nari kõige kõrgemal ja jälgis sealt lärmakaid ja ärritatud inimesi vahekäikudes.

Ikka veel tassiti kotte ja topiti neid pinkide alla.

Kui rong hakkas liikuma, rahuneti, ja nagu alati niisuguseil juhtumeil, asuti aplalt söögi kallale.

Pavel suikus varsti unne.

Esimene maja, mida ta tahtis külastada, oli linna tsentrumis, Kreštšatikil. Aeglaselt sammus ta astmeist üles. Kõik ümberringi oli tuttav, miski polnud muutunud. Siis astus ta mööda silda, libistades kätt siledal rinnatisepuul. Ta jõudis

allaviiva trepini. Seal ta seisatas — sillal polnud ainsatki hinge. Öö avas oma otsatus sügavuses ta võlutud silmadele üleva vaatepildi. Pimedus laotas horisondile musta sameti; võlvina kaardudes süttisid ülal ja vilkusid fosforse valgusega tähtedeparved. Madalamal aga, seal, kus nähtamatul joonel ühines maa taevavõlviga, sädeles pimeduses linn miljonites tuledes . . .

Trepist üles tuli Kortšaginile vastu mitu inimest. Vaidlusest haaratud tulijate ägedad hääled rebestasid öövaikuse, ja Pavel kiskus pilgu linna tuledelt ning hakkas trepist alla minema.

Kreštšatikil, ringkonna eriosakonna lubadebüroos, teatas valvekorra-komandant Kortšaginile, et Žuhrai on juba ammugi linnast lahkunud.

Ta uuris tükk aega Pavelit, esitades talle küsimusi, ja alles siis, kui ta veendus, et noormees on Žuhraiga isiklikult tuttav, ütles ta, et Fjodor kutsuti juba kaks kuud tagasi tööle Taškenti, Turkestani rindele. Kortšagini kurvastus oli nii suur, et ta ei hakanud isegi üksikasju pärima, vaid pöördus vaikides ümber ja astus välja uulitsale. Väsimus võttis ta üle võimust ja sundis teda istuma välistrepi astmeile.

Tramm läks mööda, täites tänava kolina ja mürinaga. Kõnniteedel liikus lõputu inimvool. Linn on täis elu — kord kõlab õnnelikku naise-naeru, kord mehe katkendlikku basshäält, kord nooruki tenorit, kord vanamehe korisevat kähinat. Inimvool on lõputu, samm alati tõtlik. Heledasti valgustatud trammid, autolaternate sähvatused ja elektrilampide tulekahju kõrvalasuva kino reklaami ümber. Ja kõikjal inimesi, kes täidavad tänava vaikimatu kõnekõminaga. See on suurlinna õhtu.

Prospekti kära ja askeldus leevendasid Fjodori ärasõidu teatest tekitatud teravat kibestust. Kuhu minna? Tagasi Solomenkasse, kus asusid sõbrad, oli kauge minna. Ning iseendast kerkis ta silme ette maja siin lähedal Kruglo-Universitetskaja tänavas. Muidugi, ta läheb kohe sinna. Sest esimene sõber pärast Fjodorit, keda ta tahtis näha, oli Rita. Seal, Akimi juures, võib ka ööbida.

Juba eemalt nägi ta ülal nurgaaknas valgust. Püüdes olla rahulik, tõmbas ta tammepuust ukse lahti. Mõne hetke seisis ta ülal ukse ees. Rita toast kostis hääli, keegi mängis kitarri.

„Ohoo, järelikult on ka kitarr lubatud? Režiimi on pehmendatud," järeldas Kortšagin ja koputas kergelt rusikaga uksele. Tundes, et ta on erutunud, hammustas ta huult.

Tundmatu noor naine, rullikestega meelekohtadel, avas ukse. Küsivalt silmitses ta Kortšaginit.

„Keda te otsite?"

Naine hoidis ukse lahti ja põgus pilk tundmatule sisustusele andis juba ette vastuse.

„Kas võib näha Ustinovitšit?"

„Teda pole, ta sõitis juba jaanuaris Harkovisse, sealt aga, nagu ma kuulsin, Moskvasse."

„Aga seltsimees Akim, elab ta siin või on samuti ära sõitnud?"

„Ka seltsimees Akimi pole. Ta on praegu Odessa kubermangu komsomolikomitee sekretär."

Pavelil ei jäänud muud üle kui minna tuldud teed tagasi. Rõõm linna tagasitulekust haihtus.

Nüüd tuli tõsiselt mõtelda öömajale.

„Niiviisi sõpru mööda käies kõnnid varbad villi ega saa näha kedagi," torises Kortšagin mornilt, püüdes meelekibedusest võitu saada. Ta otsustas siiski veel kord õnne katsuda ja otsida üles Pankratov. Laadija elas sadama kandis ja tema juurde oli lähem kui Solomenkasse.

Hoopis väsinuna jõudis ta viimaks Pankratovi korterini, ja koputades kunagi ookriga värvitud uksele, otsustas: „Kui ka seda pole, siis enam ei hulgu. Poen paadi alla ja ööbin seal."

Ukse avas lihtsa, lõua alt kinnitõmmatud pearätikuga eideke, Pankratovi ema.

„Kas Ignat on kodus, emake?"

„Just praegu tuli. Tahtsite tema juurde?"

Ta ei tundnud Pavelit ära, pöördus ringi ja hüüdis:

„Genka, sinu juurde tuldi!"

Pavel astus eidekesega koos kambrisse ja pani koti põrandale. Pankratov, söönud suu tühjaks, pöördus laua tagant tema poole.

„Kui minu juurde, siis istu ja pajata, mina aga panen niikaua kausitäie boršši hingealla, hommikust saadik olen palja vee peal." Ja Pankratov võttis kätte hiiglasuure puulusika.

Pavel istus tema kõrvale sissevajunud põhjaga toolile. Ta

võttis mütsi peast ja pühkis sellega vana harjumuse kohaselt laupa.

„Kas ma siis tõesti olen niivõrd muutunud, et isegi Genka ei tunne mind ära?"

Pankratov saatis suhu paar lusikatäit suppi, ja kuna ta ei saanud külaliselt vastust, pööras pea tema poole.

„Noh, lase kuulda, mis sul siis oli!"

Ta käsi jäi leivatükiga poolel teel suu juurde seisma. Pankratov hakkas nõutult silmi pilgutama.

„E-e . . . pea . . . Ptüi sina, silmamoonutis niisugune!"

Nähes ta pingutusest punaseks läinud nägu, ei pidanud Kortšagin enam vastu ja pahvatas naerma.

„Pavka! Ja meie pidasime sind ju surnuks! . . . Pea! Kuidas su nimi on?"

Pankratovi hüüatuste peale jooksid teisest toast välja vanem õde ja ema. Kõik kolm jõudsid viimaks veendumusele, et nende ees on tõeline Kortšagin.

Majas magati juba ammu, kui Pankratov jutustas ikka veel nelja kuu jooksul toimunud sündmustest.

„Žarki ja Mitjai sõitsid juba talvel Harkovi. Ja mitte niisama kuskile, reod, vaid kommunistlikku ülikooli. Vanka ja Mitjai läksid ettevalmistus-kursusele. Meid tuli kokku inimest viisteist. Ka mina põrutasin täie valuga sooviavalduse sisse. Mõtlesin, et tarvis ajusid veidi tihendada, muidu on teised vedelavõitu. Aga komisjonis, tead, võeti mind vahele."

Pankratov nohises vihaselt ja jätkas:

„Esialgu mul läks libedasti. Kõik klappis: parteipilet on, komsomoli-staažist jätkub, sotsiaalsete seisundite ja päritolude kohta ei saa midagi nina alla hõõruda, aga kui asi läks poliitiliste teadmiste kontrollini, siis tekkis mul pahandus.

Läksin ühe seltsimehega komisjonist purelema. Paneb mulle ette niisuguse küsimuse: „Ütelge, seltsimees Pankratov, missuguseid teadmisi on teil filosoofias?" Kuid teadmisi, ise mõistad, mul ei olnud mingisuguseid. Sealsamas aga tuli meelde, et meil oli üks laadija, gümnasist, hulkur. Laadijaks oli hakanud heputamise pärast. Ükskord ta jutustas meile, et Kreekas, pagan teab millal, olid niisugused õpetatud mehed, kes olid iseendast suurel arvamisel, ja et neid nimetati filosoofideks. Üks niisugune tüüp, nime ma ei

mäleta, vististi Ideogenes, elas kogu eluaja vaadis ja nõnda edasi . . . Nende hulgas peeti kõige paremaks spetsiks seda, kes nelikümmend korda tõestab, et must on valge, ja valge — must. Ühe sõnaga — olid luiskajad. Nojah, tuli meelde gümnasisti jutt ja ma mõtlesin: „See komisjoniliige tahab mind ninapidi vedada." Ja ise vaatab mulle kavalalt otsa. Ma siis põrutasingi: „Filosoofia," ütlesin, „on tühipaljas loba ja puru silma ajamine. Mul, seltsimehed, pole mingit tahtmist selle rämpsuga tegemist teha. Mis puutub aga partei ajaloosse, siis olen kõigest hingest valmis." Kus hakkasid mind sarjama, et kust mina olen saanud sihukesi uudiseid filosoofia kohta. Siis ma lisasin veel midagi gümnasisti sõnade järgi, mille peale kogu komisjon pahvatas naerma. Ma sain vihaseks. „Mis," ütlesin, „kas tahate mind lolliks teha?" Kahmasin mütsi ja — koju.

Pärast sai see komisjoniliige kubermangukomitees minuga kokku ja ajas tundi kolm juttu. Selgus, et see gümnasist oli valetanud. Tuleb välja, et filosoofia on vägev ja tark asi.

Dubava ja Žarki aga läksid läbi. Noh, Mitjai vähemalt õppis tublisti, aga Žarki — see polnud minust palju targem. Mis muud kui orden aitas Vankat. Mina jäin ühe sõnaga — kuivale. Mind pandi möllama siin sadamas majandusasjadega. Asendan kaubasadama ülemat. Varem juhtus, et tülitsesin alati ülemustega igasuguste noorsoo-asjade pärast, nüüd tuleb aga enesel majandust juhtida. Mõnikord juhtubki nõnda, et satub sulle pihku looder või mõni kohmakas käperdis, siis pigistad teda nagu ülemus ja nagu sekretär. Palun väga, minule ta juba pulki pähe ei aja. Endast räägin hiljem. Missuguseid uudiseid ma pole veel sulle rääkinud? Akimist tead juba, kubermangukomitees kükitab vanadest ainult Tufta ikka sellelsamal kohal. Tokarev on Solomenkas partei rajoonikomitee sekretäriks, Okunev, sinu kommuuni mees, — komsomoli rajoonikomitees. Talja tegeleb poliitharidustööga. Töökodades on sinu kohal Tsvetajev, ma tunnen teda vähe, kubermangukomitees saame vahel kokku, paistab, et pole rumal poiss, ainult isekas on. Kui mäletad Anna Borharti — tema on samuti Solomenkas, partei rajoonikomitee naisosakonna juhataja. Teistest olen juba sulle jutustanud. Jah, Pavluša, partei on saatnud palju rahvast õppima. Kogu vana aktiiv istub nüüd kubermangu

nõukogude- ja parteitöötajate koolis raamatu taga. Tulevaks aastaks lubavad saata ka mind."

Uinuti ammu pärast kesköö d. Hommikul, kui Kortšagin ärkas, polnud Ignati enam kodus, oli läinud sadamasse. Ta õde Dusja, tugev tüdruk, venna nägu, kostitas külalist teega, vadistades lõbusalt igasugusest tühjast-tähjast. Pankratovi isa, laevamasinist, oli sõidus.

Kortšagin asus minekule. Hüvastijätul meenutas Dusja: „Ärge unustage, me ootame teid lõunale."

Kubermangukomitees valitseb tavaline elevus. Uks komiteesse käib aina kinni ja lahti. Koridorides ja tubades on rohkesti rahvast, asjadevalitsuse ukse tagant kostab kirjutusmasinate summutatud klõbinat.

Pavel seisis koridoris, silmitsedes, kas ei kohta mõnd tuttavat nägu, ja kui ta kedagi ei leidnud, astus sekretäri tuppa. Suure kirjutuslaua taga istus sinises vene särgis kubermangukomitee sekretär. Ta pühendas Kortšaginile põgusa pilgu ja jätkas pead tõstmata kirjutamist.

Pavel võttis istet tema vastas ja silmitses tähelepanelikult Akimi asendajat.

„Mis küsimuses tulite?" küsis vene särgis sekretär, pannes punkti täiskirjutatud lehe lõppu.

Pavel jutustas talle oma loo.

„Seltsimees, mind on vaja organisatsiooni nimestikus ellu äratada ja töökodadesse saata. Tee selle kohta korraldus."

Sekretär laskus vastu toolikorju ja vastas kõhklevalt:

„Muidugi võtame sind uuesti arvele, sellest ei maksa rääkidagi. Kuid saata sind töökodadesse pole paslik, seal töötab juba Tsvetajev, viimati valitud kubermangukomitee liige. Me kasutame sind teisel kohal."

Kortšagini silmad tõmbusid pilukile.

„Ega ma töökodadesse selleks lähe, et Tsvetajevi tööd segada. Ma lähen tsehhi oma erialale, aga mitte kollektiivi sekretäriks, ja et ma olen veel füüsiliselt nõrk, palun, ärge saatke mind teisele tööle."

Sekretär jäi nõusse. Ta kriipseldas mõne sõna paberile.

„Andke seltsimees Tuftale, tema ajab kõik joonde."

Arvestus- ja jaotusosakonnas materdas Tufta parajasti oma abilist — arvestajat. Pavel kuulas oma pool minutit

nende sõimlemist, kuid nähes, et see venib pikale, katkestas ta vihahoogu sattunud arvestus- ja jaotusosakonna juhatajat.

„Temaga lõpetad hiljem, Tufta. Võta paber, vormistame minu dokumendid."

Tufta vahtis tükk aega küll paberile, küll Kortšaginile. Lõpuks ta taipas.

„Oo! Sa siis polegi surnud? Mis nüüd teha? Sa oled nimestikust kustutatud, ma ise saatsin arvestuskaardi Keskkomiteesse. Ja sa pole pealegi läbi käinud ülevenemaalisest loendusest. Vastavalt komsomoli Keskkomitee ringkirjale heidetakse välja kõik need, kes pole läbi käinud loendusest. Sellepärast jääb sulle ainus võimalus — astuda üldistel alustel uuesti sisse," rääkis Tufta kategooriliselt.

Kortšagin kortsutas kulmu.

„Sina oled ikka endine! Noor mees, aga hullem kui vana kantseleirott kubermanguarhiivist. Millal saab sinust küll inimene, Volodka?"

Tufta kargas püsti, nagu oleks teda kirp hammustanud.

„Palun ärge lugege mulle epistleid, mina vastutan ise oma töö eest. Ringkirju ei kirjutata selleks, et mina neid rikuksin. Aga solvamise eest, „kantseleiroti" pärast, võtan su vastutusele."

Viimased sõnad ütles Tufta ähvardavalt ja tõmbas demonstratiivselt endale lähemale virna läbivaatamata posti, demonstreerides kogu oma ilmega, et jutt on lõpetatud.

Pavel astus aeglaselt ukse poole, kuid millegi meenudes pöördus ta tagasi laua juurde ja võttis ära Tufta ees lebava sekretäri sedeli. Arvestus- ja jaotusosakonna juhataja jälgis Pavelit. See kuri ning kiuslik noor rauk oma suurte kikkis kõrvadega oli ühteaegu vastik ja naeruväärne.

„Hea küll," sõnas Kortšagin pilkavalt, kuid rahulikult. „Minule võib muidugi süüks panna „statistika desorganiseerimist", kuid ütle mulle, kuidas sa tuleksid toime nende karistamisega, kes võtavad kätte ja surevad ega esita enne surma selle kohta avaldust. Igaüks võib ju, kui tahab — haigeks jääda, kui tahab — surra, kuid ringkirja selle kohta vist ei ole."

„Ha-ha-ha!" hirnus lõbusalt Tufta abiline, suutmata säilitada erapooletust.

Tuftal läks pliiatsiots käes katki. Ta virutas pliiatsi põrandale, kuid ei jõudnud oma vastasele vastata. Valjusti naerdes ja juteldes tungis tuppa terve hulk inimesi. Nende seas oli Okunev. Rõõmsal imestusel ja pärimistel polnud lõppu. Mõne hetke pärast astus tuppa veel rühm noori ja ühes nendega Jureneva. Ta pigistas kaua kohmetult, kuid rõõmsalt Paveli kätt.

Pavel pandi jälle jutustama kõike algusest peale. Seltsimeeste siiras rõõm, teesklemata sõprus ja kaastunne, tugevad käepigistused, mõjukad ja sõbralikud õlale-patsutamised sundisid Pavelit Tufta unustama.

Oma jutu lõpul pajatas Kortšagin seltsimeestele ka kõnelusest Tuftaga. Umberringi kuuldus pahaseid hüüatusi. Olga, kinkinud Tuftale hävitava pilgu, läks sekretäri tuppa.

„Lähme Neždanovi juurde. Küll ta Tufta lõõrid puhtaks teeb."

Seda öeldes võttis Okunev Paveli ümbert kinni ja nad läksid seltsimeeste trobikonnast saadetuna Olgale järele.

„Teda on tarvis kohalt maha võtta ja saata aastaks laadijana Pankratovi juurde sadamasse. Tufta on ju stantsitud bürokraat!" rääkis Olga ägedalt.

Kubermangukomitee sekretär naeratas leebelt, kuulates Okunevi, Olga ja teiste nõudeid, et Tufta vallandataks arvestus- ja jaotusosakonna juhataja kohalt.

„Kortšagini uuesti arvelevõtmisest ei tarvitse üldse rääkida, talle kirjutatakse liikmepilet otsekohe välja," rahustas Neždanov Olgat. „Ka mina olen teiega nõus, et Tufta on formalist," jätkas ta. „See on tema peamine puudus. Kuid tuleb tunnustada, et ta asjad on üsna hästi korras. Kõikjal, kus ma olen töötanud, on arvestus ja statistika komsomolikomiteedes lausa läbipääsematu rägastik, ja ühtegi arvu ei saa uskuda. Meie arvestus- ja jaotusosakonnas aga on statistika hästi korraldatud. Teie ise teate, et Tufta istub oma osakonnas mõnikord poole ööni. Mina arvan nii: vallandada võib teda alati, kui tema asemele tuleb aga mõni heasüdamlik noormees, kuid räbal arvestaja, siis poleks küll bürokratismi, kuid poleks ka arvestust. Las töötab. Ma teen talle korraliku peapesu. See mõjub mõneks ajaks, siis aga vaatame edasi."

„Hästi, tont temaga," nõustus Okunev. „Sõidame, Pavluša, Solomenkasse. Täna on meie klubis aktiivi koosolek.

Sinust ei tea veel keegi, ja äkki: „Sõna on Kortšaginil!" Pavluša, sa oled täitsamees, et sa ei surnud. Noh, mis kasu oleks sinust olnud siis proletariaadil?" resümeeris Okunev naljatades, haaras Kortšagini sülle ja lükkas ta välja koridori.

„Olga, kas õhtul tuled?"

„Tingimata."

Pankratovid ei jõudnudki Pavelit ära oodata lõunale, ta ei tulnud ka ööseks. Okunev viis oma sõbra enda juurde. Tal oli nõukogu majas omaette tuba. Ta andis Pavelile süüa, mis tal oli, pani siis Paveli ette lauale ajalehtede kaustad ja kaks paksu raamatut komsomoli rajoonikomitee büroo-istungite protokolle ning soovitas:

„Vaata läbi kogu see toodang. Kui sina tüüfuses asjatult aega raiskasid, on siin hulk vett merre voolanud. Loe, tutvu sellega, mis oli ja mis on. Ma tulen õhtu eel tagasi, siis läheme klubisse, kui aga väsid, heida pikali ja põõnuta."

Toppinud taskuisse kimbu dokumente, teatisi ja vahekirju (Okunev ignoreeris põhimõtteliselt portfelli ja see vedeles voodi all), tegi komsomoli rajoonikomitee sekretär toas lahkumisringi ja läks välja.

Õhtul, kui ta tagasi tuli, oli toa põrand täis lahtilöödud ajalehti, voodi alt oli välja kistud lasu raamatuid. Osa neist oli laotud lauale virna. Pavel istus voodil ja luges Keskkomitee viimaseid kirju, mis ta oli leidnud sõbra padja alt.

„Mis sa, röövel, mu korterist oled teinud!" kisendas Okunev teeseldud pahameelega. „Ohoh, pea, pea, seltsimees! Sa ju loed salajasi dokumente! Lase veel säärane oma tarre!"

Pavel muigas ja pani kirja kõrvale.

„Just siin ei olegi saladusi, kuid su lambil oli varju asemel tõepoolest dokument, mis ei kuulu avaldamisele. Ta on äärtest isegi kõrbema läinud. Näed?"

Okunev võttis kõrbenud lehe, heitis pilgu pealkirjale ja lõi endale peoga vastu laupa.

„Ja mina otsisin teda kolm päeva, tont teda võtaks! Kadus nagu vits vette! Nüüd tuleb meelde, et Volõntsev

meisterdas sellest kolm päeva tagasi lambivarju, siis aga otsis ise teda, nii et higi voolas." Okunev pani lehe hoolikalt kokku ja pistis selle madratsi alla. „Hiljem seame kõik korda," ütles ta rahustavalt. „Nüüd aga kinnitame pisut keha ja siis — klubisse. Võta istet, Pavluša!"

Okunev tõmbas taskust ajalehepaberisse mähitud pika vobla, teisest — kaks käntsakat leiba. Ja nihutanud paberid laua äärele, laotas ta vabale ruumile ajalehe, võttis vobla peadpidi kätte ja hakkas peksma seda vastu lauda.

Istudes ise laual ja töötades energiliselt lõuapäradega, pajatas elurõõmus Okunev Pavelile uudiseid, heites nalja asjaliku jutu sekka.

Okunev viis Kortšagini klubisse teenistujate ukse kaudu kulisside taha. Ruumika saali nurgas, lavast paremal, pianiino kõrval istusid raudtee kommunistlike noorte tihedas ringis Talja Lagutina ja Borhart. Anna vastas, ennast toolil kiigutades, istus Volõntsev — depoo komsomoli-sekretär, punane nagu augustikuu õun, seljas äärmuseni kulunud nahkjopp, mis kunagi oli olnud must. Volõntsevil olid nisukarva juuksed ja samasugused kulmud.

Tema kõrval, toetudes hooletult küünarnukiga pianiino kaanele, istus Tsvetajev — ilus šatään, teravalt väljajoonistatud suujoonega. Ta särgikaelus oli lahti.

Okunev, lähenedes grupile, kuulis Anna lause lõppu: „Mõni tahab uute seltsimeeste vastuvõttu teha igati keeruliseks. Tsvetajevi juures on see ilmne."

„Komsomol pole läbisõiduhoov," vastas Tsvetajev jonnakalt, jämedavõitu halvakspanuga.

„Vaadake, vaadake! Nikolai särab täna nagu puhastatud samovar! hüüdis Talja Okunevi nähes.

Okunev tõmmati ringi ja puistati üle küsimustega:

„Kus sa olid?"

„Hakkame pihta!"

Okunev tegi rahustava käeliigutuse.

„Ärge kibelge, sõbrakesed! Kohe tuleb Tokarev ja avame koosoleku."

„Ahaa, seal ta ongi," märkas Anna Tokarevi.

Tõepoolest, partei rajoonikomitee sekretär astus nende poole. Okunev jooksis talle vastu.

„Lähme kulisside taha, taat, näitan sulle üht sinu tuttavat. Küll sa imestad!"

„Mis seal ikka olla võib?" ühmas vanamees paberossi pahvides, kuid Okunev tõmbas teda juba käest.

Kell Okunevi käes plärises nii meeleheitlikult, et isegi kirglikumad lobisejad lõpetasid kähku jutu.

Tokarevi selja taga toredas rohelistest kuuseokstest raamis oli „Kommunistliku Manifesti" geniaalse looja portree. Kui Okunev avas koosolekut, silmitses Tokarev kulisside vahel seisvat Kortšaginit.

„Seltsimehed! Enne kui asume organisatsiooni järjekordsete ülesannete arutamisele, palus siin üks seltsimees sõna väljaspool järjekorda, ja meie Tokareviga arvame, et talle tuleks anda sõna."

Saalist kostis heakskiitvaid hääli ja Okunev pahvatas välja:

„Sõna tervituseks on Pavka Kortšaginil!"

Saalis istuvast sajast inimesest tundis Kortšaginit vähemalt kaheksakümmend, ja kui lavaäärele ilmus tuttav kuju ning pikk kahvatu noormees hakkas rääkima, võeti ta saalis vastu rõõmsate hüüetega ja tormiliste ovatsioonidega.

„Kallid seltsimehed!"

Kortšagini hääl oli kindel, kuid siiski ei läinud tal korda erutust varjata.

„Juhtus nii, sõbrad, et tulin tagasi teie juurde ja asun oma kohale rivis. Ma olen õnnelik, et tulin tagasi. Ma näen siin tervet rida oma sõpru. Ma lugesin Okunevi juures, et meil Solomenkas on nüüd kolmandiku võrra rohkem uusi sõpru, et töökodades ja depoos on välgumihkli-tegijatele lõpp tehtud ja et vedurikalmistult viiakse surnukehi „kapitaali". See tähendab, et meie maa sünnib taas ja kogub jõudu. Meil on, milleks maailmas elada. Ja kas ma võisin siis niisugusel ajal surra!" Ning Kortšagini silmad lõid sädelema õnnelikus naeratuses.

Tervitushüüete saatel astus Kortšagin alla saali, suundudes sinna, kus istusid Borhart ja Talja. Ta pigistas kiiresti paljusid käsi. Sõbrad nihkusid koomale ja Kortšagin istus. Ta käele laskus Talja käsi ja pigistas seda kõvastikõvasti.

Anna silmad on pärani, ta ripsmed värisevad pisut ja ta vaates särab üllatus ning tervitus.

Päevad libisesid mööda. Neid ei saanud nimetada argipäevadeks. Iga päev tõi midagi uut, ja hommikul oma aega jaotades märkas Kortšagin kurbusega, et päevas on aega vähe ja et nii mõndagi kavatsetust jääb tegemata.

Pavel asus elama Okunevi juurde. Ta töötas töökodades elektrimontööri abilisena.

Pavel vaidles kaua Nikolaiga, enne kui suutis viimast panna nõustuma sellega, et ta jääb ajutiselt juhtivast tööst eemale.

„Meil on inimestest puudus, aga sina tahad tsehhis logelda. Mulle sa ära räägi haigusest, ka mina käisin pärast tüüfust kuu aega kepiga rajoonikomiteesse. Ma ju tunnen sind, Pavka, asi ei seisa selles. Ütle mulle, mis on tõeline põhjus, " käis Okunev talle peale.

„Tõeline põhjus, Kolja, on see, et tahan õppida."

Okunev möirgas võidutsevalt:

„Ahaa!... Vaat mis! Sina tahad, aga kas mina sinu arvates ei taha? See on egoism, vennas. Niisiis, meie hakkame tööd rühmama, sina aga õppima. Ei, kullake, juba homme lähed organiseerimis-instrueerimisosakonda."

Kuid pärast pikki vaidlusi Okunev andis järele.

„Kaks kuud ei puuduta sind, saa tunda minu headust. Kuid Tsvetajeviga koostööst ei tule sul midagi, ta on endast suurel arvamisel."

Kortšagini tagasituleku töökodadesse võttis Tsvetajev vastu umbusaldusega. Ta oli kindel, et Kortšagini tulekuga algab võitlus juhtimise pärast, ja olles haiglaselt enesearmastaja, valmistus ta vastupanuks. Kuid juba esimestel päevadel veendus ta oma oletuste ekslikkuses. Kui Kortšagin sai teada kollektiivi büroo kavatsusest valida ta büroo koosseisu, tuli ta ise vastutava sekretäri tuppa ja, viidates oma kokkuleppele Okuneviga, veenas teda seda küsimust päevakorrast ära võtma. Oma tsehhi komsomoli-rakukeses võttis Kortšagin enda hoolde poliitringi, kuid tööd büroos ei taotlenud. Kuid siiski, hoolimata sellest, et ta ametlikult jäi juhtimisest eemale, oli Paveli mõju tunda kollektiivi kogu töös. Tähelepanematult, sõbralikult päästis ta Tsvetajevi korduvalt raskest olukorrast.

Kord tsehhi astudes nägi Tsvetajev üllatudes, kuidas kogu kommunistlike noorte rakuke ja oma kolmkümmend parteitut poissi pesid aknaid ja puhastasid masinaid, kraapides neilt aastatevanust mustust maha, ning kandsid õue vanametalli ja prahti. Pavel nühkis ägedalt hiiglasuure põrandaharjaga masuudi ja õliga kattunud tsementpõrandat.

„Mis teie siis ehite?" küsis Tsvetajev nõutult Paveli käest.

„Meie ei taha töötada mustuses. Siin pole kakskümmend aastat keegi pesnud, teeme nädala jooksul oma tsehhi uueks," vastas Kortšagin talle lühidalt.

Tsvetajev läks õlgu kehitades minema.

Elektrotehnikud ei leppinud sellega, vaid võtsid käsile ka hoovi. Suur õu oli juba ammust ajast vanaraua panipaigaks. Mida seal kõike polnud! Sadu vagunirattaid, terveid roostetanud raua mägesid, rööpaid, puhvreid, pukse — mitu tuhat tonni metalli roostetas lahtise taeva all. Kuid sellele panipaigale ettevõetud rünnaku pani seisma administratsioon.

„On tähtsamaid ülesandeid, ega hoovist meile kaela saja."

Siis sillutasid elektrikud oma tsehhi sissekäigu ees oleva platsikese telliskividega, kinnitasid sinna traatvõrgu, kus võis jalatseid porist puhastada, ja leppisid sellega. Tsehhis endas aga jätkus koristamine õhtuti pärast tööd. Kui peainsener Striž nädala pärast siia sisse astus, täitis tsehhi hele valgus. Määratu suured võrestikulistes raudraamides aknad, mis olid puhastatud igivanast masuudiga segunenud tolmust, avasid tee päikesekiirtele, ja need, tungides masinaruumi, sädelesid diislite läikima nühitud vaskosadel. Masinate rasked osad olid värvitud roheliseks ja keegi oli isegi rataste kodaraile hoolikalt maalinud kollased nooled.

„M-mjaa..." imestas Striž.

Tsehhi kaugemas nurgas lõpetas mitu inimest parajasti tööd. Striž läks sinna. Talle tuli vastu Kortšagin, käes purk vedeldatud värvi.

„Pidage, kullake," peatas teda insener. „Selle, mis te teete, ma kiidan heaks. Kuid kes andis teile värvi? Ma olen ju keelanud ilma minu loata seda kulutada, see on defitsiitne materjal. Veduriosade värvimine on tähtsam kui see, mida teie teete."

„Kuid me hankisime värvi äravisatud värvipurkidest. Kaks päeva jändasime vanade purkide kallal ja kraapisime

kokku oma kakskümmend viis naela. Siin on kõik seaduse järgi, seltsimees tehniline juhataja."

Insener tegi veel kord „m-mjaa", kuid seekord juba kohmetult.

„Siis muidugi tehke. M-mjaa... Siiski huvitav... Millega seletada seda — kuidas öelda — vabatahtlikku püüet puhtuse poole tsehhis? Seda te tegite ju tööst vabal ajal?"

Kortšagin tajus tehnilise juhataja hääles siirast hämmastust.

„Muidugi. Mis teie siis arvasite?"

„Jah, aga..."

„Seal ongi see „aga", seltsimees Striž. Kes teile on ütelnud, et bolševikud jätavad kogu selle mustuse rahule? Oodake, me ajame selle asja laiemaks. Saate veel näha ja imetleda."

Ja Kortšagin, minnes insenerist ettevaatlikult mööda, et teda mitte värviga määrida, läks ukse poole.

Õhtuti viibis Kortšagin hilise ajani avalikus raamatukogus. Ta soetas seal püsiva tutvuse kõigi kolme raamatukoguhoidjaga, ja rakendades kõiki propagandavahendeid, sai viimaks ihaldatud õiguse raamatute vabaks läbivaatamiseks. Asetanud treppredeli määratu suurte raamatukappide juurde, istus Pavel sellel tundide kaupa ja lehitses huvitava ning vajaliku otsinguil läbi raamatu raamatu järel. Enamik raamatuid olid vanad. Uus kirjandus asetses tagasihoidlikult ühes väikeses kapis. Siia olid kogutud juhuslikult saadud kodusõjaaegsed brošüürid, Marxi „Kapital", „Raudne kand" ja veel mõned raamatud. Vanade raamatute hulgast leidis Pavel romaani „Spartacus". Saanud sellest jagu paari ööga, viis ta raamatu kappi ja asetas selle M. Gorki teoste rivi kõrvale. Niisugune kõige huvitavamate ja armastatud raamatute ümberasetamine kestis kogu aja.

Raamatukoguhoidjad seda ei takistanud — neile oli see ükskõik.

Üksluist rahu komsomolikollektiivis häiris äkki esialgu üsna tühisena näiv sündmus: keskmise remondi rakukese büroo liige Kostka Fidin, nõbininaga ja rõugearmilise näoga pikaldane poiss, murdis ühe raudplaadi puurimisel

katki kalli ameerika puuri. Murdis oma pöörase lohakuse pärast — veelgi hullem — murdis peaaegu meelega. See juhtus hommikul. Keskmise remondi vanemmeister Hodorov käskis Kostkal puurida plaati mõned augud. Kostka keeldus esiotsa, kuid meistri pealekäimisel võttis plaadi ja hakkas puurima. Tsehhis ei sallitud Hodorovi ta kiusliku nõudlikkuse pärast. Ta oli olnud kunagi menševik. Ühiskondlikust elust ei võtnud ta üldse osa, kommunistlikele noortele vaatas viltu, kuid oma tööd tundis ta suurepäraselt ja oma kohustusi täitis hoolikalt. Meister märkas, et Kostka puurib „kuivalt", puuri õlitamata. Meister läks ruttu puurmasina juurde ja pani selle seisma.

„Oled sa pime või esimest päeva siin?" hakkas ta Kostka peale karjuma, teades, et puur paratamatult rikneb niisuguse käsitsemise juures.

Kuid Kostka haukus meistrile vastu ja käivitas uuesti masina. Hodorov läks tsehhiülemale kaebama, Kostka aga jooksis masinat seisma jätmata õlikannu otsima, et administratsiooni tulekul oleks kõik korras. Seni kui ta leidis õlikannu ja tagasi pöördus, oli puur juba murdunud. Tsehhiülem esitas nõude Fidini vallandamiseks. Komsomoli-rakukese büroo astus välja Kostka kaitseks, toetudes sellele, et Hodorov kiusab noorsoo aktiivi. Administratsioon jäi oma nõude juurde, ja asja arutamine läks kollektiivi büroosse. Siit see algaski.

Büroo viiest liikmest oli kolm selle poolt, et Kostkale teha noomitus ja viia ta üle teisele tööle. Tsvetajev oli nende hulgas. Kaks liiget aga ei pidanud Kostkat üldse süüdiolevaks.

Büroo istung toimus Tsvetajevi toas. Seal oli suur punase riidega kaetud laud, mitu pikka pinki ja taburetti, puutöökoja poiste oma kätetöö, seintel juhtide portreed, laua taga lahtiselt üle kogu seina oli kollektiivi lipp.

Tsvetajev oli „vabastatud tööline". Ta oli ametilt sepp ja tänu oma võimetele edutatud viimase nelja kuu jooksul noorsoo kollektiivis juhtivale tööle. Ta kuulus liikmena komsomoli rajoonikomitee büroosse ja kubermangukomitee koosseisu. Sepaks oli ta olnud mehaanikatehases, töökodades oli aga uustulnukas. Juba esimestest päevadest peale haaras ta ohjad kõvasti pihku. Enesekindlana ja otsustusvõimelisena summutas ta kohe poiste isikliku initsiatiivi,

kõik võttis ise käsile, kuid suutmata kogu tööd haarata, hakkas ta oma abilisi logelemises süüdistama.

Isegi tuba oli dekoreeritud tema isikliku järelevalve all.

Istungit juhtis Tsvetajev, istudes laabakil ainsas pehmes tugitoolis, mis oli toodud punasest nurgast. Istung oli kinnine. Kui partorg Homutov palus sõna, koputas keegi haaki pandud uksele. Tsvetajev kortsutas rahulolematult kulmu. Koputus kordus. Katjuša Zelenova tõusis ja avas haagi. Ukse taga seisis Kortšagin. Katjuša laskis ta sisse.

Pavel suundus juba vaba pingi poole, kui Tsvetajev hüüdis talle:

„Kortšagin! Meil on praegu kinnine büroo."

Puna tõusis Paveli põskedele, ja ta pöördus pikkamisi laua poole.

„Ma tean seda. Mind huvitab teie arvamine Kostka asjas. Ma tahan ühenduses sellega tõsta üles uue küsimuse. Oled sa minu juuresoleku vastu?"

„Ma pole vastu, kuid sul on ju teada, et kinnistel istungitel viibivad ainult büroo liikmed. Kui inimesi on palju, on raskem arutada. Kui sa aga kord oled tulnud, siis istu."

Esmakordselt sai Kortšagin niisuguse kõrvakiilu. Ta laubale, kulmude vahele, tekkis korts.

„Milleks niisugused formaalsused?" avaldas Homutov oma rahulolematust, kuid Kortšagin peatas teda käeliigutusega ja istus taburetile. „Vaat, mis ma tahtsin öelda," alustas Homutov. „Hodorovi suhtes on see õige, et ta on eemalseisev inimene, distsipliiniga aga on meil lugu halvasti. Kui kõik kommunistlikud noored hakkavad nõnda puure purustama, siis pole meil varsti enam millegagi töötada. Parteitutele aga pole see mitte mingiks eeskujuks. Ma arvan, et poisile tuleb teha hoiatus."

Tsvetajev ei lasknud teda lõpetada ja hakkas vastu vaidlema. Kuulanud minutit kümme, oli Kortšaginile büroo seisukoht selge. Kui asuti juba hääletama, palus ta luba rääkida. Enesest võitu saades andis Tsvetajev talle sõna.

„Seltsimehed, ma tahan teile teatavaks teha oma arvamuse Kostka küsimuses."

Kortšagini hääl oli palju teravam kui ta seda tahtis.

„Kostka juhtum on signaal, peaasi ei seisagi Kostkas. Ma kogusin eile mõned arvud." Pavel võttis taskust märkmiku. „Need andis tabelipidaja. Kuulake tähelepanelikult:

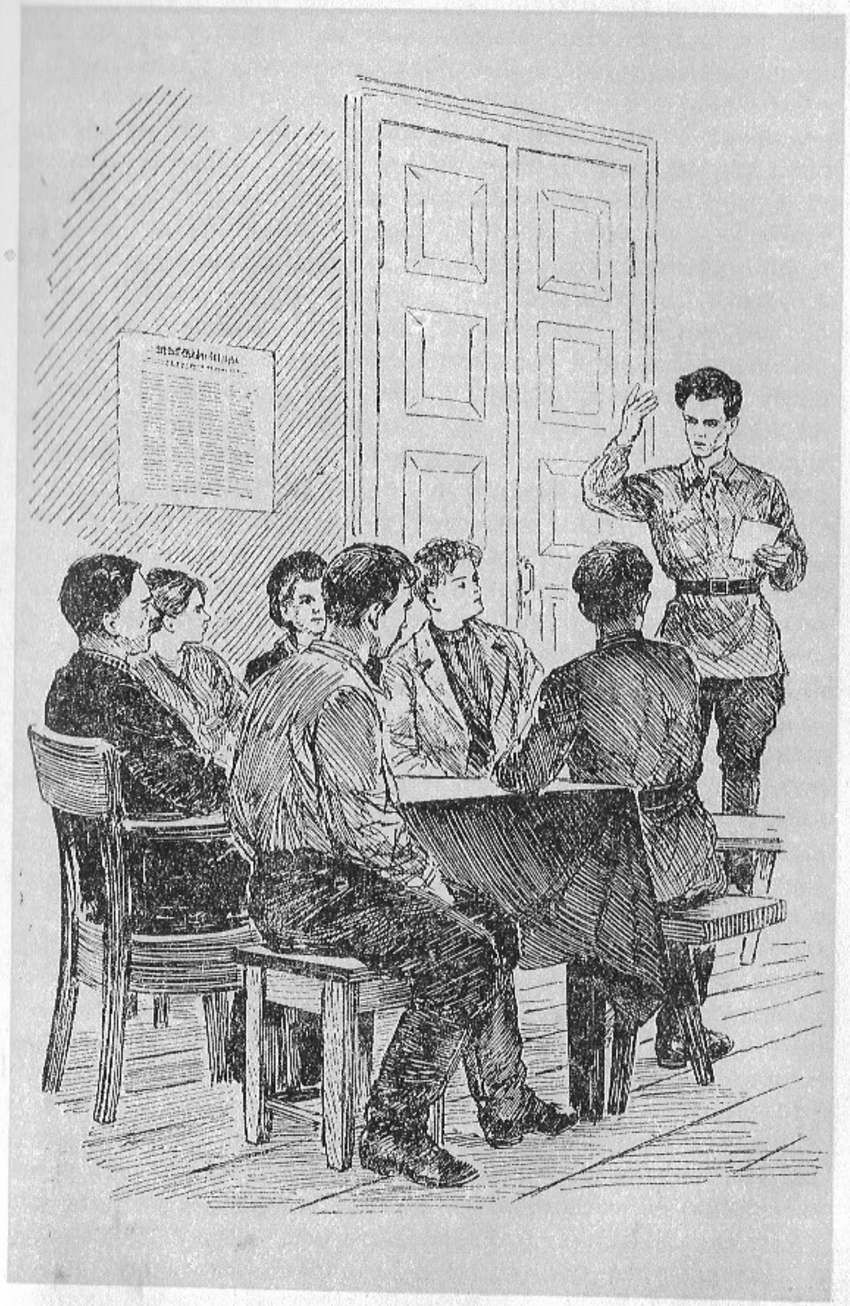

kakskümmend kolm protsenti kommunistlikest noortest hilineb iga päev tööle viis kuni viisteist minutit. See on juba alatine nähtus. Seitseteist protsenti kommunistlikest noortest puudub töölt süstemaatiliselt üks kuni kaks päeva kuus, samal ajal kui parteitute noorte hulgas on töölt puudujaid neliteist protsenti. Arvud on kibedamad kui nuut. Ma kirjutasin muuhulgas veel üht-teist üles: parteilaste hulgas on kuu jooksul ühe-päeva-puudujaid neli protsenti ja hilinejaid samuti neli protsenti. Parteitute täiskasvanute hulgas on kuu jooksul ühe-päeva-puudujaid üksteist protsenti ja hilinejaid kolmteist protsenti. Tööriistade lõhkumisest langeb üheksakümmend protsenti noortele, kelle hulgas on hiljuti töölevõetuid seitse protsenti. Siit järeldus: meie töötame palju halvemini kui parteilased ja vanad töölised. Kuid see olukord pole kõikjal ühesugune. Sepikoda võib ainult kadestada, elektrikute juures on rahuldav, teistel aga enamvähem ühtlane. Seltsimees Homutov ütles minu arvates distsipliini kohta ainult veerandi. Meie ees seisab ülesanne need siksakid sirgeks ajada. Ma ei hakka siin agiteerima ega miitingut pidama, kuid me peame täie ägedusega ründama ringilogelemist ja lohakust. Vanad töölised ütlevad lausa välja: peremehele töötasime paremini, kapitalistidele töötasime korralikumalt, aga nüüd, kui me ise oleme saanud peremeesteks, ei leia sellele õigustust. Ja esmajärjekorras pole siin süüdi mitte niivõrd Kostka või keegi teine, vaid meie teiega, sest me pole mitte ainult võidelnud selle pahe vastu nõnda nagu vaja, vaid vastuoksa, me oleme mõnikord ühel või teisel ettekäändel kaitsnud niisuguseid nagu Kostka.

Äsja rääkisid siin Samohhin ja Butõljak, et Fidin on oma poiss. Nagu öeldakse — „oma kuni surmani"; ta on aktivist, täidab komsomoli ülesandeid. Noh, lõhkus puuri ära, ennäe — kus nüüd tähtis asi, kellega seda ei juhtu. See-eest on poiss meie, aga meister — võõras... Kuigi Hodoroviga keegi tööd ei tee... Sellel norijal on kolmekümne-aastane tööstaaž! Ei maksa rääkida tema poliitilisest positsioonist. Praegu on tal õigus: tema, võõras, hoiab riigi varandust, meie aga rikume välismaisi tööriistu. Kuidas nimetada niisuguseid asju? Mina arvan, et me peame nüüd andma esimese hoobi ja alustama selles lõigus pealetungi.

Ma teen ettepaneku: Fidin kui looder, ringilogeleja ja tootmise desorganiseerija komsomolist välja heita. Kirju-

tada tema asjast seinalehes, ja avalikult, kartmata mingeid jutte, paigutada need arvud juhtkirja. Meil on jõudu, meil on, kellele toetuda. Kommunistlike noorte põhimine hulk on tublid tootmistöölised. Neist on kuuskümmend inimest läbi käinud Bojarkast, see kool aga on kõige kindlam kool. Nende abiga ja nende osavõtul me ajame sirgeks selle siksaki. Ainult niisugusest asjasse suhtumisest, nagu praegu, tuleb meil alatiseks lahti ütelda."

Tavaliselt rahulik ja vaikiv Kortšagin rääkis praegu tuliselt ja teravalt. Tsvetajev võis esmakordselt jälgida elektrikut tema tõelises olemuses. Ta mõistis, et Pavelil on õigus, kuid temaga nõustumist takistas ikka seesama umbusaldus. Ta sai Kortšagini esinemisest aru kui organisatsiooni üldise olukorra teravast kriitikast, kui tema, Tsvetajevi autoriteedi õõnestamisest, ja ta otsustas anda montöörile purustava hoobi. Oma vastuväiteid alustas ta otse Kortšagini süüdistamisega menševik Hodorovi kaitsmises.

Kolm tundi kestis äge diskussioon. Hilja õhtul võeti selle tulemused kokku. Faktide halastamatust loogikast purustatud ja Kortšagini poole üleläinud enamuse kaotanud Tsvetajev astus väära sammu, rikkus demokraatiat: enne otsustavat hääletamist tegi ta Kortšaginile ettepaneku toast lahkuda. . .

„Hüva, ma lähen, kuigi see ei tee sulle au, Tsvetajev. Ma hoiatan ainult, et kui sa siiski jääd oma otsuse juurde, siis homme esinen ma üldkoosolekul, ja — ma olen kindel — seal sa ei saa enamust. Sul pole õigus, Tsvetajev. Ma arvan, seltsimees Homutov, et sina pead viima selle küsimuse parteikollektiivi veel enne üldkoosolekut."

Tsvetajev käratas väljakutsuvalt:

„Millega sa mind hirmutad? Ma tean ilma sinutagi teed sinna, ka sinu üle räägime veel. Kui sa ise ei tööta, siis ära sega teisi."

Sulgenud ukse, pühkis Pavel peoga kuuma laupa ja läks läbi tühja kontori välisukse poole. Uulitsal hingas ta täie rinnaga. Läitnud paberossi, suundus ta Batõi mäel asuva väikese majakese poole, kus elas Tokarev.

Kortšagin leidis lukussepa õhtusöögi juurest.

„Pajata. Me kuulame, mis teil seal uudist on. Darja, too talle kauss putru," ütles Tokarev, pannes Paveli laua juurde istuma.

Tokarevi naine Darja Fominišna, mehele vastandina pikk ning kehakas, pani Paveli ette taldriku hirsipudruga, ja pühkides valge põllega niiskeid huuli, ütles heasüdamlikult:

„Söö, kullake."

Varem, kui Tokarev töötas töökodades, istus Kortšagin siin sageli hilja õhtuni, kuid nüüd, pärast linna tagasitulekut, oli ta esmakordselt vanamehe juures.

Lukussepp kuulas tähelepanelikult Pavelit, ise aga ei lausunud sõnagi, vaid tegutses hoolsasti lusikaga, ühmatades endamisi. Lõpetanud pudru söömise, pühkis ta rätiga vurre ja köhatas hääle puhtaks.

„Sul muidugi on õigus. Meil oleks ammugi aeg seda küsimust üles tõsta nagu kord ja kohus. Töökojad on rajooni põhimine kollektiiv, sealt tuleb alustada. Tähendab — läksite Tsvetajeviga tülli? Halvasti. Ta on trumpidega poiss, kuid sina ju oskad töötada noortega? Muide, mida sa teed töökodades?"

„Ma olen tsehhis. Liigutan üldse igal pool natuke. Oma rakukeses juhin poliitringi."

„Aga mida sa büroos teed?"

Kortšagin sattus kimbatusse.

„Esialgu, kuni jõunatukest oli vähe ja kavatsus oli ka õppida, pole ma juhtimisest ametlikult osa võtnud."

„Säh sulle!" hüüatas Tokarev laitvalt. „Tead, pojuke, üks asi päästab sind naha peale saamast — see on su nõrk tervis. Aga kuidas on praegu, kas oled pisut kosunud?"

„Jah."

„Noh nii, siis nüüd asu töö juurde nagu kord ja kohus. Pole mõtet vett kurnata. Kes seda enne on näinud, et üleliigse pealtvaatajana võiks teha midagi mõistlikku! Igaüks ütleb sulle — põikled vastutuse eest kõrvale, ja sul pole end millegagi kaitsta. Aja seal kõik homme joonde, mina aga sakutan Okunevi," lõpetas Tokarev ja ta häälest kostis rahulolematusenoodike.

„Sina, taat, ära teda puuduta," astus Pavel välja Okunevi kaitseks, „mina ise palusin, et ta mind ei koormaks."

Tokarev vilistas põlglikult.

„Sina palusid, ja tema tegigi sulle seda heameelt! Hea küll, mis teie, noortega, ikka teha. . . Loe, pojuke, mulle

vana kombe kohaselt ajalehte ette... Minu silmad lonkavad."

Parteikollektiivi büroo kiitis heaks noorte büroo enamuse arvamise. Partei- ja noorsookollektiivi ette püstitati tähtis ning raske ülesanne: anda isikliku tööga töödistsipliini eeskuju. Tsvetajev võeti bürool korralikult läbi. Algul püüdis ta end turri ajada, ent kui sekretär Lopahhin, kurnavast tuberkuloosist kollakas-kahvatu näoga elatanud mees, oma sõnavõtuga ta nurka surus, alistus Tsvetajev ja võttis vea poolenisti omaks.

Teisel päeval ilmusid töökodade seinalehtedes artiklid, mis köitsid tööliste tähelepanu. Neid loeti valjusti ja arutati ägedalt. Õhtul, noorsookollektiivi erakordselt rahvarohkel koosolekul, muust juttu polnudki kui vaid neist.

Kostka heideti välja ja kollektiivi büroosse valiti uus seltsimees, uus poliitharidustöö juht — Kortšagin.

Erakordselt vaikselt ja kannatlikult kuulati Neždanovit. See kõneles uutest ülesannetest, uuest etapist, millesse on astunud raudteetöökojad.

Pärast koosolekut ootas Kortšagin tänaval Tsvetajevit.

„Lähme koos, meil on üht-teist rääkida," astus ta vastutava sekretäri juurde.

„Millest on jutt?" küsis Tsvetajev kõlatult.

Pavel võttis tal käe alt kinni, ja astunud temaga mõne sammu, peatus pingi juures.

„Istume silmapilguks." Ja Pavel võttis esimesena istet.

Tsvetajevi paberossituli lõi kord helendama, kord kustus.

„Ütle, Tsvetajev, miks sa ihud hammast minu peale?"

Mõni hetk vaikust.

„Vaat, millest sina tahtsid rääkida, mina aga mõtlesin, et tööst!" Tsvetajevi hääl oli värisev, teeseldult üllatunud.

Pavel asetas oma käe raskelt ta põlvele.

„Jäta, Dimka, see pimesiku-mäng. Ainult diplomaadid keerutavad niiviisi. Sina vasta mulle: miks ma pole sulle meeltmööda?"

Tsvetajev tegi kannatamatu liigutuse.

„Mis sa tahad minust? Mis hambaihumist siin on? Ma ise tegin sulle ettepaneku — töötada. Sina loobusid, nüüd aga tuleb välja, nagu tõrjuksin mina sind eemale."

Pavel ei tajunud ta hääles siirust ja hakkas kätt ta põlvelt võtmata erutunult kõnelema:

„Kui sa ei taha vastata, siis ütlen mina. Sa arvad, et ma astun sulle teele ette, arvad, et unistan vastutava sekretäri kohast? Kui seda poleks, siis poleks olnud ka tüli Kostka pärast. Niisugune vahekord rikub kogu töö. Kui see segaks ainult meid kahte, siis tont temaga, see pole tähtis, arva, mis tahad. Kuid meil tuleb ju homme koos töötama hakata. Mis sellest välja tuleb? Noh, kuula siis. Meil pole midagi jagada. Meie mõlemad oleme töölispoisid. Kui sulle on meie asi kallim kõigest, siis annad mulle viis pihku, ja homme alustame sõbralikult. Kui sa aga kõiki neid kõlkaid peast välja ei heida ja käid kiusuteed, siis kakleme kõvasti iga puuduse pärast, mis seetõttu võib töös tekkida. Siin on mu käsi, võta, seni kui see on seltsimehe käsi."

Kortšagin tundis suure rahuldusega oma peos Tsvetajevi pahklikke sõrmi.

Möödus nädal. Partei rajoonikomitees oli töö lõppemas. Osakondades jäi vaikseks. Kuid Tokarev ei lahkunud veel. Vanamees istus tugitoolis, lugedes keskendunult värskeid materjale. Uksele koputati.

„Ja-jaa!" vastas Tokarev.

Sisse astus Kortšagin ja pani sekretäri ette kaks täidetud ankeeti.

„Mis see on?"

„See, taat, on vastutuse-puudumise likvideerimine. Arvan, et on aeg. Kui sina oled samal arvamisel, siis palun sinu toetust."

Tokarev heitis pilgu pealkirjale, ja vahtinud mõne hetke noormehe otsa, võttis sõnagi lausumata sulepea kätte. Ning lahtrisse, kus küsiti seltsimees Pavel Andrejevitš Kortšagini VK(b)P kandidaadiks soovitajate parteistaaži, kirjutas ta kindla käega „1903. aasta" ja selle kõrvale oma lihtsa allkirja.

„Säh, pojuke. Usun, et sa iialgi ei tee häbi minu hallile peale."

Toas on lämmatav ja meeli valdab vaid üks mõte: pääseda siit rutemini sinna, Solomenka kastanite alleele vaksali juures.

„Lõpeta, Pavka, mul pole enam jõudu," palus higist nõretav Tsvetajev. Teda toetasid Katjuša ja tema järel ka teised.

Kortšagin sulges raamatu. Ring lõpetas oma töö.

Kui kõik trobikonnas püsti tõusid, helises seinal rahutult vana „ericsson". Kõne võttis vastu Tsvetajev, püüdes toas rääkijaist üle karjuda.

Riputanud toru konksule, pöördus ta Kortšagini poole: „Jaamas seisavad kaks Poola konsulaadi diplomaatilist vagunit. Neil on kustunud valgus, rong lahkub tunni aja pärast, juhe tuleb parandada. Võta, Pavel, materjalikast ja käi seal ära. Asi on kiire."

Kaks läikivat rahvusvahelise ühenduse vagunit seisid vaksali esimese platvormi ääres. Laiade akendega salongvagun oli heledasti valgustatud, kõrvalseisev aga mattus pimedusse.

Pavel läks uhke pullman-vaguni juurde ja võttis käsipuust kinni, kavatsedes vagunisse astuda.

Vaksalihoone seina juurest eemaldus kiiresti mees ja võttis ta õlast kinni.

„Kuhu lähete, kodanik?"

Hääl oli tuttav. Pavel vaatas tagasi. Nahkjopp, lai mütsinokk, kergelt kongus terav nina ja valvas, umbusklik pilk.

Artjuhhin tundis alles nüüd Paveli ära, ta käsi langes õlalt, näoilme kaotas kuivuse, pilk aga peatus küsivalt kastil.

„Kuhu sa tahtsid minna?"

Pavel seletas lühidalt. Vaguni tagant ilmus nähtavale teine kuju.

„Ma kutsun kohe nende vagunisaatja."

Salongvagunis, kuhu Kortšagin vagunisaatja kannul sisse astus, istus mitu inimest, kõik elegantseis reisirõivastes. Roosilise siidlinaga kaetud laua juures istus naine, selg ukse poole. Kui Kortšagin sisse astus, jutles naine enda vastas seisva pika ohvitseriga. Vaevalt oli montöör sisenenud, kui jutt katkes.

Kortšagin vaatas kiiresti üle juhtmed, mis läksid viimase lambi juurest koridori, leidis, et need olid korras, väljus salongvagunist ja jätkas rikke otsimist. Tema kannul käis poksijakaelaga rasvunud vagunisaatja mundris, mida ülikülluses kaunistasid suured ühepealise kotka kujutusega vasknööbid.

„Lähme kõrval-vagunisse, siin on kõik korras, akumulaator töötab. Paistab, et rike on seal."

Vagunisaatja keeras võtme lukus ringi, ja nad astusid pimedasse koridori. Valgustades juhet elektrilambiga, leidis Pavel varsti lühiühenduse kätte. Mõne minuti pärast süttis koridoris esimene lambike, täites selle hahkjas-tuhmi valgusega.

„Vaja avada kupee, seal tuleb vahetada lambid, nad on läbi põlenud," pöördus Kortšagin oma saatja poole.

„Siis peab kutsuma pani, võti on tema käes." Vagunisaatja ei tahtnud Kortšaginit üksi jätta ja viis ta kaasa.

Esimesena astus kupeesse naine, tema järel Kortšagin. Vagunisaatja jäi uksele seisma, sulgedes selle oma kerega. Pavelile torkasid silma kaks uhket nahkkohvrit võrkudes, hooletult diivanile visatud siidmantel, lõhnaõlipudel ja tilluke malahhiit-puudritoos akna all lauakesel. Naine istus diivaninurka ja jälgis oma linakarva juukseid korraldades montööri tööd.

„Palun panilt luba silmapilguks lahkuda: pan major soovib külma õlut," ütles vagunisaatja lipitsevalt ja painutas kummardust tehes suure vaevaga oma härjakaela.

Naine venitas peenutsev-laulvalt:

„Võite minna."

Kõnelus käis poola keeles.

Koridorist langes valguseriba naise õlale. Pani uhke, kõige peenemast lioni siidist ja esmajärguliste Pariisi meistrite juures õmmeldud kleit jättis ta õlad ja käsivarred paljaks. Väikese kõrvalehe küljes kõikus sädeledes ja helkides veepiisa-kujuline briljant. Kortšagin nägi ainult naise õlga ja kätt, mis olid otsekui elevandiluust treitud. Ta nägu oli varjus. Töötades kiiresti kruvikeerajaga, vahetas Pavel laes lambikese ja hetke pärast ilmus kupeesse valgus. Jäi veel läbi vaadata teine elektrilamp diivani kohal, kus istus naine.

„Ma pean kontrollima seda lambikest," ütles Kortšagin seisatades tema ees.

„Ah jaa, ma ju segan teid," vastas pani puhtas vene keeles ja tõusis kergesti diivanilt, jäädes seisma peaaegu Kortšagini kõrvale. Nüüd võis teda üleni näha. Tuttavad noolsirged kulmujooned ja kõrgilt kokkupigistatud huuled. Ei saanud olla mingit kahtlust: tema ees seisis Nelli

Leszczynska. Advokaadi tütrele ei võinud tähelepanematuks jääda Paveli imestunud pilk. Kui Kortšagin ta ära tundis, siis Leszczynska ei märganud, et selle nelja aasta jooksul suureks kasvanud montöör ongi tema rahutu naaber.

Ta vastas Paveli üllatusele põlastava kulmukortsutamisega, astus kupee ukse juurde ja jäi sinna seisma, kopsides kärsitult oma lakk-kinga ninakesega. Pavel võttis käsile teise lambi. Keeranud lambi välja, vaatas ta valguse poole ja küsis enesele ja veel enam Leszczynskale ootamatult poola keeles:

„Kas Viktor on ka siin?"

Seda küsides ei pöördunud Kortšagin ümber. Ta ei näinud Nelli nägu, kuid kestev vaikus kõneles naise kohmetusest.

„Kas te tunnete teda?"

„Koguni väga hästi tunnen. Me olime ju teiega naabrid." Pavel pöördus tema poole.

„Teie olete Pavel, selle . . ." Nelli hakkas kogelema.

„Köögitüdruku poeg," ütles Kortšagin tema eest.

„Kui suureks te olete kasvanud! Mäletan teid metslaspoisikesena."

Nelli silmitses teda üleolevalt pealaest jalatallani.

„Kuid miks huvitab teid Viktor? Niipalju kui mina mäletan, te ei saanud temaga läbi," ütles ta oma laulva sopraniga, lootes selle ootamatu kohtumisega peletada igavust.

Kruvikeeraja keeras kiiresti kruvi seina.

„Mul jäi Viktoriga arve õiendada. Kui te teda kohtate, siis öelge talle, et ma ei kaota lootust seda tasa teha."

„Ütelge, kui palju ta võlgneb teile, tasun tema eest."

Ta taipas, millisest „arvest" räägib Kortšagin. Talle oli teada kogu lugu petljuuralastega, kuid tahtmine õrritada seda „sulast" sundis teda pilkama.

Kortšagin vastas vaikimisega.

„Ütelge, kas on tõsi, et meie maja on tühjaks riisutud ja laguneb? Lehtla ja lillepeenrad on arvatavasti kõik pahupidi tuhnitud?" küsis Nelli nukralt.

„Maja on nüüd meie, aga mitte teie oma, ja meil pole mingit mõtet teda lõhkuda."

Nelli muigas sarkastiliselt.

„Ohoo, ka teid, nagu näha, on välja õpetatud! Kuid siin on muide Poola saatkonna vagun, ja selles kupees olen

mina käskija, teie aga, nii nagu olite ori, nii olete selleks ka jäänud. Te töötate ka praegu selleks, et mul oleks valgus, et mul siin sellel diivanil oleks mugav lugeda. Varem pesi teie ema meile pesu ja teie kandsite vett. Me kohtusime nüüd jällegi samas olukorras."

Ta ütles seda võidutseva kahjurõõmuga. Pavel puhastas noaga juhtmeotsa ja vahtis poolatari varjamatu pilkega.

„Teie jaoks, kodanik, ma ei lööks roostetanud naelagi seina sisse, kui aga pursuid on diplomaadid kord välja mõtelnud, siis meie peame kombest kinni, ei hakka me neil päid raiuma, ei räägi isegi jämedusi, nagu näiteks teie."

Nelli põsed värvusid tulipunaseks.

„Mida te teeksite minuga, kui teil õnnestuks võtta Varssavi? Kas raiuksite samuti tükkideks või võtaksite endale sohinaiseks?"

Ta seisis uksel, end gratsiöösselt painutades, tema kokaiiniga tutvust teinud tundlikud sõõrmed tukslesid. Diivani kohal süttis valgus. Pavel ajas end sirgu.

„Kellele teid vaja? Kärvate kokaiinist ka ilma meie mõõkadeta. Mina ei võtaks sind isegi kui emast — niisugust!"

Kast käes, tegi ta paar sammu ukse poole. Nelli tõmbus kõrvale, ja alles koridori lõpus kuulis Kortšagin ta kähinat:

„Neetud bolševik!"

Järgmise päeva õhtul, kui Kortšagin läks raamatukokku, kohtas ta tänaval Katjušat. Zelenova pigistas Paveli pluusikäise oma väikesse rusikasse, sulgedes talle naljatades tee.

„Kuhu sa jooksed, poliitika ja haridus?"

„Raamatukokku, emake, anna teed," vastas Kortšagin talle samasugusel toonil, võttis õrnalt Katjuša õlgadest kinni ja nihutas ta ettevaatlikult sõiduteele. Vabanenud Paveli kätest, hakkas Katjuša tema kõrval edasi astuma.

„Kuule, Pavluša! Ega alati või ometi õppida . . . Tead mis? Lähme täna piduõhtule. Noored tulevad täna Zina Gladõši juurde kokku. Tüdrukud on palunud mind juba ammugi, et ma su kaasa tooksin. Sul on ju ainult poliitika peas. Kas sul tõesti ei ole tahtmist lõbutseda, pidutseda? Noh, kui sa täna jätad lugemata, siis on su enese peal sellest kergem," meelitas Katjuša teda järeleandmatult.

„Mis piduõhtu see on? Mida seal tehakse?"

Katjuša osatas pilkavalt:

„Mida tehakse? Jumalat paluma küll ei hakata, vaid veedetakse lõbusalt aega — ja ongi kõik. Sa ju mängid bajaani. Mina aga pole sind kunagi kuulnud. Noh, tee mulle seda heameelt! Zina onul on bajaan, kuid onu mängib halvasti. Tüdrukud on huvitatud sinust, sina aga kuivad raamatu kallal. Kuskohal on kirjutatud, et kommunistlik noor ei tohi lõbutseda? Lähme, kuni mind pole tüüdanud sulle auku pähe rääkida, aga muidu olen sulle kuu aega pahane."

Suurte silmadega maaler Katja oli hea seltsimees ja tubli kommunistlik noor. Kortšagin ei tahtnud tüdrukut solvata ja ta nõustus, kuigi see kõik oli võõras ja veidravõitu.

Vedurijuht Gladõši korteris oli rohkesti rahvast ja palju kära. Täiskasvanud olid läinud teise tuppa, et noori mitte segada; esimesse suurde tuppa aga ja väikesse aeda ulatuvale rõdule oli kogunenud oma viisteist poissi ja tüdrukut. Kui Katjuša juhtis Paveli läbi aia rõdule, käis seal juba mäng, niinimetatud „tuvide söötmine". Keset rõdu seisis kaks tooli, seljatoed vastamisi. Mängu juhtiva peoperenaise väljakutsel istusid toolidele poiss ja tüdruk. Perenaine hüüdis: „Söötke tuvisid!" — ja seljaga vastamisi istuvad noored pöörasid pead ringi, nende huuled kohtusid ja nad suudlesid kõigi nähes. Siis mängiti „sõrmust", „kirjakandjat", ja iga mäng oli tingimata seoses suudlustega, kusjuures „kirjakandjas", et vältida avalikkuse järelevalvet, viidi suudlemine valgustatud rõdult üle tuppa, kus selleks ajaks kustutati tuli. Nende jaoks, keda need mängud ei rahuldanud, lebas nurgas ümmargusel lauakesel pakk „lillede flirdi" kaarte. Paveli naaber, umbes kuueteistkümnene tütarlaps, kes nimetas end Muuraks, ulatas talle kaardi, pilgutades edvistavalt oma siniseid silmi, ja ütles tasa:

„Kannike."

Niisuguseid õhtuid oli Pavel jälginud mõne aasta eest, ja kuigi ta neist ei võtnud otseselt osa, pidas ta neid ometi loomulikuks nähtuseks. Kuid nüüd, kui ta oli end igaveseks lahti kiskunud väikelinna väikekodanlikust elust, näis see piduõhtu talle kuidagi vastikuna ning veidi naeruväärsena.

Olgu, kuidas oli, kuid „flirdikaart" oli ta käes.

„Kannikese" kohalt luges ta: „Te meeldite mulle väga."

Pavel vaatas tüdrukule otsa. Too vaatas Pavelile vastu, ilma et oleks kohmetanud.

„Miks?"

Küsimus kõlas kuidagi teravavõitu. Vastuse oli Muura juba valmis varunud.

„Roos," ütles ta ja ulatas Pavelile teise kaardi.

„Roosi" kohal seisis: „Teie olete minu ideaal." Kortšagin pöördus tütarlapse poole, ja püüdes tooni pehmendada, küsis:

„Miks sa tegeled niisuguse lollusega?"

Muura hämmeldus ja jäi siis hoopis nõutuks.

„Kas teile ei meeldi mu ülestunnistus?" Ta huuled tõmbusid tujukalt mossi.

Kortšagin jättis ta küsimusele vastamata. Kuid Pavel tahtis teada, kes temaga jutleb. Ja ta esitas küsimusi, millele tütarlaps vastas meelsasti. Mõne minuti pärast teadis Pavel juba, et Muura õpib seitsmeklassilises koolis, et ta isa on vagunite järelevaataja ja et ta tunneb Pavelit ammu ning on tahtnud temaga tutvuda.

„Kuidas on su perekonnanimi?" küsis Kortšagin.

„Volõntseva, Muura."

„Su vend on depoo rakukese sekretär?"

„Jah."

Kortšagin teadis nüüd, kellega tal on tegemist. Volõntsev, üks rajooni aktiivsemaid kommunistlikke noori, ei pööranud, nagu näha, oma õele üldse tähelepanu, ja see kasvas üles halli väikekodanlasena. Ta oli möödunud aastal hakanud külastama oma sõbrataride juures toimuvaid piduõhtukesi, kus suudeldi kuni uimastuseni. Kortšaginit oli ta näinud mitu korda venna juures.

Muura tundis praegu, et ta naaber ei kiida heaks tema käitumist, ja kui teda kutsuti „tuvisid söötma", märkas ta Kortšagini pilkavat muiet ning keeldus kategooriliselt. Nad istusid veel mõne hetke. Muura jutustas endast. Nende juurde tuli Zelenova.

„Kas toome bajaani, kas sa mängid?" Ja kelmikalt silmi pilutades vaatas ta Muura poole: „Noh, kas tutvusite?"

Pavel pani Katjuša enda kõrvale istuma, ja kasutades hetke, kui ümberringi naerdi ja karjuti, ütles talle:

„Ma ei hakka mängima, meie Muuraga läheme siit kohe ära."

„Ohoo! Sind siis tüütas ära?" venitas Zelenova tähendusrikkalt.

„Jah, tüütas ära. Ütle, kas siin peale meie on veel kommunistlikke noori? Või ainult meie kahekesi oleme sattunud sellesse „tuvikuuti"?"

Katjuša teatas lepitavalt:

„Juba jätsid selle lolluse, nüüd hakkame tantsima."

Kortšagin tõusis püsti.

„Hüva, tantsi, vanaeit, aga meie Volõntsevaga läheme siiski ära."

Kord õhtul astus Borhart Okunevi juurde sisse. Kortšagin istus üksi toas.

„On sul palju tegemist, Pavel? Tahad, lähme linnanõukogu pleenumile? Kahekesi on lõbusam minna, tagasi tulla tuleb hilja."

Kortšagin seadis end ruttu valmis. Ta voodi kohal rippus mauser, see oli liiga raske; ja Pavel võttis laualaekast Okunevi brauningu ning pani selle taskusse. Okunevile jättis ta sedelikese, võtme peitis kokkulepitud kohta.

Teatris kohtasid nad Pankratovit ja Olgat. Nad istusid kõik koos, vaheaegadel jalutasid väljakul. Istung venis, nagu Anna oli oodanud, hilisööni.

„Võib-olla tulete minu poole magama? On juba hilja ja pikk tee on minna," tegi Jureneva ettepaneku.

„Ei, me oleme temaga juba kokku leppinud," keeldus Anna.

Pankratov ja Olga suundusid mööda prospekti alla, solomenkalased aga läksid mäkke.

Öö oli lämmatav, pime. Linn magas. Pleenumist osavõtjad läksid mööda vaikseid tänavaid mitmele poole laiali. Järk-järgult vaikisid nende sammud ja hääled. Pavel ja Anna jõudsid kiiresti kesklinnast välja. Tühjal turul peatas neid patrull. Kontrollinud dokumendid, laskis ta nad läbi. Nad läksid üle bulvari ja väljusid üle hoonestamata maaala rajatud valgustamata, inimtühjale tänavale. Nad pöördusid vasakule ja läksid mööda kiviteed, paralleelselt raudtee keskladudele. Need olid pikad betoonhooned, mornid ja sünged. Tahtmatult valdas Annat rahutus. Ta vahtis uurivalt pimedusse, vastas Kortšaginile katkendlikult ja umbropsu. Kui kahtlane vari osutus ainult telefonipostiks, puhkes Borhart naerma ja rääkis Kortšaginile oma meeleolust. Anna võttis tal käe alt kinni, surus oma õla tema õla vastu ja rahunes.

„Ma olen kahekümne kahe aastane, kuid olen närviline nagu mõni vana eit. Sa võid mind veel argpüksiks pidada. See pole õige. Kuid täna olen ma eriti ärevil. Praegu aga, kui ma tunnen sind enda kõrval, kaob rahutus ja mul on koguni piinlik kõigi nende kartuste pärast."

Paveli rahu, see, kuidas ta paberossituli lõi pidevalt hõõgvele, valgustades hetkeks osa ta näost, ta mehine kulmude murrujoon — kõik see hajutas hirmu, mida sisendasid ööpimedus, lageda väljaku tühjus ja teatris kuuldud jutt eile Podolis toimunud õudsest mõrvast.

Laod jäid seljataha. Nad ületasid purde, mis viis üle oja, ja suundusid mööda vaksali kiviteed tunneli poole, mis viis läbi raudteede alt, ühendades seda linnaosa raudtee-rajooniga.

Vaksal jäi paremat kätt kaugele kõrvale. Läbisõidutunnel viis depoo taga asuvale umbteele. Siin olid juba tuttavad paigad. Ülal, kus kulgesid raudteeröopad, sädelesid pööranguil semaforides mitmevärvilised tuled, depoo juures aga ohkis väsinult öisele puhkusele minev manöövrivedur.

Tunneli sissekäigu kohal roostetunud konksu otsas rippus latern. See kõikus vaevaltmärgatavalt tuulekeses ja laterna kollakas-ähmane valgus liikus tunneli ühelt seinalt teisele.

Sammu kümme tunneli sissekäigust, otse kivitee ääres, seisis üksik majake. Sellesse oli kahe aasta eest kukkunud raske mürsk, pööranud pahupidi ta sisikonna ja purustanud esikülje; nüüd haigutas tas tohutu auk ja majake kükitas nagu kerjus tee ääres, kes on seadnud kõigile näha oma armetuse. Ülal paistis, kuidas raudteetammil möödus rong.

„Nii, olemegi peaaegu kodus," tähendas Anna kergendatult.

Pavel püüdis märkamatult vabastada oma kätt. Kuid Anna ei lasknud ta kätt lahti. Nad möödusid purustatud majakesest.

Äkki raksatas midagi seljataga. Kostis kiiret müdinat, kähisevat hingamist. Neile joosti järele.

Kortšagin rebis kätt, kuid Anna pigistas hirmul olles seda enda vastu. Kui Pavel kogu jõust tõmmates käe siiski lahti sai, oli juba hilja: Paveli kaelast haarasid kinni raudsed sõrmed. Tõmme kõrvale — ja Pavel oli näoga kallaletungija poole. Käsi ronis pluusikraed kägardades kaelalt kõri juurde ja hoidis Pavelit revolvrisuu ees, mis joonestas aeglase kaare.

Elektriku lummatud silmad jälgisid üliinimliku pingulusega seda kaart. Surm vaatas silma revolvrisuu mustavast avast, ja polnud jõudu ega jätkunud tahet pöörata silmi revolvritorult kas või sajandikuks sekundikski. Ta ootas pauku. Kuid lasku ei tulnud, ja Paveli pärani silmad nägid bandiidi nägu. Suur kolp, võimas lõualuu, ajamata habe ja vurrud mustendasid, silmad sonimütsi laia noka all aga jäid varju.

Kortšaginile jäi mällu Anna lubivalge nägu, mida ta nägi silmanurgast; samal hetkel tõmbas üks kolmest mehest ta maja seinas haigutavasse auku. Ta käsi murdes paisati ta maha. Pavelile vilksatas veel üks kogu, Kortšagin nägi ainult ta varju tunneli seinal. Selle taga, majaseina augus käis võitlus. Anna avaldas meeleheitlikku vastupanu, ta lämmatatud kisale tegi lõpu suule surutud müts. Suurepealist, kelle käes oli Kortšagin, tõmbas nagu kiskjat saagi juurde, sest ta ei tahtnud jääda lihtsalt vägivalla pealtvaatajaks. Ta oli nähtavasti ninamees ja säärane osadejaotus ei meeldinud talle. Nooruk, keda ta enda ees hoidis, oli üsna roheline, nähtavasti „depoo tahmanägu". See poisike ei kujutanud endast mingisugust ohtu.

„Koputada talle revolvritoruga korralikult paar-kolm korda otsaette ja näidata tee tühjale platsile — jookseb tallad alt, enne ei vaata tagasigi kui on linnas." Ja ta laskis käe lahti.

„Lase jalga . . . Kao sinna, kust tulid, kui aga piiksatad — kuul pähe." Ja suurepealine koputas revolvritoruga Kortšaginile vastu laupa. „Lippa," kähistas bandiit ja langetas parabellumi, et poiss ei kardaks kuuli selga.

Kortšagin viskus tagasi, kaks esimest sammu külg ees, laskmata suurepealist silmist. Bandiit taipas, et noormees kardab ikka veel kuuli, ja pöördus maja poole.

Kortšagini käsi lipsas taskusse. „Kui vaid jõuaks, kui vaid jõuaks!" Ta tegi äkilise pöörde, sirutas välja vasaku

käe, nägi suurepealist silmapilgu vältel revolvritoru ees ja — tulistas.

Bandiit taipas hilja oma viga. Kuul tungis talle külge enne, kui ta suutis kätt tõsta.

Ta vaarus lasu järel vastu tunneli seina, vingatas kõlatult, haaras käega seinast ja vajus pikkamisi maha. Maja seinas olevast august väljus vari ja libises järsakust alla. Talle järele kärgatas Kortšagini teine lask. Teine vari tormas kummargil paari hüppega tunnelipimedusse. Lask. Kuulist pihustatud betoonitolmuga ülepuistatud vari sööstis kõrvale ja sukeldus pimedusse. Tema kannul häiris brauning kolm korda öövaikust. Suurepealine heitles seina ääres ussina surma-agoonias vingerdades.

Juhtunu õudusest vapustatud Anna, kelle Kortšagin oli maast üles tõstnud, vaatas väänlevat bandiiti ega uskunud veel oma pääsemisse.

Kortšagin tõmbas ta jõuga pimedusse, tagasi linna poole, eemaldades ta valgustatud sõõrist. Nad jooksid vaksali juurde. Tunneli juures teetammil aga vilkusid juba tulukesed rööbasteedel ja lajatas raskelt rahutu püssipauk.

Kui nad viimaks jõudsid Anna korterisse, hakkasid kuskil Batõi mäel kuked laulma. Anna heitis voodisse. Kortšagin istus laua juurde. Ta suitsetas, vaadeldes üksisilmi, kuidas hall suitsukeerd hõljub ülespoole . . . Alles äsja ta oli tapnud neljanda inimese oma elus.

Kas üldse on olemas alati oma täiuslikul kujul ilmnevat mehisust? Meenutades kõiki oma tundmusi ning elamusi, tunnistas ta endale, et esimesel hetkel pani revolvritoru must ava ta südame tarretuma. Ja kas selles, et kaks kogu pääsid karistamatult, oli süüdi ainult pime silm ning paratamatus tulistada vasaku käega? Ei! Mõne sammu kauguselt oleks võinud lasta osavamini, kuid seal oli süüdi seesama ärevus ja kiirustamine — kaheldamatu segadusse sattumise tunnus.

Laualamp valgustas Paveli pead, ja Anna vaatles teda; talle ei jäänud märkamatuks ükski lihaseliigutus Paveli näos. Muide, ta silmad olid rahulikud, pingsast mõtte liikumisest kõneles vaid korts ta laubal.

„Mida sa mõtled, Pavel?"

Küsimusest peletatud mõtted haihtusid, nagu kadus suits valgustatud poolringist, ja Pavel ütles esimest, mis talle meelde tuli:

„Ma pean tingimata minema komandantuuri. Kõigest sellest on vaja teatada."

Ja vastu tahtmist ning väsimust maha surudes tõusis ta püsti.

Anna ei lasknud ta kätt kohe lahti — ta ei tahtnud jääda üksi. Ta saatis Paveli ukseni ja sulges selle alles siis, kui Kortšagin, kes oli saanud talle nüüd nii kalliks ja lähedaseks, oli kadunud öhe.

Kortšagini saabumine komandantuuri seletas raudteevalvele arusaamatu mõrva. Laip tunti kohe ära — see oli kriminaaljälitusele hästituntud Fimka Tšerep, riisuja ja mõrvar-retsidivist.

Juhtum tunneli juures sai järgmisel päeval kõigile teatavaks. See asjaolu kutsus esile ootamatu kokkupõrke Paveli ja Tsvetajevi vahel.

Kibekiire töö ajal astus Tsvetajev tsehhi ja kutsus Kortšagini enda juurde. Tsvetajev viis ta koridori, seisatas kõrvalises nurgas, oli erutunud ega teadnud, millest alustada, kuid viimaks sai sõnad suust:

„Räägi, mis juhtus eile."

„Sa tead isegi."

Tsvetajev raputas kärsitult õlgu. Montöör ei teadnud, et juhtum tunneli juures puudutas Tsvetajevit valusamini kui teisi. Montöör ei teadnud, et see sepp, hoolimata oma välisest ükskõiksusest, polnud Borharti suhtes ükskõikne. Anna oli äratanud ka mõne teise sümpaatia, kuid Tsvetajevi juures toimus see keerukamalt. Juhtum tunneli juures, millest ta alles praegu oli kuulnud Lagutinalt, jättis Tsvetajevi teadvusse piinava, lahendamatu küsimuse. Ta ei suutnud esitada Pavelile seda küsimust otseselt, vastust aga tahtis teada. Oma ajusopis mõistis ta, et tema ärevus on egoistlikult väiklane, kuid temas toimuvas tundmuste vastandlikus võitluses võitis seekord primitiivne, loomalik.

„Kuule, Kortšagin," alustas ta summutatud häälel. „Jutt jääb meie vahele. Ma mõistan, et sa ei räägi sellest seepärast, et Anna ei tarvitseks tunda piinlikkust, kuid mind võid sa usaldada. Ütle, kui bandiit hoidis sind kinni, kas

need teised vägistasid Anna?" Lause lõpul kaotas Tsvetajev enesevalitsemise ja pööras silmad kõrvale.

Kortšagin hakkas temast ähmaselt aru saama. „Kui Tsvetajev oleks Anna vastu ükskõikne, siis ta ei erutuks nõnda. Kui aga Anna on talle kallis, siis..." Pavel solvus Anna pärast.

„Miks sa seda küsid?"

Tsvetajev hakkas rääkima midagi segast, ja tundes, et temast saadi aru, tigestus:

„Mis sa põikled? Mina palun sind vastata, sina aga hakkad mind üle kuulama."

„Sa armastad Annat?"

Vaikus. Siis kostis Tsvetajevi vaevaliselt öeldud vastus:

„Jah."

Kortšagin, hoides vaevu tagasi vihapurset, keeras kannapealt ringi ja läks tagasi vaatamata mööda koridori ära.

Kord õhtul hakkas Nikolai Okunev tammuma kohmetult oma sõbra voodi juures, istus siis sängiservale ja asetas käe raamatule, mida Pavel luges.

„Tead, Pavluša, sulle tuleb rääkida ühest loost. Ühest küljest oleks nagu lollus, teisest küljest aga — risti vastupidi. Mul on juhtunud Talja Lagutinaga arusaamatus. Algul, tead, algul hakkas tema mulle meeldima..." Okunev sügas süüdlaslikult meelekohta, kuid nähes, et sõber ei naera, muutus julgemaks: „Siis aga hakkas Taljale... midagi selletaolist. Lühidalt, ma ei hakka sulle jutustama kõike seda, kõik on isegi päevaselge. Me otsustasime eile katsuda oma õnne, ehitada oma elu koos. Ma olen kahekümne kahe aastane, meil mõlemal on hääleõigus. Tahan Taljaga rajada elu võrdsuse põhimõtteil. Kuidas sina vaatad sellele?"

Kortšagin jäi mõtteisse.

„Mis ma võin vastata, Kolja? Te mõlemad olete minu sõbrad, sünnilt ühte tõugu. Kõik muu on samuti ühine, ja Talja on väga kena tütarlaps... Siin on kõik arusaadav."

Järgmisel päeval viis Kortšagin oma asjad poiste juurde depoo ühiselamusse, mõne päeva pärast aga peeti Anna juures seltsimehelik õhtu ilma söökide ja jookideta — kommunistlik piduõhtu Talja ja Nikolai kooselu auks. See oli mälestuste jutustamise ja kõige haaravamaist raamatuist

katkendite lugemise õhtu. Koos lauldi palju ja kauneid laule. Võitluslaulud kostsid kaugele; hiljem aga tõid Katjuša Zelenova ja Volõntseva bajaani ning sügavate basside kõla ja diskantide hõbeselge triller täitsid toa. Pavka mängis sel õhtul erakordselt hästi, kui aga pikk ja kohmakas Pankratov hakkas kõikide imestuseks tantsu lööma, unustas Pavka enda, lõõtspill loobus uuest mängustiilist ning hüürgas tuliselt:

„Ah sa, uulits, uulits küll!
Häda nüüd Denikinil,
et on Siberi tšeka
lõpu teinud Koltšakil'..."

Lõõtspill mängis möödunust, tuliseist aastaist ja tänasest sõprusest, võitlusest ja rõõmust. Kui aga lõõtspill läks edasi Volõntsevi kätte ja lukussepp tõmbas tulist „Õunakest", sööstis hoogsalt tantsu lööma ei keegi muu kui elektrik ise. Kortšagin tantsis pöörast tšetšotkat kolmandat ja viimast korda oma elus.

NELJAS PEATÜKK

Piir — see on kaks tulpa. Nad seisavad vaikivaina ja vaenulikult teineteise vastas, kehastades kahte maailma. Üks neist on hööveldatud ja häilitud ning värvitud musta-valgevöödiliseks nagu politseiniku putka. Üles tulba otsa on tugevate naeltega kinnitatud ühepealine röövlind. Tiibu laiutades ja otsekui triibulist posti küünte vahele haarates vahib ühepealine raisakull vaenulikult vastasolevat metallkilpi; ta kõver nokk on pinevalt õieli. Kuue sammu kaugusel vastas on teine tulp. Ümmarguseks tahutud tammepuust postimürakas on kaevatud sügavale maa sisse. Tulba küljes on rauast valatud kilp, sellel sirbi ja vasara kujutus. Kahe maailma vahel haigutab kuristik, kuigi tulbad on püstitatud tasasele maale. Inimene ei saa eluga riskimata läbida neid kuut sammu.

Siin on piir.

Tuhandete kilomeetrite pikkuselt, Mustast merest kuni kaugele põhja — kuni Põhja-Jäämereni, seisab rivina nende nõukogude sotsialistlike vabariikide tummade tunnimeeste liikumatu ahelik uhke tööembleemiga raudkilpidel. Selle tulba juurest, mille külge on taotud suline kiskja, algab Nõukogude Ukraina ja panide Poola piir. Siia sügavaisse metsadesse on peitunud väike Berezdovi alevik. Sellest kümme kilomeetrit eemal, vastu Poola alevikku Koretsi, on piir. Slavuti alevikust Anapoli alevikuni kulgeb N. piirivalvepataljoni rajoon.

Piiritulbad jooksevad mööda lumiseid välju, läbivad metsavahesid, laskuvad jäärakutesse, ronivad üles, terendavad kinkudel ja jõeni jõudes jäävad kõrgelt kaldalt silmitsema lund täistuisanud võõra maa tasandikke.

On pakane. Lumi krudiseb vildikute all. Sirbi ja vasaraga tulba juurest eemaldub hiiglasuur vägilasemütsis kogu, raskesti astudes läheb ta sooritama ringkäiku oma lõigus. Pikal punaarmeelasel on seljas roheliste lõpustega hall sinel ja jalas vildikud. Sineli peale on tõmmatud hästi suur hiiglalaia kraega, mõlemalt poolt karvane lambanahka kasukas, pead aga katab soe kalevist müts. Käes on tal lambanahksed labakud. Kasukas on pikk, küünib kandadeni, isegi kõige õelama lumetormiga on selles soe. Kasuka peal üle õla on vintpüss. Pühkides kasukaga lund, astub punaarmeelane valverada mööda, hingates mõnuga sisse mahorkaplotski suitsu. Nõukogude piiril seisavad tunnimehed lahtisel väljal üks teisest kilomeetri kaugusel, et võiks silmaga näha oma naabrit. Poola poolel — kilomeetri peal kaks.

Punaarmeelasele sammub oma valverada mööda vastu Poola jalaväelane. Tal on jalas rohmakad sõduri-poolsaapad, seljas rohekashall mundrikuub ja -püksid, peal must sinel kahe rea läikivate nööpidega. Peas on nokaga müts — konföderatka. Mütsil on valge kotkas, kalevist paguneil on kotkad, kraelõpustel on kotkad, kuid kõigest sellest pole sõduril soojem. Kare pakane pureb teda kontideni. Ta hõõrub tuimunud kõrvu, kopsib kõndides kontsa kontsa vastu, käed aga on õhukestes kinnastes külmast kanged. Poolakas ei või minutikski seisma jääda, sest külm võtaks otsekohe ta liikmed, ja sõdur liigub kogu aja, lastes mõnikord sõrki. Tunnimehed jõudsid kohakuti, poolakas keeras ringi ja hakkas punaarmeelasega kõrvuti astuma.

Piiril ei tohi juttu ajada, kui aga ümberringi on tühi ja alles kilomeetri kaugusel on näha inimkogusid, kes siis teab, kas need kaks kõnnivad vaikides või rikuvad rahvusvahelisi seadusi.

Poolakas tahab suitsu teha, kuid tikud on ununenud kasarmusse, tuuleõhk aga toob nagu kiuste Nõukogude poolelt ahvatlevat mahorkalõhna. Poolakas lakkas külmunud kõrva hõõrumast ja vaatas ümberringi: vahel juhtub, et künka tagant kerkib ootamatult esile piiril nuhkiv ratsapatrull eesotsas vahtmeistri või koguni pan porutšiku endaga ja kontrollib poste. Kuid ümberringi on tühi. Lumi sätendab pimestavalt päikesepaistes. Taevas pole ainsatki lumekübet.

„Seltsimees, anna tikku," hüüab ta poola keeles, rikkudes esimesena seaduse pühadust, heidab mõõgataolise tääga mitmelaengulise prantsuse vintpüssi selja taha ja suuri vaevu tõmbab kohmas sõrmedega sinelitaskust paki odavaid sigarette.

Punaarmeelane kuuleb poolaka palvet, kuid piirivalve välimäärustik keelab võitlejal astuda kõnelusse kellegagi piiritagustest, pealegi ei saanud hästi aru, mis sõdur ütles. Ja ta jätkab oma teed, asetades oma soojades ja pehmetes vildikutes jalgu kindlalt krudisevale lumele.

„Seltsimees bolševik, anna suitsu peale tuld, viska tikutoos," ütleb poolakas seekord juba vene keeles.

Punaarmeelane silmitseb oma naabrit. „Paistab, et pakane on pugenud „panile" kontideni. On teine küll pursuide sõdur, kuid elu on tal räbal. Ainult sineliürbis aeti niisuguse külma kätte, nüüd keksib nagu jänes, ilma suitsuta aga on asi hoopis täbar." Ja punaarmeelane, ilma et ümber pöörduks, viskab talle oma tikutoosi. Sõdur püüab selle lennult kinni ja korduvalt tikke murdes saab viimaks suitsu põlema. Toos ületab jälle piiri sama teed mööda, ja siis rikub punaarmeelane kogemata seadust:

„Jäta endale, mul on."

Kuid sealtpoolt piiri kostab:

„Ei, aitäh, selle toosi eest tuleks mul aastat kaks vangis istuda."

Punaarmeelane vaatab toosi. Sellel on lennuk. Propelleri asemel on võimas rusikas ja alla on kirjutatud: „Ultimaatum".

„Jah, tõepoolest, neile ei sobi."

Sõdur jätkab käiku punaarmeelasega ikka ühes suunas. Tal on inimtühjal väljal üksi igav.

Sadulad nagisevad rütmiliselt, hobuste traav on rahustavalt ühtlane. Musta täku koonu karvad sõõrmete ümber on härmas, hobuse hingus haihtub valge auruna õhku. Pataljonikomandöri tähnjas mära astub ilusasti, mängib valjastega, koolutades kaarena oma peenikest kaela. Mõlemal ratsanikul on seljas hallid sinelid, vööl portupeed, käistel kolm punast ruutu; pataljonikomandör Gavrilovi kraelõpused on rohelised, ta kaaslase omad aga punased. Gavrilov on piirivalvur. See on tema pataljon, kes on asetanud oma valvepostid seitsmekümnele kilomeetrile, tema on siin „pere-

mees". Ta kaaslane on külaline Berezdovist, USV[1] pataljoni sõjakomissar Kortšagin.

Öösel oli sadanud lund. Nüüd katab ta maad puhtana ja pehmena, puutumata kabjast ega inimese jalast. Ratsanikud väljusid metsatukast ja sõitsid traavi mööda põldu. Sammu neljakümne kaugusel on jällegi kaks tulpa.

„Ptruu-u!"

Gavrilov tõmbab ratsutid pingule. Kortšagin pöörab oma musta ümber, et teada saada peatuse põhjust. Gavrilov on sadulast alla kallutunud ja uurib tähelepanelikult lumel nähtavat veidrat jälgede-ahelikku, mis oli nagu hammasrattaga tõmmatud. Siit oli läinud läbi kaval loom, asetades jalga jala kohta ja segades oma jälgi keerukate sõlmedega. Raske oli aru saada, kust tulid jäljed; kuid mitte metslooma jäljed ei sundinud pataljonikomandöri peatuma. Neist kahe sammu kaugusel olid teised, lund täistuisanud jäljed. Siit oli läinud läbi inimene. Tema polnud seganud jälgi, vaid läinud otse metsa poole, ning jäljed näitasid selgesti, et inimene oli tulnud Poolast. Pataljonikomandör ajab hobust ja jäljed viivad ta valverajani. Poola poolele on näha jalajälgi kümmekonna sammu kaugusele.

„Keegi on öösel piirist üle tulnud," pomises pataljonikomandör. „Jälle on kolmandas rühmas maha magatud, hommikuses ettekandes aga polnud midagi. Põrgulised!" Gavrilovi vurrudes leidus juba halle karvu, nüüd olid vurrud aga soojast hingusest kattunud härmatisehõbedaga ja need rippusid karmilt huulte kohal.

Ratsanikele liigub vastu kaks kogu. Üks neist on väike ja must, ta prantsuse täägi tera, välgatab päikese käes; teine on tohutu suur, kollakas lambanahkses kasukas. Tähnjas mära lisab säärte survet tundes sammu ja ratsanikud lähenevad kiiresti vastutulijaile. Punaarmeelane kohendab rihma õlal ja sülitab lõpunisuitsetatud plotskiotsa lumele.

„Tervist, seltsimees! Kuidas läheb teie lõigus?" Ja pataljonikomandör ulatab talle käe, ilma et ta kuigi palju allapoole kummarduks, sest punaarmeelane on pikakasvuline. Hiiglane tirib labaku kiiresti käest. Pataljonikomandör vahetab postisõduriga käepigistuse.

Poolakas jälgib neid eemalt. Kaks punast ohvitseri tervitavad sõdurit nagu lähedast sõpra. Ta kujutleb hetkeks, kui-

[1] Üldise Sõjalise Väljaõppe. T o i m.

das tema oleks andnud kätt oma majorile Zakrzevskile, ja selle rumala mõtte tõttu vaatab tahtmatult ümber.

„Alles praegu võtsin posti üle, seltsimees pataljonikomandör," raporteeris punaarmeelane.

„Kas te neid jälgi nägite seal?"

„Ei, ei ole näinud veel."

„Kes seisis postil öösel kahest kuueni?"

„Surotenko, seltsimees pataljonikomandör."

„Noh, hästi, hoidke silmad lahti."

Ning juba sõitma hakates hoiatas ta karmilt:

„Ja nendega seal vähem tegemist teha!"

Kui hobused traavisid mööda laia teed, mis ühendas piiri Berezdovi alevikuga, rääkis pataljonikomandör:

„Piiril on vaja silma. Tukud pisut ja kahetsed kibedasti. Meie teenistus ei luba magada. Päeval pole sugugi kerge piirist üle karata, see-eest aga hoia öösel kõrv kikkis. Otsustage nüüd ise, seltsimees Kortšagin. Minu lõigus on neli küla pooleks lõigatud. Seal on väga raske. Kuidas ka aheliku ei asetaks, aga igas pulmas või peol viibib kordoni tagant kogu suguselts. Miks siis mitte läbi pääseda, kui majast majani on kakskümmend sammu, jõest läheb aga kanagi jalgsi läbi. Ega asi käi ka ilma konterbandita. Tõsi küll, see kõik on tühine asi. Toob mõni eit paar pudelit poola neljakümnekraadist subrovkat, — mis sellest, kuid see-eest on küllalt suuri salakaubitsejaid, kusjuures inimesed tegutsevad suurte rahadega. Ja tead, mida poolakad teevad? Nad on avanud kõigis piiriäärsetes külades universaalkauplused: mida tahad, seda osta. Seda ei tehta muidugi omaenda kerjustest talupoegade jaoks."

Kortšagin kuulas suure huviga pataljonikomandöri juttu. Piiriäärne elu sarnanes lakkamatu luurega.

„Ütelge, seltsimees Gavrilov, kas asi piirdub ainult salakaubavedamisega?"

Pataljonikomandör vastas süngelt:

„Vaat, selles see asi seisabki . . ."

Väike Berezdovi alevik. See on kõrvaline provintsinurgake, endine juutide asustuspiirkond.[1] Kaks-kolmsada maja-

[1] Piirkonnad tsaariaegsel Venemaal, kus juutidel oli lubatud elada. T o i m.

logu paikneb korratult kus aga juhtub. Määratu suur turuplats, keset platsi paarkümmend kaubaputkat. Plats on porine, sõnnikut täis. Alevit ümbritsevad talumajad. Juudi keskuses teel tapamaja juurde on vana sünagoog. Sellest hoonelobudikust hoovab nukrust. Tõsi küll, laupäeviti ei või sünagoog tühjuse üle nuriseda, kuid see pole enam see, mis oli enne, ja rabi elu pole hoopiski selline, millist tema tahaks. On näha, et tuhande üheksasaja seitsmeteistkümnendal aastal on juhtunud midagi väga halba, kui juba siin, säärases kolkas, vaatab noorsugu rabile ilma vajaliku austuseta. Tõsi küll, vanamehed ei söö küll veel „roojast", ent kui palju poisijõmpsikaid sööb jumalast neetud sealihavorsti! Ptüi, jäle isegi mõelda! Vihaselt annab rabi Boruch jalaga võmmu seale, kes tuhnib hoolega sõnnikuhunnikut, otsides toidupoolist. Jah, tema, rabi, ei ole päris rahul sellega, et Berezdovist sai rajoonikeskus. Pagan teab, kust tuli kokku neid kommuniste, ja aina keerutavad ning keerutavad, ja iga päev toob uue ebameeldivuse. Eile nägi tema, rabi, papi häärberi väraval uut silti: „Ukraina Kommunistliku Noorsooühingu Berezdovi rajoonikomitee".

Midagi head ei või oodata sellelt sildilt. Oma mõtteisse vajunud rabi ei pannud tähelegi, kui ta sattus oma sünagoogi uksele kleebitud väikesele kuulutusele:

„Täna toimub klubis töötava noorsoo avalik koosolek. Ettekandega esineb täitevkomitee esimees Lissitsõn ja komsomoli rajoonikomitee sekretäri ajut. k. t. seltsimees Kortšagin. Pärast koosolekut üheksaklassilise kooli õpilaste kontsert."

Rabi kiskus maruvihaselt lehekese ukselt maha.

„Juba algab!"

Alevi väikest kirikut hõlmab kahest küljest papimaja suur aed, aias aga on vanamoeline avar maja. Tubades, kus elas papp ja tema emand, kes olid niisama vanad ja igavad nagu majagi ning juba ammugi teineteisest tüdinenud, valitses kopitunud ja igav tühjus. Igavus kadus otsekohe, kui majja tulid uued peremehed. Suures saalis, kus vaga pererahvas võttis varemalt külalisi vastu ainult kirikupühadel, on nüüd alati rohkesti rahvast. Papimajast oli saanud Berezdovi parteikomitee. Väikese toakese ukselе peasissekäigust paremal oli kriidiga kirjutatud: „Komsomoli rajoonikomitee". Osa oma päevast veetis siin Kortšagin, kes täitis

üldise sõjalise väljaõppe teise pataljoni sõjakomissari töö kõrval ühtlasi ka vastloodud komsomoli rajoonikomitee sekretäri kohustusi.

Sellest päevast, millal nad olid Anna juures seltsimeheliku õhtu veetnud, oli möödunud kaheksa kuud. Kuid näis, et see ei olnudki nii ammu. Kortšagin pani paberivirna kõrvale, laskus vastu toolikorju ja süvenes mõtteisse...

Majas on vaikne. Aeg näitab hilist öötundi, parteikomitee on tühjenenud. Äsja lahkus viimasena Trofimov, partei rajoonikomitee sekretär, ja praegu on Kortšagin majas üksi. Aken on kirjatud kummaliste jäälilledega. Laual põleb petroolilamp, ahi on kuumaks köetud. Kortšagin meenutab hiljutisi sündmusi. Augustikuus saatis töökodade kollektiiv ta noorsoo organisaatorina remondirongiga kaasa Jekaterinoslavi. Ning hilissügiseni liikus poolteistsada inimest jaamast jaama, likvideerides seal sõja ja laose pärandust ning tühjendades neid põlenud ja purunenud vaguneist. Nende tee läks Sinelnikovist Pologisse. Siin, bandiit Mahno endises võimutsemise piirkonnas, leidus igal sammul purustuse ja hävituse jälgi. Guljai-Poles taastasid nad nädal aega pumbamaja kivihoonet ja needisid raudpaiku dünamiidiga purustatud veetsisterni külgedele. Elektrik ei tundnud küll lukussepatöö kunsti ega aimanud selle raskusi, kuid kruvivõti ta käes keeras kinni mitu tuhat roostetanud mutrit.

Hilissügisel pöördus rong kodutöökodadesse tagasi. Tsehhid võtsid oma korpustesse vastu sada viiskümmend paari käsi...

Nüüd hakati elektrikut nägema sagedamini Anna juures. Korts ta laubalt kadus, tihti kostis ta nakatavat naeru.

Masuudised sõbrad kuulasid ringides jälle ta jutustusi ammumöödunud võitlusaastaist, rahutu orjastatud takuse Venemaa katseist raputada endalt maha kroonitud koletist, Stenka Razini ja Pugatšovi mässudest.

Ühel õhtul, kui Anna juurde oli kogunenud palju noori, vabanes elektrik ootamatult ühest oma vanast kahjulikust harjumusest. Tema, kes oli peaaegu lapsest saadik harjunud tarvitama tubakat, ütles rangelt ning lõplikult:

„Ma ei suitseta enam."

See oli toimunud ootamatult. Keegi alustas vaidlust selle üle, et harjumus on inimesest tugevam, ja tõi näiteks suitsetamise. Hääled läksid lahku. Elektrik ei seganud ennast

vaidlusse, kuid Talja tõmbas ta sellesse kaasa ja pani rääkima. Pavel ütleski seda, mis ta mõtles:

„Inimene valitseb harjumust, aga mitte vastupidi. Vastasel korral aga jõuaksime oma jutuga kes teab kuhu."

Tsvetajev hüüdis nurgast:

„Kõlavad sõnad! Kortšagin armastab neid. Aga kui neid sõnu mehe järgi mõõta, mis siis välja tuleb? Ta ise ju suitsetab? Suitsetab. Teab, et suitsetamine ei kõlba kuhugi? Teab. Kuid maha jätta — selleks on liha nõder. Alles hiljuti „istutas ta ringides kultuuri"." Tsvetajev muutis tooni ja küsis jaheda pilkega: „Las ta vastab meile, kuidas tal endal on lugu vandumisega! Kes Pavkat tunneb, see ütleb: vannub harva, kuid vängelt. Jutlustada on kerge, pühak olla raske."

Tekkis vaikus. Tsvetajevi tooni teravus mõjus kõigile ebameeldivalt. Elektrik ei vastanud kohe. Aeglaselt võttis ta suust paberossi, käkerdas selle kokku ja sõnas vaikselt:

„Ma enam ei suitseta."

Ja vaikinud viivu, lisas ta:

„Ma teen seda iseenda ja pisut ka Dimka pärast. Inimene, kes ei suuda murda halba harjumust, pole krossigi väärt. Minu paheks jääb veel vandumine. Sellest häbiplekist, sõbrad, ma ei ole veel täiesti jagu saanud, kuid isegi Dimka tunnistab, et ta kuuleb harva mu vandumist. Sõna on kergem suust välja lipsama kui suitsu põlema panemine, sellepärast ma ei ütlegi praegu, et teen ka sellele lõpu. Kuid viimaks jätan ma ka vandumise."

Otse enne talve tulekut ummistasid puuparved jõe, sügisene suurvesi kiskus nad laiali ja kütus hävis, kandudes jõge mööda alla. Solomenka saatis jälle välja oma kollektiivid, et metsarikkusi päästa.

Kortšagin ei tahtnud kollektiivist maha jääda ja see sundis teda seltsimeeste eest varjama oma ränka külmetust; kui aga nädala pärast olid sadamakaldaile mägedena kasvanud puuvirnad, äratasid jääkülm vesi ning sügisene rõskus veres uinunud vaenlase ja Kortšaginis lõi hõõgvele palavik. Age reuma põletas kaks nädalat ta keha ja kui ta haiglast tagasi tuli, võis ta töötada kruupingi juures üksnes sellel kaksiratsi istudes. Meister vangutas ainult pead.

Mõne päeva pärast aga tunnistas erapooletu komisjon ta töövõimetuks, talle anti lõpparve ja õigus pensionile, millest ta vihaselt loobus.

Raske südamega pööras ta selja oma töökodadele. Kepile toetudes liikus ta pikkamisi ja piinava valuga. Ema oli korduvalt kirjutanud ja palunud ennast külastada, ning praegu meenuski Pavelile ta memm, tema sõnad hüvastijätul: „Ma näen teid ainult siis, kui olete sandiks jäänud."

Kubermangukomitees sai ta kaks rullikeeratud isiklikku toimikut — komsomoli ja partei oma. Ta ei jätnud peaaegu mitte kellegagi hüvasti, sest see oleks vaid süvendanud kurbust, ja sõitis ära ema juurde. Eideke aurutas ja hõõrus kaks nädalat ta paistetanud jalgu, ja kuu aja pärast käis ta juba kepita, rinnus aga tuksus rõõm ja hämarikust oli saanud jälle aovalgus. Rong viis ta kubermangukeskusse. Kolme päeva pärast anti talle organiseerimisosakonnas dokument, millega ta suunati kubermangu sõjakomissariaati poliittööliseks sõjalise väljaõppe väeosades.

Ja juba nädala pärast sõitis ta siia lumme tuisanud alevikku kui 2. pataljoni sõjakomissar. Komsomoli ringkonnakomitees sai ta ülesande koguda kokku laialipillatud kommunistlikud noored ja uues rajoonis luua organisatsioon. Niisuguse pöörde oli teinud ta elu.

Väljas on lämmatavalt palav. Täitevkomitee esimehe kabineti lahtisest aknast piilub sisse kirsioksake. Päike paneb helendama üle tee täitevkomitee vastas asuva katoliku kiriku gootistiilse torni kullatud risti. Akna all aiakeses aga otsivad vilkalt toidupoolist täitevkomitee valvuri naise tillukesed õrnad udusulised hanepojad, mis sarnanevad neid ümbritseva rohuga.

Täitevkomitee esimees luges vastsaadud telegrammi lõpuni. Üle ta näo jooksis vari. Suur pahklik käsi ronis uhkeisse käharaisse juustesse ja jäigi sinna.

Nikolai Nikolajevitš Lissitsõn, Berezdovi täitevkomitee esimees, on kõigest kahekümne nelja aastane, kuid ükski tema kaastöölistest ja parteitöötajaist ei tea seda. See suur ja tugev mees, karm ja mõnikord hirmuäratavgi, näeb välja kolmekümne viie aastasena. Tugev keha, suur pea vägeval

kaelal, pisut jahedad läbitungivad pruunid silmad, energiline ja järsk lõuajoon. Sinised ratsapüksid, hall „päevi näinud" frentš, vasakul rinnataskul Punalipu orden.

Oktoobrirevolutsioonini „kamandas" Lissitsõn treipinki Tuula relvavabrikus, kus tema vanaisa, isa ja ta ise peaaegu lapsest saadik olid lõiganud ja lihvinud rauda.

Kuid sellest sügisööst peale, kui ta esmakordselt haaras kätte relva, mida ta seni oli ainult valmistanud, sattus Kolja Lissitsõn tormikeerisesse. Revolutsioon ja partei paiskasid teda ühest tulekahjust teise. Tuula relvameister läbis kuulsusrikka tee punaarmeelasest lahingukomandörini ning polgukomissarini.

Tulekahju ja suurtükimürin on kadunud minevikku. Ja Nikolai Lissitsõn on praegu siin, piiriäärses rajoonis. Elu voolab rahulikult. Ta istub pidevalt hilisõhtuni viljakoristustööde aruannete juures, see teade aga äratab hetkeliselt möödunu. Teade hoiatab napis telegrammilises keeles:

„Täiesti salajane. Berezdovi täitevkomitee esimehele Lissitsõnile.

Piiril märgata suure bandiitidejõugu kiiret ümberpaigutamist poolakate poolt, jõuk võib terroriseerida piirirajoone. Võtke tarvitusele ettevaatuse-abinõud. Rahandusosakonna väärtused soovitame saata ringkonda, maksusummasid enda juures mitte hoida."

Kabineti aknast näeb Lissitsõn igaüht, kes astub rajooni täitevkomiteesse. Välistrepil on Kortšagin. Minuti pärast kostab koputus uksele.

„Istu, arutame asja." Ja Lissitsõn pigistab Kortšagini kätt.

Täitevkomitee esimees ei võtnud terve tunni kedagi vastu.

Kui Kortšagin kabinetist väljus, oli juba keskpäev. Aiast jooksis välja Lissitsõni väike õde Njura. Pavel hüüdis teda Anjutkaks. Häbelik ja oma aastate kohta liiga tõsine tütarlaps naeratas Kortšaginit kohates alati sõbralikult, ja praegugi tervitas ta teda lapselikult kohmetult, heites laubalt tagasi salgu lühikeseks lõigatud juukseid.

„Ega Kolja juures pole kedagi? Marja Mihhailovna ootab teda juba ammu lõunale," ütles Njura.

„Mine, Anjutka, ta on üksi."

Järgmisel päeval sõitsid ammu enne aovalget täitevkomitee ette kolm veokit, prisked hobused ees. Vankreis istuvad mehed ajasid omavahel vaikselt juttu. Rahandusosakonnast toodi mitu kinnipitseeritud kotti, laoti veokitele ja mõne hetke pärast hakkas kiviteel kostma rataste põrinat. Vankreid ümbritses salk sõjaväelasi Kortšagini juhtimisel. Nelikümmend kilomeetrit ringkonna keskuseni (sellest kakskümmend viis mööda metsa) läbiti õnnelikult, väärtused viidi ringkonna rahandusosakonna seefidesse. Mõne päeva pärast aga kappas piiri poolt üks ratsaväelane Berezdovi. Ratsanikku ja vahutavat hobust saatsid aleviku molutajate arusaamatud pilgud.

Täitevkomitee värava ees laskus ratsaväelane maha nagu kott, ja kergitades käega mõõka, kolistas ta oma raskete saabastega trepist üles. Lissitsõn võttis kulmu kortsutades talt paketi vastu, murdis pitseri lahti ja andis ümbrikule allkirja. Hobusele puhkust andmata kargas piirivalvur sadulasse ja kihutas kohe galoppi alustades tagasi.

Keegi peale täitevkomitee esimehe, kes paketi kohe läbi luges, ei teadnud selle sisu. Kuid alevi väikekodanlastel on otsekui koera nina. Siin on kolmest väikeäritsejast kaks kindlasti väikesed salakaubavedajad, ja see töö arendab neis mingi instinktiivse võime ohtu aimata.

Mööda kõnniteed astusid kiiresti USV pataljoni staabi poole kaks meest. Üks neist on Kortšagin. Teda tunnevad väikekodanlased: ta on alati relvastatud. Kuid see, et parteikomitee sekretär Trofimov on portupee ja nagaaniga — see on juba halb.

Mõne hetke pärast jooksis staabist välja oma viisteist meest, käes tääkidega varustatud püssid, ja jooksusammul sööstsid nad teeristil asetseva veski juurde. Ülejäänud kommunistid ja kommunistlikud noored relvastusid parteikomitees. Läbi aleviku ratsutas täitevkomitee esimees, kubanka peas ja truu mauser küljel. Oli selge, et juhtunud oli midagi halba, ja suur plats ning kõrvalised põiktänavad otsekui surid välja — seal ei olnud ainsatki hingelist. Silmapilkselt ilmusid poekeste uste ette tohutu suured keskaegsed lukud ja luugid paugatasid kinni. Ja ainult kartmatud kanad ning kuumusest roidunud sead sorteerisid hoolikalt risuhunnikute sisu.

Aleviku äärde aedadesse asus varitsussalk. Siit algavad põllud ja tee sirge joon on kaugele nähtav.

Teade, mille Lissitsõn sai, oli napisõnaline:

„Täna öösel Poddubtsõ rajoonis tungis lahinguga üle piiri Nõukogude territooriumile ratsajõuk, ligikaudu sada mõõka ja lisaks kaks kergekuulipildujat. Võtke tarvitusele abinõud. Jõugu jäljed kaovad Slavuti metsadesse. Hoiatan — päeval läbib Berezdovi jõuku jälitav punaste kasakate sotnja. Ärge segi ajage.

Üksiku piirivalve-pataljoni komandör
Gavrilov."

Juba tunni aja pärast ilmus aleviku poole tuleval teel nähtavale ratsanik, kilomeeter maad kaugemal aga ratsarühm. Kortšagin vahtis teraselt sinnapoole. Ratsanik lähenes ettevaatlikult, kuid varitsust aedades ei märganud. See oli punase kasakaväe 7. polgu noor punaarmeelane. Luure oli talle uudiseks, ja kui teda ümbritsesid äkki aedadest teele karanud inimesed ning ta nägi pluusidel KNI[1] märke, naeratas ta kohmetult. Pärast lühikest jutuajamist pööras ta hobuse ümber ja kappas traavis lähenevale sotnjale vastu. Varitsussalk laskis punakasakad läbi ja asus uuesti aedadesse.

Möödus mitu ärevat päeva. Lissitsõn sai teate, milles öeldi, et bandiitidel ei läinud korda arendada diversioonilist tegevust, sest punasest ratsaväest lakkamatult jälitatud jõuk oli sunnitud tõmbuma kiires korras tagasi piiri taha.

Usna väike rühm bolševikke — üheksateist inimest kogu rajooni peale — töötas pingeliselt nõukogude ülesehitamiseks. Alles äsja organiseeritud noor rajoon nõudis kõige loomist algusest peale. Piiri lähedus sundis kõiki väsimatule valvsusele.

Nõukogude ümbervalimised, võitlus bandiitide vastu, kultuuritöö, võitlus salakaubitsemisega, sõjaväeline, partei- ja komsomolitöö — see oli ring, milles aovalgest hilisööni kulges kiirul Lissitsõni, Trofimovi, Kortšagini ja nende poolt kogutud väikesearvulise aktiivi elu.

---

[1] Kommunistliku Noorsoo Internatsionaal. Toim.

Hobuse seljast kirjutuslaua taha, laua tagant platsile, kus marsivad väljaõpetatavate noorte rühmad, klubi, kool, kakskolm istungit, öösel aga — hobune, mauser puusal ja lõikav: „Seis! Kes tuleb?", kordonitaguse kaubaga põgeneva vankri rattapõrin — sellest koosnesid 2. pataljoni sõjakomissari päevad ja paljud ööd.

Berezdovi rajooni komsomolikomiteesse kuulusid Kortšagin, Liida Polevõh — kitsasilmaline volgalane, naisosakonna juhataja, ja Ženka Razvalihhin — sihvakas nägus noormees, hiljutine gümnasist, „noor, kuid vara valminud", ohtlike seikluste harrastaja ja Sherlock Holmes'i ning Louis Boussenard'i tundja. Razvalihhin oli töötanud partei rajoonikomitee asjadevalitsejana, neli kuud tagasi oli ta astunud komsomoli, kuid kommunistlike noorte hulgas käitus ta nagu „vana bolševik". Berezdovi polnud kedagi saata, ja ringkonnakomitee oli saatnud sinna pärast pikki kaalutlusi Razvalihhini poliitilise haridustöö juhiks.

Päike lähenes seniidile. Lämmatav palavus tungis kõige varjulisemaisse kohtadesse, kõik hingelised otsisid katusevarju, isegi koerad ronisid aitade alla ning lamasid seal palavusest roidunutena, laiskadena ja unistena. Näis, nagu oleks viimnegi hingeline lahkunud külast, ja ainult kaevu lähedal lombis röhkis õndsalt poris tuhniv siga.

Kortšagin sidus hobuse lahti ja põlves torkava valu pärast huult hammustades istus sadulasse. Koolimaja trepil seisis õpetajanna, varjates käega silmi päikese eest.

„Jällenägemiseni, seltsimees sõjakomissar!" Ta naeratas.

Hobune trampis kärsitult jalaga, painutas kaela ja kiskus ratsuteid pingule.

„Nägemiseni, seltsimees Rakitina. Siis on otsustatud, et homme annate esimese tunni."

Hobune tundis ratsutite lõtvumist ja alustas kohe traavi. Samal hetkel kandus Kortšagini kõrvu metsik hädakisa. Nii karjuvad naised külas tulekahju puhul. Karmid valjad pöörasid hobuse järsku ümber ja sõjakomissar nägi, et külatänava otsa poolt jookseb lõõtsutades noor talunaine. Rakitina läks keset tänavat ja pidas ta kinni. Naabermajade lävedele ilmusid inimesed, enamasti taadid ja eided. Tugevad tööinimesed olid kõik põllul.

„Oi, hüvad inimesed, mis seal küll sünnib! Oh, ma ei või, oh, ma ei või!"

Kui Kortšagin kapates nende juurde jõudis, jooksis inimesi juba igast küljest kokku. Naine piirati ümber, teda kisti valge pluusi käistest, puistati üle hirmunud küsimustega, kuid ta segastest sõnadest oli võimatu midagi aru saada. „Tapavad! Surnuks notivad!" karjus ta ainult. Keegi pulstja habemega taat, kergitades oma linaseid pükse ja keksides veidralt, põrutas noorikule peale:

„Ära karju nagu põrunud! Kus pekstakse? Miks pekstakse? Jäta kraaksumine! Ptüi, kurat!"

„Meie küla kakleb Poddubtsõ omadega . . . piiride pärast! Poddubtsõ omad notivad meie omad surnuks!"

Kõik taipasid õnnetust. Tänaval tõusis eitede ulgumine, taadid pistsid tulivihaselt röökima. Ja mööda küla jooksis teade, käies kutsuvalt perest perre nagu hädakella hüüd: „Poddubtsõ omad notivad meie omad piiride pärast vikatitega maha!" Kõik, kes suutsid käia, kargasid onnidest tänavale, relvastusid hangude, kirveste või lihtsalt aiatarast kahmatud teivastega ja jooksid küla taha põldudele, kus kaks küla lahendas verises tapluses oma iga-aastast tüli põllupeenarde pärast.

Kortšagin lõi hobust nii, et see hakkas kohe kappama. Must möödus ratsaniku kisast aetuna jooksjaist ja tormas kiirete hüpetega edasi. Kõrvu kõvasti pea ligi surudes ja jalgu kõrgele pildudes kiirendas ta üha jooksu. Otsekui teed sulgedes laotas künkal seisev tuulik oma käsi — tiibu. Tuulikust paremal, jõe ääres madalikus oli luht. Vasakul, nii kaugele kui ulatas silm, laius rukkiväli, kord tõustes küngastele, kord langedes lohkudesse. Mööda valminud rukist jooksis tuul, silitades vilja nagu käega. Tee ääres punasid eredalt moonid. Siin oli vaikne ja talumatult palav. Ainult kaugelt alt, sealt, kus jõgi soojendas end hõbeussina päikese käes, kostis kisa.

Hobune kihutas alla luha poole kohutava allüüriga. „Jääb jalgapidi kuhugi kinni — on nii temale kui ka mulle haud," välgatas Paveli peas. Kuid hobust peatada oli juba võimatu, ja ennast ta kaela vastu surudes kuulis Pavel, kuidas tuul vilistas kõrvus.

Nagu pöörane sööstis ta luhale. Siin taplesid inimesed

nüri, loomaliku raevuga. Mitu inimest lamas juba verest nõretades maas.

Hobune paiskas rinnaga pikali mingisuguse habemiku, kes jooksis, murdunud vikatilõe jupp käes, veriseks pekstud näoga poisi kannul. Tugev päevitunud talupoeg sõtkus mahavirutatud vastast raskete saabastega, katsudes visalt virutada talle „südame alla".

Kortšagin sööstis kogu oma hobuse raskusega inimeste kuhilasse ja paiskas kaklejaid igasse külge laiali. Laskmata neil toibuda, keerutas ta pööraselt hobust, sõites temaga loomastunud inimestele otsa ja tajudes, et seda verist inimeste summa võib laiali ajada vaid samasuguse metsikuse ja pöörasusega, kisendas ta raevukalt:

„Käige laiali, reod! Kõmmutan kõik maha, röövlinäod!"

Ta haaras kabuurist mauseri ja tulistas õhku otse kellegi vihast moondunud näo ees. Hobuse hüpe — pauk. Mõned pöördusid vikateid maha visates tagasi. Niiviisi hobusel raevukalt mööda luhta kihutades ja vahetpidamata mauserit paugutades saavutas sõjakomissar eesmärgi. Inimesed tormasid heinamaalt igasse kanti laiali, kadudes vastutuse eest ja selle teadmata kust tulnud ning oma vihas kohutava inimese eest, tema „põrgumasina" eest, mis tulistab lõputult.

Varsti pärast seda sõitis Poddubtsõsse rajoonikohus. Rahvakohtunik nägi kaua vaeva, kuulates üle tunnistajad, kuid ikkagi ei paljastanud tüli algatajaid. Tapluse tagajärjel ei surnud keegi, haavatud jäid ellu. Visalt, bolševistliku kannatusega püüdis kohtunik tema ees süngelt seisvaile talupoegadele teha selgeks nende poolt esilekutsutud löömingu kogu metsikust ja lubamatust.

„Piirid on süüdi, seltsimees kohtunik, meie piirid on sassi läinud! Nende pärast me taplemegi igal aastal."

Mõnel tuli siiski vastutada.

Nädala pärast aga kõndis niitu mööda komisjon ja tagus tülialustes kohtades vaiakesi maasse. Higist nõretav, kuumusest ja kauasest käimisest vaevatud vana maamõõtja, kerides kokku mõõdulinti, rääkis Kortšaginile:

„Kolmkümmend aastat mõõdan maad, ja ikka ja igal pool on piir tülide põnjuseks. Vaadake ometi heinamaade jaotuse joont, see on midagi uskumatut! Ka joobnu kõnnib sirgemini. Kuid mis on veel põldudel? Kolme sammu laiune ribake, üks ronib teisele otsa, neid eraldada — hulluks võib

minna! Ja kõik see läheb iga aastaga aina väiksemaks ja väiksemaks. Eraldus poeg isast ja — põlluriba pooleks. Ma kinnitan teile, et juba kahekümne aasta pärast jäävad põldudest järele lausa piiripeenrad ja külvata pole kuskile. Sest juba praegugi on piiripeenarde all kümme protsenti maad."

Kortšagin muigas.

„Kahekümne aasta pärast pole meil enam ainsatki piiripeenart, seltsimees maamõõtja."

Vanamees silmitses üleolevalt oma jutukaaslast.

„Te räägite kommunistlikust ühiskonnast? Noh, teate, see on veel kuskil kauges tulevikus."

„Aga kas te Budanovka kolhoosist olete kuulnud?"

„Ah, teie mõtlete seda!"

„Jah."

„Budanovkas olen olnud... Kuid see on ikkagi erand, seltsimees Kortšagin."

Komisjon mõõtis. Kaks poissi tagusid piirivaiu maasse. Mõlemal pool aga seisid niidul talupojad ja jälgisid teraselt, et vaiad taotaks endise piiri kohale, mis oli vaevu märgatav siin-seal rohust väljapaistvate poolmädanenud vaiade järgi.

Veomees lõi pika piitsaga kõhna aisahobust, pöördus sõitjate poole ja pajatas jutukalt:

„Kes seda teab, kuidas need komsomolid meil siginesid. Ennemalt neid polnud ollagi. Aga eks see kõik saanud alguse kindlasti kooliõpetajannast; Rakitina on ta nimi, võib-olla teate. On teine alles üsna nooruke, aga võib öelda — kahjulik naine. Ta paneb kõik eided külas mässama, kogub nad kokku ja muudkui ajab neil pead segi, sellest aga tuleb ainult tüli. Äigad mõnikord ägeda käega naisele mööda molu — ilma selleta läbi ei saa — siis varem oli nii, et pühib näo puhtaks ja jääb vait, nüüd aga parem ära puudutagi, muidu ei jõua seda lärmi ära kuulata. Siis võid kuulda ka rahvakohtust, kes aga on noorem, see räägib ka lahutusest ja loeb sulle kõik seadused ette. Minu Hanka aga, kes juba kord on sünnilt sihukese tasane eit, on nüüd delegaadiks roninud. See on midagi eitede vanema taolist. Ja kogu külast käivad nad tema juurde. Ma tahtsin algul

Hankat ohjadega silitada, siis aga sülitasin. Võtku neid kurat! Las õiendavad. Mis puutub majapidamisse ja üldse ka, siis on ta mul hakkaja naine."

Veomees sügas karvast rinda, mis paistis linase särgi kaeluse vahelt, ja andis kombe pärast aisahobusele piitsaga nähvaku kõhu alla. Vankris sõitsid Razvalihhin ja Liida. Neil mõlemal oli Poddubtsõsse asja: Liida tahtis korraldada naisdelegaatide nõupidamise, Razvalihhin aga sõitis korraldama tööd rakukeses.

„Kas kommunistlikud noored teile siis ei meeldi?" küsis Liida naljatoonis veomehelt.

See katkus habet ja vastas ruttamata:

„Ei, miks mitte... Noorest peast võib ju jännata. Näitemängu teha või midagi muud — mulle eneselegi meeldib komöödiat vaadata, kui on midagi väärt. Meie arvasime esiotsa, et poisid hakkavad koerust tegema, aga näe, läks hoopis teisiti. Inimestelt oleme kuulnud, et joomise, huligaansuse ja muu sihukese vastu ollakse neil vali. Nende isu käib rohkem õppimise peale. Ainult jumalale, näe, tikuvad kallale ja ässitavad muudkui kõiki kirikut klubi alla võtma. See juba on asjata, vanad vaatavad neile seepärast viltu ja ihuvad hammast kommunistlike noorte peale. Aga muidu — miks mitte? Korda pole neil näe milles, nad võtavad enda hulka neid kõige paljamaid kehvikuid, kes on sulased või kellel on viletsamad majapidamised. Perepoegi ei võta."

Vanker laskus künkalt alla ja veeres koolimaja ette.

Kooliteenija tegi saabunuile asemed oma tuppa ja ise läks magama heinalakka. Liida ja Razvalihhin olid tulnud just pikaleveninud koosolekult. Tares oli pime. Võtnud poolsaapad jalast, ronis Liida voodisse ja uinus kohe. Teda äratas Razvalihhini käte toores ning oma eesmärgis mitte mingeid kahtlusi jättev puudutus.

„Mis sa tahad?"

„Tasa, Liidake, mis sa röögid? Tead, mul on niiviisi üksi igav lamada, milleks, kurat, mulle seda tarvis! Kas sa tõesti ei leia midagi huvitavamat kui põõnutada?"

„Korista käed eemale ja käi jalamaid minu voodi juurest kuradile!" Liida tõukas ta eemale. Ta pole ennegi talunud Razvalihhini õlist naeratust. Praegu tahaks Liida öelda Raz-

valihhinile midagi solvavat ja pilkavat, kuid uni võtab ta üle võimust ja ta suleb silmad.

„Mis sa heputad? Mõtle, milline intelligentne käitumine. Kas te pole juhuslikult aadlipreilide instituudist? Kas sa õige arvad, et ma sind usun? Ära mängi lollikest. Kui sa oled teadlik inimene, siis rahulda enne minu vajadus, sellepeale aga maga nii palju kui heaks arvad."

Pidades asjatuks kulutada sõnu, istus ta lavatsilt uuesti Liida voodile ja pani oma käe peremehelikult nõudvalt Liida õlale.

„Käi kuradile!" ütleb otsekohe ärganud Liida. „Ausõna, homme räägin Kortšaginile."

Razvalihhin haaras teda käest ja sosistas ärritatult:

„Ma sülitan su Kortšaginile, sina aga ära löö takka üles, muidu võtan su niikuinii."

Tema ja Liida vahel toimus lühike võitlus ja tare vaikuses laksatasid heledalt kõrvakiilud — üks, teine... Razvalihhin põrkab eemale. Liida jookseb pimedas käsikaudu ukse juurde, tõukab selle lahti ja tormab õue. Seal ta seisab kuuvalguses, olles vihast meeletu.

„Mine tuppa, tola!" hüüdis Razvalihhin tigedalt.

Ta toob oma magamisriided välja katuseääre alla ja jääb õue ööbima. Liida aga, lükanud riivi ukse ette, kerib end voodis rõngasse.

Hommikul, kui nad olid teel tagasi koju, istus Ženka vankris vana veomehe kõrval ja suitsetas paberossi paberossi järel.

„See puutumatu ingel võib tõepoolest Kortšaginile välja lobiseda. Kus on alles haputaignast nukk! Oleks veel väliseltki ilus — on teine lihtsalt arusaamatus. Vaja temaga ära leppida, muidu võib lärmiks minna. Kortšagin vaatab niigi minu peale viltu."

Razvalihhin istus ümber Liida juurde. Ta teeskleb kohmetust, ta silmad on peaaegu kurvad, ta pobiseb segaseid vabandusi ja siis palub andeks.

Razvalihhin saavutas, mida tahtis: alevikuserval lubas Liida, et ta ei räägi eilsest mitte kellelegi.

Üksteise järel tekkis piiriäärseis külades kommunistlike noorte rakukesi. Komsomoli rajoonikomitee töötajad kulutasid palju jõudu neile kommunistliku liikumise esimestele

võrsetele. Kortšagin ja Liida Polevõh veetsid terveid päevi neis külades.

Razvalihhinile ei meeldinud küladesse sõita. Ta ei osanud läheneda talupoistele ega võita nende usaldust, ta vaid rikkus asja. Polevõhil ja Kortšaginil läks see aga lihtsalt ja loomulikult. Liida kogus enda ümber tüdrukuid ja leidis endale sõbratare, nendega ei kaotanud ta enam sidet ning äratas märkamatult tütarlastes huvi komsomoli elu ja töö vastu. Kortšaginit tundis rajoonis kogu noorsugu. ÜSV teise pataljoni sõjaline õppus hõlmas tuhat kuutsada kutsealust. Mitte kunagi varem polnud lõõtspill mänginud propagandatöös nii tähtsat osa nagu seal, külatänavail toimuvail simmaneil. Lõõtspill tegi Kortšaginist „oma poisi" ja nii mõnegi sagrise noormehe tee komsomoli algas just sealt, selle heliseva võluri — lõõtsmooniku juurest, mis kord oli kirglik ja südant erutav oma hoogsa marsitempoga, kord leebe ja õrn ukraina laulude nukrate helidega. Kuulati lõõtspilli, kuulati ka pillimeest — endist tehasetöölist, nüüd aga sõjakomissari ja komsomoli sekretäri. Südameis ühinesid harmooniliselt nii lõõtspilli viisid kui ka see, millest kõneles noor komissar. Külades hakkasid kostma uued laulud, talutaredesse ilmus peale Taaveti lauluraamatu ja unenäoseletaja ka teisi raamatuid.

Salakaubitsejail läks kitsaks, neil tuli ettevaatlik olla mitte ainult piirivalvurite suhtes, sest nõukogude võim oli saanud endale noori sõpru ja püüdlikke abilisi. Mõnikord, haaratud tungist tabada ise vaenlast, läksid piiriäärsed rakukesed liiale, ja siis tuli Kortšaginil oma hoolealused hädast välja aidata. Kord oli Poddubtsõ rakukese sinisilmaline sekretär Grišutka Horovodka, kergesti süttiv noormees, kirglik vaidleja ja usuvastane, saanud oma eri allikatest teateid, et öösel tuuakse küla möldri juurde salakaupa, ja ta ajas kogu rakukese jalule. Relvastunud õppepüssi ja kahe täägiga, piiras rakuke Grišutkaga eesotsas öösel ettevaatlikult veski ümber ja jäi kiskjat ootama. Salakaubaveost oli saanud teada ka GPU piirivalvepost ja kutsus välja oma varitsussalga. Öösel põrkasid mõlemad pooled kokku ja üksnes tänu piirivalvurite enesevalitsemisele ei lastud asetleidnud löömingus kommunistlikke noori maha. Poistel võeti ainult relvad käest, viidi neli kilomeetrit eemale naaberkülla ja pandi luku taha.

Kortšagin oli sel ajal Gavrilovi juures. Hommikul teatas pataljonikomandör talle vastsaadud ettekandest ja rajoonikomitee sekretär ratsutas poisse välja lunastama.

Naerdes jutustas GPU volinik talle öisest sündmusest.

„Tead, mis me teeme, seltsimees Kortšagin. Nad on tublid poisid, meie neid kimbutama ei hakka. Aga et nad ei segaks ennast edaspidi meie ülesandeisse, aja neile hirm nahavahele."

Tunnimees avas kuuriukse ja üksteist poissi tõusid maast; nad seisid kohmetult, tammudes ühelt jalalt teisele.

„Noh, vaadake neid," laotas volinik murelikult käsi. „Tegid tembu ja mul tuleb nüüd nad ringkonda saata."

Siis hakkas Grišutka erutatult rääkima:

„Seltsimees Sahharov, mis me siis ikka tegime? Me tahtsime nõukogude võimu aidata. Me luurasime seda kulakut juba ammugi, teie aga panite meid luku taha nagu röövleid." Ja ta pööras solvunult näo teisale.

Pärast tõsist omavahelist kõnelust Kortšagin ja Sahharov, kes suutsid vaevu tooni säilitada, lõpetasid „hirmu nahavahele ajamise".

„Kui sa võtad nad oma vastutusele ja lubad meile, et nad enam piirile ei lähe, vaid annavad meile oma abi teisiti, siis ma lasen nad heaga lahti," pöördus Sahharov Kortšagini poole.

„Hüva, ma vastutan nende eest. Loodan, et nad mind enam sisse ei vea."

Laulu lüües läks rakuke Poddubtsõsse tagasi. Vahejuhtum vaigiti maha. Mölder aga nabiti siiski varsti kinni, seekord juba korra kohaselt.

Saksa kolonistid Maidan-Villa metsahuutorites elavad jõukalt. Tugevad kulakutalud seisavad üksteisest poole kilomeetri kaugusel; juurdeehitistega majad on nagu väikesed kindlused. Maidan-Villasse kadusid Antonjuki jõugu jäljed. See tsaari-veltveebel oli loonud oma sugulastest seitsmemehelise bandiidijõugu ja hakanud ümberkaudsetel teedel nagaani abil saagitsema; ta ei hoidunud verd valamast, ei põlanud spekulanti ega lasknud mööda ka nõukogude töötajaid. Antonjuk manööverdas kiiresti. Täna ta tegi paljaks kaks küla kooperaatorit, homme võttis ta juba oma kaks-

kümmend kilomeetrit eemal postivedajalt relvad käest ja riisus talt viimsegi kopika. Antonjuk võistles oma kolleegi Gordiga, mõlemad olid ühesugused ja mõlemale kulus ringkonna miilitsal ning GPU-l palju aega. Antonjuk nuuskis ringi otse Berezdovi külje all. Linna viivad teed muutusid ohtlikuks. Bandiiti oli raske tabada: kui tal tuliseks läks, kadus ta piiri taha, istus mõnda aega seal ja ilmus uuesti siis, kui teda kõige vähem oodati. Iga kord, kui Lissitsõn sai teate selle oma tabamatuses kardetava kiskja verisest kallaletungist, hammustas ta närvlikult huuli.

„Kui kaua veel salvab meid see rästik? Ootab, raibe, et ma ise võtaksin ta käsile," surus ta läbi kokkupigistatud hammaste. Kahel korral sööstis täitevkomitee esimees, võttes kaasa Kortšagini ja veel kolm kommunisti, bandiidi värsketele jälgedele, kuid Antonjuk pääsis käest.

Ringkonnast saadeti Berezdovi salk banditismiga võitlemiseks. Salga komandöriks oli keigarivõitu Filatov. Upsakas nagu noor kukk, ei pidanud ta vajalikuks end täitevkomitee esimehe juures registreerida, nagu seda nõudsid piirimäärused, vaid viis oma salga lähedasse Semaki külla. Saabunud sinna öösel, asus ta oma salgaga esimesse külaäärsesse majja. Nii salapäraselt tegutsevad tundmatud relvastatud mehed äratasid naabruses elava kommunistliku noore tähelepanu ja see jooksis külanõukogu esimehe juurde. Esimees, kes salgast midagi ei teadnud, pidas seda bandiidijõuguks ja ratsakäskjalg-kommunistlik noor kihutas rajooni. Puudus vähe, et Filatovi põikpäisus oleks maksnud paljude elu. Lissitsõn sai „jõugust" teada öösel, ajas kohe miilitsa jalule ja ratsutas kümmekonna inimesega Semakisse. Nad kihutasid talu juurde, kargasid hobustelt maha ja tormasid üle tara maja juurde. Tunnimees lävel sai mauseripidemega hoobi pähe ja langes nagu kott maha, uks lendas Lissitsõni tugevast õlahoobist pärani ja inimesed tungisid tuppa, mida valgustas nõrgalt lae all rippuv lamp. Lissitsõn, üks käsi viskevalmis granaadiga taga, teises käes mauser, möirgas nii et aknaklaasid põrisesid:

„Andke alla, või muidu põrutan teid nartsudeks!"

Veel silmapilk — ja sissetunginud puistaksid kuulirahega üle põrandalt ülestõusnud unised inimesed. Kuid granaadiga mehe hirmuäratav välimus sunnib tõusma kümneid käsi. Hetke pärast aga, kui salga mehi aetakse pesu-

väel õue, päästab orden Lissitsõni frentšil lahti Filatovi keelepaelad.

Lissitsõn sülitab tulivihaselt ja heidab hävitava põlgusega:

„Pastel!"

Rajooni ulatus kumu Saksa revolutsioonist. Siia kostis püssituleragin Hamburgi barrikaadidelt. Piiril muutus rahutuks. Pinevas ootuses loeti ajalehti, Läänest puhusid oktoobrituuled. Komsomoli rajoonikomiteesse sadas avaldusi, kus paluti ennast vabatahtlikena Punaarmeesse saata. Kaua veenis Kortšagin rakukestest läkitatud saadikuid, et Nõukogudemaa poliitika on rahupoliitika ja et ta ei kavatse sõdida ei ühegi naabriga. Kuid see mõjus vähe. Igal pühapäeval kogunes alevikku kommunistlikke noori kõigist rakukestest ja papi suures aias toimusid rajooni koosolekud. Kord lõunapaiku ilmus rajoonikomitee avarasse õue rännakumarsiga ja rivikorras Poddubtsõ komsomolirakuke täies koosseisus. Kortšagin märkas neid aknast ja astus välja trepile. Üksteist poissi eesotsas Horovodkoga, säärsaapad jalas, mahukad paunad turjal, peatusid sissekäigu juures.

„Milles on asi, Griša?" küsis Kortšagin üllatunult.

Kuid Horovodko andis talle silmadega märku ja astus koos Kortšaginiga majja. Kui Liida, Razvalihhin ja veel kaks kommunistlikku noort kogunesid Horovodko ümber, sulges ta ukse, ja kortsutades tõsiselt oma luitunud kulme, teatas:

„Seltsimehed, ma teen lahingkontrolli. Ma teatasin täna oma poistele, et rajoonist tuli telegramm — valjus saladuses muidugi — et algab sõda Saksa pursuidega, varsti aga läheb lahti ka panidega. Et Moskvast on tulnud käsk — kõik kommunistlikud noored rindele, kes aga kardab, las kirjutab avalduse — see jäetakse koju. Käskisin, et nad ei räägiks sõjast sõnagi, vaid et igaüks võtaks pätsi leiba ja tüki pekki, kellel aga pole pekki, siis küüslauku või sibulat ja et koguneksid salaja tunni pärast küla taha. Läheme rajooni, sealt aga ringkonda, kust saamegi relvad. See mõjus poistele vägevasti. Pärisid minult ikka seda ja teist, mina aga ütlen — ilma jututa ja lõpp. Kes aga ära ütleb — kirjutagu paber. Sõjakäik on vabatahtlik. Mu poisid läksid laiali, minul aga taob süda sees: mis siis, kui keegi ei tule? Siis

tuleb rakuke laiali saata, enesel aga teise paika minna. Istun küla taga ja vaatan ringi. Tulevad ükshaaval. Mõnel on silmad nutetud, kuid välja ei näita. Kõik kümme tulid, mitte ühtegi desertööri. Näe, missugune on Poddubtsõ rakuke!" lõpetas Grišutka vaimustatult, lüües uhkesti endale rusikaga vastu rinda.

Kui aga pahaseks saanud Polevõh võttis teda „pihtide vahele", vaatas Grišutka talle arusaamatute silmadega otsa.

„Mis juttu sa muile ajad? See on ometi kõige parem kontroll! Siin näed, ilma et keegi sind petaks, igaühe läbi. Ma tahtsin asja veel tähtsamaks teha ja neid ringkonda viia, kuid poisid väsisid. Las lähevad koju. Ainult sina, Kortšagin, pea neile tingimata kõne, kuidas siis muidu? Ilma kõneta ei klapi . . . Kõnele kas või sellest, et mobilisatsioon on ära muudetud, nendele aga nende kangelaslikkuse eest au ja kuulsus."

Ringkonna-keskusse sõitis Kortšagin harva. Nendele sõitudele kulus mitu päeva, töö aga nõudis igapäevast rajoonis viibimist. See-eest sõitis Razvalihhin linna igal soodsal juhtumil. Pealaest jalatallani relvastatuna, võrreldes end mõttes mõne Cooperi kangelasega, sooritas ta meelsasti neid sõite. Metsas tulistas ta vareseid või vilkaid oravaid, peatas üksikuid teekäijaid ja päris nagu ehtne uurija: kes oled, kust tuled ja kuhu lähed? Linna lähedal jättis Razvalihhin relvad maha, pistis püssi heinte alla, peitis revolvri taskusse ja astus komsomoli ringkonnakomiteesse oma tavalises väljanägemises.

„Noh, mis teil Berezdovis uut on?"

Ringkonnakomitee sekretäri Fedotovi tuba on alati inimesi täis. Kõik räägivad läbisegi. Niisuguses olukorras peab oskama töötada, ühtaegu kuulata nelja, kirjutada ja vastata viiendale. Fedotov on üsna noor, kuid parteipilet on tal 1919. aastast. Ainult sellel tormisel ajal võis viieteistkümneaastane saada partei liikmeks.

Fedotovi küsimusele vastas Razvalihhin hooletult:

„Kõiki uudiseid rääkida ei jõua. Rahmeldan hommikust hilja ööni. Kõik augud tuleb kinni toppida, kõik tuleb ju palja koha peale ehitada. Asutasin jälle kaks uut rakukest. Miks välja kutsusite?" Ta istus asjalikult tugitooli.

Krõmski, majandusosakonna juhataja, tõstab hetkeks pilgu paberite virnalt ja vaatab üles.

„Kutsusime välja Kortšagini ja mitte sind."

Razvalihhin laseb suust tiheda joa tubakasuitsu.

„Kortšaginile ei meeldi sõita siia, isegi selles asjas tuleb minul teise vaeva näha... Mõnedel sekretäridel on üldse hea: mitte kuraditki ei tee ja lasevad liugu niisuguse eesli turjal, nagu mina. Kui Kortšagin piirile läheb, siis pole teda kaks-kolm nädalat näha ja kogu töö on minu kaelas."

Razvalihhin andis selgesti mõista, et just tema oleks sobiv rajoonikomitee sekretär.

„See hani miskipärast ei meeldi mulle," tunnistas Fedotov siiralt ringkonnakomitee töötajale, kui Razvalihhin oli väljunud.

Razvalihhini riukad tulid välja juhuslikult. Kord astus Lissitsõn Fedotovi juurde posti järele. Igaüks, kes saabus rajoonist, võttis alati kaasa posti kõigile. Fedotovil oli Lissitsõniga pikem jutuajamine, ja Razvalihhin paljastati.

„Kortšagin saada aga siiski siia, sest meie siin teda peaaegu ei tunnegi," ütles Fedotov hüvastijätul täitevkomitee esimehele.

„Hüva. Ainult tingimus — ärge mõtelge teda meilt ära võtta. Vaidleme kategooriliselt vastu."

Sel aastal peeti piiril oktoobripühi enneolematu vaimustusega. Kortšagin valiti piiriäärsete külade Oktoobri-komisjoni esimeheks. Pärast miitingut Poddubtsõs liikus kolmest naaberkülast kokkutulnud ja poole kilomeetri pikkuseks kolonniks rivistunud vietuhandeline talumeeste ja talunaiste hulk, puhkpilliorkester ees, ning ÜSV pataljon, kandes punaseid lipukangaid, küla taha piiri poole. Organiseeritult ja ranget korda pidades alustas kolonn oma rongkäiku Nõukogude alal paralleelselt piiritulpadele, suundudes piiriga poolitatud külade poole. Poolakad polnud seesugust vaatemängu piiril veel kunagi näinud. Kolonni ees sõidavad hobuste seljas pataljonikomandör Gavrilov ja Kortšagin, nende selja taga mürtsuvad vaskpillid, sahisevad lipud ja kõlavad laulud, laulud! Pidulikult riietunud külanoored, lõbusus, külatüdrukud, neidude hõbedane naeruhelin, täiskasvanute tõsised ja vanameeste pidulikud

näod. Nii kaugele kui ulatub silm, voolab see inimjõgi, tema kaldaks on piir, ükski jalg ei astunud sammugi kõrvale Nõukogude maalt üle keelatud joone. Kortšagin laseb inimvoolu endast mööda. Komsomoli-laul:

Taigast kuni Briti mereni
tugevam kõigist on Punaarmee! —

vaheldus tütarlaste kooriga:

Oi, seal naised põimavad mäel...

Nõukogude tunnimehed tervitasid kolonni rõõmsa naeratusega, Poola valvurid võtsid ta vastu segaselt, nõutult. Rongkäik piki piiri, kuigi sellest oli Poola väejuhatust ette hoiatatud, kutsus teisel pool piiri siiski esile ärevuse. Välisandarmeeria ratsapatrullid hakkasid rutukalt siia-sinna sõeluma, valvurite hulka suurendati viiekordseks, orgudesse aga peideti igaks juhuks reserve. Kuid kolonn liikus mööda oma maad, rõkates ja rõõmsalt, täites õhku lauluhelidega.

Künkal seisab Poola tunnimees. Kolonni ühtlane samm. Esimesed marsihelid pääsevad valla. Poolakas võtab püssi õlalt, asetab selle jala kõrvale ja jääb tervitusseisangusse. Kortšagin kuulis selgesti:

„Elagu kommuun!"

Sõduri silmad räägivad, et tema ütles seda. Pavel silmitseb teda teraselt.

Sõber! Sõdurisineli all tuksub tal süda koos kolonni südamelöögiga ja Kortšagin vastab tasa poola keeles:

„Tervist, seltsimees!"

Tunnimees jäi selja taha. Ta laseb kolonni mööda, hoides püssi ikka samas asendis. Pavel pöördus mitu korda ümber ja vaatas seda väikest musta kuju. Ja seal on teine poolakas. Tal on halliks minevad vurrud. Konföderatka nikkelkandiga sirmi alt vahivad liikumatud luitunud silmad. Kortšagin, olles ikka veel vastkuuldu mõju all, ütles esimesena nagu endamisi poola keeles:

„Tervist, seltsimees!"

Ta ei saanud vastust.

Gavrilov muigas. Selgus, et ta oli kõike kuulnud.

„Sa tahad liiga palju," ütles ta. „Peale lihtsate jalaväesõdurite on siin veel jalasandarmeeria. Kas sa nägid, et tal on käisel märk? See on sandarm."

Kolonni pea laskus juba mäest alla küla poole, mille piir jaotas kaheks. Nõukogude pool oli valmistanud külalistele piduliku vastuvõtu. Väikese oja kaldale piirisilla juurde oli kogunenud kogu Nõukogude küla. Tüdrukud ja poisid olid rivistunud teeäärtele. Poola poolel olid tarede ja kuuride katused tihedalt täis inimesi, kes teraselt jälgisid jõe taga toimuvat. Majalävedel ja pisttarade ääres olid talurahvaparved. Kui kolonn jõudis inimestest moodustatud koridori, hakkas orkester mängima „Internatsionaali". Nii rohelised noored kui ka hallpäised taadid pidasid rohelisega kaunistatud omatehtud tribüünilt sütitavaid kõnesid. Ka Kortšagin kõneles oma ukraina emakeeles. Tema sõnad lendasid üle piiri ja kostsid teisele kaldale. Seal otsustati takistada seda, et see kõne sütitaks kellegi südameid. Mööda küla hakkas sõitma sandarmite ratsapatrull, kihutades nuutidega inimesi majadesse. Vastu katuseid lajatasid lasud.

Tänavad tühjenesid. Katustelt kadusid kuulidest peletatud noored, Nõukogude poolelt aga vaadati kõike seda ja muututi süngeks. Poiste abil upitati kõnetooli vana lambur ja see hakkas pahameelepuhangust haaratuna liigutavalt kõnelema:

„Vaadake hästi, latsekesed! Nõndasi peksti kord ka meid, nüüd aga põle keegi külas näinud, et võim peksaks talupoega nuudiga. Tehti lõpp panidele — ja tuli lõpp ka nuuditantsule meie turjal. Hoidke, pojukesed, seda võimu kõvasti. Mina, vana mees, ei oska kõnet pidada. Kuid rääkida tahaksin palju. Kogu meie elust, mida vedasime tsaari all nagu veab härg vankrit, ja nüüd missugune häbi nende pärast! . . ." Ta viipas kondise käega üle jõe ja puhkes nutma, nagu nutavad ainult lapsed ja raugad.

Taadi asemele astus Grišutka Horovodko. Kuulates tema raevukat kõnet, pööras Gavrilov hobuse ümber ja silmitses teraselt, kas seda seal teisel kaldal kirja ei panda. Kuid kallas oli tühi, isegi tunnimees oli silla juurest kõrvaldatud.

„Paistab, et läheb läbi, ilma noodita Välisasjade Rahvakomissariaadile," naljatas ta.

Uhel vihmasel sügisööl, kui november oli lõppemas, tuli lõpp ka bandiit Antonjuki ja temaga koos tegutsenud seitsme veretöödele. See hundipesakond langes lõksu Maidan-Villas rikka kolonisti pulmas. Ta tabati seal Hrolini kommunaaride poolt.

Neist kolonisti pulmakülalistest tõid teate eitede keeled. Silmapilk kogunesid rakukese liikmed, ühtekokku kaksteist inimest, ja relvastusid, kes millega sai. Hobuveokitega sõideti Maidan-Villa huutorisse, Berezdovi aga kihutas ülepeakaela käskjalg. Käskjalg sattus Semakis Filatovi salgale ja see sööstis oma meestega tuhatnelja jõugu värsketele jälgedele. Hrolini kommunaarid piirasid talu ümber ja nende relvad alustasid Antonjuki kambaga vastastikust kõnelust. Antonjuk oli oma meestega peatuma jäänud väikesse tiibhoonesse ja külvas tina igaühele, kes sattus kirbule. Ta tahtis rinnaga läbi murda, kuid kommunaarid kihutasid ta tagasi hoovimajja, lastes ühe seitsmest kuuliga läbi. Antonjuk oli sattunud korduvalt sellisesse tulevahetusse ja alati lipsanud tervena minema — teda olid päästnud käsigranaadid ja öö. Võib-olla oleks ta pääsenud ka seekord, sest kommunaarid olid kaotanud tulevahetuses juba kaks meest, kuid huutori juurde jõudis Filatov. Antonjuk mõistis, et ta istub kindlalt lõksus ja seekord väljapääsmatult. Ta näitas hommikuni kõigist hoovimaja aknaist hambaid, kuid koiduajal võeti ta kinni. Keegi seitsme hulgast ei andnud alla. Hundipesakonnale lõpu tegemine maksis nelja mehe elu. Kolm neist andis noor Hrolini komsomoli-rakuke.

Kortšagini pataljon kutsuti ringkonna-väeosade sügismanöövritele. Pataljon käis nelikümmend kilomeetrit territoriaaldiviisi laagriteni läbi ägeda vihmavalingu all ühe päevaga, olles alustanud oma teekonda vara hommikul ja lõpetades selle hilja õhtul. Pataljoni komandör Gussev ja komissar sooritasid teekonna hobustel. Niipea, kui kaheksasada kutsealust olid kasarmuisse jõudnud, vajusid nad kohe asemetele ja jäid magama. Territoriaaldiviisi staap oli hilinenud pataljoni väljakutsumisega; juba hommikul algasid manöövrid. Vastsaabunud pataljon pidi üle vaadatama. Ta rivistati väljakule. Varsti sõitis diviisi staabist kohale

mitu ratsaväelast. Juba mundrid ja püssid saanud pataljon oli omandanud uue välimuse. Nii Gussev — lahingkomandör — kui ka Kortšagin olid mõlemad pühendanud oma pataljonile palju jõudu ja aega ning nad olid rahulikud nendele usaldatud väeosa pärast. Kui ametlik ülevaatus oli lõppenud ja pataljon näidanud oma võimeid manööverdada ja ümberrivistuda, küsis üks kauni, kuid pondunud näoga komandör Kortšaginilt teraval toonil:

„Miks teie olete hobusel! Meil ei tohi USV pataljoni komandöril ja sõjakomissaril hobuseid olla. Käsin hobused anda talli, manöövrid kaasa teha jalgsi."

Kortšagin teadis, et kui ta hobuselt maha tuleb, siis ei suuda ta manöövreid kaasa teha, sest ta ei käiks oma jalgadel kilomeetritki. Kuidas pidi sellest rääkima sellele kümmekonna paela ja rihmaga praalivale keigarile?

„Ma ei suuda hobuseta manöövreist osa võtta."

„Miks?"

Mõistes, et kuidagi teisiti ei saa ta seletada enda keeldumist, vastas Kortšagin kõlatult:

„Mul on jalad paistetanud, ma ei suuda terve nädala joosta ja käia. Pealegi ei tea ma, kes olete teie, seltsimees?"

„Ma olen teie polgu staabiülem — see on esiteks. Teiseks — käsin veel kord hobuselt maha tulla, kui te aga olete invaliid, siis pole mina süüdi, et te üldse olete sõjaväeteenistuses."

Kortšaginit oleks nagu piitsaga löödud. Ta rebis ratsmeist hobust, kuid Gussevi tugev käsi pidas ta kinni. Pavelis võitles mõne hetke kaks tundmust — solvumus ja enesevalitsus. Kuid Pavel Kortšagin polnud enam see punaarmeelane, kes pikemalt mõtlemata võis üle minna ühest väeosast teise. Kortšagin oli pataljoni sõjakomissar ja see pataljon seisis tema selja taga. Missugust distsipliiniineeskuju annaks ta pataljonile oma käitumisega! Mitte selle narri jaoks ta pole kasvatanud ometi oma pataljoni. Ta vabastas jalad jalustest, tuli hobuse seljast maha, ja surudes maha teravat valu liigendeis, läks parema tiiva poole.

Mitu päeva oli haruldaselt ilus ilm. Manöövrid lähenesid lõpule. Viiendal päeval toimusid nad Šepetovka ümber, kus

oli nende lõpp-punkt. Berezdovi pataljon sai ülesande vallutada vaksal Klimentovitši küla poolt.

Tundes suurepäraselt ümbrust, näitas Kortšagin Gussevile kõik juurdepääsuteed. Kaheks jaotatud pataljon tegi kauge haarde, mida „vastane" ei märganud, jõudis tagalasse ja tungis hurraa-hüüdega jaama. Vahekohtunike otsusega tunnistati see operatsioon hiilgavalt kordaläinuks. Vaksal jäi berezdovlaste kätte, seda kaitsnud pataljon aga, kaotades tinglikult viiskümmend protsenti oma koosseisust, taandus metsa.

Kortšagin võttis endale poole pataljoni juhtimise. Käsklusi aheliku laialipaigutamiseks andes seisis Kortšagin koos kolmanda roodu komandöri ja poliitjuhiga keset tänavat.

„Seltsimees komissar," küsis nende juurde joosnud punaarmeelane, „pataljonikomandör küsib, kas kuulipildurid on hõivanud raudtee-ülesõidukohad. Kohe tuleb komisjon," teatas ta hingeldades Kortšaginile.

Pavel läks koos komandöridega ülesõidukohale.

Polgu juhatus oli kogunenud ülesõidukohale. Purustatud pataljoni esindajad tammusid hämmastunult ühelt jalalt teisele ega püüdnudki ennast vabandada.

„See pole minu teene, Kortšagin on siit pärit, tema viis meid läbi."

Staabiülem sõitis otse Paveli juurde ja tähendas pilkavalt:

„Selgub, et te võite joosta suurepäraselt, hobuse seljas sõitsite te aga nähtavasti edevuse pärast." Mees tahtis veel midagi ütelda, kuid Kortšagini pilk peatas teda ja ta hakkas kogelema.

Kui juhtkond oli minema ratsutanud, küsis Kortšagin tasa Gussevilt:

„Kas sa tead ta nime?"

Gussev patsutas talle õlale.

„Jäta, ära pane tähelegi seda keigarit. Ta nimi on Tšužanin, vist endine lipnik."

Kortšagin püüdis sel päeval mitu korda pingutada oma mälu, kus ta on kuulnud seda nime, kuid see ei meenunudki talle.

Manöövrid lõppesid. Saanud ülihea hinnangu, läks pataljon tagasi Berezdovi, füüsiliselt täielikult purustatud Kortšagin aga jäi paariks päevaks ema juurde. Hobune seisis

Artjomi juures. Kahel päeval magas Pavel kaksteistkümmend tundi, kolmandal tuli depoosse Artjomi juurde. Omane ning kodune oli siin tahmunud hoones. Ahnelt tõmbas ta ninna kivisöesuitsu. Kõik see — lapsest saadik tuntu, mille keskel ta oli üles kasvanud ja millega kodunenud — tõmbas teda jõuliselt enda poole. Ta oli otsekui kaotanud midagi kallist. Kui mitu kuud polnud kuulnud ta vedurivilet, ja nii nagu erutab meremeest ääretu mere türkiisne sina iga kord pärast pikka lahusviibimist, nii kutsus praegu montööri ja ahjukütjat enda juurde see armsakssaanud kodune olukord. Ta ei suutnud kaua suruda endas maha seda tundmust. Vennaga rääkis ta vähe. Ta märkas Artjomi laubal uut kortsu. Artjom töötas liikuva ääsi juures. Tal oli juba teine laps. Elu oli nähtavasti raske. Sellest Artjom ei rääkinud, kuid see oli niigi näha.

Nad töötasid tundi kaks koos. Siis jätsid hüvasti. Ülesõidukohal pidas Pavel hobuse kinni ja vaatas kaua vaksalit, andis siis mustale piitsa ja ajas ta metsateel täiele galopile.

Metsateed olid muutunud nüüd sõiduks ohutuks. Bolševikud olid hävitanud suured ja väikesed bandiitide pesad ja elu rajoonikülades oli muutunud rahulikuks.

Berezdovi saabus Kortšagin keskpäevaks. Rajoonikomitee välistrepil tervitas teda rõõmsalt Polevõh.

„Viimaks ometi saabusid! Meil oli juba igav ilma sinuta." Ja haarates ta turja ümbert kinni, astus Liida temaga koos majja.

„Kus on Razvalihhin?" küsis Kortšagin Liidalt, võttes sineli seljast.

Liida vastas kuidagi vastumeelselt:

„Ei tea, kus ta on. Ah jaa, nüüd tuli meelde! Ta ütles hommikul, et läheb kooli andma sinu asemel ühiskonnateadust. Ütles teine, et see on minu otsene funktsioon, aga mitte Kortšagini."

See uudis pani Paveli ebameeldivalt imestama. Razvalihhin polnud talle kunagi meeldinud. „Mis see tüüp keerutab seal koolis?" mõtles Kortšagin pahaselt.

„Hea küll. Pajata, mis teil head on. Kas sa käisid Gruševkas? Kuidas seal on noorte asjad?"

Polevõh jutustas talle kõigest. Kortšagin puhkas diivanil, sirutades väsinud jalgu.

„. . . .Üleeile võeti parteiliikme kandidaadiks Rakitina. See tugevdab veelgi meie Poddubtsõ rakukest. Rakitina on tubli tüdruk, ta meeldib mulle väga. Näed, õpetajate hulgas on alanud juba murrang, mõned neist tulevad täielikult meie poole."

Mõnikord õhtuti istusid Lissitsõni juures suure laua taga kuni hilisööni kolm meest: Lissitsõn ise, Kortšagin ja uus partei rajoonikomitee sekretär Lõtšikov.

Magamistuppa viiv uks on kinni. Anjutka ja täitevkomitee esimehe naine magavad, kolm meest laua taga aga on kummardunud väikese raamatu kohale. Lissitsõn leidis õppimiseks aega ainult öösiti. Neil päevil, kui Pavel oli küladest tagasi, veetis ta õhtud Lissitsõni juures ja kuulis meelehärmiga, et Lõtšikov ja Nikolai on juba edasi läinud.

Poddubtsõst tuli teade, et keegi tundmatu on öösel tapnud Grišutka Horovodko. Kuulnud seda, tormas Kortšagin täitevkomitee talli poole, ja unustades valu jalgades, jõudis sinna mõne hetkega. Meeletu kiiruga saduldas ta hobuse, ja pekstes teda nahkpiitsaga mõlemale küljele, kihutas piirile.

Külanõukogu avaras majas rohelisega kaunistatud laual nõukogu lipu all lebas Grišutka. Enne võimude saabumist ei lastud kedagi tema juurde, lävel seisid valvel piirivalve punaarmeelane ja kommunistlik noor. Kortšagin astus majja, lähenes lauale ja tõmbas lipu eemale.

Grišutka lebas vahakarva kollasena, silmad pärani, milles oli säilinud surmaeelne valu, pea küljele vajunud. Mingi terava esemega purustatud kukalt kattis kuuseoks.

Kelle käsi oli tõusnud selle noormehe, veskisulase, hiljem kehvtalurahvakomitee liikme, revolutsioonis oma mehe kaotanud lesknaise Horovodko ainsa poja vastu?

Poja surmateade rabas jalust eidekese, kelle kui poolsurnu eest asusid hoolitsema naabrid, poeg aga lebas hääletuna, varjates oma surma saladust.

Grišutka surm ajas küla ärevile. Noorel komsomolijuhil ja sulaste-teenijate kaitsjal oli külas rohkem sõpru kui vaenlasi.

Sellest surmast vapustatuna nuttis Rakitina oma toas, ja kui Kortšagin tema juurde sisse astus, ei tõstnud neiu isegi pead.

„Mis sa arvad, Rakitina, kes ta tappis?" küsis Kortšagin kõlatult, laskudes raskelt toolile.

„Kes muu, kui mitte see möldri jõuk! Grišutka oli ju nendel salakaubitsejail pinnuks silmas."

Kaks küla tulid Grišutkat matma. Kortšagin tõi terve oma pataljoni, kogu komsomoli-organisatsioon tuli andma oma seltsimehele viimast au. Gavrilov rivistas piirivalve-roodu, kakssada viiskümmend tääki, külanõukogu väljakule. Leinamarsi kurbade helide saatel toodi punasesse mähitud kirst välja ning asetati platsile, kuhu oli kaevatud haud kodusõjas langenud bolševike-partisanide matusepaiga kõrvale.

Grišutka veri ühendas neid, kelle eest ta oli alati seisnud nagu kalju. Sulasnoored ja kehvikud lubasid rakukest toetada, ja kõik, kes vihast põledes kõnelesid, nõudsid surma mõrvareile, nõudsid, et nad leitaks ja et nende üle mõistetaks kohut siin, väljakul, selle haua juures, et igaüks näeks vaenlast näost näkku.

Kolm korda kõmatas kogupauk, värske kalmuküngas kattus kuuseokstega. Samal õhtul valis rakuke uue sekretäri — Rakitina. GPU piiripostist teatati Kortšaginile, et seal on satutud mõrvarite jälile.

Nädala pärast avati alevi teatris rajooni nõukogude teine kongress. Lissitsõn alustas karmina, pidulikuna oma kõnet:

„Seltsimehed, ma võin kongressile rahuldustundega ette kanda, et me oleme aasta jooksul teinud palju tööd. Me oleme rajoonis kõvasti kindlustanud nõukogude võimu, hävitanud juurteni banditismi ja raiunud jalad salakaubaveol. Külas on kasvanud tugevad kehvtalurahva organisatsioonid, kümnekordseks on kasvanud komsomoli-organisatsioonid ning laienenud parteiorganisatsioonid. Viimane kulakute afäär Poddubtsõs, mille ohvriks langes meie seltsimees Horovodko, on paljastatud, tapjad — mölder ja tema väimees — on areteeritud ja lähemail päevil mõistetakse nende üle kohut kubermangukohtu väljasõiduistungil. Terve hulga külade delegatsioonidelt on presiidium saanud nõudmise võtta vastu kongressi otsus, mis nõuab bandiitidele-terroristidele kõige kõrgemat karistusmäära . . ."

Saal vappus hüüetest:

„Toetame! Surm nõukogude võimu vaenlastele!"

Külgmisele uksele ilmus Polevõh. Ta kutsus sõrmega viibates Pavelit.

Koridoris andis Liida talle üle paketi märkusega: „Kiire". Pavel avas ümbriku.

„Berezdovi komsomoli rajoonikomitee. Koopia partei rajoonikomiteele. Kubermangukomitee büroo otsusega kutsutakse seltsimees Kortšagin rajoonist ära kubermangukomitee käsutusse vastutavale komsomoli-tööle suunamiseks."

Kortšagin jättis hüvasti rajooni, kus ta oli töötanud terve aasta. Partei rajoonikomitee viimasel istungil arutati kahte küsimust: esimene — viia seltsimees Kortšagin üle kommunistliku partei liikmeks; teine — kinnitada tema iseloomustus, vabastades teda komsomoli rajoonikomitee sekretäri kohalt.

Nii kõvasti, et tal oli valus, surusid Paveli käsi Lissitsõn ja Liida ning embasid teda nagu sõpra, ja kui hobune pöördus õuest teele, saluteeris talle kümmekond revolvrit.

VIIES PEATÜKK

Trammivagun ronis elektrimootori pingsa undamise saatel üles mööda Funduklejevskajat. Ta peatus ooperiteatri juures. Trammist väljus rühm noori ja vagun hakkas uuesti ülespoole ronima.

Pankratov kiirustas mahajääjaid:

„Lähme-lähme, poisid. Selge, et oleme hilinenud."

Okunev sai ta kätte alles teatri sissepääsu ees.

„Kas mäletad, Genka, kolm aastat tagasi tulime sinuga samasugusel viisil siia. Seekord pöördus Dubava koos „tööliso positsiooniga" tagasi meie juurde. Oli tore õhtu. Täna aga hakkame Dubavaga jälle kaklema."

Pankratov vastas Okunevile alles saalis, kuhu nad astusid, näidates oma mandaadid ukse juures seisvale kontrolöride grupile.

„Jah, Mitjai lugu kordub jälle selsamal kohal."

„Tsss," nõuti neilt vaikust. Tuli istuda kõige lähematele kohtadele — konverentsi õhtune istung oli juba alanud. Kõnetoolis oli keegi naine.

„Parajal ajal. Istu ja kuula, mis su naisuke räägib," sosistas Pankratov, müksates Okunevile küünarnukiga vastu külge.

„. . . Tõsi küll, diskussioonile on kulunud meil palju jõudu, kuid see-eest on sellest osavõtnud noorsugu paljugi õppinud. Me märgime suure rahuldustundega seda, et Trotski pooldajate purustamine meie organisatsioonis on käegakatsutav tõsiasi. Nad ei tohi kurta, et neile pole võimaldatud avaldada oma arvamist, esitada täielikult oma vaateid. Ei, tuli välja koguni vastupidiselt — meil saadud tegevusvabaduse tulemuseks oli terve hulk parteidistsipliini väga jämedaid rikkumisi nende poolt."

Talja oli erutatud, juuksesalk libises ta näole ja segas kõnelemast. Ta heitis järsult pea tagasi.

„Me kuulsime siin paljusid seltsimehi rajoonidest, ja kõik nad rääkisid neist meetodeist, milliseid kasutasid trotskistid. Siin konverentsil on nad esindatud kaunikesel hulgal. Rajoonid andsid neile teadlikult mandaadid, et neid siin, linna parteikonverentsil, veel kord ära kuulata. Pole meie süü, et nad vähe sõna võtavad. Täielik lüüasaamine rajoonides ja rakukestes on neile nii mõndagi õpetanud. Siit, sellelt tribüünilt, on praegu raske esineda ja korrata sedasama, mida nad kõnelesid alles eile."

Parterri paremast nurgast katkestas Talja esinemist kellegi lõikav hääl:

„Me veel kõneleme!"

Lagutina pöördus sinna.

„Mis siis, Dubava, astu välja ja kõnele, me kuulame," tegi ta ettepaneku.

Dubava peatas temal raske pilgu ja virildas närvlikult huuli.

„Tuleb aeg — küll kõneleme!" hüüdis ta ja meenutas eilset ränka lüüasaamist omaenda rajoonis, kus teda tunti.

Saali läbis nurin. Pankratov ei suutnud enam pidada:

„Mis, kas mõtlete parteid veel kord kõigutama hakata?"

Dubava tundis ära tema hääle, kuid ei pöördunud isegi ümber, vaid hammustas ainult valusasti huulde ning langetas pea.

Talja jätkas:

„Selgeks näiteks sellest, kuidas trotskistid rikuvad parteidistsipliini, võib olla kas või Dubava. Ta on meie vana komsomoli-töötaja; paljud tunnevad teda, arsenali-töölised eriti. Dubava on Harkovi kommunistliku ülikooli üliõpilane, kuid me kõik teame, et ta viibib koos Šumskiga juba kolm nädalat siin. Mis tõi neid siia, kui ülikoolis käib kibekiire õppetöö? Linnas pole ühtegi rajooni, kus nad poleks esinenud. Tõsi küll, Mihhailo hakkas viimastel päevadel kainemaks muutuma. Kes neid siia saatis? Peale nende on meie juures veel terve rida trotskiste igasugustest organisatsioonidest. Kõik nad on töötanud kunagi siin ja sõitnud nüüd siia, et õhutada siseparteilise võitluse tuld. Kas teab parteiorganisatsioon, kus nad viibivad? Muidugi mitte!"

Konverents ootas trotskistide sõnavõtte, milles nad tun-

nistaksid oma vigu. Talja püüdis tõugata neid oma vigade tunnistamise teele ja kõneles nii, nagu polekski ta kõnetoolis, vaid seltsimehelikus vestluses:

„Kas mäletate, kolme aasta eest sellessamas teatris pöördus meie juurde tagasi Dubava koos endise „töölisopositsiooni" rühmaga. Kas mäletate tema sõnu: „Me ei lase mitte iialgi partei lippu oma käest langeda," — ja pole möödunud kolme aastatki, kui Dubava on selle maha pillanud. Jah, ma ütlen — maha pillanud. Sest tema sõnad: „Tuleb aeg — küll kõneleme!" räägivad sellest, et tema ja tema mõtteosalised-trotskistid lähevad veel kaugemale."

Tagumistelt toolidelt kostis:

„Las Tufta kõneleb baromeetrist, ta on neil meteoroloogiks."

Saalis tõusid ärritatud hääled:

„Jätkub naljadest!"

„Las nad vastavad: kas lõpetavad võitluse parteiga või ei?"

„Las räägivad, kes kirjutas parteivastase deklaratsiooni!"

Ärevus kasvas, juhataja helistas kaua.

Häältemüras läksid Talja sõnad kaduma, kuid peagi vaibus torm ja Lagutina kõne muutus jälle kuuldavaks.

„Me saame perifeeriast oma seltsimeestelt kirju — nad on meie poolt ja see innustab meid. Lubage mul ette lugeda katkend ühest kirjast. See on Olga Jureneva käest, teda tunnevad siin paljud, ta on praegu komsomoli ringkonnakomitee organiseerimisosakonna juhataja."

Talja võttis paberite virnast ühe lehe, libistas sellest silmad üle ja luges:

„Praktiline töö on laokil, kogu büroo on juba neljandat päeva rajoonides, trotskistid on ajanud võitluse enneolematult teravaks. Eile leidis aset juhtum, mis äratas kogu organisatsiooni suurt pahameelt. Opositsionäärid, kes linnas ei saanud üheski rakukeses häälteenamust, otsustasid anda lahingu ühendatud jõududega ringkonna sõjakomissariaadi rakukeses, kuhu kuuluvad ka ringkonna plaanikomisjoni ja töölis-haridusosakonna kommunistid. Rakukeses on nelikümmend kaks inimest, kuid sinna kogunesid kõik trotskistid. Me pole veel kuulnud selliseid parteivastaseid kõnesid kui sellel istungil. Üks sõjakomissariaadi töötajaist esines ja ütles lausa: „Kui partei aparaat ei alistu, siis murrame ta

jõuga." Opositsionäärid tervitasid seda avaldust aplausidega. Siis võttis sõna Kortšagin ja ütles: „Kuidas te võisite aplodeerida sellele fašistile, olles ise partei liikmed?" Kortšaginil ei lastud edasi rääkida, kolistati toolidega, kisendati. Rakukese liikmed, täis meelepaha säärase huligaansuse üle, nõudsid, et Kortšagin kuulataks lõpuni; kui Pavel aga rääkima hakkas, korraldati talle jälle obstruktsioon. Pavel hüüdis neile: „On aga tore teie demokraatia! Kuid mina kõnelen ikkagi!" Siis haaras temast mitu inimest, kes püüdsid teda kõnetoolist maha kiskuda. Oli midagi metsikut. Pavel pani vastu ja jätkas kõnet, kuid ta lohistati lava taha, avati külguks ja visati trepile. Keegi lurjus oli löönud ta näo veriseks. Peaaegu kogu rakuke lahkus koosolekult. See juhtum avas paljudel silmad . . ."

Talja lahkus kõnetoolilt.

Segal töötas juba kaks kuud partei kubermangukomitee agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhatajana. Ta istus praegu presiidiumis kõrvuti Tokareviga ja kuulas tähelepanelikult linna parteikonverentsi delegaatide sõnavõtte. Seni olid kõnelnud eranditult noored, kes kuulusid alles komsomoli.

„Kuidas nad on kasvanud nende aastatega!" mõtles Segal.

„Opositsionääridel on juba kuum," ütles ta Tokarevile, „kuid raskesuurtükivägi pole veel astunudki tegevusse — noored purustavad trotskiste."

Kõnetooli kargas Tufta. Ta ilmumine võeti saalis vastu halvakspaneva kõmina ja lühikese naerupuhanguga. Tufta pöördus presiidiumi poole ja tahtis avaldada protesti sellise vastuvõtu suhtes, kuid saalis oli juba vaikne.

„Keegi nimetas siin mind meteoroloogiks. Näete nüüd, seltsimehed enamus, kuidas te irvitate minu poliitiliste vaadete üle!" pahvatas ta ühe hooga.

Üldine naerulagin mattis ta sõnad. Tufta juhtis pahaselt presiidiumi tähelepanu saalile.

„Naerge, kuidas tahate, kuid mina ütlen veel kord, et noorsugu on baromeeter. Lenin on sellest mitu korda kirjutanud."

Saalis jäädi silmapilkselt vaikseks.

„Mida ta on kirjutanud?" kostis saalist.

Tufta elavnes.

„Kui valmistati ette Oktoobriülestõusu, andis Lenin direktiivi koondada julget töölisnoorsugu, relvastada ta ja paisata koos madrustega kõige vastutavamatesse lõikudesse. Tahate, ma loen teile selle koha ette? Mul on kõik tsitaadid kirjutatud välja kaartidele." Ja Tufta pistis käe portfelli.

„Me teame seda!"

„Kuid mis kirjutas Lenin ühtsusest?"

„Ja partei distsipliinist?"

„Kuskohal seadis Lenin noorsoo vastamisi vana kaardiväega?"

Tufta kaotas mõttelõnga ja läks üle teisele teemale:

„Lagutina luges siin ette Jureneva kirja. Me ei või vastutada diskussiooni mõningate ebanormaalsuste eest."

Šumski kõrval istuv Tsvetajev sosistas maruvihaselt:

„Pane loll jumalat paluma, lööb otsaesise lõhki!"

Šumski vastas niisama vaikselt:

„Jah! See tolvan kukutab meid lõplikult läbi."

Tufta peenike ja vinguv hääl lõikas endiselt kõrvu:

„Kui teie organiseerisite enamuse fraktsiooni, siis meil on õigus organiseerida vähemuse fraktsioon!"

Saalis tõusis torm.

Tufta hääl mattus vihaste hüüete sajus:

„Mis see on? Jälle bolševikud ja menševikud!"

„VKP pole parlament!"

„Nemad õiendavad kõigi eest — Mjasnikovist alates ja Martoviga lõpetades!"

Tufta vehkis kätega, otsekui tahaks ta ujuma hakata, ja jätkas hasartselt kiirustades:

„Jah, on vaja rühmituste vabadust. Kuidas muidu võime meie, teisiti mõtlejad, võidelda oma vaadete eest niisuguse organiseeritud ja distsipliiniga kokkuliidetud enamusega?"

Kõmin saalis kasvas. Pankratov tõusis ja hüüdis:

„Laske tal oma jutt lõpetada, seda on kasulik teada! Tufta lobiseb välja selle, millest teised vaikivad."

Jäi vaikseks. Tufta taipas, et ta oli üle soolanud. Seda vististi poleks tarvitsenud öelda praegu. Tema mõte tegi hüppe kõrvale ja oma esinemist lõpetades puistas ta kuulajad üle sõnavalinguga:

„Teie võite meid muidugi välja heita ja nurka suruda. See ongi juba alanud. Mind juba söödi välja komsomoli kubermangukomiteest. Pole viga, varsti näeme, kellel on õigus." Ja ta veeres lavalt saali.

Dubava sai Tsvetajevilt sedeli:

„Mitjai, võta kohe sõna. Tõsi küll, see ei muuda asja, meie lüüasaamine siin on päevaselge. Tarvis on parandada Tufta viga. See on ju loll ja lobiseja."

Dubava palus sõna; see anti talle otsekohe.

Kui ta lavale tuli, tekkis saalis tähelepanelik vaikus. Sellest kõige harilikumast kõne-eelsest vaikusest õhkus Dubava jaoks külma võõrastust. Tal polnud enam seda tulisust, millega ta oli esinenud rakukestes. Päev-päevalt oli kustunud tuli ja praegu mähkis seda endasse nagu veega ülevalatud lõket kibe suits — selleks suitsuks aga oli haiglane enesearmastus, mida olid solvanud ilmne lüüasaamine ja karm vastulöök vanade sõprade poolt ning lisaks see, et ta jonnakalt ei tahtnud end tunnistada eksiteel olevaks. Ta otsustas meeletult edasi minna, kuigi teadis, et see viib ta enamusest veelgi kaugemale. Ta rääkis kõlatult, kuid selgelt:

„Ma palun, et mind ei katkestataks ega segataks vahelehüüetega. Ma tahan esitada teile täielikult meie positsiooni, kuigi ma tean juba ette, et see on asjatu, sest teid on enamus."

Kui ta lõpetas, oleks nagu granaat saalis lõhkenud. Dubavat tabas hüüete-torm. Nagu piitsahoobid näkku, rooskasid Dmitrit vihased hüüded.

„Häbi!"

„Maha lõhestajad!"

„Jätkub! Küllalt poriloopimisest!"

Pilkav naerulagin saatis Dmitrit, kui ta lavalt alla tuli, ja see naerulagin mõjus otse tapvalt. Kui oleks karjutud vihaselt ja raevukalt, oleks see teda rahuldanud. Kuid teda naerdi ju välja nagu artisti, kes on võtnud vale noodi ja sellega läbi kukkunud.

„Sõna on Šumskil," ütles juhataja.

Mihhailo tõusis.

„Ma loobun sõnavõtust."

Tagumistest ridadest kõmas Pankratovi bass:

„Palun sõna!"

Dubava mõistis hääle tämbri järgi Pankratovi hingelist

seisundit. Laadija ütles neid sõnu nii, nagu oleks keegi teda raskesti solvanud, ja Dubava, saates morni pilguga Ignati pisut kühmus pikka kogu, mis astus kiiresti kõnetooli poole, tundis ängistavat rahutust. Ta teadis, mida ütleb Ignat. Talle meenus tema eilne kohtumine vanade sõpradega Solomenkas, kui noored püüdsid teda sõbralikus vestluses sundida lahku lööma opositsioonist. Temaga koos olid Tsvetajev ja Šumski. Nad olid koos Tokarevi juures. Seal olid Ignat, Okunev, Talja, Volõntsev, Zeljonov, Staroverov, Artjuhhin. Dubava jäi sellele ühtsuse taastamise katsele tummaks ja kurdiks. Kui jutuajamine oli kõige ägedamas hoos, lahkus ta koos Tsvetajeviga, rõhutades seega, et ta ei taha tunnistada oma vaadete ekslikkust. Šumski oli jäänud kohale. Nüüd ta loobus sõnavõtust. „Selgrootu intelligent! Nad muidugi muutsid oma propagandaga ta meelt," mõtles Dubava tigedalt. Selles sõgedas võitluses kaotas ta kõik oma sõbrad. Kommunistlikus ülikoolis oli purunenud ta ammune sõprus Žarkiga, kes oli bürool astunud teravalt välja „neljakümne kuue" avalduse vastu. Hiljem, kui lahkhelid teravnesid, lakkas ta Žarkiga rääkimast. Mitu korda oli ta näinud Žarkit oma korteris — Anna juures. Anna Borhart oli juba aasta aega ta naine. Neil olid Annaga eraldi toad. Dubava arvas, et tema pinev vahekord Annaga, kes ei jaganud tema vaateid, halveneb iga päevaga veel seetõttu, et Žarki muutus Anna juures sagedaseks külaliseks. Seal polnud armukadedust, kuid Anna sõprus Žarkiga, kellega Dubava ei rääkinudki, ärritas teda. Ta oli öelnud seda Annale. Toimus pikk jutuajamine ja nende vahekord muutus veelgi pinevamaks. Ta sõitis siia, ilma et oleks rääkinud sellest Annale.

Tema mõtete kiire jooksu katkestas Ignat. Ta alustas oma kõnet.

„Seltsimehed!" lõikas Pankratov kindlalt selle sõna. Ta astus kõnetooli ja jäi seisma otse rambi ette. „Seltsimehed! Me oleme üheksa päeva kuulanud opositsionääride esinemisi. Ma ütlen lausa: nad ei esinenud nagu meie võitluskaaslased, nagu revolutsioonilised võitlejad, nagu meie klassist pärit võitlusvennad — nende esinemised olid sügavalt vaenulikud, leppimatud, õelad ja laimavad. Jah, seltsimehed, laimavad! Meid, bolševikke, püüti näidata kaikarežiimi pooldajatena parteis, inimestena, kes reedavad

oma klassi ja revolutsiooni huve. Meie partei parimat ja kõige järeleproovitumat salka, kuulsusrikast vana bolševike kaardiväge, neid, kes lõid ja kasvatasid VKP, neid, keda piinas vanglais tsaari despootia, neid, kes eesotsas seltsimees Leniniga on halastamatult võidelnud ülemaailmse menševismi ja Trotski vastu — neid püüti näidata kui parteibürokratismi esindajaid. Kes muu kui mitte vaenlane võib rääkida sääraseid sõnu? Kas partei ja tema aparaat pole ühtne tervik? Ütelge, kuhu see üldse kõlbab? Kuidas me nimetaksime neid, kes ässitaksid noori punaarmeelasi komandöride ja komissaride vastu, staabi kallale — ja seda kõike sel ajal, kui väesalk on vaenlastest piiratud. Mis see siis on, kui ma täna olen lukussepp, siis võib mind trotskistide arvates pidada veel „korralikuks" inimeseks, kui ma aga homme saan komitee sekretäriks, siis olen ma juba „bürokraat" ja „aparaadimees"?! Kas pole veider, seltsimehed, et opositsionääride hulgas, kes võitlevad bürokratismi vastu, on näiteks sääraseid isikuid, nagu Tufta, kes alles hiljuti võeti kohalt maha bürokratismi pärast, nagu Tsvetajev, kes solomenkalastele on hästi tuntud oma „demokraatiaga", või nagu Afanasjev, keda kubermangukomitee on kolmel korral kohalt maha võtnud kamandamise ja omavoli pärast Podolski rajoonis? See on ju tõsiasi, et võitluses partei vastu on ühinenud kõik need, keda partei on peksnud. Trotski „bolševismist" jutustagu vanad bolševikud. On hädavajalik, et noorsugu tunneks selle võitluse ajalugu, mida Trotski on pidanud bolševike vastu, ja teaks, kuidas ta järjest jooksis üle ühest leerist teise. Võitlus opositsiooni vastu on liitnud meie ridu, ta on kõvendanud ideeliselt noorsugu. Bolševistlik partei ja komsomol on karastunud võitluses väikekodanlike voolude vastu. Hüsteerikas paanikatekitajad opositsiooni hulgast ennustavad meile täielikku majanduslikku ja poliitilist kokkuvarisemist. Meie homne näitab selle ennustuse tegelikku väärtust. Nad nõuavad, et meie vanad, näiteks Tokarev, saadetaks tööpingi taha, nende asemele aga pandaks säärane Dubava-taoline logisev baromeeter, kes partei vastu peetavat võitlust kujutab mingi kangelaslikkusena. Ei, seltsimehed, meie ei lähe sellele. Vanad saavad vahetuse, kuid neid ei vaheta välja mitte need, kes iga raskuse puhul ründavad hullunult partei joont. Meie ei luba lõhkuda meie

suure partei ühtsust. Iialgi ei teki lõhet vana ja noore kaardiväe vahele. Leppimatus võitluses väikekodanlike voolude vastu, Lenini lipu all me jõuame võidunil!"

Pankratov lahkus kõnetoolist. Talle aplodeeriti tormiliselt.

Järgmisel päeval kogunes Tufta juurde kümmekond inimest. Dubava kõneles:

„Meie Šumskiga sõidame täna Harkovisse. Siin pole meil enam midagi teha. Katsuge mitte laiali pudeneda. Kõik, mis meile jääb, on oodata, millise pöörde võtavad sündmused. Selge, et ülevenemaaline konverents mõistab meid hukka, kuid mulle näib, et repressioone oodata on enneaegne. Enamus on otsustanud meid töös veel kord kontrollida. Jätkata praegu avalikku võitlust, eriti pärast konverentsi, tähendaks parteist välja lennata, mis ei kuulu aga meie tegevusplaani. Raske on otsustada, mis tuleb edasi. Paistab, et rohkem pole millestki rääkida." Ja Dubava upitas end püsti, valmistudes lahkuma.

Kõhn, kitsaste huultega Staroverov tõusis samuti.

„Ma ei mõista sind, Mitjai," alustas ta pisut kõrahtades ja kogeldes. „Kas siis konverentsi otsus polegi meile kohustuslik?"

Tsvetajev katkestas teda järsult:

„Vormiliselt on kohustuslik, muidu võetakse sul parteipilet käest. Meie aga vaatame, kust tuul puhub — praegu aga läheme laiali."

Tufta kiheles rahutult toolil. Šumski istus mornina ja kahvatuna akna juures, silmade all unetutest öödest tekkinud sinised rõngad, ning näris küüsi. Tsvetajevi viimaste sõnade ajal loobus ta oma vaevalisest tegevusest ja pöördus koosolijate poole.

„Ma olen niisuguste kombinatsioonide vastu," ütles ta äkki kõlatult, ärritudes. „Mina isiklikult arvan, et konverentsi otsus on meile kohustuslik. Oma veendumusi oleme kaitsnud, kuid konverentsi otsusele peame alistuma."

Staroverov vaatas talle heakskiitvalt otsa.

„Ma tahtsin seda ka ise ütelda," sõnas ta pudikeelselt.

Dubava jäi Šumskile otsa põrnitsema ja sisistas rõhutatud mõnitusega:

„Keegi ei käsi sul mitte midagi. Sul on veel võimalus „kahetseda patte" kubermangu konverentsil."

Šumski kargas püsti.

„Mis toon see on, Dmitri! Ma ütlen sulle suu sisse, sinu sõnad tõukuvad mind sinust eemale ja sunnivad eilseid seisukohti ümber mõtlema."

Dubava heitis talle käega.

„Sulle jääb üle ainult see. Mine kahetse, kuni pole hilja."

Ja Dubava ulatas hüvastijätuks käe Tuftale ning teistele. Tema järel lahkusid peagi Šumski ja Staroverov.

Tuhande üheksasaja kahekümne neljas aasta tähistas oma ajalukku-astumist jäise pakasega. Äkki sai jaanuar pööraselt tigedaks lummemattunud kodumaale ning puhkes kuu teisest poolest peale ulguma stepilumetormides ja pikalevenivais tuiskudes.

Edela-raudteed tuiskasid lund täis. Inimesed võitlesid metsistunud loodusjõududega. Lumepuhastajate teraspropellerid lõikusid lumekuhjadesse, rajades rongidele teed. Pakane ning lumetorm rebisid katki jäätunud telegraafitraate ja kaheteistkümnest liinist töötasid ainult kolm: Indo-Euroopa telegraaf ja kaks otseühendusliini.

Kolm morseaparaati Šepetovka I jaama telegraafitoas ei katkesta oma väsimatut, ainuüksi vilunud kõrvale mõistetavat juttu.

Naistelegrafistid on noored, lindi pikkus, mille nad olid täis tippinud oma teenistuse esimesest päevast alates, ei ületa kahtekümmet kilomeetrit, samal ajal kui vanamees, nende kolleeg, alustas juba kolmesajandat kilomeetrit. Ta ei loe linti nii, nagu loevad nemad ega kortsuta laupa, liites raskeid tähti ja sõnu. Ta kirjutab blanketile sõna sõna järel, kuulatades aparaadi tiksumist. Ta võtab vastu kuulmise järgi: „Kõigile, kõigile, kõigile!"

Seda üles tähendades mõtleb telegrafist: „Jälle vist ringkiri lumehangedega võitlemise kohta." Akna taga möllab tuisk, tuul pillub vastu klaasi kamalutäisi lund. Telegrafistile näis, nagu oleks keegi koputanud aknale, ja ta pööras pead ning jäi tahtmatult imetlema klaasidel sädeleva pakase joonistuse ilu. Ükski inimkäsi ei suudaks lõigata

seda fantastilistest lehtedest ja vartest koosnevat ülipeenikest gravüüri.

Võlutuna sellest vaatepildist lakkas ta kuulamast aparaati, viimaks pööras ta silmad aknalt ja võttis lindi kätte, et lugeda vahelejäänud sõnu.

Aparaat oli andnud edasi:

„Kahekümne esimesel jaanuaril kell kuus viiskümmend minutit . . ."

Telegrafist kirjutas läbiloetu kiiresti üles, heitis lindi kõrvale ja jäi pead käele toetades kuulama:

„Eile suri Gorkis . . ." Telegrafist pani selle aeglaselt paberile. Kui palju oli ta oma eluea jooksul kuulnud rõõmsaid ja kurbi teateid, saanud esimesena teada võõra murest ja õnnest. Ta oli juba ammu lakanud süvenemast nende nappide, katkendlike lausete mõttesse, püüdis nad kõrvaga kinni ja kandis mehaaniliselt paberile ega mõtisklenud sisu kallal.

Ja nüüdki oli keegi surnud, kellelegi teatatakse sellest. Telegrafist oli unustanud pealkirja: „Kõigile, kõigile, kõigile!" Aparaat tiksus. „V-l-a-d-i-m-i-r I-l-j-i-t-š" — tõlkis vana telegrafist võtme koputused tähtedeks. Ta istus rahulikult, pisut väsinult. Kuskil oli surnud keegi Vladimir Iljitš, kellegi jaoks kirjutab ta täna üles traagilisi sõnu, keegi purskab nutma ahastuses ja kurbuses, tema jaoks aga on see kõik võõras — ta on kõrvaline tunnistaja. Aparaat tipib punkte, kriipse, jälle punkte, jälle kriipse, tema aga on tuttavaist helidest liitnud juba kokku esimese tähe ja pannud selle blanketile — see oli „L". Selle järele kirjutas ta teise — „E", selle kõrvale maalis hoolikalt „N", tõmmates kaks korda viltukriipsu kahe püsttulba vahele, samas liitis sellele „I" ja juba automaatselt püüdis kinni viimase — „N".

Aparaat tippis pausi ja telegrafisti pilk peatus kümnendikuks sekundiks tema poolt kirjutatud sõnal „LENIN".

Aparaat tiksus edasi, kuid juhuslikult tuttavale nimele sattunud mõte pöördus selle nime juurde tagasi. Telegrafist vaatas veel kord viimast sõna — „LENIN". Mis?. . . Lenin?. . . Silmalääts peegeldas perspektiivis kogu telegrammi teksti. Telegrafist vahtis mõne silmapilgu paberilehele ega uskunud esmakordselt oma kolmekümnekaheaastase töö kestel üleskirjutatut.

Ta libistas pilgu kolm korda üle ridade, kuid sõnad kordusid kangekaelselt: „Suri Vladimir Iljitš Lenin". Vanamees kargas püsti, tõstis spiraalselt keerdunud lindi üles ja puuris sellesse oma pilgu. Kahe meetri pikkune pabeririba kinnitas seda, mida ta ei suutnud uskuda! Ta pööras oma surnukahvatu näo seltsimeeste poole ja need kuulsid ta kohkunud hüüatust:

„Lenin on surnud!"

Teade suurest kaotusest lipsas aparaadiruumist läbi lahtipaisatud ukse välja ja kihutas tuisutuule kiirul mööda jaama, tungis lumetormi, keerles raudteedel ning pöörangutel ja sööstis jäise tõmbetuulena sisse rautatud paokil depooväravate vahelt.

Depoos seisis esimese remondikraavi kohal vedur, seda ravis kergeremondi brigaad. Vana Polentovski ronis ise kraavi oma veduri kõhu alla ja näitas lukusseppadele haigeid kohti. Zahhar Bruzžak õgvendas koos Artjomiga tuharesti väljapaindunud varbu. Ta hoidis resti alasil, liigutades seda Artjomi vasarahoopide all.

Zahhar oli viimaste aastatega vananenud, läbielatu oli jätnud sügava uurja kortsu ta laubale ja juuksed meelekohtadel olid muutunud hõbehalliks. Ta selg oli kühmus ja sügavale vajunud silmad tuhmid.

Depooväravate vahelises valgustatud pilus vilksatas mees ja õhtueelsed varjud neelasid ta. Esimese hüüde lämmatasid löögid raua pihta, kuid kui mees oli jõudnud veduri juures askeldavate meesteni, ei lasknud vasara tõstnud Artjom sellel enam langeda.

„Seltsimehed! Lenin on surnud!"

Vasar libises pikkamisi õlalt alla ja Artjomi käsi laskis ta hääletult tsementpõrandale.

„Mis sa ütlesid?" Nagu pihtide vahele haaras Artjomi käsi kohutavat sõnumit toova mehe kasukarinna.

See aga, üleni lumine, kordas raskesti hinge tõmmates kõlatult ja murdunud häälel:

„Jah, seltsimehed, Lenin on surnud . . ."

Ja sellest, et mees ei karjunud enam, taipas Artjom hirmsat tõtt ja vaatas alles nüüd mehele näkku: see oli parteikollektiivi sekretär.

Mehed tulid välja remondikraavist ja kuulasid vaikselt teadet inimese surmast, kelle nime teadis kogu maailm.

Väravate juures aga hakkas kõiki võpatama panevalt hüürgama vedur. Talle vastas jaama lõpust teine, kolmas... Nende võimsa ja rahutust täis hüüdega ühines elektrijaama vile, hele ja läbilõikav nagu šrapnelli lend. Neist hüüdis üle oma puhta vasekõlalise häälega kaunis kiirsõiduvedur „S", mis seisis Kiievisse väljumiseks valmis reisirongi ees.

Ootamatusest võpatas GPU agent, kui Šepetovka—Varssavi otseühendust pidava Poola veduri masinist, saanud teada ärevate vilede põhjuse, kuulatas hetke, tõstis seejärel aeglaselt käe ning tõmbas alla vileklappi avava keti. Ta teadis, et ta annab viimast korda vilet, et tal ei tule töötada enam sellel veduril, kuid ta käsi ei vabastanud ketti ning tema veduri ulgumine sundis kohkunud Poola kullereid ja diplomaate tõusma kupeede pehmeilt diivaneilt.

Depoo täitus inimestest. Nad valgusid sisse kõigist väravaist ja kui suur hoone oli täiesti täis, kostsid leinavaikuses esimesed sõnad.

Kõneles partei Šepetovka ringkonnakomitee sekretär, vana bolševik Šarabrin.

„Seltsimehed! On surnud maailma proletariaadi juht Lenin. Parteid on tabanud asendamatu kaotus — suri see, kes lõi ja kasvatas leppimatuses vaenlaste vastu bolševike partei... Partei ja klassi juhi surm kutsub proletariaadi parimaid poegi meie ridadesse..."

Leinamarsi helid, sajad paljastatud pead, ning Artjom, kes polnud viimase viieteistkümne aasta kestel nutnud, tundis, kuidas kramp kipub kurku ja tema võimsad õlad vappusid.

Näis, et raudteelaste klubi ei suuda taluda inimmassi survet. Väljas on käre pakane, sissekäigu juures seisvad kaks laiaharalist kuuske on rüütatud lume ja jäänõeltega, saalis aga on lämmatav kuumaks köetud hollandi ahjust ja kuuesaja inimese hingamisest, kes tahtsid osa võtta parteikollektiivi leinaistungist.

Saalis ei olnud tavalist kära.ega juttu. Suur lein summutas hääled, inimesed rääkisid vaikselt ja paljudest sadadest silmadest võis lugeda leinavalu. Näis, nagu oleks kogunenud siia laeva meeskond, kes on kaotanud oma vilunud tüürimehe, kelle maruhoog on merre pühkinud.

Niisama vaikselt asusid oma kohtadele presiidiumilaua taha büroo liikmed. Jässakas Sirotenko kergitas ettevaatlikult kella, liigutas seda vaevaltkuuldavalt ja asetas selle jälle lauale. Sellest piisas ja saali saabus rusuv vaikus.

Kohe pärast kõnet tõusis laua taga püsti kollektiivi sekretär Sirotenko. See, mis ta ütles, ei üllatanud kedagi, kuigi see oli leinaistungil ebaharilik. Sirotenko ütles:

„Hulk töölisi palub istungit vaadata läbi nende avaldus, mis on alla kirjutatud kolmekümne seitsme seltsimehe poolt." Ja ta luges avalduse ette:

> „Kommunistliku bolševike partei Edela-raudtee Šepetovka jaama raudteekollektiivile.
>
> Juhi surm kutsus meid bolševike ridadesse ning meie palume endid tänasel istungil kontrollida ja vastu võtta Lenini parteisse."

Nende lühikeste sõnade järel seisis kaks tulpa allkirju. Sirotenko luges nad ette, peatudes igaühe järel mõneks hetkeks, et saali kogunenud võiksid nime meelde jätta.

„Polentovski, Stanislav Zigmundovitš, vedurijuht, kolmkümmend kuus aastat tööstaaži."

Saali läbis heakskiidukõmin.

„Kortšagin, Artjom Andrejevitš, lukussepp, seitseteist aastat tööstaaži.

Bruzžak, Zahhar Filippovitš, vedurijuht, kakskümmend üks aastat tööstaaži."

Kõmin saalis kasvas, laua ääres seisev mees aga jätkas nimede nimetamist ja saal kuulas raua- ja masuudi-armee kaadritööliste nimesid.

Saalis jäi hoopis vaikseks, kui laua juurde astus esimene allakirjutanu.

Vana Polentovski ei suutnud hoida tagasi erutust, jutustades kuulajaile oma elulugu:

„...Mis mul veel ütelda, seltsimehed? Tööinimese elu vanal ajal oli teadagi missugune. Elas orjuses ja suri kerjusena vanaduses. Võtan omaks, seltsimehed, kui tuli revolutsioon, siis pidasin ennast juba vanaks. Perekond istus turjal ja tee parteisse jäi silmapaari vahele. Ja kuigi ma

pole võitluses iialgi aidanud vaenlast, siis ennast lahingusse seganud olen samuti harva. Üheksasaja viiendal olin Varssavi töökodade streigikomitees ja bolševikkudega olin ühel meelel. Siis oli noorus ja ettevõtmised olid tulised. Mis sest vanast meelde tuletada! Iljitši surm tabas mind otse südamesse, me oleme kaotanud igaveseks oma sõbra ja eestvõitleja, ja ma ei räägi enam sõnagi oma vanadusest! ... Rääkigu mõni ilusamini, pole ma meister sõna peale. Ma kinnitan ainult ühte: mul on bolševikkudega üks tee, teisiti see ei võigi olla."

Vedurijuhi hall pea tegi järsk-range liigutuse ja tema pilk hallide kulmude alt suundus kindlalt ning liikumatult saali, oodates sealt tulevat otsust.

Ei tõusnud ühtki kätt, et vaielda vastu selle halli peaga lüheldase mehe parteisse võtmisele ja keegi ei jäänud hääletamisel erapooletuks, kui büroo palus parteituid öelda oma sõna.

Laua juurest lahkus Polentovski kommunistina.

Iga saalisolija mõistis, et praegu toimub midagi ebaharilikku. Seal, kus äsja seisis masinist, oli nüüd Artjomi mürakas kuju. Lukussepp ei teadnud, kuhu panna oma pikki käsi ja ta pigistas nendega oma kõrvikmütsi. Läbikulunud hõlmadega lambanahkne poolkasukas on tal eest lahti, kahe vasknööbiga korralikult kinninööbitud halli sõduripluusi kaelus aga muudab lukussepa kuju pühapäevaliselt puhtaks. Artjom pööras näo saali poole ja hetkeks tabas ta pilk tuttavat naisenägu — õmblustöökoja-kaaslaste seas istus kiviraiduri tütar Galina. Naine naeratas talle andestavalt, tema naeratuses oli heakskiit ja veel midagi ütlematajäetut, mida peitsid endasse suunurgad.

„Jutusta oma elulugu, Artjom!" kuulis lukussepp Sirotenko häält.

Kortšagin-vanem alustas oma juttu suure raskusega, ta polnud harjunud rääkima suurel koosolekul. Alles nüüd ta tundis, et ta ei suuda väljendada kõike eluajal kogutut. Raskelt liitusid sõnad, pealegi häiris rääkimist veel erutus. Kunagi ta ei olnud tundnud midagi taolist. Ta tajus selgesti, et ta elutee oli jõudnud järsu murranguni, et tema, Artjom, teeb praegu viimase sammu selle poole, mis annab soojust ja mõtte ta kare-karmile olemasolule.

„Meie oli emal neli," algas Artjom.

Saalis on vaikne. Kuussada inimest kuulavad tähelepanelikult pikka töökojatöölist, kellel on kotkanina ja kotkasilmad, mis on peidus mustade ripnevate kulmude all.

„Ema oli härraste juures köögitüdrukuks. Isa mäletan vähe, ta oli emaga riius. Vaatas pudelipõhja rohkem kui vaja. Meie elasime ema juures. Talle käis üle jõu toita nii palju suid. Härrased maksid talle neli rubla kuus ühes söögiga, ja ta küürutas varavalgest kuni hilja ööni. Mul oli õnn käia kaks talve algkoolis, õpetati mulle lugemine ja kirjutamine kätte, kui aga sain üheksa aastaseks, ei jäänud emal üle muud väljapääsu, kui viia mind lukussepa-töökotta õpipoisiks. Ilma palgata, kolmeks aastaks — ainult söögi eest ... Töökoja peremees oli sakslane, Försteri-nimeline. Ei tahtnud teine mind mu nooruse pärast võtta, kuid ma olin tugev poiss ja ema pani mulle kaks aastat otsa. Olin selle sakslase juures kolm aastat. Ametit mulle ei õpetatud, vaid kihutati pererahva asju ajama ja viina tooma. Peremees jõi hirmsasti ... Ajas mind küll süte, küll raua järele ... Perenaine tegi minust oma tööpoisi: tassisin talle potte ja koorisin kartuleid. Igaüks katsus jalaga virutada, tihti hoopis ilma põhjuseta — niisama harjumusest: kui ei teinud perenaise tahtmist — ta oli mehe joomingute pärast kõigi peale tige — virutas mulle kord-paar vastu nägu. Rabeled ta käest uulitsale — aga kuhu sul minna, kellele sul kaevata? Ema on neljakümne versta kaugusel ja ka tema juures pole peavarju ... Töökojas polnud ka parem. Seal käsutas kõiki peremehe vend. Sellele lojusele meeldis minu kulul nalja teha. Ütleb teine: „Anna mulle sealt see seib" ja näitab nurka maha, kus on sepaääs. Mina sinna, kahman seibi kätte, kuid tema on selle alles valmis tagunud, ääsist välja võtnud. Maas on ta must, aga võtad kätte — põletad sõrmedelt liha maha. Sina karjud valu pärast, tema aga hirnub, lagistab naerda. Ei jõudnud enam kannatada seda kolkimist ja jooksin ema juurde. Sellel aga polnud mind kuhugi panna. Ta viis mu sakslase juurde tagasi, viis ja nuttis. Kolmandal aastal hakati mulle üht-teist lukussepa tööst näitama, peksmine käis aga edasi. Põgenesin uuesti, läksin Starokonstantinovisse. Selles linnas palkasin enda vorstitöökotta ja seal ma õiendasin sooli pestes rohkem kui poolteist aastat. Meie peremees mängis oma ettevõtte maha, ei maksnud meile nelja kuu eest krossigi

ja kadus teab kuhu. Nii pääsesin sellest urkast. Istusin rongile, Žmerinkas ronisin välja ja läksin tööd otsima. Aitäh ühele depootöölisele, tundis teine minu seisukorrale kaasa. Sai teada, et mul üht-teist aimu lukussepa tööst, palus minu nagu oma venna pärast ülemuse ees. Kasvu järgi anti mulle seitseteist aastat ja minust sai lukussepa käealune. Siin ma töötan üheksandat aastat. See olekski siis minu endise elu kohta, siinsest aga teate ise kõik."

Artjom tõmbas mütsiga üle lauba ja ohkas sügavalt. Veel tuli rääkida kõige tähtsamast, temale kõige raskemast, ootamata kellegi küsimust. Ja tihedaid kulme kokku tõmmates jätkas ta oma jutustust:

„Igaüks võib minult küsida, miks ma pole bolševikkude ridades juba sellest ajast, kui revolutsioonituli lõi põlema. Mis mul selle peale vastata? Sest vanaduseni on mul veel tükk maad, tee siia aga leidsin alles täna. Mis mul siin ikka varjata? Eks me ole selle tee jätnud silmapaari vahele. Seda oleks tulnud meil alustada juba kaheksateistkümnendal aastal, kui streikisime sakslaste vastu. Žuhrai, madrus, rääkis meiega mitu korda. Alles kahekümnendal võtsin ma püssi kätte. Lõppes see mölli, paiskasime valged Musta merre, pöördusime tagasi. Siis perekond, lapsed . . . Mattusin kodustesse asjadesse. Kui aga suri meie seltsimees Lenin ja partei avaldas üleskutse, vaatasin oma elule ja sain aru, mis seal puudub. Vähe on oma võimu kaitsmisest, meil kõigil on vaja Lenini asemele astuda, et nõukogude võim seisaks nagu raudne mägi. Me peame bolševikeks saama — see on ju meie partei!"

Lihtsalt, kuid sügava siirusega, kohmetudes oma kõne tavatu sõnastuse pärast, lõpetas lukussepp, ja nagu oleks ta raskuse turjalt heitnud, ajas ta end kogu oma pikkuses sirgu ning ootas küsimusi.

„Võib-olla tahab keegi midagi küsida?" lõpetas Sirotenko vaikuse.

Inimeste read hakkasid nihelema, kuid saalist ei vastatud kohe. Põrnikana must ahjukütja, kes oli tulnud koosolekule otse vedurilt, hüüdis julgelt:

„Mis talt küsida? Kas me siis ei tunne teda? Anda talle sõidupass, ja ongi kõik!"

Rässakas, kuumusest ja erutusest punane sepp Giljaka tähendas külmetusest kähiseval häälel:

„See juba roobastest välja ei roni, see on kõva seltsimees. Pane hääletusele, Sirotenko!"

Tagumistest ridadest, kus istusid kommunistlikud noored, tõusis üks, keda hämaruses polnud näha, ja küsis:

„Las seltsimees Kortšagin ütleb, miks ta maa kallale asus ja kas talurahvas ei kisu teda proletaarsest psühholoogiast eemale."

Saali läbis kerge rahulolematuse sumin ja kellegi hääl protestis: „Räägi lihtsalt. Leidis, kus kella lüüa . . ."

Kuid Artjom vastas juba:

„Pole viga, seltsimehed! See noormees räägib õigust, et asusin maa kallale. See on tõsi, kuid sellepärast pole ma tööliise südametunnistust kaotanud. Sellega on tänasest päevast peale lõpp. Kolin perekonnaga depoole lähemale, siin on kindlam. Muidu aga on mul selle maa pärast raske hingata."

Veel kord võpatas Artjomi süda, kui ta vaatas ülestõstetud käte metsa, ja tundmata enam oma keha raskust ning selga sirgu ajades läks ta oma kohale. Selja taga kuulis ta Sirotenko häält:

„Ühel häälel!"

Kolmandana seisis presiidiumi laua juures Zahhar Bruzžak. Polentovski endine sõnaaher abi, kes ise juba ammugi oli saanud vedurijuhiks, lõpetas jutustuse oma töömehelust ja kui ta jõudis viimaste päevadeni, ütles vaikselt, kuid kõigile kuuldavalt:

„Ma pean oma laste eest asja lõpuni viima. Nad ei surnud selleks, et mina oma murega jääksin konutama tagaõue. Ma pole nende hukkumist tasa teinud, juhi surm aga avas mu silmad. Vana üle ärge minult pärige, meie tõeline elu algab uuesti."

Mälestustest rahu kaotanud Zahhar tõmbas kulmud sünngelt kortsu, kui ta aga, ilma et teda oleks riivatud ainsagi terava küsimusega, kätetõstmisega parteisse vastu võeti, selginesid ta silmad ja hall pea ei langenud enam rinnale.

Südaööni jätkus depoos nende ülevaatus, kes läksid vahetusele. Parteisse lasti ainult parimaid, neid, keda tunti hästi, keda oli kontrollitud kogu nende eluga.

Lenini surm tegi sajad tuhanded töölised bolševikeks. Juhi surm ei ajanud partei ridu segi. Nii nagu ei hävine puu, mis oma võimsate juurtega on tunginud sügavale maapinda, kui tal lõigatakse ära latv.

KUUES PEATÜKK

Võõrastemaja kontsertsaali sissekäigu juures seisid kaks inimest. Näpitsprillidega pikakasvulisel oli varrukal punane side, millel oli kiri „Komandant".

„Kas siin toimub Ukraina delegatsiooni istung?" küsis Rita.

Pikk vastas ametlikult:

„Jah. Milles on asi?"

„Lubage läbi minna."

Pikk sulges pooleldi läbipääsu. Ta silmitses Ritat ja tähendas:

„Teie mandaat? Läbi lastakse ainult delegaadid otsustava ja nõuandva häälega."

Rita võttis käekotist kullaga sissetrükitud kaardi. Pikakasvuline luges: „Keskkomitee liige". Ta ametlikkus oli nagu käega pühitud, otsekohe muutus ta viisakaks ja „omaks".

„Palun, astuge sisse, seal vasakul on vabu kohti."

Rita läks tooliridade vahelt läbi, ja silmanud vaba koha, istus. Delegaatide nõupidamine oli nähtavasti lõppemas. Rita jäi juhataja kõnet kuulama. Hääl tundus talle tuttavana.

„Niisiis, seltsimehed, delegatsioonide esindajad ülevenemaalise kongressi vanemate-konventi on valitud, samuti delegatsioonide nõukogusse. Alguseni jääb kaks tundi. Lubage veel kord kontrollida kongressile saabunud delegaatide nimestikku."

Rita tundis ära Akimi — tema lugeski kiirustades nimestikku.

Vastuseks temale tõusid käed punaste või valgete mandaatidega.

Rita kuulas pingsa tähelepanuga.

Ongi üks tuttav nimi:

„Pankratov."

Rita vaatas tagasi ülestõstetud käe poole, kuid istujate ridades ei suutnud ta näha laadija tuttavat nägu. Nimed jooksevad mööda ja nende hulgas on jällegi tuttav — „Õkunev", ja kohe selle järel teine — „Žarki".

Žarkit Rita näeb. Ta istub üsna lähedal, pooleldi küljega tema poole. Ongi tema ununenud profiil... Jah, see on Vanja. Rita pole teda mitu aastat näinud.

Nimede rida jooksis edasi ja korraga pani üks neist Rita võpatama:

„Kortšagin."

Kaugel ees tõusis ja langes käsi, ja imelik — Ustinovitšit haaras piinav soov näha seda, kes oli tema hukkunud sõbra nimekaim. Silmi pööramata vaatas ta sinnapoole, kus oli tõusnud käsi, kuid kõik pead näisid ühesugustena. Rita tõusis püsti ja läks käiku mööda piki seina esimeste ridade juurde. Akim vaikis. Algas eemalelükatavate toolide kolin, delegaadid hakkasid valjusti rääkima, kõlas nooruslikku naeru, ja püüdes üle karjuda saalis tekkinud mürast, hüüdis Akim:

„Ärge jääge hiljaks!... Suur teater... kell seitse!..."

Välisukse juures tekkis ummistus.

Rita sai aru, et selles voolus ta ei leia ühtegi neist, kelle nimesid ta äsja kuulis. Jäi üle Akimit mitte silmist kaotada ja tema kaudu leida teised. Ta läks Akimi poole, lastes mööda viimase grupi delegaate.

„Noh, Kortšagin, vanapoiss, sõidame ka meie!" kuulis ta selja tagant.

Ja nii tuttav, nii unustamatu hääl vastas:

„Läki!"

Rita vaatas kiiresti tagasi. Tema ees seisis pikk tõmmu noormees vöökohalt peenikese kaukaasia rihmaga kokkutõmmatud khakivärvi sõduripluusis ja sinistes ratsapükstes.

Rita vaatas talle pärani silmi otsa, ja kui käed haarasid ta sooja embusse ning värisev hääl ütles vaikselt: „Rita", sai ta aru, et see on Pavel Kortšagin.

„Sa oled elus?"

Need sõnad ütlesid Pavelile kõik. Rita ei teadnud, et teade tema surmast oli eksitus.

Saal tühjenes, lahtisest aknast kandus sisse Tverskaja, selle linna võimsa tuiksoone müra. Kell lõi kõlavalt kuus pauku, kuid mõlemale näis, nagu oleksid nad kohtunud alles mõne minuti eest. Kuid kell kutsus Suurde Teatrisse. Kui nad astusid laiast trepist alla väljapääsu suunas, silmitses Rita veel kord Pavelit. Ta oli temast nüüd poole pea võrra pikem. Ikka samasugune nagu ennegi, ainult mehisem ja tagasihoidlikum.

„Näed, ma ei küsinud sinult isegi, kus sa töötad."

„Ma olen noorsoo ringkonnakomitee sekretär, ehk, nagu ütleb Dubava, „aparaadimees"," ja Pavel naeratas.

„Oled sa näinud teda?"

„Jah, olen. ja see kohtumine jättis vastiku mälestuse."

Nad astusid uulitsale. Möödakihutavate autopasunate huiked, rahvahulga liikumine ja kära. Suure Teatrini läksid nad peaaegu sõnagi rääkimata, mõteldes ühest ja samast asjast. Teatrit piiras inimmeri, tormine ja tarmukas. Ta tungles teatri tohutu suure kivihoone poole ja püüdis pääseda punaarmeelaste poolt valvatavaisse ihaldatud sissekäikudesse, kuid palveile järeleandmatud tunnimehed lasksid läbi ainult delegaate, ja need läbisidki tõkestava aheliku, näidates uhkusega ette oma mandaate.

Teatri ümber lainetava inimmere moodustavad kommunistlikud noored. Need on kõik noored, kes pole saanud külalispiletit, kuid kes püüdsid iga hinna eest viibida kongressi avamisel. Vilkad kommunistlikud noored pugesid delegaatide rühmade sekka ja jõudsid, näidates samuti ette mingit punast paberit, mis pidi kujutama mandaati, mõnikord otse uste juurde. Mõningail läks korda isegi uksest endast sisse lipsata. Kuid seal sattusid nad juba pihku Keskkomitee valvekorra liikmele või komandandile, kes suunasid külalisi rõdudele, delegaate aga parterri. Ja siis juhiti nad, teiste „piletita-meeste" suurimaks rahulduseks, ukse taha.

Teater ei suutnud mahutada kahekümnendat osagi neist, kes tahtsid selles viibida.

Rita ja Pavel pigistasid end suuri vaevu ukse juurde. Delegaate saabus järjest juurde — neid vedasid kohale trammid, autod. Ukse juures valitses tung. Punaarmeelastel — samuti kommunistlikel noortel — läks raskeks, nad pigistati üsna seina vastu, välisukse juurest aga kostis võimas kisa:

„Suruge, baumanlased, suruge!"

„Suruge, poisid, võit jääb meile!"

„Raiu-u-u!. . ."

Uhes Kortšagini ja Ritaga lipsas ukse vahelt nagu vingerjas läbi teraste silmadega poiss, KNI märk rinnas, ja sööstis komandandist kõrvale põigates täie hooga fuajeesse. Üks silmapilk — ja ta kadus delegaatide voolu.

„Istume siia," osutas Rita sinna, kus olid „Kohad tugitoolide taga", kui nad astusid parterri.

Nad istusid nurka.

„Ma tahan saada vastust ühele küsimusele," ütles Rita. „Kuigi see on möödunud päevade asi, arvan ma siiski, et sa ütled mulle, miks katkestasid sa tookord meie õppetöö ja meie sõpruse?"

Pavel oli oodanud seda küsimust nende kohtumise esimesest silmapilgust peale, kuid kohmetus siiski. Nende pilgud kohtusid ja Pavel taipas — Rita teab isegi.

„Ma arvan, Rita, et sa tead kõik. See oli kolm aastat tagasi, praegu aga võin ma süüdistada selle eest ainult Pavkat. Ja üldse on Kortšagin teinud elus suuri ning väikesi vigu ja üks neist on olnud see, mille üle sa küsid."

Rita naeratas.

„See on hea eessõna. Kuid ma ootan vastust."

Pavel hakkas vaikselt rääkima.

„Selles ei ole süüdi ainult mina üksi, vaid ka „Kiin", tema revolutsiooniline romantika. Raamatud, mis kirjeldasid eredalt mehiseid, vaimult ja tahtelt tugevaid revolutsionääre, kartmatuid ja meie võitlusele piiritult ustavaid, jätsid mulle kustumatu mulje ja soovi olla samasugune, nagu olid nemad. Ka oma tundmustesse sinu vastu suhtusin ma „Kiini" järgi. Praegu tundub see mulle naljakana, veel rohkem aga kahetsusväärsena."

„Järelikult on „Kiin" ümber hinnatud?"

„Ei, Rita, põhilises osas mitte! Ainult oma tahtejõu proovimisega seotud piinava operatsiooni tarbetu traagika on kõrvale heidetud. Kuid ma olen selle poolt, mis „Kiinis" on põhiline — tema mehisuse poolt, piiritu visaduse poolt, seda tüüpi inimese poolt, kes oskab taluda kannatusi, neid kellelegi näitamata. Ma olen selle revolutsionääri-kuju poolt, kellele isiklik ei tähenda midagi võrreldes üldsuse omaga."

„Jääb kahetseda, Pavel, et see jutt toimub kolm aastat

pärast seda, kui ta oleks pidanud toimuma," sõnas Rita, naeratades mingis mõtiskelus.

„Kas ehk sellepärast on kahju, Rita, et ma poleks saanud sinule kunagi rohkemaks kui seltsimeheks?"

„Ei, Pavel, oleksid võinud saada ka rohkemaks."

„Seda võib parandada."

„Pisut hilja, seltsimees Kiin."

Rita naeris oma nalja üle ja selgitas selle sisu:

„Mul on tilluke tütreke. Tal on isa, minu hea sõber. Meie kõik kolmekesi oleme sõbrad, ja see kolmik on senini lahutamatu."

Ta sõrmed puudutasid Paveli kätt. See oli tema pärast tekkinud rahutuse liigutus, kuid Rita taipas kohe, et tema liigutus oli asjatu. Jah, Pavel oli selle kolme aastaga kasvanud mitte üksnes füüsiliselt. Rita teadis, et Pavelil on praegu valus — sellest kõnelesid ta silmad — kuid Pavel ütles ilma žestita, siiralt:

„Ometi jääb mulle võrratult rohkem alles, kui ma äsja kaotasin."

Pavel ja Rita tõusid. Oli aeg võtta kohad lavale lähemal. Nad suundusid tugitoolide juurde, kuhu oli asunud Ukraina delegatsioon. Orkester hakkas mängima. Kirkalt punasid määratu suured kangad ja kirendasid heledad tähed: „Tulevik kuulub meile!" Parterri, loože ja rõdusid täitsid tuhanded noored. Need tuhanded sulasid siin ühtekokku üheks võimsaks igavesti kustumatu energia transformaatoriks. Teater-gigant oli võtnud oma seinte vahele suure tööstusarmee noore kaardiväe paremiku. Tuhandeid silmi, ja igas silmapaaris helgib sädelusena vastu see, mis põleb ülal raske eesriide kohal: „Tulevik kuulub meile!" Inimeste juurdevool aga kestab... Veel mõni minut — ja eesriide raske samet avaneb pikkamisi, VKNÜ Keskkomitee sekretär, erutudes, kaotades silmapilguks enesekindluse sõnulseletamatult pidulikul hetkel, alustab:

„Loen avatuks Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu kuuenda kongressi."

Kunagi enne pole Kortšagin tundnud selgemini, sügavamini revolutsiooni suurust ja võimsust, seda sõnulseletamatut uhkust ja kordumatut rõõmu, mille talle oli andnud elu, mis oli toonud ta siia kui võitleja ja ehitaja — siia, sellele bolševismi noore kaardiväe võidupidustusele.

Kongress võttis osavõtjailt kogu aja varahommikust kuni südaööni ja Pavel kohtas Ritat uuesti alles ühel viimasel istungil. Ta nägi teda ukrainlaste grupi hulgas.

„Ma sõidan homme otsekohe pärast kongressi ära," ütles Rita. „Ma ei tea, kas meil õnnestub hüvastijätul enam juttu ajada. Sellepärast ma panin sulle täna valmis kaks vihikut oma märkmetega möödunud aegadest ja väikese kirja. Loe vihikud läbi ja saada postiga tagasi. Kirjutatust saad sa teada kõik, millest ma pole sulle jutustanud."

Pavel pigistas ta kätt ja vaatas talle liikumatul pilgul otsa, nagu meelde vajutades ta näojooni.

Järgmisel päeval kohtusid nad, nagu oli lepitud, peasissekäigu juures ja Rita andis talle rullikeeratud vihikud ning kinnise kirja. Ümberringi olid inimesed, sellepärast nad jätsid hüvasti tagasihoidlikult ja vaid Rita pisut häguseks muutunud silmis märkas Pavel suurt soojust ja natuke nukrust.

Päev hiljem kandsid rongid nad eri suundadesse.

Ukrainlased sõitsid mitmes vagunis. Kortšagin oli kiievlaste grupis. Õhtul, kui kõik olid magama heitnud ja naaberkoikul lamav Okunev unnevajunult läbi nina vilet laskis, nihkus Kortšagin valgusele lähemale ja avas kirja.

„Pavluša, armas!

Ma oleksin võinud ütelda seda sulle isiklikult, kuid nii on parem. Ma tahan vaid ühte — et see, millest me sinuga rääkisime enne kongressi algust, ei jätaks rasket jälge su ellu. Ma tean, et sul on palju jõudu, sellepärast ma usun seda, mis sa ütlesid. Mina ei vaata elule formaalselt, mõnikord võib teha erandi, tõsi küll, väga harva, isiklikes suhetes, kui need kutsub esile suur ja sügav tundmus. Sina pälvid seda, kuid ma hülgasin esimese soovi tasuda meie nooruse võlga. Tunnen, et see poleks valmistanud meile kuigi suurt rõõmu. Pole vaja olla nii karm enda vastu, Pavel. Meie elu pole ainult võitlus, vaid ka kauni tundmuse rõõm.

Sinu ülejäänud elu suhtes, s. o. ta peamise sisu suhtes ma ei tunne mingit muret. Pigistan tugevasti sinu käsi.

Rita."

Pavel rebis mõtiskledes kirja katki, sirutas käed aknast välja ja tundis, kuidas tuul viis paberitükikesed ta sõrmede vahelt.

Hommikuks olid mõlemad vihikud läbi loetud, paberisse keeratud ja kinni seotud. Osa ukrainlasi, nende hulgas Okunev, Pankratov ja Kortšagin, lahkus Harkovis rongilt. Nikolai pidi sõitma Kiievisse Anna juurde jäänud Taljale järele. Pankratovil, kes oli valitud Ukraina komsomoli keskkomiteesse, olid omad asjad. Kortšagin otsustas sõita nendega koos Kiievini ja külastada seal muide ka Žarkit ja Annat. Tal kulus aega vaksali postijaoskonnas Ritale vihikuid ära saates, ja kui ta tuli tagasi rongi juurde, polnud seal enam ühtegi sõpra. Tramm viis ta maja juurde, kus elasid Anna ja Dubava. Pavel läks mööda treppi üles teisele korrale ja koputas vasakule uksele — Anna poole viivale. Koputusele ei vastanud keegi. Oli varane hommik ja ei võinud olla, et Anna oleks juba tööle läinud. „Magab kindlasti," mõtles Pavel. Uks kõrval läks paokile ja trepipealsele ilmus unine Dubava. Nägu oli tal hall, sinised rõngad silmade all. Temast hõngus teravat sibulalõhna ja — mille Kortšagini hea nina otsekohe kinni püüdis — viinahaisu. Paotatud ukse vahelt nägi Kortšagin voodis kedagi paksu naist, õigemini ta paljast lihavat jalga ja õlgu.

Märgates Paveli piiku, tõukas Dubava ukse jalaga kinni.

„Mis, tulid seltsimees Borharti juurde?" küsis ta kähinal, vaadates kuhugi nurka. „Teda pole enam siin. Kas sa ei teagi seda?"

Süngeks muutunud Kortšagin silmitses teda uurivalt.

„Seda ma ei teadnud. Kuhu ta kolis?" küsis ta.

Dubava muutus korraga tigedaks.

„See pole mind huvitanud." Ta röhatas ja lisas varjatud tigedusega: „Kas sina tulid teda lohutama? Muidugi, parajal ajal. Koht on praegu vaba, muudkui tegutse. Seda enam, et ta sinule ära ei ütle. Ta rääkis ju mulle korduvalt, et sa meeldid talle . . . või kuidas seda seal naiste juures veel nimetatakse. Kasuta juhust, teil on selles asjas hinge ja ihu ühtsus."

Pavel tundis põskedesse tõusvat kuumust. End talitsedes ütles ta tasa:

„Kuhu sa oled langenud, Mitjai! Ma ei lootnud näha sind niisuguse lurjusena. Sa polnud omal ajal halb poiss. Miks sa muutud metslaseks?"

Dubava toetus vastu seina. Tal oli palja jalu nähtavasti külm tsementpõrandal seista ja ta tõmbus kössi. Uks avanes ja punapõskne unine naine pistis pea välja.

„Kassike, tule ometi siia, mis sa seisad seal? . . ."

Dubava ei lasknud tal lõpetada, virutas ukse kinni ja surus keha vastu seda.

„Hea algus . . ." ütles Pavel. „Keda sa enda juurde lased ja milleni see välja viib?"

Dubavat nähtavasti tüütas jutt ja ta karjus:

„Ah, teie hakkate mulle veel näitama, kellega ma pean magama! Jätkub mulle epistlite lugemisest! Võid kaduda sinna, kust tulid! Mine ja räägi, et Dubava joob ja magab uulitsatüdrukuga."

Pavel astus ta juurde ja ütles ärritunult:

„Mitjai, viska see eit välja, ma tahan sinuga veel kord, viimast korda rääkida . . ."

Dubava nägu tumenes. Ta keeras ringi ja astus tuppa.

„Küll on jätis!" sisistas Kortšagin, minnes aeglaselt trepist alla.

Möödus kaks aastat. Erapooletu aeg loendas päevi ja kuid, elu aga, tõtlev ja mitmevärviline, täitis need (pealtnäha ühetoonilised) päevad alati mingi uuega, mis ei sarnanenud eilsele. Sada kuuskümmend miljonit, kes moodustas suure, maailmas esmakordselt oma ääretu maa loendamatute loodusvarade peremeheks saanud rahva, taastas kangelaslikus ja pingelises töös sõjas laostatud rahvamajandust. Maa tugevnes ja kogus jõudu, enam polnud näha alles hiljuti oma mahajäetuses elutuna ja mornilt seisnud tehaste suitsuta korstnaid.

Kortšaginil möödusid need kaks aastat hoogsas liikumises, ta isegi ei märganud neid. Ta ei osanud elada rahulikult, tervitada varast hommikutundi mõõdukalt laisa haigutusega ja vajuda unne täpselt kell kümme. Ta kiirustas elamisega. Ta ei kiirustanud mitte ainult ise, vaid tegi kiiret ka teistele.

Uneks jäi aega napilt. Sageli võis südaöölgi näha tema toa akent valgustatuna ja selles inimesi, kes olid kummardunud laua kohale. Seal käis õppetöö. Kahe aasta jooksul oli läbi töötatud „Kapitali" kolmas köide. Selgeks

oli saanud kapitalistliku ekspluateerimise ülipeen mehhanism.

Ringkonda, kus töötas Kortšagin, ilmus Razvalihhin. Teda saatis kubermangukomitee ettepanekuga kasutada teda komsomoli rajoonikomitee sekretärina. Kortšagin oli sõidus ja tema äraolekul saatis büroo Razvalihhini ühte rajooni. Kortšagin sõitis tagasi, sai sellest teada — kuid ei lausunud sõnagi.

Möödus kuu ja Kortšagin ilmus ootamatult Razvalihhini juurde rajooni. Fakte leidis ta vähe, kuid nende hulgas olid juba joomine, tallalakkujate kogumine enese ümber ja tublide noorte kõrvaletõukamine. Kortšagin pani selle kõik büroole arutamiseks ja kui kõik olid avaldanud arvamist, et Razvalihhinile teha vali noomitus, ütles Kortšagin ootamatult:

„Välja heita ilma tagasi-astumise õiguseta."

See üllatas kõiki ja näis liiga karmina, Kortšagin aga kordas:

„Välja heita lurjus. Sellele gümnasistikesele anti võimalus inimeseks saada, tema aga kleepis end lihtsalt meile külge." Pavel jutustas Berezdovist.

„Ma protestin kategooriliselt Kortšagini seletuste vastu. Need on isiklikud arved, minu kohta võidakse paljugi lobiseda. Kortšagin esitagu dokumendid, andmed, faktid. Ka mina võin välja mõelda, et ta on tegelnud konterbandiga — järelikult tuleb teda välja heita? Ei, las esitab dokumendi!" karjus Razvalihhin.

„Oota, kirjutame ka dokumendi," vastas talle Kortšagin.

Razvalihhin väljus. Poole tunni pärast saavutas Kortšagin seda, et võeti vastu resolutsioon: „Komsomoli ridadest kui võõras element välja heita."

Suvel läksid sõbrad üksteise järel puhkusele. Kelle tervis oli halvem, püüdis pääseda mere äärde. Puhkuseunistused olid haaranud suvel kõiki ja Kortšagin laskis oma kaastöölisi puhkusele, muretses neile tuusikud sanatooriumi ja toetust. Kahvatutena ja väsinutena, kuid rõõmsatena sõitsid nad minema. Nende töö langes Paveli õlgadele, ja ta vedas seda koormat nagu tübli hobune veab vankrit mäkke. Sõbrad tulid tagasi pruuniks põlenuina, elurõõmsaina, täis energiat. Seejärel aga sõitsid ära teised. Kogu suve jooksul puudus ikka keegi, kuid elu ei peatanud oma sammu ja päev oli mõeldamatu, kui Kortšagin oleks puudunud oma toast.

Nii möödus suvi.

Sügist ja talve Pavel ei sallinud, sest need tõid talle palju füüsilisi kannatusi.

Seda suve ootas Pavel iseäranis kärsitult. Tal oli eneselegi piinavalt raske tunnistada, et ta jõud iga aastaga kahaneb. Oli kaks väljapääsu: kas tunnistada end võimetuks taluma pingutava töö raskusi, tunnistada end invaliidiks, või jääda kohale niikauaks, kuni see on võimalik. Ja ta valis teise.

Kord partei ringkonnakomitee bürool istus tema kõrvale doktor Bartelik, vana põrandaalune, ringkonna tervishoiuosakonna juhataja.

„Sa näed vilets välja, Kortšagin. Kas sa arstlikus komisjonis olid? Kuidas su tervis on? Sa pole ju komisjonis olnud? Ma nagu ei mäleta, sind aga on tarvis läbi vaadata, sõbrake. Tule neljapäeval, õhtu eel."

Pavel komisjoni ei tulnud — oli tegemist, Bartelik aga ei unustanud teda ja viis ta ükskord enda juurde. Tähelepaneliku arstliku läbivaatuse (Bartelik võttis neuropatoloogina sellest isiklikult osa) tulemusena kirjutati:

> „Arstlik komisjon peab hädavajalikuks viivitamatu puhkuse kestva raviga Krimmis ja tõhusat ravimist edaspidi, muidu on rasked tagajärjed vältimatud."

Sellele eelnes pikk ladinakeelne haiguste loetelu, millest Kortšagin taipas vaid niipalju, et peamine häda pole jalgades, vaid raskes kesknärvikava vigastuses.

Bartelik viis komisjoni otsuse büroo istungil läbi ja keegi ei vaielnud Kortšagini viivitamatu tööst vabastamise vastu, kuid Kortšagin ise tegi ettepaneku oodata komsomoli ringkonnakomitee organiseerimisosakonna juhataja Sbitnevi puhkuselt tagasitulekut. Kortšagin kartis komiteed tühjaks jätta. Sellega nõustuti, kuigi Bartelik oli vastu.

Kolm nädalat oli jäänud puhkuseni, mis oli esimene kogu ta elus. Laualaekas lebas juba sanatooriumi-tuusik Jevpatooriasse.

Kortšagin tegi neil päevil rängalt tööd, viis läbi komsomoli ringkonnakomitee pleenumi ja ajas jõudu säästmata kõik asjad joonde, et rahulikult ära sõita.

Ning just siis, enne oma puhkust ja kohtumist merega, mida ta oma elus polnud veel kunagi näinud, juhtus see rumal ja vastik lugu, mida ta ei osanud oodatagi.

Pavel tuli pärast õppust partei agitatsiooni- ja propagandaosakonna tuppa ning istus raamatukapi taha lahtise akna lauale, jäädes ootama agitatsiooni- ja propagandatöötajate nõupidamist. Kui ta sisenes, polnud toas kedagi. Varsti tuli tuppa mitu inimest. Pavel ei näinud neid kapi tagant, kuid ühe hääle tundis ära. See oli Failo, ringkonna rahvamajandusosakonna juhataja, pikk sõjameheliku rühiga ilus mees. Pavel oli temast korduvalt kuulnud kui napsiarmastajast ja mehest, kes küttis iga nägusamat tüdrukut.

Failo oli olnud kunagi partisan ja ta jutustas naerdes igal soodsal juhul, kuidas ta on raiunud mahnolastel päid — kümmekond tükki päevas. Kortšagin ei talunud teda. Kord oli tulnud Paveli juurde kommunistlik noor, puhkenud nutma ja jutustanud, et Failo oli lubanud teda naida, kuid, elanud temaga nädal aega, lakanud teda isegi teretamast. Kontrollkomisjonis keerutas Failo end välja, tüdrukul tõendeid ei olnud, kuid Pavel uskus viimast. Kortšagin jäi kuulatama. Tuppatulijad ei aimanud tema juuresolekut.

„Noh, Failo, kuidas sinu asjakesed arenevad? Missuguseid uusi tempe oled teinud?"

Seda küsis Gribov, üks Failo sõpru, temale paras paariline. Gribovit peeti millegipärast propagandistiks, kuigi ta oli äärmiselt vähe arenenud, piiratud mõistusega ja suur puupea, kuid uhkeldas propagandisti nimetusega, meenutades seda igal sobival ja sobimatul juhul.

„Võid mulle õnne soovida: eile töötasin Korotajeva läbi. Sina aga ütlesid, et sellest ei tule midagi välja. Ei, vennas, kui juba mina ennast kellelegi külge haagin, siis ole kindel," ja Failo lisas rõveda väljenduse.

Kortšagin tundis närvijuõinat; see oli ägeda ärrituse tunnus. Korotajeva oli ringkonna naisteosakonna juhataja. Ta oli sõitnud siia üheaegselt Paveliga ja ühises töös oli Pavel saanud heaks sõbraks selle sümpaatse parteilasega, kes oli kaastundlik ja tähelepanelik iga naise ja kõigi

vastu, kes tulid tema juurde kaitset või nõu otsima. Komitee töötajate hulgas oli Korotajeva lugupeetud. Ta polnud abielus. Polnud kahtlust, et Failo rääkis temast.

„Ega sa ei valeta, Failo? Seda ei saa kuidagi Korotajevast uskuda."

„Mina valetan? Kelleks sa mind siis pead? Ma olen hullemaidki taltsaks teinud. Tarvis ainult osata. Igaüks nõuab erinevat lähenemist. Üks alistub juba teisel päeval, kuid see, peab tunnistama, on vanakraam. Teisele aga tuleb terve kuu järel joosta. Peaasi — peab tundma õppima psühholoogiat. Kõikjal erinev lähenemine. See, vennas, on terve teadus, mina aga olen sellel alal professor. Ha-ha-ha! . . ."

Failo oli endaga rahulolust joovastuses. Salkkond kuulajaid õhutas teda jutustama. Nad tahtsid kannatamatult teada saada üksikasju.

Kortšagin tõusis, pigistades käed rusikasse, ja tundis, kuidas ta süda ärrituses peksab.

„Sellele, et Korotajevat niisama lihtsalt „jumalaarmust" kätte saada, ei maksnud mõeldagi, kuid teda käest lasta ka ei tahtnud, seda enam, et ma vedasin Griboviga tosinale portveinile kihla. Ma siis võtsingi diversiooni ette. Astusin sisse ükskord, teinekord . . . Näen, et vaatab viltu. Pealegi liigub minu kohta igasuguseid jutte — võib-olla olid ulatanud temagi kõrvu . . . Ühe sõnaga — tiibadelt läks luhta. Ma võtsin siis ette ümberhaarde, ümberhaarde. Ha-ha! . . . Tead, räägin talle, ma olen sõdinud, terve hunniku inimesi maha nottinud, mööda maailma hulkunud, küllalt — seesamune — viletsust näinud, parajat naist aga, näe, pole endale leidnud, elan nagu üksik koer — ei õrnust ega lahkust . . . Ja muudkui väntasin ja väntasin ikka sellessamas laadis. Ühe sõnaga, vajutasin nõrkadele kohtadele. Jändasin temaga tükk aega. Üksvahe mõtlesin, et sülitan — käigu ta kuradi vanaema juurde ja olgu sellel komöödial lõpp. Kuid asi oli põhimõtteline, põhimõtte pärast ei lasknud teda käest . . . Viimaks sain kätte. Oma kannatuste eest sattusin naise asemel . . . neitsile. Ha-ha! . . . Oh, naera kas või lõhki!"

Ja Failo jätkas oma ilget juttu.

Kortšagin mäletas halvasti, kuidas ta sattus Failo lähedale.

„Elajas!" möirgas Pavel.

„Olen mina elajas või oled sina, kes salaja võõraid jutte pealt kuulab?"

Nähtavasti ütles Pavel veel midagi, sest Failo haaras tal rinnust kinni.

„Ah sina tuled mind teotama?!"

Ja Failo lõi Kortšaginit rusikaga. Ta oli joobnud.

Kortšagin haaras tammepuust tabureti ja lõi Failo ühe hoobiga põrandale. Kortšaginil polnud taskus revolvrit ja üksnes see asjaolu päästis Failo elu.

Kuid ebameeldiv lugu oli siiski juhtunud: päeval, mis oli määratud ärasõiduks Krimmi, seisis Kortšagin parteikohtu ees.

Linna teatris on koos kogu parteiorganisatsioon. Juhtum agitatsiooni- ja propagandaosakonnas erutas kõiki ja kohtumõistmine arenes ägedaks poleemikaks elu-olulistes küsimustes. Elu-olu, isiklike vahekordade ja parteilise eetika küsimused varjasid arutatava asja. See oli saanud signaaliks. Failo käitus kohtus väljakutsuvalt, naeris jultunult ja ütles, et tema asja arutab rahvakohus ja Kortšagin saab tema purukslöödud pea eest karistada sundtöödele saatmisega. Küsimustele vastamast ta keeldus kategooriliselt.

„Mis, minu arvel tahate keelt peksta? Vabandage. Võite mulle külge pookida mida tahate, kuid see, et kogu naispere siin on minu peale tulivihane, on tingitud sellest, et ma neile tähelepanu ei pööra. Kogu asi pole munakoortki väärt. Oleks see kaheksateistkümnes aasta, siis ma õiendaksin selle hullu Kortšaginiga omamoodi. Praegu siin aga saadakse läbi ilma minutagi." Ja ta läks ära.

Kui kohtu-eesistuja palus Kortšaginit jutustada kokkupõrkest, alustas Pavel oma juttu rahulikult, kuid oli tunda, et ta suudab talitseda ennast vaid suuri vaevu.

„Kõik, millest siin on juttu, juhtus sellepärast, et ma kaotasin enesevalitsemise. See aeg, kui ma töötasin rusikatega rohkem kui peaga, on juba ammu möödunud. Nüüd aga juhtus õnnetus ja enne kui ma seda taipasin, sai Failo vastu pealuud. See on mul mitme viimase aasta jooksul ainuke partisanitsemise-juhtum ja ma mõistan selle hukka, kuigi see löök oli sisuliselt õigustatud. Failo on vastik nähtus meie kommunistlikus elus. Ma ei suuda mõista ega

lepi kunagi sellega, et revolutsionäär-kommunist võib samal ajal olla ka kõige rõvedam elajas ja lurjus. See juhtum on pannud meid rääkima olustikulistest küsimustest ja see on ainus positiivne külg kogu selles asjas."

Parteikollektiiv oma rõhuvas enamuses hääletas Failo parteist väljaheitmise poolt. Gribovile tehti valetunnistuse andmise eest vali noomitus hoiatusega. Teised jutuajamisest osavõtjad tunnistasid kõik üles. Neile avaldati laitust.

Bartelik jutustas Paveli närvide seisukorrast. Koosolek protestis tormiliselt, kui parteikohtu-uurija tegi ettepaneku avaldada Kortšaginile noomitus. Uurija loobus oma ettepanekust. Pavel mõisteti õigeks.

Paari päeva pärast viis rong Kortšagini Harkovisse. Partei ringkonnakomitee oli nõustunud ta tungiva palve peale lubama teda Ukraina komsomoli keskkomitee käsutusse. Talle anti hea karakteristika ja ta sõitis ära. Komsomoli keskkomitee üheks sekretäriks oli Akim. Tema juurde astus Pavel sisse ja jutustas kõigest.

Karakteristikas seisvate sõnade „piiritult ustav parteile" järel luges Akim: „Omab parteilasele omast enesevalitsust, ainult erandlikult harvadel juhtudel ägestuv kuni enesekaotuseni. Selles on süüdi raske närvikavavigastus."

„Sulle, Pavluša, kirjutati siiski see fakt heale dokumendile sisse. Ära kurvasta, niisuguseid asju juhtub vahel isegi tugevate inimestega. Sõida lõunasse, kogu jõudu. Kui tagasi tuled, küll siis räägime, kus töötama hakkad."

Ja Akim pigistas tugevasti ta kätt.

Keskkomitee sanatoorium „Kommunaar". Roosiklumbid, purskkaevu sädelev veejuga, viinamarjapuudesse mähitud hooned aias. Puhkajate valged kitlid ja supelkostüümid. Noor naisarst märgib üles perekonnanime, eesnime. Avar tuba nurkmises hoones, pimestavalt valge voodi, puhtus ja häirimatu vaikus. Ümberriietunud ja meeldiva vanni järel end värskena tundev Kortšagin tõttas mere äärde.

Nii kaugele kui silm ulatus, laius nagu poleeritud marmorist sinakas-musta mere avaruse suursugune rahu. Kus-

kil kaugel kadus ta äär sinavasse uduvinasse, hõõguvkuum päike peegeldus ta pinnal nagu sädelevate laikude tulekahju. Kauguses joonestusid läbi hommiku-udu mäeseljandiku massiivsed pangad. Rind hingas sügavasti meretuule elustavat värskust ja silmad ei suutnud pöörduda kõrvale meresina suurest rahust.

Õrnalt hiilis jalgade juurde laisk laine ja nilpas kuldset kaldaliiva.

SEITSMES PEATÜKK

Keskkomitee sanatooriumi kõrval asub keskpolikliiniku suur aed. Sellest käisid läbi „Kommunaari" elanikud mere äärest tagasi tulles. Siin, tiheda plataanipuu varjus hallist lubjakivist kõrge müüri ääres armastas Kortšagin puhata. Harva heitis siia keegi pilgu. Siit võis jälgida inimeste elavat liikumist alleedel ja aiateil ja kuulata õhtuti muusikat, olles eemal suure kuurordi häirivast rahvamurrust.

Ka täna puges Kortšagin siia. Ta heitis mõnuldes kiikuvasse korvtooli ja jäi meres suplemisest ning päikesest roidununa tukkuma. Karune käterätt ja pooleliolev Furmanovi „Mäss" lebasid kõrval kiiktoolil. Esimestel sanatooriumis oleku päevadel ei vabanenud ta pingul närvilisusest ega vaibunud ta peavalud. Professorid uurisid aina ta keerulist ja haruldast haigust. Korduvad läbikoputamised ja läbikuulamised tüütasid Pavelit ja väsitasid teda. Veidra perekonnanimega ordinaator — Jerussalimtšik, sümpaatne naine, partei liige, leidis suure tegemisega oma patsiendi ja meelitas teda kannatlikult endaga kaasa selle või teise eriteadlase juurde.

„Ausõna, ma olen kõigest sellest väsinud," ütles Pavel. „Viis korda päevas räägi ühte ja sedasama. Kas teie vanaema ei olnud hullumeelne, kas teie vanaisa ei põdenud reumat? Pagan seda teab, mida ta põdes, minu silmad pole teda näinud! Siis katsub igaüks mind tunnistama panna, et olen põdenud gonorröad või midagi veel hullemat, minul aga, tunnistan, on tahtmine selle eest kellelegi vastu lagipead koputada. Laske mul puhata! Muidu aga, kui mind kogu see poolteist kuud uuritakse, muutun ma sotsiaalselt ohtlikuks."

Jerussalimtšik naeris, vastas naljaga, kuid juba mõne minuti pärast viis ta Kortšagini, hoides tal käe alt kinni ja jutustades teel midagi huvitavat, kirurgi juurde.

Täna polnud läbivaatust ette näha. Lõunani jäi tund aega. Läbi unevirge kuulis Pavel kellegi samme. Ta ei avanud silmi: „Arvab, et ma magan, ja läheb ära." See oli asjatu lootus — kiiktool kiiksatas, keegi istus. Peen lõhnaõli lõhn ütles juba, et kõrval istub naine. Ta avas silmad. Esimene, mida ta nägi, oli pimestavalt valge kleit ja päevitunud jalad kitsenahkseis rannakingades, seejärel nägi ta põetud poisipead, kaht suurt silma ja hammasterida, mis olid teravad nagu hiirepojal. Naine naeratas kohmetult.

„Vabandage, ma vist häirisin teid?"

Kortšagin vaikis. See polnud hoopiski viisakas, kuid tal oli veel lootust, et naaber lahkub.

„On see teie raamat?"

Ta lehitses „Mässu".

„Jah, minu."

Hetk vaikust.

„Ütelge, seltsimees, kas olete sanatooriumist „Kommunaar"?"

Kortšagin hakkas kannatamatult nihelema. „Kust see siia sattus? Seda nimetatakse puhkuseks. Nüüd kindlasti küsib, mis haigus mul on. Tuleb ära minna." Ta ütles ebasõbralikult:

„Ei."

„Kuid mina nagu oleksin näinud teid seal."

Pavel tõusis juba püsti, kui selja tagant küsis naise rinnahääl:

„Mis sa siia pagesid, Dora?"

Kiiktooli äärele istus päevitunud täidlane blondiin sanatooriumi rannakostüümis. Ta heitis põgusa pilgu Kortšaginile.

„Ma olen teid kuskil näinud, seltsimees. Kas te ei tööta Harkovis?"

„Jah, Harkovis."

„Mis tööl?"

Kortšagin otsustas nendele pikkadele juttudele teha lõpu.

„Mustuseveo vooris!" Tahtmatult võpatas ta nende naerupahvatusest.

„Ei saa öelda, et oleksite väga viisakas, seltsimees."

Nii algas nende sõprus ja partei Harkovi linnakomitee büroo liige Dora Rodkina meenutas korduvalt selle tutvuse veidrat algust.

Sanatooriumi „Talass" aias, kuhu Kortšagin oli tulnud ühele pärastlõunakontserdile, kohtas ta ootamatult Žarkit. Kui veider see polnudki, kuid neid viis kokku fokstrott.

Pärast lihavat lauljannat, kes laulis ägedalt žestikuleerides „Öö leekis iharuseuimas", kargas estraadile tantsupaar. Mees oli punases silindris, poolalasti, mingid värvilised pandlad niuete ümber, kuid pimestavalt valge rinnaesise ja kaelasidemega. Lühidalt — vilets metslase paroodia. Naine oli kena näolapiga, suur hulk riiet keha ümber. See paarike, saadetuna sanatooriumi haigete lamamis- ja tugitoolide taga seisvate härjakukaldega nepmanite jõugu vaimustatud möirgamisest, hakkas töllerdama lodevat fokstrotti. Vastikumat pilti oli võimatu kujutleda. Täissöönud mehevolask idiootlikus silindris ja naine väänlesid nilbetes poosides, liibudes teineteise külge. Paveli selja taga nohises mingi rasvunud, tüse mühakas. Kortšagin pöördus juba minekule, kui esimeses reas, otse estraadi juures, keegi püsti tõusis ja vihaselt karjus:

„Aitab prostitueerimisest! Käige põrgu!"

Pavel tundis ära Žarki.

Klaverdaja katkestas mängu, viiul kriiksatas viimast korda ja vaikis. Paar estraadil jättis väänlemise. Selle peale, kes oli hüüdnud, hakati toolide tagant vihaselt sisistama:

„Milline kaabaklus — katkestada number!"

„Kogu Euroopa tantsib!"

„Skandaalne!"

Kuid „Kommunaari" inimeste grupist pistis Tšerepovetsi komsomoli maakonnakomitee sekretär Serjoža Žbanov neli sõrme suhu ja vilistas läbilõikavalt. Teda toetasid teised ja paarike kadus lavalt nagu tuulest pühitud. Latraja konferansjee, kes sarnanes nobeda toapoisiga, teatas publikule, et trupp sõidab ära.

„Kao siit nii et päkad käivad kuklasse, kellel sind tarvis!" hüüdis talle üldise naerulagina saatel noor sanatooriumi-kitlis poiss.

Kortšagin otsis Žarki esimestest ridadest üles. Nad istusid kaua Paveli toas. Vanja töötas agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhatajana ühes partei ringkonnakomitees.

„Kas tead, mul on naine. Varsti tuleb kas tütar või poeg," ütles Žarki.

„Ohoo, kes on siis su naine?" üllatus Kortšagin.

Žarki võttis põuetaskust pildi ja näitas Pavelile.

„Kas tunned ära?"

Fotol olid tema ja Anna Borhart.

„Ja kus on Dubava?" küsis Pavel veelgi rohkem üllatudes.

„Dubava on Moskvas. Ta lahkus kommunistlikust ülikoolist pärast parteist väljaheitmist ja õpib praegu Moskva tehnikaülikoolis. Nagu kuulda, ta võeti parteisse tagasi, kuid asjata. Ta on mürgitatud inimene... Tead, kus on Ignat? Ta on praegu laevaehitustehase direktori asetäitja. Teistest tean vähe. Oleme üksteisest kaugel. Töötame maa erinevais nurkades, aga siiski on nii meeldiv kohtuda ja vanu asju meelde tuletada," rääkis Žarki.

Tuppa astus Dora ja ühes temaga mitu inimest. Pikk tambovlane sulges ukse. Dora heitis pilgu Žarki ordenile ja küsis Pavelilt:

„Sinu seltsimees — partei liige? Kus ta töötab?"

Mõistmata, milles asi seisab, jutustas Kortšagin mõne sõnaga Žarkist.

„Siis jäägu siia. Parajasti saabusid Moskvast seltsimehed. Nad jutustavad meile viimaseid partei-uudiseid. Otsustasime koguneda sinu juurde omamoodi kinnisele koosolekule," selgitas Dora.

Peaaegu kõik kokkutulnud olid vanad bolševikud, välja arvatud Pavel ja Žarki. Moskva kontrollkomisjoni liige Bartašov jutustas uuest opositsioonist, mida juhivad Trotski, Zinovjev ja Kamenev.

„Meie viibimine kohtadel on niisugusel pineval hetkel hädavajalik," lõpetas Bartašov. „Mina sõidan homme välja."

Kolm päeva pärast Paveli toas peetud koosolekut tühjenes sanatoorium ennetähtaegselt. Ka Pavel sõitis välja, olemata lõpuni talle määratud aega.

Komsomoli Keskkomitees ei peetud teda kaua kinni. Kortšagin määrati ühe tööstusringkonna komsomoli ringkonnakomitee sekretäriks ja juba nädala pärast kuulas organisatsiooni linnaaktiiv ta esimest kõnet.

Hilissügisel sõitis partei ringkonnakomitee auto, milles Kortšagin oli kahe töötajaga teel ühte linnast kaugemal asuvasse rajooni, teeäärsesse kraavi ja tegi uperpalli.

Kõik said vigastada. Kortšaginil osutus muljutuks parema jala põlv. Mõne päeva pärast toodi ta Harkovi kirurgiainstituuti. Arstlik konsiilium pidas pärast paistetanud põlve läbivaatamist ja röntgeniülesvõtete tegemist vajalikuks viivitamatut operatsiooni.

Kortšagin oli nõus.

„Siis homme hommikul," ütles lõpetuseks konsultatsiooni juhtinud tüse professor ja tõusis püsti. Tema järel väljusid ka teised.

Väike valge ühe-inimese-tuba. Laitmatu puhtus ja Paveli poolt juba ammu unustatud spetsiifiline haigla-lõhn. Kortšagin vaatas ringi. Kapike lumivalge linaga, valge taburett — ja oligi kõik.

Naissanitar tõi õhtusöögi.

Pavel loobus sellest. Poolistukil voodis olles kirjutas ta kirju. Valu jalas häiris mõtlemist, süüa ei tahtnud.

Kui neljas kiri oli lõpetatud, avanes vaikselt palati uks, ja Kortšagin nägi oma voodi juures noort naist valges kitlis ja samasuguses mütsikeses.

Õhtueelses videvikus seletas Paveli silm vaid ta peenelt joonestatud kulme ja suuri silmi, mis näisid mustadena. Ühes käes oli tal portfell, teises leht paberit ja pliiats.

„Ma olen teie ordinaator," ütles ta. „Mul on täna valvekord. Praegu asume küsitluse juurde ja teil tuleb tahestahtmata jutustada endast kõik."

Naine naeratas lahkelt. Naeratus tegi „ülekuulamise" vähem vastumeelseks. Kortšagin jutustas terve tunni mitte ainult endast, vaid ka oma vanavanaemadest.

Operatsioonisaalis on mitu inimest, kellel ninad on kaetud marliga.

Kirurgiliste instrumentide niklisära, kitsas laud, selle all hiiglasuur vaagen. Kui Kortšagin oli lauale heitnud, lõpetas professor käte pesemise. Selja taga käis kiire ettevalmistus operatsiooniks. Kortšagin vaatas tagasi. Õde ase-

tas kohale lantsette ja pintsette. Ordinaator Bažanova võttis jala ümbert sidet lahti.

„Ärge vaadake sinna, seltsimees Kortšagin, see mõjub halvasti närvidele," tähendas ta vaikselt.

„Kelle närvidest te räägite, doktor?" Ja Kortšagin muigas pilkavalt.

Mõne minuti pärast kattis tihe mask ta näo. Professor ütles:

„Ärge erutuge, kohe anname kloroformi. Hingake sügavalt, läbi nina ja lugege."

Summutatud hääl maski alt vastas rahulikult:

„Hästi. Juba ette palun vabandust võimalike trükimusta kartvate väljenduste eest."

Professor ei suutnud hoiduda naeratamast.

Esimesed kloroformitilgad, vastik lämmatav lõhn.

Kortšagin tõmbas sügavasti hinge ja hakkas loendama arve, püüdes hääldada selgesti. Nii astus ta oma tragöödia esimesse vaatusse.

Artjom rebis ümbriku peaaegu pooleks, ja tundes millegipärast rahutust, harutas kirja lahti. Ta silmad neelasid esimesi ridu, jooksid peatamatult rutates edasi.

„Artjom! Me kirjutame teineteisele väga harva. Kord, vahel kaks korda aastas! Kuid kas asi seisab hulgas? Sa kirjutad, et sõitsid koos perega Šepetovkast Kazatini depoosse, et juured lahti kiskuda. Ma saan aru, et need juured on Stjoša mahajäänud väikeomaniku-hingeelu, tema omaksed-sugulased ja kõik muu. Stjoša tüüpi inimesi ümber teha on raske, kardan, et see sul ei lähegi korda. Sa ütled, et „raske on õppida vanas eas", kuid sul ei lähe see ju halvasti. Sa ei tee õigesti, kui nii kangekaelselt keeldud lahkumast tööstusest ja asumast linnanõukogu esimehe tööle. Sa oled sõdinud võimu pärast? Siis võta see vastu. Juba homme võtd vastu linnanõukogu ja alusta tööd.

Nüüd enesest. Minuga pole lood korras. Ma olen hakanud tihti viibima haiglais, mind on kaks korda lõigatud, on valatud küllalt palju verd ja raisatud küllalt palju jõudu, kuid keegi pole mulle veel vastanud, millal tuleb sellele lõpp.

Ma olen jäänud tööst eemale ja leidnud endale uue elukutse — „haige" elukutse, kannatan palju piinu, ja kõige selle tulemuseks on parema jala põlve liikumatus, mitu õmblust kehal ja lõpuks viimane arstlik avastus: seitse aastat tagasi olen saanud hoobi selgroogu ning nüüd öeldakse mulle, et see hoop võib minna rängalt maksma. Ma olen valmis kannatama kõike, et vaid rivisse tagasi pöörduda.

Minu jaoks pole elus midagi hirmsamat kui rivist välja langeda. Ma ei suuda sellest isegi mõtelda. Sellepärast olengi kõigeks valmis, kuid paranemist pole ja pilved muutuvad aina tihedamaks. Pärast esimest operatsiooni läksin, niipea kui käima hakkasin, jälle tööle, kuid peagi toodi mind uuesti tagasi. Nüüd sain pileti Jevpatooriasse „Mainaki" sanatooriumi. Homme sõidan välja. Ära lase pead norgu, Artjom, mind on juba raske hauda ajada. Mul jätkub elu vabalt kolme jaoks. Me teeme veel tööd, vennas. Hoia tervist, ära kahma kümmet puuda korraga. Remont läheb pärast parteile kalliks. Aastad annavad meile kogemusi, õppimine — teadmisi, kuid kõike seda mitte selleks, et külastada haiglaid. Surun su kätt.

Pavel Kortšagin."

Samal ajal kui Artjom, kortsutades oma lopsakaid kulme, venna kirja luges, jättis Pavel haiglas Bažanovaga hüvasti. Talle kätt ulatades küsis Bažanova:

„Krimmi sõidate homme? Kus te veedate aga tänase päeva?"

Kortšagin vastas:

„Kohe tuleb seltsimees Rodkina. Tänase päeva ja öö veedan tema perekonnas, hommikul aga saadab ta mind vaksali."

Bažanova tundis Dorat, kes oli Pavelit sageli külastanud.

„Kas mäletate, seltsimees Kortšagin, meie juttu sellest, et enne ärasõitu kohtute minu isaga? Ma rääkisin talle põhjalikult teie tervisest. Tahaksin, et ta vaataks teid. Seda võib teha täna õhtul."

Kortšagin oli otsekohe nõus.

Samal õhtul viis Irina Vassiljevna Paveli oma isa avarasse kabinetti.

Kuulus kirurg vaatas tütre juuresolekul Kortšagini hoolikalt läbi. Irina oli toonud kliinikust röntgeniülesvõtted ja kõik analüüsid. Pavelile ei võinud jääda märkamatuks Irina Vassiljevna näol pärast isa ühte pikemat ladinakeelset repliiki äkki tekkinud kahvatus. Kortšagin vaatas professori suurt kiilaspead, püüdis lugeda midagi välja ta läbitungivaist silmist, kuid Bažanov oli läbinähtamatu.

Kui Pavel oli riietunud, jättis Bažanov ta viisakalt hüvasti; ta sõitis ära mingile istungile ja tegi tütrele ülesandeks rääkida oma järeldusest.

Irina Vassiljevna maitsekalt sisustatud toas heitis Kortšagin diivanile, oodates, millal Bažanova alustab juttu. Kuid too ei teadnud, kuidas alustada ja mida ütelda; tal oli väga raske. Isa oli teatanud talle, et arstiteadus ei oma seni vahendeid, mis suudaksid peatada Kortšagini organismis toimuva põletikulise protsessi hävitavat tegevust. Ta oli kirurgiliste vahelesegamiste vastu. „Seda noort meest ootab liikumatuse tragöödia ja meie oleme jõuetud seda vältima."

Bažanova ei pidanud kui arst ja kui sõber võimalikuks öelda kõike seda ja ta teatas Kortšaginile ettevaatlikes väljendeis vaid väikese osa tõest.

„Ma olen kindel, seltsimees Kortšagin, et Jevpatooria tervismuda toob murrangu ja te võite sügisel oma töö juurde tagasi pöörduda."

Seda rääkides unustas ta, et kaks terast silma jälgivad teda kogu aja.

„Teie sõnadest, õigemini kõigest sellest, mis te jätsite ütlemata, näen ma seisukorra kogu tõsidust. Mäletate, ma palusin teid rääkida minuga alati avameelselt. Minu eest ei tarvitse varjata midagi, ma ei lange minestusse ega tapa ennast. Kuid ma tahan väga teada, mis mind ootab edaspidi," lausus Pavel.

Bažanova päästis end naljaga.

Nii ei saanudki Pavel sel õhtul teada tõtt oma homsest päevast. Kui nad hüvasti jätsid, ütles Bažanova tasa:

„Ärge unustage minu sõprust teie vastu, seltsimees Kortšagin. Teie elus on võimalikud igasugused olukorrad.

Kui teil on tarvis minu abi või nõu, siis kirjutage mulle. Ma teen kõik, mis minu võimuses."

Ta vaatas aknast, kuidas pikk nahkjopis kogu liikus raskelt kepile toetudes välisukse eest voorimehe kalessi juurde.

Jälle Jevpatooria. Lõunamaine palavus. Lärmakad päevitunud inimesed, peas kullaga tikitud tübeteikad. Auto viib kümne minutiga reisijad „Mainaki" sanatooriumi hallist lubjakivist kahekordse hoone juurde.

Valvekorra-arst juhatab saabunud tubadesse.

„Kelle tuusik teil on, seltsimees?" küsis ta Kortšaginilt, peatudes toa nr. 11 ees.

„Ukraina K(b)P Keskkomitee."

„Siis me paigutame teid siia kokku seltsimees Ebneriga. Ta on sakslane ja palus anda talle venelasest toanaaber," seletas arst ja koputas. Toast kostis vastus kanges vene keeles:

„Astuge sisse."

Kortšagin pani toas oma kohvri maha ja pöördus voodis lebava heledajuukselise ja ilusate elavate siniste silmadega mehe poole. Sakslane tervitas teda heasüdamliku naeratusega.

„Guten Morgen, Genosse. Mina tahtma öelda — tere," parandas ta ja sirutas Pavelile pikkade sõrmedega kahvatu käe.

Mõne minuti pärast istus Pavel juba ta voodi juures ja nende vahel käis elav jutuajamine selles „rahvusvahelises" keeles, kus sõnad etendavad abivahendi osa ja arusaamatuks jäänud lauset täiendavad mõistatamine, žestikulatsioon, miimika — üldse kõik kirjutamata esperanto vahendid. Pavel teadis juba, et Ebner on saksa tööline.

Hamburgis 1923. aastal toimunud ülestõusu ajal oli Ebner saanud kuuli puusa, nüüd oli vana haav avanenud ning viinud ta voodisse. Hoolimata kannatustest käitus ta reipalt ja pälvis sellega kohe Paveli lugupidamise.

Kortšagin polnud unistanudki leida paremat naabrit. See ei räägi hommikust õhtuni oma haigustest ega kurda. Vastupidi — temaga koos unustad ka omad hädad.

„Kahju ainult, et ma olen saksa keeles nii tume," mõtles Pavel.

Aianurgakeses on mitu kiiktooli, bambuslaud ja kaks ratastooli. Pärast raviprotseduure veetis siin kogu päeva viis inimest, keda haiged kutsusid „Kominterni Täitevkomiteeks".

Ühes ratastoolis lamas poolistukil Ebner, teises Kortšagin, kellel oli keelatud käia; teised kolm olid raskekaaluline eestlane Vaiman — ühe vabariigi kaubanduse rahvakomissariaadi töötaja, Marta Laurine — lätlanna, kaheksateistkümne-aastase tütarlapsega sarnanev pruunisilmaline noor naine, ja Ledenjov — oimukohtadelt hallide juustega hiiglane, siberlane. Tõsi jah, siin oli koos viis rahvust: sakslane, eestlane, lätlane, venelane ja ukrainlane. Marta ja Vaiman valdasid saksa keelt ning Ebner kasutas neid tõlgina. Pavelit ja Ebnerit sidus ühine tuba, Martat ja Vaimani lähendas Ebnerile keeleoskus, Ledenjovi Kortšaginile aga — male.

Enne Innokenti Pavlovitš Ledenjovi saabumist oli Kortšagin sanatooriumi „tšempion" malemängus. Selle tiitli oli ta võtnud Vaimanilt pärast visa võistlust esikoha pärast. Vaiman oli võidetud, ja see viis flegmaatilise eestlase tasakaalust välja. Ta ei suutnud oma lüüasaamist Kortšaginile kaua andestada. Kuid varsti ilmus sanatooriumi pikakasvuline vanamees, kes oma viiekümne aasta juures nägi välja haruldaselt noorena, ja tegi Kortšaginile ettepaneku mängida üks partii. Ohtu aimamata alustas Kortšagin rahulikult lipugambiiti, millele Ledenjov vastas keskmiste etturite debüüdiga. Kui „tšempion" pidi Kortšagin mängima iga uue saabunud maletajaga. Neid partiisid kogunes alati vaatama palju inimesi. Juba üheksandast käigust alates nägi Kortšagin, kuidas talle suruvad peale Ledenjovi ühtlaselt pealetungivad etturid. Kortšagin taipas, et tema ees on ohtlik vastane: asjata oli Pavel suhtunud sellesse mängu nii ettevaatamatult.

Pärast kolmetunnilist heitlust oli Pavel kõigist ponnistustest ja kõigist pingutustest hoolimata sunnitud alistuma. Ta nägi oma kaotust enne kui keegi teine ümberseisjaist. Ta vaatas oma partnerile otsa. Ledenjov muheles isalikult heasüdamlikult. Oli selge, et ka tema nägi Paveli kaotust. Eestlane, kes oli ärevil ja soovis silmanähtavalt Kortšagini lüüasaamist, ei märganud veel midagi.

„Ma pean alati vastu kuni viimse etturini," tähendas

Pavel, ja vastuseks sellele ainult temale arusaadavale lausele noogutas Ledenjov heakskiitvalt.

Kortšagin mängis Innokenti Pavlovitšiga viie päeva jooksul kümme partiid, kaotas nendest seitse, võitis kaks ja viigistas ühe.

Vaiman võidutses:

„Oi, suur tänu, seltsimees Ledenjov! Kuidas te talle andsite! Nii talle oligi vaja! Lõi kõiki meid, vanu malemehi, ise aga sai samuti vana mehe käest. Ha-ha-ha!..."

„Mis, kas pole meeldiv kaotada?" nöökis ta oma võidetud võitjat.

Kortšagin kaotas „tšempioni" tiitli, kuid selle mängijaau asemel leidis Innokenti Pavlovitšis inimese, kes talle hiljem sai kalliks ja lähedaseks. Kortšagini lüüasaamine malelaual polnud juhuslik. Ta oli omandanud ainult pinnapealse malemängu-strateegia ja lihtne maletaja kaotas meistrile, kes tundis mängu kõiki saladusi.

Kortšagini ja Ledenjovi elus oli üks ühine daatum: Kortšagin oli sündinud sel aastal, kui Ledenjov parteisse astus. Nad mõlemad olid bolševike noore ja vana kaardiväe tüüpilised esindajad. Ühel — suured elu- ja poliitilised kogemused, põrandaaluse töö ja tsaarivanglate aastad, seejärel aga suure riikliku töö aastad; teisel — leegitsev noorus ja ainult kaheksa aastat võitlust, mis olid suutelised põletama rohkem kui ühe elu. Ja neil mõlemal, noorel ja vanal, olid kuumad südamed ning purustatud tervis.

Õhtul on Ebneri ja Kortšagini toas klubi. Siit läksid välja kõik poliitilised uudised. Toas nr. 11 oli õhtuti kärarikas. Vaiman püüdis tavaliselt jutustada mõnda nilbet anekdooti, mis oli talle meelepäraseks harrastuseks, kuid praegu ta sattus kahe tule — Marta ja Kortšagini — vahele. Marta oskas pilgata teda peenelt ja salvavalt, kui aga sellest polnud abi, lõi Kortšagin sekka.

„Vaiman, sa võiksid küsida — võib-olla pole sinu „teravmeelsused" hoopiski meie maitse..."

„Ma ei mõista üldse, kuidas see sulle sobib..." alustas Kortšagin pisut närvlikul toonil.

Vaiman ajas oma lihavad huuled torru ja ta kitsad silmad peatusid hetkeks pilkavalt teiste nägudel.

„Poliitilise Hariduse Peavalitsuse juures tuleks asutada moraaliinspektuur ja soovitada Kortšagin vanem-

inspektoriks. Ma saan veel aru Martast, tema kui naine on juba kutseliselt opositsioonis, Kortšagin aga tahab näida süütu poisikesena, midagi verivärske kommunistliku noore taolist... Ja liiatigi ei meeldi mulle üldse, et muna õpetab kana."

Pärast säärast ägedat vaidlust kommunistliku eetika üle võeti nilbete anekdootide küsimus printsipiaalsele arutusele. Marta tõlkis tekkinud seisukohad Ebnerile.

„Erotisches Anekdot — see väga paha olema, olen solidaarne Pavljušaga," avaldas Adam oma arvamuse.

Vaimanil tuli taganeda. Ta katsus kuidas mõistis end naljaga päästa, kuid anekdoote enam ei jutustanud.

Martat pidas Kortšagin kommunistlikuks nooreks. Silma järgi andis Pavel talle üheksateist aastat. Milline oli aga Paveli üllatus, kui ta kord jutus Martaga teada sai, et too on partei liige seitsmeteistkümnendast aastast, et ta on kolmkümmend üks aastat vana ja ta oli Läti kommunistliku partei üks aktiivseid töötajaid. Kaheksateistkümnendal aastal mõistsid valged ta mahalaskmisele, kuid siis vahetati ta koos teiste seltsimeestega välja Nõukogude valitsuse poolt. Praegu töötas ta „Pravdas" ja lõpetas ühtaegu ülikooli. Kuidas algas nende lähenemine, seda Kortšagin ei märganud, kuid väike lätlanna, kes viibis sageli Ebneri juures, muutus „viisikust" lahutamatuks.

Endine põrandaalune Eglit, samuti lätlane, heitis tema üle kavalalt nalja:

„Martake, aga kuidas jääb vaese Ozoliga Moskvas? Nii ei või ju ometi!"

Hommikuti, minut enne kellahelinat, kires sanatooriumis häälekalt kukk. Ebner jäljendas kukke ideaalselt. Kõik personaali püüded teadmata kuidas sanatooriumi pääsenud kukke üles leida ei andnud mingeid tulemusi. Ebnerile valmistas see suurt lõbu.

Kuu lõpul tundis Kortšagin end halvasti. Arstid panid ta voodisse. See kurvastas Ebnerit väga. Ta oli hakanud armastama seda noort bolševikku, kes kunagi ei norutsenud, oli eluröömus, säärase keeva energiaga ja kaotanud nii varakult tervise. Kui veel Marta oli Ebnerile jutustanud, et arstid ennustavad Kortšaginile traagilist tulevikku, haaras Adamit rahutus.

Kortšaginil ei lubatud käia kuni sanatooriumist ärasõidu päevani.

Pavel suutis varjata oma kannatusi ümberolijate eest, üksnes Marta aimas neid ta näo ebatavalise kahvatuse tõttu. Nädal enne ärasõitu sai Pavel Ukraina Keskkomiteest kirja, milles teatati, et tema puhkust on pikendatud kahe kuu võrra ja et tal pole võimalik sanatooriumi otsuse kohaselt oma praeguse tervisliku seisundi juures uuesti tööle asuda. Kirjaga koos saadeti raha.

Pavel võttis selle esimese löögi vastu, nagu ta omal ajal oli võtnud vastu talle poksi õpetanud Žuhrai löögid — ka siis ta kukkus, kuid tõusis otsekohe jälle püsti.

Ootamatult saabus kiri emalt. Eideke kirjutas, et Jevpatooria lähedal sadamalinnas elab tema ammune sõbranna Albina Kütsam, kellega ema polnud kohtunud juba viisteist aastat, ja et ta palub väga poega sõita tema juurde. See juhuslik kiri mängis suurt osa Paveli elus.

Nädala pärast saatsid sanatooriumi-sõbrad Kortšagini soojalt sadamasse. Hüvastijätul embas ja suudles Ebner Kortšaginit kuumalt nagu venda. Marta aga oli kadunud ja Pavel sõitis ära, jätmata temaga hüvasti.

Järgmisel hommikul veeres troska, mis tõi Kortšagini sadamast ära, väikeses aias asuva majakese juurde, ja Kortšagin saatis oma vedaja küsima, kas seal elavad Kütsamid.

Kütsamite pere koosnes viiest inimesest: ema Albina Kütsam, vanapoolne täidlane naine, raske ja masendav vaade mustades silmades, kadunud ilu jäljed vanal näol; ta kaks tütart — Ljolja ja Taja, Ljolja väike pojake ja vana Kütsam, vastik paksmagu, kes sarnanes orikaga.

Vanamees teenis kooperatiivis, noorem tütar Taja käis lihttööl. Vanem tütar Ljolja, varem masinakirjutaja, oli äsja oma joomarist ja huligaanist mehest lahku läinud ning istus nüüd ilma tööta. Oma päevad veetis ta kodus, askeldas väikese pojaga ja abistas ema majapidamises.

Peale tütarde oli neil veel poeg Žorž, kuid see viibis praegu Leningradis.

Kütsamite perekond võttis Kortšagini lahkelt vastu. Ainult vanamees heitis külalisele kurja umbuskliku pilgu.

Kortšagin jutustas kannatlikult Albinale kõik, mis ta

teadis Kortšaginite perekonna kroonikast ja ühtlasi päris ise nende elust-olust.

Ljolja oli kahekümne kahe aastane. See lihtne, pöetud peaga ja laia avala näoga šatään sai kohe Paveliga sõbraks ja pühendas teda meelsasti kõigisse perekonnasaladustesse. Temalt sai Kortšagin teada, et vanamees türanniseeris despootlikult, toorelt kogu perekonda, hävitades igasuguse initsiatiivi ja vähimagi oma tahte avalduse. Piiratud, napi mõistusega ja väikluseni kiusliku inimesena hoidis ta perekonda alalises hirmus ja oli seega ära teeninud laste sügava vaenulikkuse ning naise sügava vihkamise, kes kõik kakskümmend viis aastat oli võidelnud tema despootlikkuse vastu. Tütred asusid alati ema poole ja vahetpidamatud perekonnatülid mürgitasid nende elu. Nii möödusid lõputuist väikestest ja suurtest solvustest täidetud päevad.

Teine koletis perekonnas oli Žorž. Otsustades Ljolja jutu järgi, oli see tüüpiline kergats, ärpleja ja kelkija, kes armastas hästi süüa, šikilt riides käia ja oli meister joomise peale. Olles lõpetanud üheksa-aastase kooli, nõudis Žorž — ema lemmik — temalt raha, et sõita pealinna.

„Sõidan ülikooli. Müügu Ljolja oma sõrmus ja sina oma asjad. Mul on tarvis raha, kust te seda aga võtate, see on mulle ükskõik."

Žorž teadis hästi, et ema ei keeldu talle milleski, ja poiss kasutas seda kõige südametumal viisil. Õdedesse suhtus ta kõrgilt, ülalt alla, pidades neid endast madalamaks. Kogu raha, mis emal läks korda vanamehelt välja pigistada ja mis teenis Taja, saatis ema pojale. See aga, kukkunud eksamil haledasti läbi, elas lõbusalt onu juures, terroriseerides ema telegrammidega, milles nõudis raha saatmist.

Nooremat tütart, Tajat, nägi Kortšagin alles hilja õhtul. Ema rääkis talle eeskojas sosinal külalise saabumisest. Pavelit tervitades andis ta talle kohmetult käe ja läks tundmatu noormehe ees üleni, kuni oma väikeste kõrvade otsteni, punaseks. Pavel ei lasknud kohe lahti ta kõva, tajutavate rakumõhnadega kätt.

Taja oli kaheksateistkümne aastane. Ta polnud kaunis, kuid ta suured pruunid silmad, peenikesed mongolipärased kulmud, ilus ninajoon ja värsked jonnakad huuled tegid ta veetlevaks, ta noorel nõtkel rinnal oli triibulise tööpluusi all kitsas.

Õed elasid kahes tibatillukeses toas. Taja kambris oli kitsas raudvoodi, kummut, millele oli asetatud igasugust kribu-krabu ja väike peegel, seinal oli aga oma kolmkümmend fotot ja postkaarti. Aknal seisid kaks lillepotti tulipunase pelargooniga ja kahvaturoosade astritega. Tüllkardin oli kokku tõmmatud helesinise paelakesega.

„Taja ei taha lasta oma tuppa meessoo esindajaid, teile aga, näete, tehakse erand," heitis Ljolja õe üle nalja.

Järgmise päeva õhtul jõi perekond vanade poolel teed. Taja oli oma toas ja kuulas sealt üldist jutuajamist pealt. Kütsam segas asjalikult klaasis suhkrut ja vaatas tigedalt üle prilliklaaside enda ees istuvat külalist.

„Nüüdse-aja perekonnaseadused ma mõistan hukka," rääkis ta. „Kui tahad — võtad naise, kui tahad — lahutad naisest. Täielik vabadus."

Vanamehel sattus toit kurku ja ta hakkas köhima. Saades uuesti hingata, näitas ta Ljolja peale.

„Näe, see läks oma armukesega kokku, ilma et oleks küsinud, ja läks lahku, jällegi küsimata. Nüüd aga, ole lahke, toida teda ning veel kellegi last. Sigadus!"

Ljolja punastas piinatult ja peitis Paveli eest pisaraist täitunud silmi.

„Kas ta siis teie arvates oleks pidanud elama selle parasiidiga?" küsis Pavel, pööramata vanamehelt oma silmi, milles välkusid vihased tulukesed.

„Oleks tarvis olnud vaadata, kellele lähed."

Albina segas end jutuajamisse. Vaevalt oma pahameelt tagasi hoides hakkas ta katkeval häälel rääkima:

„Kuule, vanamees, mis asja sa neid jutte võõra inimese juuresolekul hakkad ajama? Võib rääkida millestki muust, aga mitte sellest."

Vanamees pöördus järsult tema poole.

„Ma tean ise, mis ma räägin! Mis ajast on hakatud mulle märkusi tegema?"

Pavel mõtles öösel kaua Kütsami perekonna üle. Ta sai juhuslikult siiasattununa tahtmatult perekonnadraamast osavõtjaks. Ta mõtles, kuidas aidata emal ja tütardel neist ahelaist pääseda. Ta isiklik elu pidurdus oma käigus, tema enda ette tõusid lahendamata küsimused, ja praegu oli raskem kui kunagi varem asuda otsustavalt tegutsema.

Oli ainult üks väljapääs: lõhkuda perekond — emal ja tütreil vanamehe juurest jäädavalt ära minna. Kuid see polnud sugugi lihtne. Ta polnud võimeline tegelema selle perekonnarevolutsiooniga, mõne päeva pärast ta peab ära sõitma ja võib-olla ei kohtu enam kunagi nende inimestega. Või lasta kõigel minna oma harilikku rada ja mitte tüli tõsta selles madalas ja kitsas majas? Kuid vanamehe võigas kuju ei andnud talle rahu. Pavel tegi mitu plaani, kuid kõik nad näisid teostamatutena.

Järgmine päev oli pühapäev, ja kui Kortšagin jõudis tagasi linnast, leidis ta ainult Taja kodunt. Teised olid läinud sugulastele külla.

Pavel astus tema kambrisse ja istus väsinult toolile.

„Miks sina ei lähe kuhugi jalutama, meelt lahutama?" küsis ta Tajalt.

„Mul pole tahtmist kuhugi minna," vastas Taja vaikselt.

Ta meenutas oma öisi plaane ja otsustas neid kontrollida.

Tõtates, et keegi ei jõuaks segama, asus ta otse asja juurde:

„Kuule, Taja, räägime teineteisele „sina" — milleks meile need hiina tseremooniad? Ma sõidan varsti ära. Kohtusin teiega halval ajal, kui ma ise olen jäänud kimpu, muidu aga oleksime asja teisiti pööranud. Oleks see olnud aasta tagasi, oleksime siit kõik koos ära sõitnud. Niisuguste käte jaoks, nagu on sinul ja Ljoljal, leiduks tööd alati! Vanamehega tuleb lõpp teha, teda sa enam ei agiteeri. Praegu aga seda teha ei või. Ma ei tea veel ise, mis minuga juhtub, sellepärast olengi nii-öelda relvadeta. Mida teha siis praegu? Ma püüan pääseda tagasi tööle. Arstid on seal kirjutanud minu kohta pagan teab mida ja seltsimehed sunnivad mind ennast lõpmatuseni ravima. Noh, selle asja me ajame seal joonde . . . Ma kirjutan oma emale ja siis vaatame, kuidas see puder ja kapsad lõpetada. Mina teid siiski niimoodi ei jäta. Ainult tead mis, Tajuša, teie ja eriti sinu elu tuleb pöörata hoopis teistpidi. On sul selleks jõudu ja tahtmist?"

Taja tõstis langetatud pea ja vastas tasa:

„Tahtmist mul on, kuid jõudu — ei tea."

See vastuses kõlav ebakindlus oli Pavelile mõistetav.

„Pole viga, Tajuša! Sellega me saame toime, kui vaid

tahtmist oleks. Kuid ütle mulle, kas sa ripud väga oma perekonna küljes?"

Taja, tabatuna ootamatusest, ei vastanud kohe.

„Mul on emast väga kahju," ütles ta viimaks. „Isa on teda kogu eluaja piinanud, nüüd pigistab Žorka temast kõik välja, ja mul on tast väga kahju . . . kuigi ta ei armasta mind nõnda nagu Žorkat . . ."

Nad rääkisid sel päeval palju ja pisut aega enne teiste saabumist ütles Pavel naljatades:

„Imelik, et vanamees pole sind kellelegi mehele pannud!"

Taja lõi heitunult käega.

„Mina mehele ei lähe. Ljolja vaatamisest on mulle küllalt saanud. Miski hinna eest ei lähe mehele!"

Pavel muigas.

„Niisiis, tõotus eluks ajaks? Kui aga langeb kaela mõni vilgas poiss, ühe sõnaga, tubli noormees — mis siis?"

„Ei lähe! Seni kui nad akna all kõnnivad, on nad kõik tublid."

Pavel asetas lepitavalt käe ta õlale.

„Hüva. Ka ilma meheta võib elada hästi. Poistele oled sa aga siiski üleliia kuri. Hea, et sa mind vähemalt kosimises ei kahtlusta. Muidu aga oleksin kohe kõvasti võtta saanud." Ja ta silitas sõbralikult oma jaheda peopesaga kohmetunud tütarlapse kätt.

„Niisugused nagu sina otsivad endale teistsuguseid naisi. Miks neil meiesuguseid tarvis?" tähendas Taja vaikselt.

Mõne päeva pärast viis rong Kortšagini Harkovisse. Vaksalis olid saatnud teda Taja, Ljolja ja Albina koos oma õe Roosaga. Hüvastijätul võttis Albina talt sõna, et ta ei unustaks noori ja aitaks neid sellest põrgust välja pääseda. Temaga jäeti hüvasti nagu sugulasega, Tajal aga olid isegi pisarad silmis. Kaua nägi ta aknast valget rätti Ljolja käes ja Taja triibulist pluusi.

Harkovis peatus ta oma sõbra Petja Novikovi juures, sest ta ei tahtnud Dorat tülitada. Pavel puhkas ja sõitis siis Keskkomiteesse. Ta ootas Akimi ja kui nad jäid kahekesi, palus ennast otsekohe tööle saata. Akim raputas eitavalt pead.

„Seda ei saa teha, Pavel! Meil on arstliku komisjoni ja partei Keskkomitee otsus, kus on kirjutatud: „Raske tervisliku seisundi tõttu saata ravimiseks neuropatoloogia instituuti. Tööle tagasi mitte lubada."

„Paljugi mis nad kirjutavad, Akim! Ma palun sind — anna mulle võimalus töötada! Sellest kolamisest kliinikuid mööda pole mingit kasu."

Akim keeldus.

„Meie ei saa otsust muuta. Mõista ometi, Pavlušake, see on ju sulle parem."

Kuid Kortšagin käis nii ägedalt peale, et Akim ei suutnud vastu seista ja jäi viimaks nõusse.

Juba järgmisel päeval töötas Kortšagin Keskkomitee sekretariaadi salaosakonnas. Talle näis, et küllalt on sellest, kui alustada tööd, ja juba tulebki tagasi kadunud jõud. Kuid juba esimesest päevast peale märkas ta, et oli eksinud. Ta istus oma osakonnas vahetpidamata kaheksa tundi, olles söömata, sest tal ei jätkunud jõudu minna alla kolmandalt korralt naabruses asetsevasse sööklasse hommikueinele või lõunale; sageli kangestus küll käsi, küll jalg. Mõnikord kaotas kogu keha liikumisvõime ning tõusis palavik. Kui oli vaja sõita tööle, ei leidnud ta endas äkki jõudu tõusta voodist. Kuni see möödus, veendus ta ahastades, et hilineb terve tunni. Lõpuks tehti talle ta hilinemiste pärast märkus ja ta sai aru, et see on ta elus kõige hirmsama — rivist väljalangemise algus.

Akim aitas teda veel kahel korral — paigutas teisele tööle, kuid juhtus see, mida ei saanud vältida: teisel kuul vajus Pavel voodisse. Siis meenusid talle Bažanova lahkumis-sõnad ja ta kirjutas talle kirja. Bažanova saabus veel samal päeval ja temalt sai Pavel teada kõige olulisema — et tal ei tarvitse ilmtingimata lamada haiglas.

„Järelikult on minu asjad nii head, et ei maksa isegi ravida," püüdis ta naljatada, kuid nali ei õnnestunud.

Niipea kui ta jõud osaliselt taastus, ilmus Pavel jällegi Keskkomiteesse. Seekord oli Akim järeleandmatu. Tema kategoorilise ettepaneku peale minna kliinikusse, vastas Pavel kõlatult:

„Mitte kuhugi ma ei lähe. Sellest pole kasu. Seda sain teada autoriteetseist allikaist. Mul jääb üle üksainus tee — saada pension ja minna erru. Kuid see number ei lähe

läbi. Te ei tohi mind lahutada tööst. Ma olen kõigest kahekümne nelja aastane ja ma ei suuda elada oma elu lõpuni tööinvaliidi-raamatuga, rännata mööda ravilaid, teades, et see ei anna midagi. Te peate mulle andma töö, mis sobib mulle minu olukorras. Ma võin töötada kodus või elada kuskil asutises... ainult mitte kirjutajana, kes paneb numbreid väljaminevaile pabereile. Töö peab andma midagi minu südamele, et ma ei tunneks ennast kõrvalisena."

Paveli hääl muutus üha ärritatumaks ja kõrgemaks.

Akim mõistis, millised tundmused tõukavad seda veel hiljuti tulena leekinud noormeest. Ta sai aru Paveli tragöödiast, teadis, et Kortšaginile, kes oli pühendanud oma lühikese elu parteile, on võitlusest eemaldumine ja sügavale tagalasse siirdumine kohutav ja ta otsustas teha kõik, mis ta võimuses.

„Hüva, Pavel, ära erutu. Homme on meil sekretariaadi istung. Tõstan sinu küsimuse üles. Annan sõna, et teen kõik."

Kortšagin tõusis raskesti ja ulatas talle käe.

„Kas sa tõesti arvad, Akim, et elu võib mind nurka tõugata ja laiaks litsuda? Seni kui mul siin tuksub süda," ta tõmbas jõuliselt Akimi käe oma rinna vastu, ja Akim tundis selgesti tumedaid kiireid lööke, „kuni tuksub süda, ei saa mind parteist lahti kiskuda. Ainult surm viib mu rivist välja. Pea seda meeles, vennas."

Akim vaikis. Ta teadis, et see polnud ainult sädelev fraas, vaid raskesti haavatud võitleja karje. Ta mõistis, et sellised inimesed ei või rääkida ühtviisi ja tunda teisiti.

Kahe päeva pärast teatas Akim Pavelile, et tal võimaldatakse saada vastutav töö keskhäälekandja toimetuses, kuid selleks on vaja kontrollida, kas saab teda kasutada kirjanduslikul rindel. Toimetuse kolleegiumis võeti Pavel vastu lahkesti. Toimetaja asetäitja, naine, vana põrandaalune, Ukraina KKK presiidiumi liige, esitas talle mõned küsimused:

„Teie haridus, seltsimees?"

„Kolm aastat algkooli."

„Partei-poliitilistes koolides pole käinud?"

„Ei."

„Olgu pealegi, juhtub, et ilma selletagi kasvab hea aja-

kirjanik. Seltsimees Akim rääkis teist meile. Me võime teile anda tööd, mida ei tarvitse tingimata teha siin, vaid kodus, ja üldse luua teile sobivad tingimused. Kuid selleks tööks on siiski tarvis laialdasi teadmisi, eriti kirjanduse ja keele valdkonnas."

Kõik see ennustas Pavelile lüüasaamist. Pooletunnilises vestluses selgus, et Paveli teadmised pole küllaldased ja tema kirjutatud artiklis kriipsutas naine punase pliiatsiga alla enam kui kolmkümmend stiililist eksimust ning hulga õigekirjavigu.

„Seltsimees Kortšagin! Teil on suuri andeid. Süvenenud töötamise järel enese kallal te võite tulevikus saada kirjandustööliseks, kuid praegu te kirjutate oskamatult. Artiklist on näha, et te ei oska vene keelt. Selles pole midagi imestada, teil polnud aega õppida. Kuid kasutada me teid kahjuks ei saa. Kuid ma kordan veel: teil on suuri andeid. Kui teie artikkel ümber töötada, muutmata sisu, tuleks see suurepärane. Meil aga on tarvis inimesi, kes oskavad ümber töötada võõraid artikleid."

Kortšagin tõusis, toetudes kepile. Parem kulm tõmbles kramplikult.

„Mis sinna parata, ma olen teiega nõus. Mis literaati nüüd minust? Ma olin hea ahjukütja, mitte halb montöör. Oskasin hästi hobuse seljas sõita, kommunistlikke noori ärevile ajada, kuid teie rindele ma pole sobiv raiuja."

Ta jättis hüvasti ja läks välja.

Koridoris pidi ta käänakul peaaegu kukkuma. Teda haaras kinni keegi portfelliga naine.

„Mis teiega on, seltsimees? Te näete kohutav välja!"

Mõne hetke jooksul tuli Kortšagin teadvusele. Siis tõukas ta naise tasahilju kõrvale ja läks kepile toetudes edasi.

Sellest päevast alates läks Kortšagini elu allamäge. Tööst ei võinud olla juttugi. Üha sagedamini veetis ta päevi voodis. Keskkomitee vabastas ta tööst ja palus Sotsiaalkindlustuse Peavalitsust määrata talle pension. Talle anti pension koos tööinvaliidi-raamatuga. Keskkomitee andis talle raha ja isikliku toimiku kätte, õigusega sõita, kuhu tahab. Martalt tuli kiri. See kutsus Pavelit enda juurde külla ja puhkama. Pavel kavatses selletagi sõita Moskvasse ähmase lootusega leida õnne Üleliidulises Keskkomitees, see tähendab, leida töö, mis ei nõuaks liikumist. Kuid Moskvas tehti

talle samuti ettepanek ennast arstida ja lubati paigutada heasse ravilasse. Ta loobus sellest.

Märkamatult möödusid üheksateist päeva, mis ta elas Marta ja ta sõbratari Nadja Petersoni korteris. Ta jäi terveteks päevadeks üksi. Marta ja Nadja läksid hommikul ja tulid õhtul. Pavel luges suure õhinaga — Martal oli palju raamatuid, õhtuti aga tulid sinna sõbratarid ning mõni sõpradest.

Sadamalinnast tuli kirju. Kütsamite perekond kutsus teda enda juurde. Elu tõmbas oma kitsa sõlme koomale. Seal oodati tema abi.

Ühel hommikul polnud Kortšaginit enam Gusjatniki põiktänava vaikses korteris. Rong kihutas temaga lõunasse, mere äärde, viies ta ära niiske, vihmase sügise käest Lõuna-Krimmi soojadele kallastele. Ta vaatles, kuidas aknast jooksid mööda telefonipostid. Ta kulmud olid tihedasti koos ja tumedais silmis varjas end visadus.

KAHEKSAS PEATÜKK

All, korratult kokkukuhjunud kivide juures, loksub meri. Näkku puhub kaugest Türgist lendav kuiv meretuul. Murtud kaarena liibub kalda vastu sadam, mida piirab mere poolt raudbetoonmuul. Mäekurd katkeb järsku mere ääres. Kaugele üles mägedesse on roninud äärelinna tillukesed valged majad.

Vanas linnataguses pargis valitseb vaikus. Ammu puhastamata teed on rohtunud ja pikkamisi langeb neile kollaseid, sügise poolt surmatud vahtralehti.

Vana voorimees, pärslane, tõi Kortšagini linnast siia; veidrat sõitjat maha lastes ei talunud vanamees enam ja pajatas oma arvamise välja:

„Mis sa siia sõitsid? Preilisid siin ei ole, teatrit ei ole. Ainult šaakalid hulguvad ringi... Mis siin tegema hakkad, ei saa aru. Sõidame tagasi, härra seltsimees!"

Kortšagin tasus arve ja vanamees sõitis minema.

Park oli inimtühi. Pavel leidis meresopi ääres pingi ja istus, asetades näo vastu juba jaheda päikese kiirtele.

Siia, sellesse vaikusesse sõitis ta, et mõtiskleda selle üle, milliseks kujuneb elu ja mis selle eluga teha. Oli aeg teha kokkuvõtteid ja langetada otsus.

Tema teistkordse siiasõiduga teravnesid vastuolud Kütsami perekonnas äärmuseni. Vanamees, saanud teada tema saabumisest, muutus maruvihaseks ja tõstis majas uskumatut lärmi. Vastupanu juhtimine langes endastmõistetavalt Kortšaginile. Vanamees kohtas ootamatult energilist vastulööki tütarde ja naise poolt ning Kortšagini teistkordse saabumise esimesest päevast jagunes maja kaheks teineteisele vaenulikuks ja vihatud pooleks. Sissekäik vanade

poolele löödi kinni ja üks külgmistest toakestest anti Kortšaginile üürile. Raha korteri eest maksis ta vanamehele ette ja see jäi varsti isegi nagu rahule sellega, et temast lahkulöönud tütred ei hakka temalt ülalpidamist nõudma.

Albina jäi diplomaatlikel kaalutlustel elama vanamehe poolele. Noorte poolele vanamees sisse ei vaadanud, sest ta ei tahtnud kohata vihatud inimest, see-eest puhkis ja ähkis ta õues nagu vedur, näidates, et tema on siin peremees.

Enne kooperatiivi tööle asumist tundis vanamees kahte — kingsepa ja puusepa — ametit, ja seadnud kuuris sisse töötoa, teenis ta vabadel tundidel lisa. Peagi viis ta, et ärritada üürnikku, oma tööpingi otse selle akna alla. Raevukalt naelu tagudes tundis ta mõnu. Ta teadis hästi, et segab Kortšaginit lugemisel.

„Oota, küll ma su siit välja suitsetan..." sisistas ta endale habemesse.

Kaugel, peaaegu silmapiiril, laotus tuhmja pilvejutina auriku suitsujälg. Läbilõikavalt kriiskas kajakaparv, visledes mere kohal.

Kortšagin toetas pea kätele ja vajus raskeisse mõtteisse. Tema silme eest libises mööda kogu ta elu, lapsepõlvest kuni viimaste päevadeni. Oli ta oma kakskümmend neli aastat elanud hästi või halvasti? Sõeludes mälus aastat aasta järel, kontrollis ta oma elu nagu erapooletu kohtunik ja leidis sügava rahuldusega, et elu polegi elatud nii halvasti. Kuid küllalt oli tehtud ka vigu, mis olid tingitud rumalusest, noorusest, kõige rohkem aga teadmatusest. Kõige tähtsam aga oli see, et ta ei olnud maganud maha palavaid päevi, oli leidnud oma koha ägedas heitluses võimu pärast ja tulipunasel revolutsioonilipul on mõni tilk ka tema verd.

Kuni jätkus jõudu, ei lahkunud ta rivist. Nüüd, kus ta oli vigastatud ega suutnud enam rinnet hoida, jäi talle üle vaid üks tee — tagala laatsaretid. Ta mäletas, kuidas siis, kui laviinid Varssavi alla veeresid, kuul üht võitlejat tabas. Ja võitleja kukkus maha, hobuse jalgade alla. Seltsimehed sidusid kiiruga haavatu, andsid üle sanitaridele ja kihutasid edasi — vaenlast jälitama. Eskadron ei peatunud ühe

võitleja kaotuse pärast. See oli ja pidigi olema nii võitluses suure asja eest. Tõsi küll, oli ka erandeid. Ta oli näinud jalutuid kuulipildureid kuulipildujakaarikuil — need olid vaenlase jaoks kohutavad inimesed, nende kuulipildujad külvasid surma ja hävingut. Raudse vastupidavuse ja täpse silma tõttu sai neist polkude uhkus. Kuid niisugused olid haruldusesks.

Mida aga peab ta tegema enesega nüüd, pärast seda, kui ta on purustatud, kui pole lootust rivisse tagasipöördumiseks? Ta oli pigistanud Bažanovalt ju välja ülestunnistuse, et tal tuleb tulevikus oodata veelgi kohutavamat. Mis küll teha? Ähvardava musta tühimikuna seisis ta ees see lahendamatu küsimus.

Milleks enam elada, kui ta on kaotanud kõige kallima — võime võidelda? Millega õigustada oma elu praegu ja rõõmutus homses? Millega teda täita? Kas lihtsalt süüa, juua ja hingata? Kas jääda selle abituks tunnistajaks, kuidas seltsimehed lahingut lüües edasi liiguvad? Kas jääda koormaks väeosale? Või saata teise ilma teda reetnud keha? Kuul südamesse — ja ongi kõik! Oskasid hästi elada, oska ka õigel ajal lõpetada. Kes võib hukka mõista võitlejat, kes ei taha piinelda agoonias?

Ta käsi kobas taskus lamedat brauningut, sõrmed haakusid harjunud liigutusega pideme ümber. Aeglaselt võttis ta revolvri välja.

„Kes oleks võinud mõtelda, et sa elad niisuguse päevani?"

Revolvritoru vaatas talle põlglikult silma sisse. Pavel asetas revolvri põlvedele ja laskis kuuldavale tigeda vandesõna.

„See kõik on paberlik kangelaslikkus, vennas! Maha kõmmutada oskab ennast iga tola ja igal ajal. See on kõige kergem väljapääs olukorrast ja kohane kõige suuremale argpüksile. On raske elada — lase end maha! Kuid kas sa oled proovinud võita seda elu? Kas sa oled teinud kõik, et sellest raudsest rõngast välja murda? Kas sa oled unustanud, kuidas Novograd-Volõnski all mindi seitseteistkümmend korda rünnakule ja vallutati ta ikkagi kõige kiuste? Peida revolver ja ära sellest kunagi kellelegi räägi! Oska elada ka siis, kui elu muutub talumatuks. Muuda oma elu kasulikuks."

Ta tõusis ja läks teele. Möödasõitev mägilane viis ta oma kaarikus linna. Seal ühel tänavaristil ostis ta kohaliku ajalehe. Selles teatati, et Demjan Bednõi klubis toimub linna parteikollektiivi koosolek. Koju tuli Pavel hilja öösel. Aktiivil pidas ta — ilma et ta seda ise oleks teadnud — oma viimase kõne suurel koosolekul.

Taja ei maganud. Teda oli haaranud ärevus Kortšagini kauase äraoleku pärast. Mis on temaga? Kus ta on? Midagi kalki ja külma oli ta näinud täna Paveli varem alati elavais silmades. Kortšagin rääkis enesest vähe, kuid Taja tajus, et ta elab läbi mingit muret.

Ema poolel lõi kell kaks pauku, kui aiavärav kolksatas ja Taja, heitnud jaki õlgadele, läks avama ust. Ljolja oma toas magas, pomisedes midagi läbi une.

„Ma olin sinu pärast juba mures," sosistas Taja, kui Kortšagin esikusse astus, ja tundis Paveli tuleku üle rõõmu.

„Kuni surmatunnini ei juhtu minuga midagi, Tajuša. Mis, kas Ljolja magab? Tead sa, mina ei taha põrmugi magada. Ma tahan sulle jutustada midagi tänasest päevast. Lähme sinu tuppa, muidu me äratame Ljolja," vastas ta samuti sosinal.

Taja kõhkles. Kuidas siis nii, ta hakkab öösel temaga juttu ajama? Ja kui ema sellest teada saab, mis võib ta temast mõtelda? Pavelile seda öelda aga ei või, ta ju haavub. Ja millest ta tahab rääkida? Seda mõeldes astus ta juba oma tuppa.

„Asi seisab selles, Taja," alustas Pavel summutatud häälel, kui nad olid pimedas toas teineteise vastas nii lähestikku istet võtnud, et Taja tundis ta hingust. „Elu on võtnud sellise pöörde, et see tundub mulle isegi pisut kummalisena. Ma olen kõik need päevad elanud räbalasti. Mul puudus selgus, kuidas elada edasi selles maailmas. Mu elus pole veel iialgi olnud nii pime, kui neil päevil. Kuid täna ma korraldasin „poliitbüroo" istungi ja võtsin vastu äärmiselt suure tähtsusega otsuse. Ära imesta, et ma pühendan sind sellesse."

Ta jutustas Tajale kõigest viimaste kuude kestel läbielatust ja palju linnataguses pargis läbimõeldust.

„Niisugune on olukord. Asun peamise juurde. Segadus

perekonnas alles algab. Siit peab välja pääsema värske õhu kätte, kaugemale sellest pesast. Elu tuleb alustada uuesti. Kui ma juba kord olen end sellesse löömingusse seganud, siis viime ta lõpuni. Nii sinul kui ka minul pole praegu isiklikus elus mingit rõõmu. Ma otsustasin süüdata elu nagu tulekahju. Saad sa aru, mida see tähendab? Kas tahad saada minu sõbraks, naiseks?"

Taja oli kuulanud teda sinnamaani sügava meeleliigutusega. Viimase sõna juures võpatas ta ootamatusest.

„Täna ma ei nõuagi sinult vastust, Taja. Mõtle kõik põhjalikult läbi. Sulle on arusaamatu, kuidas ilma igasuguse kurameerimiseta võib rääkida niisuguseid asju. Kõike seda veiderdust pole kellelgi tarvis. Annan sulle käe, tüdruk, siin ta on. Kui sa seda usud, siis sa ei pettu. Mul on palju seda, mis on vaja sinule, ja ümberpöördult. Ma olen juba otsustanud, et meie liit sõlmitakse selle ajani, kuni sa kasvad tõeliseks inimeseks, meie inimeseks, ja mina teen sinust selle, muidu oleks minu elu väärt ainult krossi suurel turupäeval. Kuni selle ajani me ei tohi purustada oma liitu. Kasvad aga uueks inimeseks — oled vaba igasuguseist kohustusist. Kes teab, võib juhtuda, et mina muutun füüsiliselt täielikuks varemeks, ja sina pea meeles, et sel juhtumil ma ei seo sinu elu."

Mõne hetke vaikinud, jätkas ta soojalt, õrnalt:

„Praegu aga ma pakun sulle sõprust ja armastust."

Pavel ei lasknud tema sõrmi oma käest ja oli nii rahulik, nagu oleks Taja talle juba vastanud nõustumisega.

„Kas sa mind maha ei jäta?"

„Sõnad, Taja, ei ole tõendus. Sulle jääb ainult uskuda, et niisugused nagu mina ei reeda oma sõpru... kui vaid nemad ei reeda mind," lõpetas ta kibedusega.

„Täna ei ütle ma sulle midagi, see kõik on nii ootamatu," vastas Taja.

Kortšagin tõusis püsti.

„Heida magama, Taja, varsti hakkab koitma."

Ja Pavel läks oma tuppa. Riidest lahti võtmata heitis ta voodisse ja vaevalt oli pea patja puudutanud, kui ta uinus.

Kortšagini toas akna all laual on virn partei raamatukogust toodud raamatuid, hunnik ajalehti, mitu täiskirjutatud märkmikku. Toas on pererahva voodi ja kaks tooli, Taja tuppa viival uksel aga ripub määratu suur Hiina kaart, millesse on pistetud musti ja punaseid lipukesi. Parteikomitees leppis Kortšagin kokku, et teda varustatakse kirjandusega parteikabinetist, peale selle lubati kinnistada talle raamatu-šefiks linna suurima, sadama raamatukogu juhataja. Varsti hakkas ta sealt saama raamatuid tervete pakkide kaupa. Ljolja jälgis imestunult, kuidas ta varahommikust alates, pidades lühikesi vaheaegu ainult lõuna- ja hommikusöögiks, luges ning tegi märkmeid kuni õhtuni, millenad veetsid alati kolmekesi koos tema toas. Kortšagin jagas õdedega muljeid läbiloetust.

Vanamees, käies väljas, nägi alati veel hulga aega pärast südaööd kumamas kutsumatu üürniku toa aknaluugi vahelt kitsast valguseriba. Tasa, kikivarbail, lähenes vanamees aknale ja vaatles pilu vahelt laua kohale kummardunud pead.

„Inimesed magavad, see aga põletab kogu öö otsa tuld. Käib majas ringi nagu peremees. Plikad on hakanud vastu haukuma," arutles vanamees endamisi pahaselt ja läks ära.

Kaheksa aasta jooksul oli Kortšaginil esmakordselt nii palju vaba aega ja mitte ühtegi kohustust. Ja ta luges asjasse äsja pühendatu näljase aplusega. Ta istus töö juures kaheksateistkümmend tundi öö-päeva jooksul. Kes teab, kuidas see oleks mõjunud ta tervisele, kui poleks olnud kord Taja poolt poetatud mõningaid sõnu:

„Ma tõstsin kummuti teise kohta, uks sinu tuppa käib nüüd lahti. Kui sul on tarvis minuga millestki rääkida, võid tulla otse, Ljolja juurde sisse astumata."

Pavel punastas. Taja naeratas rõõmsalt — liit oli sõlmitud.

Vanamees ei näinud enam kesköistel tundidel nurgaaknas valguseriba, ema aga hakkas Taja silmis märkama halvasti varjatud rõõmu. Sisemisest tulest hiilgavate silmade alla tekkisid vaevaltmärgatavate joonekestena tumedamad äärised — unetud ööd avaldasid oma mõju. Väikeses korteris hakkasid sagedamini kostma kitarrihelid ja Taja laulud.

Tajas ärganud naine kannatas selle all, et ta armastus oli nagu varastatud. Ta võpatas iga krabina puhul, ikka viirastusid ema sammud. Ta piinles mõeldes, mida vastata, kui küsitakse, miks ta on hakanud öösiti oma toa ust haaki

panema. Kortšagin märkas seda ja ütles talle õrnalt, rahustavalt:

„Mis sa kardad? Kui järele mõtelda, oleme peremehed siin meie sinuga. Maga rahulikult. Võõrastele on sissepääs meie ellu keelatud."

Taja surus põse tema rinnale ja uinus rahunenult, hoides embuses armsamat. Pavel kuulatas kaua tema hingamist ega liigutanud end, kartes peletada ta rahulikku und; teda oli vallanud sügav õrnus selle tütarlapse vastu, kes oli usaldanud tema kätte oma elu.

Taja silmis hõõguva kustumatu tule põhjusest sai esimesena teada õde, ja sellest päevast alates langes õdede vahele võõrastuse vari. Ka ema sai teada, õigemini — aimas. Ta muutus tähelepanelikuks. Seda polnud ta oodanud Kortšaginist.

„Tajuša pole talle sobiv naine," tähendas ta kord Ljoljale. „Mis sellest kõigest välja tuleb?"

Temas hakkasid kihama rahutud mõtted, kuid Kortšaginiga rääkida ta ei söandanud.

Kortšagini juures hakkas käima noori. Väike tuba jäi mõnigi kord kitsaks. Vanamehe kõrvu kostis otsekui mesilaspere suminat. Korduvalt lauldi sõbralikult kooris:

Tühi, lage on me meri,
ööd ja päeva mühiseb. . .

ja Paveli lemmiklaulu:

Ilm ägab, pisarad tal laugel. . .

See oli siia kogunenud töölistest parteiaktiivi ring, kelle parteikomitee oli Kortšaginile andnud pärast tema kirja, milles ta nõudis, et talle antaks propagandistlikku tööd. Nii möödusid Paveli päevad.

Kortšagin oli jälle tüüri kahe käega haaranud ja mitut järsku siksakki teinud elu võttis pöörde uue eesmärgi poole. See oli unistus pöörduda õppimise ja kirjanduse kaudu tagasi rivisse.

Kuid elu kuhjas ette ühe takistuse teise järel ja nende esilekerkimise võttis Pavel vastu rahutu mõttega sellest, kuivõrd nad pidurdavad tema liikumist eesmärgi poole.

Ootamatult saabus Moskvast koos naisega äpardunud

üliõpilane Žorž. Ta asus elama oma äia, vandeadvokaadi juurde, ja käis ema käest raha välja pigistamas.

Žorži saabumine muutis perekonna sisemised vahekorrad tunduvalt halvemaks. Žorž asus pikemalt järele mõtlemata isa poole ja koos oma naise nõukogudevastaselt häälestatud perekonnaga hakkas urgitsema, püüdes iga hinna eest Kortšaginit majast välja süüa ning Tajat temast lahti kiskuda.

Kaks nädalat pärast Žorži saabumist sai Ljolja ühes lähedases rajoonis tööd. Ta sõitis sinna koos ema ja oma pojaga, Kortšagin ja Taja aga kolisid kaugelasuvasse mereäärsesse väikelinna.

Harva sai Artjom vennalt kirju, kuid neil päevil, kui ta leidis linnanõukogus oma laualt halli ümbriku tuttava nurkliku käekirjaga, kactas ta oma tavalise rahu. Ja praegugi, avades ümbrikku, mõtles ta varjatud õrnusega:

„Ah, Pavluša, Pavluša! Kui elaksime sinuga lähestikku, kuluksid mulle, poiss, sinu nõuanded kibedasti ära."

„Artjom, tahan rääkida sulle läbielatust. Küllap ma ei kirjuta peale sinu kellelegi niisuguseid kirju. Sina tunned mind ja saad igast sõnast aru. Elu pigistab mind edasi tervise eest võitlemise rindel.

Saan ühe hoobi teise järel. Ma suudan vaevalt pärast ühte lööki jalule tõusta, kui uus, eelmisest halastamatum, mulle kaela langeb. Kõige hirmsam on see, et mul pole jõudu vastu panna. Vasak käsi ei kuula enam sõna. Seda oli raske taluda, kuid seejärel reetsid mind jalad ja mina, kes ma ilma selletagi vaevalt liikusin (toa piirides), komberdan praegu suuri vaevu voodi juurest lauani. Kuid see pole kindlasti veel kõik. On teadmata, mida toob mulle homme.

Ma ei välju enam majast ja vaatlen vaid aknast tükikest merd. Kas võib olla hirmsamat tragöödiat, kui ühte inimesse on liidetud sind reetnud, töötamast keelduv keha ja bolševiku süda, tema tahe, mis tagasihoidmatult kisub töö juurde, teie juurde, kogu rindel pealetungivasse tegevarmeesse, sinna, kus liigub edasi rünnaku raudne laviin?

Ma usun veel, et pöördun tagasi rivisse, et tormi-

jooksvaisse kolonnidesse ilmub ka minu tääk. Ma pean uskuma, teisiti teha mul pole õigust. Kümme aastat kasvatasid partei ja komsomol minus vastupanukunsti, ja juhi sõnad käivad ka minu kohta: „Ei ole selliseid kindlusi, mida bolševikud ei suudaks vallutada."

Mu elu on nüüd õppimine. Raamatud, raamatud ja veel kord raamatud. Olen palju teinud, Artjom. Olen läbi töötanud kogu klassikalise ilukirjanduse. Kaugõppe teel lõpetasin ja andsin ära tööd kommunistliku ülikooli esimese kursuse ulatuses. Õhtuti töötan noorte parteiliikmete ringiga. Nende seltsimeeste kaudu on mul side organisatsiooni praktilise tööga. Pealeselle on mul Tajuša, tema areng ja edasijõudmine, ja muidugi mu sõbratari armastus ning hellitav õrnus. Elame temaga üksmeeles. Majandus on meil tavaline ja lihtne — kolmkümmend kaks rubla minu pensioni ja Taja palk. Taja läheb parteisse minu teed mööda: ta oli majatööline, nüüd töötab nõudepesijana sööklas (siin linnas pole tööstust).

Neil päevil näitas Taja mulle võidurõõmsalt esimest naisteosakonna delegaadikaarti. Temale ei ole see lihtne papitükike. Ma jälgin temas uue inimese sündi ja aitan sellele sünnile kaasa nii palju kui jaksan. Tuleb aeg ja suur tehas ning tööliskollektiiv lõpetavad tema kujundamise. Kuni elame siin, läheb ta ainsat võimalikku teed.

Kahel korral sõitis siia Taja ema. Endale märkamatult tõmbab ema Tajat tagasi ellu, mis on loodud pisiasjadest, surutud omaenda isiklikku kitsasse ja endassesulgunud ringi. Ma püüdsin Albinat veenda, et tema enese elupäevade pimedus ei tohi langeda varjuna tütre teele. Kuid kõik see oli kasutu. Ma tunnen, et ema astub kunagi tütre uude ellu viivale teele ette ja et võitlust temaga ei saa vältida.

Surun kätt. Sinu Pavel."

Sanatoorium nr. 5 Staraja Matsestas. Kolmekordne kivihoone mäeküljesse raiutud platsikesel. Ümberringi mets, siksakiliselt jookseb alla juurdesõidutee. Tubade aknad on

lahti, kerge tuuleõhk kannab alt üles väävliallikate lõhna. Kortšagin on üksi oma toas. Homme saabuvad uued seltsimehed ja ta saab naabri. Akna taga kostavad sammud ja kellegi tuttav hääl. Räägib mitu inimest. Kus ta ometi on kuulnud seda sügavat oktaavi? Mälu töötas pingsalt ja tõmbas üksildasest nurgast välja sinna peidetud, kuid unustamata nime: „Innokenti Pavlovitš Ledenjov. See on tema ja ei keegi muu." Ja selles veendunud Pavel hüüdis teda. Mõne hetke pärast istus Ledenjov juba tema juures ja raputas rõõmsalt ta kätt.

„Ah, oled veel elus? Noh, millega sa mind rõõmustad? Oh sind, oled mõtelnud tõsiselt põdema hakata? Laidan maha. Sa võta minust eeskuju. Ka minule ennustasid arstid erruminekut, mina aga pean nende kiuste ikka veel vastu." Ledenjov hakkas südamlikult naerma.

Kortšagin tajus selle naeru taga varjatud kaastunnet ja meelekibedusnooti.

Nad veetsid kaks tundi elavas vestluses. Ledenjov rääkis Moskva uudiseid. Kortšagin kuulis talt esmakordselt partei poolt vastuvõetud ülitähtsaist otsustest — põllumajanduse kollektiviseerimisest, küla ümberkorraldamisest — ja ta neelas aplalt iga sõna.

„Mina aga arvasin, et sa juba liigutad midagi kuskil seal oma Ukrainas. Siin aga hoopis niisugune pahandus! Noh, pole viga, mul olid asjad halvemad, ma pidin juba päriselt siruli jääma, kuid nüüd, näed, olen südi. Saad aru, praegusel ajal ei saa mitte kuidagi leigelt elada. Ei tule välja! Mõnikord ma mõtlen — on säärane patt — et kui puhkaks õige, tõmbaks pisut hinge. Enam pole need aastad, kümme-kaksteist tundi tööd vehkida läheb teinekord juba raskeks. Noh, vaevalt saad seda ainult mõtelda ja hakkad isegi asju läbi vaatama, et töökoormast pisut vabaneda, kuid iga kord tuleb välja üks ja seesama. Hakkad „ennast töökoormast vabastama" — ning jääd selle mahalaadimise juurde nõnda istuma, et enne kella kahtteist koju ei tule. Mida jõulisem on masina käik, seda kiirem on ka rattakeste käik, meil aga — mida päev edasi, seda hoogsamaks läheb käik, ja tuleb välja, et meil, vanameestel, tuleb elada nagu noorest peastki."

Ledenjov vedas peopesaga üle kõrge lauba ja ütles isalikult soojalt:

„Noh, räägi nüüd siis oma asjadest."

Ledenjov kuulas Kortšagini jutustust läbielatust ja Pavel tabas endalt tema heakskiitva, elava pilgu.

Laiavõraliste puude varjus terrassinurgas on grupp sanatooriumi külalisi. Hrissanf Tšernokozov, kulmud tihedasti koos, luges väikese laua juures „Pravdat". Tema must vene särk, vanavõitu sonimüts, kõhn päevitunud ja habetunud nägu sügaval asetsevate siniste silmadega — kõik reedab temas põlist kaevurit. See mees oli kaksteist aastat tagasi, kui ta kutsuti krai juhtimisele, pannud kõrvale oma söepuuri, kuid näis, nagu oleks ta alles äsja kaevandusest väljunud. See ilmnes tema käitumiseviisis ja kõneluses, ilmnes tema sõnavaras.

Tšernokozov oli partei kraikomitee büroo liige ja valitsuse liige. Piinav tõbi — jala gangreen hävitas ta elujõudu. Tšernokozov vihkas oma haiget jalga, mis sundis teda juba peaaegu pool aastat voodis veetma.

Tema vastas, suitsetades mõtlikult paberossi, istus Žigirjova. Aleksandra Aleksejevna Žigirjova on kolmekümne seitsme aastane, parteis on ta üheksateist aastat. „Metallitööline Šurotška", nagu teda hüüti Piiteri põrandaaluste hulgas, sai peaaegu tütarlapsena tuttavaks Siberis asumisel olemisega.

Kolmas laua juures oli Pankov. Lasknud kummargile oma ilusa, antiikse profiiliga pea, luges ta saksa ajakirja, kohendades vahete-vahel ninal suuri sarvprille. Piinlik vaadata, kuidas see kolmekümne-aastane atleet tõstab suure vaevaga sõnakuulmatut jalga. Mihhail Vassiljevitš Pankov on toimetaja, kirjanik, Hariduse Rahvakomissariaadi töötaja, tunneb Euroopat, valdab mitut võõrkeelt. Tema peas on hoiul palju teadmisi ja isegi jahe Tšernokozov suhtus temasse lugupidavalt.

„See ongi siis sinu toakaaslane?" küsis Žigirjova tasa Tšernokozovilt ja viitas peaga ratastooli poole, kus istus Kortšagin.

Tšernokozov tõstis silmad ajalehelt, ta nägu kuidagi äkki selgines.

„Jah, see on Kortšagin. Teie, Šura, peaksite temaga tutvust tegema. Haigus on talle kaikad kodaraisse pistnud,

muidu kõlbaks see noormees meile kitsastes kohtades ära. Ta on esimesest komsomoli-põlvkonnast. Lühidalt, kui me poissi toetame — mina aga olen seda otsustanud — siis ta teeb veel tööd."

Pankov jäi tema juttu kuulatama.

„Mida ta põeb?" küsis Šura Žigirjova niisama vaikselt.

„Kahekümnenda aasta jäänuseid. Selgroos on midagi korrast ära. Rääkisin siin arstiga, ja tead, nad kardavad, et põrutuse tagajärjeks võib olla täielik liikumatus. Seal ta siis on!"

„Ma toon ta kohe siia," ütles Šura.

Nii algas nende tutvus. Pavel ei võinud teadagi, et Žigirjova ja Tšernokozov saavad talle kalliteks inimesteks ja et neist saab teda ootava raske haiguse aastail tema esimene tugi.

Elu kulges endiselt. Taja töötas. Kortšagin õppis. Ta ei jõudnud veel õpperingi töö juurde asudagi, kui kuuldamatult hiilis ligi uus õnnetus. Halvatus hävitas jalad. Nüüd alistus talle ainult parem käsi. Ta hammustas huuled verele, kui pärast asjatuid jõupingutusi taipas, et ta pole enam võimeline liikuma. Taja varjas mehiselt oma ahastust ja muret selle üle, et ta oli jõuetu teda aitama. Pavel aga ütles, naeratades süüdlaslikult:

„Meie, Tajuša, peame teineteisest lahku minema. Meil ju polnud kokkulepet nõnda sisse kukkuda. Selle, tüdruk, ma mõtlen veel täna nagu kord ja kohus läbi."

Taja ei lasknud tal rääkida. Raske oli pisaraid tagasi hoida ja ta nuttis suure häälega, surudes Paveli pead oma rinnale.

Artjom sai kuulda venna uuest õnnetusest, kirjutas emale, ja Maria Jakovlevna jättis kõik sinnapaika ning sõitis nende juurde. Nad hakkasid elama kolmekesi. Eideke elas Tajaga üksmeeles.

Kortšagin jätkas õppetööd.

Sombuse talve ühel õhtul tõi Taja teate oma esimesest võidust — linnanõukogu liikmekaardi. Sellest ajast peale hakkas Kortšagin teda harva nägema. Sanatooriumi köögist, kus ta oli nõudepesija, läks Taja nõukogusse, naisteosakonda, ja tuli koju õhtul hilja, väsinuna, kuid rohkete

muljetega. Lähenes tema partei liikmekandidaadiks vastuvõtu päev. Ta valmistus selleks suure ärevusega. Kuid siis algas uus häda. Haigus tegi oma tööd. Kortšagini paremasse silma lõi talumatult valus põletik, sellest süttis ka vasak. Ja esmakordselt elus mõistis Pavel, mida tähendab pimedus, — kõik ta ümber kattus tumeda looriga.

Risti tema teele langes hääletult takistus, hirmus oma võitmatuses, ja sulges ta tee. Ei olnud piiri ema ja Taja ahastusel, tema aga otsustas külma rahuga:

„Tuleb ära oodata. Kui tõepoolest pole enam edasiliikumise võimalusi, kui kõik selle, mis ta on teinud töö juurde tagasipöördumiseks, pimedus maha kriipsutab ja naasmine rivisse pole enam võimalik — siis tuleb teha lõpp."

Kortšagin kirjutas sõpradele. Sõpradelt saabusid kirjad, mis õhutasid temas meelekindlust ja kutsusid jätkama võitlust.

Neil tema raskeil päevil teatas liigutatud ja rõõmus Taja:

„Pavluša, ma olen parteikandidaat."

Ja Pavel, kuulates tema juttu sellest, kuidas rakuke võttis oma ridadesse uue seltsimehe, tuletas meelde omaenda esimesi samme parteis.

„Niisiis, seltsimees Kortšagina, meie sinuga moodustame kommunistliku fraktsiooni," ütles ta tema kätt pigistades.

Järgmisel päeval kirjutas ta kirja rajoonikomitee sekretärile, paludes teda enda juurde. Õhtul peatus maja juures üleni porine auto ja vanapoolne, lõuast kõrvuni habemesse kasvanud lätlane Volmer raputas Kortšagini kätt.

„Noh, kuidas elame? Miks sa siis ennast nii halvasti ülal pead? Maast lahti, me saadame su otsekohe maale," ja ta hakkas naerma.

Rajoonikomitee sekretär veetis Kortšagini juures kaks tundi, unustades isegi, et tal on õhtune nõupidamine. Lätlane kõndis mööda tuba, kuulates Paveli hoogsat juttu, ja ütles viimaks:

„Jäta jutt õpperingist. Sul on tarvis puhata, siis silmade asjas selgust saada. Võib-olla pole veel kõik kadunud. Kas sa ei peaks Moskvasse sõitma, ah? Mõtle järele . . ."

Kortšagin katkestas teda.

„Ma vajan inimesi, seltsimees Volmer, elavaid inimesi! Ma ei suuda elada üksinduses. Ma vajan neid praegu rohkem kui kunagi varem. Saada mu juurde noori, võimalikult rohelisi. Nad kipuvad sul külades ülearu pahemale, kommuuni — neil on kolhoosis kitsas. Kommunistlik noorsugu ju, kui sa ta silmist lased, katsub tihtipeale ahelikust ette ronida. Ma ise olin niisugune, tean."

Volmer seisatas.

„Kust sina seda tead? See uudis toodi ju alles täna rajoonist."

Kortšagin muheles.

„Võib-olla mäletad minu naisukest? Eile võeti parteisse. Tema rääkis."

„Ah Kortšagina, nõudepesija? Ah see on sinu naine? Haa, ja mina ei teadnudki!" Ja mõtelnud pisut, lõi Volmer endale käega vastu laupa. „Tead, kelle me saadame sinu juurde — Lev Bersenevi. Paremat seltsimeest ära tahagi. Isegi loomult sobite kokku. Tuleb välja midagi kahe kõrgsagedus-transformaatori taolist. Ma olin omal ajal montöör, tead, sellest ajast on pärit mul ka niisugused ütlused, seesugused võrdlused. Lev meisterdab sulle ka raadio, ta on raadio alal professor. Mina, tead, istun tihti tema juures, kõrvaklapid peas, kuni kella kaheni öösel. Naine lõi koguni kahtlema, — et kus sa, vana saatan, oled hakanud öösiti hulkuma?"

Kortšagin küsis talt naerdes:

„Kes ta on, see Bersenev?"

Volmer, väsinud käimisest, istus toolile ja jutustas:

„Bersenev on meie notar, kuid ta on samasugune notar nagu mina baleriin. Lev oli hiljuti veel tähtis töötaja. Revolutsioonilisest liikumisest võtab ta osa kaheteistkümnendast aastast saadik, parteis on Oktoobrist alates. Kodusõjas tegutses armee mastaabis, oli Teise Ratsaarmee revolutsioonilises tribunaalis; triikis Kaukaasias valgeid täisid. Oli nii Tsaritsõnis kui ka lõunarindel, Kaug-Idas möllas vabariigi kõrgemas sõjakohtus. Rähkles hirmsasti. Tuberkuloos aga murdis mehe maha. Tuli Kaug-Idast siia. Siin, Kaukaasias, oli kubermangukohtu esimees, kraikohtu esimehe asetäitja. Kopsud ütlesid viimaks hoopis üles. Nüüd aeti surmaga hirmutades siia. Näed, kust meile on sattunud säärane ebaharilik notar. See amet on vaikne, ja mees hingab. Siin anti talle pisitasa ühe rakukese juhtimine, siis valiti rajoonikomiteesse, anti kätte poliitkool, seejärel

kontrollkomisjon; ta on asendamatu liige kõigis keeruliste ja kavalate asjade uurimise vastutavais komisjonides. Sellele kõigele lisaks on ta veel jahimees, siis kirglik raadioamatöör, ja kuigi tal pole ühte kopsu, on raske uskuda, et ta on haige. Temast lausa vohab energiat välja. Ja surebki tõenäoliselt kuskil teel rajoonikomiteest kohtusse joostes."

Pavel asetas ta jutu vahele terava küsimuse:

„Miks te talle siis niisuguse koorma kaela ladusite? Siin, teie juures, töötab ta ju rohkem kui varemalt."

Volmer vaatas kissis silmi viltu Kortšagini poole:

„Näe, anna sulle õppering ja veel midagi, ja Lev ütleb parajal juhul: „Mis te talle nii palju kaela laote?" Ise aga räägib: „Parem aasta ägedas töös elada, kui viis haigevoodis virelda." Paistab, et inimesi hoida võime siis, kui sotsialism on üles ehitatud."

„See on õige. Ka mina hääletan selle poolt, et elada aasta viie aasta virelemise asemel, kuid ka seejuures me oleme vahel kuritegelikult helded jõudu raiskama. Ja selles — olen nüüd aru saanud — ei ole niipalju kangelaslikkust kui stiihilisust ja vastutustundetust. Ma olen alles nüüd hakanud mõistma, et mul pole olnud mingit õigust suhtuda nii halastamatult oma tervisesse. Selgub, et selles pole mingit kangelaslikkust. Võib-olla ma oleksin veel mõned aastad vastu pidanud, kui poleks olnud seda spartalikkuse tagaajamist. Lühidalt, pahempoolsuse lastehaigus — see on olnud üks peamisi hädaohte minu olukorrale."

„Näe, nüüd ta räägib küll, aga pane ta jalule — unustab kõik maailmas," mõtles Volmer, kuid vaikis.

Järgmise päeva õhtul tuli Paveli juurde Lev. Nad lahkusid teineteisest alles südaööl. Lev läks uue sõbra juurest ära sellise tundmusega, nagu oleks ta kohtunud paljude aastate eest kaotatud vennaga.

Hommikul ronisid katusel mehed, nad kinnitasid raadiomasti, Lev aga monteeris korteris, jutustades huvitavamaid episoode oma elust. Pavel ei näinud teda, kuid ta teadis Taja jutustusest, et Lev on heledate silmadega blond, sihvakas, hoogsate liigutustega, — just selline, nagu Pavel teda nende tutvuse esimesest silmapilgust alates kujutles.

Videvikus süttis toas kolm „mikrot". Lev ulatas Pavelile võidurõõmsalt kõrvaklapid. Eetris valitses helide kaos.

Sadama morseaparaadid vidistasid nagu linnukesed, kuskil (nähtavasti lähedal merel) piiksus aurulaeva sädetelegraaf. Selles raginate ja helide rägastikus leidis variometri pool ja kandis kõrvu rahuliku ning kindla hääle:

„Kuulake, kuulake, siin Moskva..."

Väike aparaat püüdis kinni oma antenniga kuuskümmend maailma jaama. Elu, mis Paveli oli hüljanud, tungis sisse läbi terasmembraani, ja Pavel tajus tema võimsat hingust.

Nähes, kuidas süttisid Paveli silmad, tõmbus väsinud Bersenevi nägu naerule.

Suures majas magatakse. Taja sosistab midagi rahutult unes. Koju tuleb ta hilja, väsinuna ja külmast kohmetuna. Pavel saab teda vähe näha. Mida rohkem süveneb Taja töösse, seda harvemini on tal vabu õhtuid, ja Pavelile meenuvad Bersenevi sõnad:

„Kui bolševiku naine on tema parteikaaslane, siis nad näevad teineteist harva. Selles on kaks plussi — nad ei tüüta teineteist ega ole neil aega tülitseda!"

Kuidas võikski Pavel sellele vastu olla? Seda oli oodata. Oli olnud päevi, kui Taja pühendas talle kõik oma õhtud. Siis oli rohkem soojust, rohkem õrnust. Kuid siis oli ta ainult sõber, naine, nüüd on ta aga tema kasvandik ja parteikaaslane.

Pavel mõistis, et mida rohkem Taja areneb, seda vähem tunde pühendab ta oma mehele, ja ta pidas seda loomulikuks.

Pavel sai õpperingi.

Õhtuti muutus majas jälle kärarikkaks. Noortega veedetud tunnid otsekui laadisid Pavelit reipusega.

Muul ajal suutis ema talt suuri vaevu kõrvaklappe ära võtta, et talle süüa anda.

Raadio andis talle selle, mille oli võtnud pimedus — võimaluse õppida, ja selles takistusi mittetundvas püüdluses unustas ta ikka veel põleva keha piinavad valud, unustas silmade tulekahju ja kogu tema vastu karmi ning hellitusteta elu.

Kui antenni kiir tõi Magnitostroist teate noore põlvkonna kangelastegudest, kes KNI lipu all oli välja vahetanud Kortšaginite sugupõlve, oli Pavel üliõnnelik.

Tema kujutluste maailma ilmus lumetorm — metsik nagu emahuntide kari — ja käredad Uraali pakased. Tuul vingub, kuid lumetormi mattunud salk teisest kommunistlike noorte põlvkonnast klaasib kaarlampide tulekumas hiiglakorpuste katuseid, päästes maailma suurima kombinaadi esimesi tsehhe lume ja pakase käest. Tibatillukesena näis ehitus metsas, kus oli võidelnud lumetormiga Kiievi komsomoli esimene põlvkond. Maa oli kasvanud, olid kasvanud ka inimesed.

Dnepril aga murdis vesi terasest tõkked, veevood pääsid valla, ujutades üle masinaid ja inimesi. Ja komsomol paiskus jälle loodusjõudude vastu ning ajas läbimurdnud ürgjõud pärast ägedat kahepäevast, ilma uneta ja puhkuseta võitlust tagasi terasest sulgude taha. Selles grandioosses võitluses oli esiridades komsomoli uus sugupõlv. Kangelaste nimede hulgas kuulis Pavel rõõmuga Ignat Pankratovi kallist nime.

ÜHEKSAS PEATÜKK

Moskvas elasid nad mitu päeva ühe asutuse arhiivi laoruumis, mille ülem aitas paigutada Kortšaginit erikliinikusse.

Alles nüüd sai Pavel aru, et olla meelekindel, kui sul on tugev keha ja noorus, oli olnud üsna kerge ja lihtne, kuid pidada vastu nüüd, kui elu pigistab raudse rõngana, on — auasi.

Poolteist aastat oli möödunud ajast, kui Kortšagin oli veetnud oma päevi arhiivi laoruumis. Kaheksateist kuud kirjeldamatuid kannatusi.

Kliinikus oli professor Averbah Pavelile otse välja öelnud, et nägemist on võimatu taastada. Kunagi tulevikus, kui põletik lakkab, katsuvad kirurgid silmateri opereerida. Põletiku mahasurumiseks soovitati kasutada kirurgilist laadi abinõusid.

Küsiti Paveli nõusolekut ja ta lubas teha endaga kõik, mis arstid leiavad olevat vajaliku.

Operatsioonilaudadel veedetud tundidel, kui lantsetid kilpnääret kõrvaldades kaela lõikusid, riivas surm oma musta tiivaga teda kolmel korral. Kuid elu hoidis Kortšaginist kõigi küüntega kinni. Taja leidis oma sõbra pärast ootuses veedetud hirmsaid tunde surnukahvatuna, kuid elusana ja — nagu alati — rahulikuna ning leebena.

„Ära muretse, tüdruk, mind pole nii kerge hauda ajada, ma elan ja löön veel niisugust pilli juba kas või õpetatud tohtrite matemaatiliste arvestuste kiuste. Neil on õigus kõiges, mis puutub minu tervisesse, kuid nad eksivad rän-

galt, kui nad kirjutavad mulle paberi, et ma olen sajaprotsendiliselt töövõimetu. Seda me veel vaatame."

Pavel oli valinud endale kindla tee, mida mööda ta otsustas uue elu ehitajate ridadesse tagasi pöörduda.

Talv lõppes, kevad avas aknaraamid ja viimasest operatsioonist terveks jäänud ning tohutul hulgal verd kaotanud Kortšagin taipas, et ta ei või kauemaks kliinikusse jääda. Elada nii palju kuid inimkannatuste keskel, surmale määratud inimeste oigamise ja nutu keskel oli võrratult raskem kui taluda oma isiklikke kannatusi.

Ettepanekule — teha uus operatsioon — vastas ta külmalt ja järsult:

„Punkt. Mulle aitab. Ma olen andnud teadusele osa oma verd, seda aga, mis on jäänud, läheb mul vaja muuks otstarbeks."

Samal päeval kirjutas Pavel Keskkomiteele kirja palvega, et tal aidataks jääda elama Moskvasse, kus töötab ta naine, sest edasised vintsutused on asjatud. Esmakordselt pöördus ta partei poole abi saamiseks. Vastuseks tema kirjale andis Moskva Nõukogu talle toa. Ja Pavel pööras selja kliinikule ainsa sooviga, sinna mitte enam tagasi pöörduda.

Tagasihoidlik tuba Kropotkini uulitsa vaikses põiktänavas näis toreduse tipuna. Ja sageli öösel ärgates ei suutnud Pavel uskuda, et kliinik oli jäänud sinna, kuhugi minevikku.

Taja võeti vastu partei liikmeks. Hoolimata oma isikliku elu tragöödiast ei jäänud ta, olles visa töös, maha lööktöölistest ja kollektiiv avaldas sellele sõnakehvale töölisele oma usaldust: ta valiti käitisekomitee liikmeks. Uhkus oma naise üle, kellest oli saanud bolševik, kergendas Paveli rasket seisukorda.

Talle tuli külla Bažanova, kes oli sõitnud siia komandeeringule. Nad vestlesid kaua. Pavel jutustas talle tulisusega teest, mida mööda ta ligemas tulevikus pöördub tagasi võitlejate ridadesse.

Bažanova märkas hõbetama löönud riba Kortšagini meelekohtadel ja ütles tasa:

„Ma näen, et te olete palju läbi elanud. Kuid te pole ometi kaotanud kustumatut entusiasmi. Mida siis rohkem tarvis? See on hea, et olete otsustanud alustada tööd, milleks valmistusite viis aastat. Aga kuidas te ometi töötama hakkate?"

Pavel naeratas rahustavalt.

„Homme tuuakse mulle papist transparent. Selleta ma ei suudaks kirjutada. Rida ronib reale selga. Ma otsisin kaua väljapääsu ja leidsin — papi sisse lõigatud pilud hoiavad mu pliiatsit sirge rea raamides. Kirjutada, ilma et kirjutatut näha, on raske, kuid mitte võimatu. Ma veendusin selles. Hulk aega ei tulnud sellest midagi välja, nüüd aga hakkasin kirjutama aeglasemalt, maalin hoolikalt iga tähte, ja tuleb päris hea välja."

Pavel hakkas tööle.

Ta oli kavatsenud kirjutada kangelaslikule Kotovski diviisile pühendatud jutustuse. Nimetus tuli iseendast:

„Tormi sünnitatud".

Sellest päevast alates lülitus kogu ta elu raamatu loomisele. Pikkamisi, rida-realt, sündisid leheküljed. Ta unustas kõik, olles oma jutustuse kujude võimuses, ja elas esmakordselt läbi loomingupiinu, kui eredaid, unustamatuid pilte, mida ta nii selgesti tajus, ei läinud korda paberile panna ja kui read kujunesid kahvatuiks, niisuguseiks, milles puudus tulisus ning kirg.

Kõik, mis ta kirjutas, pidi ta sõna-sõnalt meeles pidama. Mõttelõnga kaotus pidurdas tööd. Ema jälgis poja tegevust hirmuga.

Tööprotsessis tuli tal mälu järgi lugeda terveid lehekülgi, mõnikord koguni peatükke, ja vahetevahel näis emale, et poeg on hulluks läinud. Kui ta kirjutas, ei söandanud ta pojale läheneda, ja ainult siis, kui ta põrandale libisenud paberilehti üles korjas, tähendas ta aralt:

„Hakka õige midagi muud tegema, Pavluša. Kes seda enne on näinud — lõpmatult kirjutada..."

Pavel naeris kogu südamest tema mure pärast ja veenis eidekest, et ta pole veel täiesti „arust ära".

Kavatsetud raamatu kolm peatükki olid lõpetatud. Pavel saatis nad Odessasse vanadele Kotovski diviisi võitlejaile

hinnangu andmiseks ja sai peagi nendelt kirja positiivsete arvamistega, kuid käsikiri oli tagasiteel postil kaotsi läinud. Kuuekuine töö oli hävinud. See oli talle suureks vapustuseks. Ta kahetses kibedasti, et oli saatnud ainsa eksemplari, jätmata endale ärakirja. Ta rääkis oma kaotusest Ledenjovile.

„Miks sa toimisid nii ettevaatamatult? Rahustu, nüüd pole enam mõtet kiruda. Hakka otsast peale."

„Innokenti Pavlovitš! Kuuekuine töö on varastatud. See on iga päev kaheksa tundi pingutusi! Näe, kus on parasiidid, olgu nad kolm korda neetud!"

Ledenjov katsus teda rahustada.

Kõike tuli otsast alustada. Ledenjov hankis paberit, aitas kirjutatut masinal ümber trükkida. Poolteise kuu pärast oli sündinud uuesti esimene peatükk.

Kortšaginiga ühes korteris elas Aleksejevite perekond. Vanem poeg Aleksander töötas ühe linnarajooni komsomolikomitee sekretärina. Tal oli kaheksateistkümne-aastane õde Galja, kes oli lõpetanud vabrikukooli. Galja oli elurõõmus tütarlaps. Pavel palus ema temaga rääkida, ehk ta on nõus teda abistama kui „sekretär". Galja nõustus meelsasti. Ta tuli naeratavana ja sõbralikuna, ning saanud teada, et Pavel kirjutab jutustust, ütles:

„Heameelega aitan teid, seltsimees Kortšagin. See on ometi midagi muud kui kirjutada isale igavaid ringkirju korterites puhtuse pidamise kohta."

Sellest päevast peale arenes kirjanduslik töö kahekordse kiirusega. Kuu ajaga oli tehtud nii palju, et Pavel oli isegi üllatunud. Galja oma ülielava osavõtu ja kaastundega oli abiks tema töös. Tasa krabises tüdruku pliiats paberil — ja selle, mis talle eriti meeldis, luges ta mitu korda läbi, rõõmustades siiralt edu üle. Ta oli majas peaaegu ainuke inimene, kes uskus Paveli töösse, teistele näis, et sellest kõigest ei tule midagi välja ja et Pavel püüab ainult millegagi täita oma sunnitud tegevusetust.

Komandeerimisel käinud Ledenjov saabus Moskvasse tagasi, ja lugenud läbi esimesed peatükid, ütles:

„Jätka, sõber! Võit on meie. Sina saad veel tunda suurt rõõmu, seltsimees Pavel. Ma usun kindlasti, et peagi läheb täide sinu unistus — pöörduda tagasi võitlejate ridadesse. Ära kaota lootust, pojuke."

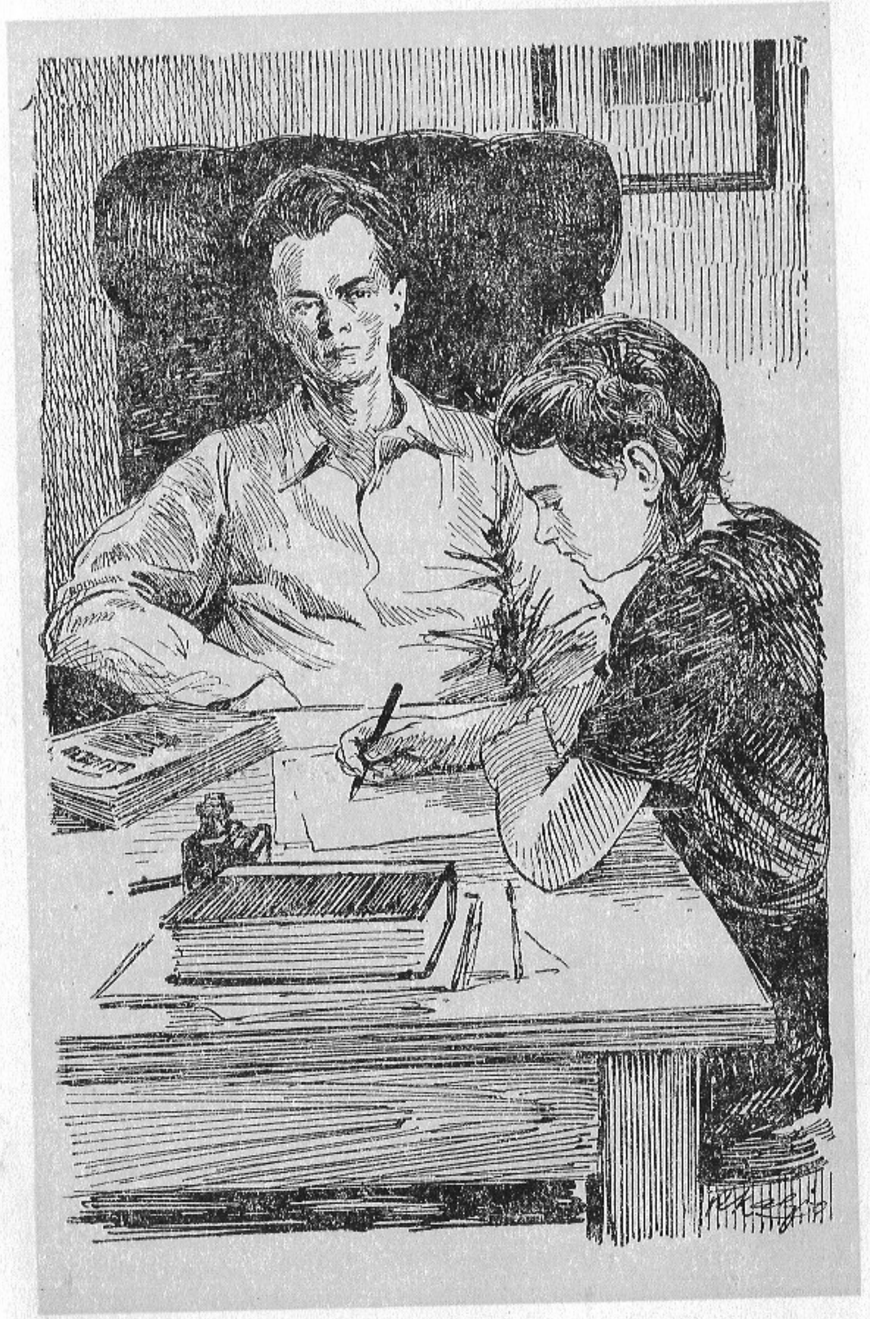

Vanamees läks rahuldatult ära — ta oli kohanud Pavelit, kes oli täis energiat.

Tuli Galja, tema pliiats krabises paberil ja kasvasid sõnade read ununematust minevikust. Neil hetkil, kui Pavel vajus mõtteisse, sattus mälestuste võimusesse, jälgis Galja, kuidas ta ripsmed väratavad, kuidas ta silmad muutuvad, kajastades mõtete vaheldust, ja ta ei tahtnud nagu uskuda, et Pavel ei näe, sest neis puhtais, ühegi laiguta silmaterades oli ju elu.

Pärast töö lõpetamist luges ta päeva jooksul kirjutatu üle ja nägi, kuidas Pavel teraselt kuulates süngeks muutus.

„Miks te süngestute, seltsimees Kortšagin? Kirjutatud on ju hästi."

„Ei, Galja, halvasti."

Pärast ebaõnnestunud lehekülgi hakkas ta ise kirjutama. Aheldatuna kitsa transparendipilu poolt, ei suutnud ta mõnikord end talitseda — viskas käest. Ja siis, olles ääretult vihane elule, mis oli võtnud temalt silmad, murdis ta pliiatseid ja hammustatud huultele ilmusid verepiisad.

Töö lõpul kippusid uinumatu tahte pihtide vahelt välja keelatud tundmused sagedamini kui harilikult. Keelatud olid — kurbus ja rida lihtsaid inimlikke tundmusi, kuumi ja õrnu, millistel oli eluõigus peaaegu igaühe, ainult mitte tema jaoks. Kui ta oleks alistunud kas või üheleainsale neist, oleks asi lõppenud tragöödiaga.

Hilja õhtul saabus vabrikust Taja, vahetas Maria Jakovlevnaga mõne poolvalju sõna ja heitis magama.

Viimane peatükk on kirjutatud lõpuni. Mitu päeva luges Galja Kortšaginile jutustust.

Homme saadetakse käsikiri Leningradi, oblastikomitee kultuurpropaganda-osakonnale. Kui seal antakse raamatule „saatekiri ellu", siis ta läheb edasi kirjastusele, ja seejärel...

Rahutult põksus süda. Siis... aastatepikkuse pingsa ning visa tööga saavutatud uue elu algus.

Raamatu saatus otsustab Paveli saatuse. Kui käsikiri saab hävitava hinnangu, siis on see ta eluõhtu. Kui aga nurjumine on osaline, niisugune, mille võib kõrvaldada edasise tööga enese kallal, alustab ta viivitamatult uut pealetungi.

Ema viis raske paberirulli posti. Saabusid pingsa ootuse päevad. Veel kunagi oma elus polnud Kortšagin oodanud kirju sellise piinava kannatamatusega kui neil päevil. Pavel elas hommikusest postist õhtuseni. Leningrad vaikis.

Kirjastuse vaikimine muutus ähvardavaks. Lüüasaamise eelaimus suurenes iga päevaga ja Kortšagin pidi tunnistama endale, et raamatu tingimusteta tagasilükkamine saab talle hukatuseks. Siis ei tohi enam elada. Pole mõtet.

Selliseil silmapilkudel meenus talle linnatagune park mere ääres ja üha uuesti tõusis küsimus:

„Kas sa oled teinud kõik, et välja murda raudsest rõngast, et pöörduda tagasi rivisse, muuta oma elu kasulikuks?"

Ja ta vastas:

„Jah, küllap oled teinud kõik!"

Paljude päevade möödudes, kui ootamine muutus juba talumatuks, hüüdis ema, kes oli niisama ärevil nagu poegki, tuppa astudes:

„Post Leningradist!!"

See oli telegramm oblastikomiteest. Planketil olid mõned katkendlikud sõnad: „Jutustus tuliselt heaks kiidetud. Asutakse kirjastama. Tervitame võidu puhul."

Süda peksis kiiremini. Seal ta ongi, see tegelikkuseks muutunud palav unistus. Raudne rõngas on purustatud ning ta on jällegi, juba uue relvaga — tagasiteel rivisse ja ellu.

SISUKORD:

ESIMENE OSA 5
TEINE OSA 195

Toimetaja H. Tiidus.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Korrektorid
R. Eliste ja J. Hansen.

Ladumisele antud 2. VI 1952.
Trükkimisele antud 26. VII 1952.
Trükiarv 20000. Paber 54:84, 1/16.
Trükipoognaid 25,25. Formaadile
60:92 kohaldatud trükipoog-
naid 20,71. Arvutuspoognaid
21,98. MB-14722. Trükikoda
„Punane Täht", Tallinn, Pikk
tänav 54/58.
Tellimise nr. 1090.

Hind rbl. 9.10.

На эстонском языке.